MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH

INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE

CONFERENCE

ISOC
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCES

WWW.INTERONCONF.COM

GERMANY

PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS

PART 52
December 2025

Collection of Scientific Works

BERLIN 11 December 2025

ISBN 978-955-3605-86-4

© Sp. z o. o. "CAN", 2025
© Authors, 2025

MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH: a collection scientific works of the International scientific conference (11 December 2025) - Berlin:2025. Part 52 – 379p.

Editorial board:

Alexander Dietrich
ICRA 2021 Editors
German Aerospace Center (DLR)
Oberpfaffenhofen, Germany

Davide Scaramuzza
ICRA 2021 Editors
University of Zurich
Zurich, Switzerland

Tomohiro Kawahara
ICRA 2021 Editors
Kyushu Institute of Technology, Frontier Research Academy for Young Researchers
Fukuoka, Japan

Barbara Caputo
ICRA 2020 Editors
Sapienza Rome University
Rome, Italy

Jana Kosecka
ICRA 2021 Editors
George Mason University,
Fairfax (VA), USA

Wolfram Burgard
ICRA 2018 Editors
Toyota Research Institute and University of Freiburg
Freiburg, Germany

Languages of publication: Deutsche, English, Русский, Limba română, uzbek.

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference " MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH ". Which took place in BERLIN on 11- December, 2025.

Tagungsbände werden für Wissenschaftler und Lehrende an Hochschulen empfohlen. Sie können in der Ausbildung eingesetzt werden, einschließlich der Lehre im Aufbaustudium, der Vorbereitung auf den Erwerb von Bachelor-und Master-Abschlüssen. Die Begutachtung aller Artikel wurde von Experten durchgeführt, die Materialien unterliegen dem Copyright der Autoren. Für Inhalt, Prüfungsergebnisse und Fehler sind die Autoren verantwortlich.

TABLE OF CONTENTS

Mudoqulov Akbar Azizovich *O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI QIYINCHILIKLAR VA MOSLASHUV JARAYONLARI: BOSHLANG‘ICH MAKTABDAN OLIYGOHGACHA*	**12**
Ergasheva Iffora Sayfidin qizi *DIFFICULTIES FACED BY UZBEK STUDENTS IN ENGLISH TENSES*	**18**
Urazboyeva Sabohat Ortiqboyevna *BOSHLANG’ICH TA’LIMDA MATNLAR TAHLILI VA UNING KONSEPTUAL ASOSLARI.*	**23**
Nurmatova Shoxyora **O‘shxojayeva Dilobarxon G‘ulomjon qizi** *BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TAFAKKURI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI*	**29**
Ульмасова Паризод Шохдавлатовна **Вахидова А М** *СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЭПИДЕМИОЛОГИИ И ПРОФИЛАКТИКИ КОРИ*	**35**
Улмасов Темуржон Шохдавлатович **Вахидова А М** *ИННОВАЦИОННЫЕ МОЛЕКУЛЯРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ДИАГНОСТИКИ БАКТЕРИАЛЬНЫХ ИНФЕКЦИЙ: ПЦР, MALDI-TOF MS И СЕКВЕНИРОВАНИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ*	**40**
Kadirova Sayyora Inomjonovna **Muxamedsaidov Bakidjan Karimovich** *PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA – PEDAGOGIK MAHORAT*	**47**
Bekbergenova Zamira Abatbay qizi *BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FAUNA DUNYOSINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI*	**51**
A’zamqulova Marjona Sherali qizi **Annayeva N R** *STRESSNING INSON ORGANIZMIGA PSIXOLOGIK VA BIOLOGIK TA’SIRI*	**56**

Xujanova Shaxina Abdullayevna **Rustamova Shabbona Asliddin qizi** **Uralov Abubakr Anvar o‘g‘li** *TRANSITION TO A GREEN ECONOMY - A REQUIREMENT OF THE PRESENT TIME*	**60**
Салихова Алина Муратовна *ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ЦУР: ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СТРАТЕГИИ СТРАН БЛИЖНЕГО ВОСТОКА*	**65**
Ergashev Mashrabxon Farxod o‘g‘li *TASHKILOTLARNING STRUKTURAVIY TUZILISHINING ASOSIY BELGILARI*	**69**
Eshtemirova Maftuna Rashid qizi *TASHKILOTLARDA BYUROKRATIK BOSHQARUV*	**73**
Ergashev Asilbek Alisher o’g’li **Ibragimova Nilufar Adxamovna** *DIRJORLIK SAN‘ATINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI*	**81**
Nurullayev Amrullojon Umidjonovich **Sanayev Shaxzod Toshpo`latovich** **Boltayev Shahboz Abdullayevich** *AMU-BUXORO-1 VA AMU-BUXORO-2 NASOS STANSIYALARINING 2025 YILDA TA’MIRLANISHI: TEXNIK, INNOVATSION VA EKONOMIK SAMARADORLIK TAHLILI*	**84**
Ibragimxodjayeva Hilola Akmal qizi **Raxmonova Sardora Muminjonovna** *PEDAGOGIK METODLARDA CHET TILLARINI BILISHNING AHAMIYATI*	**88**
Rakhimova Lolakhon Abdurakhimovna **Mahammadaliyev Saidali Valijon oglu** *PHYSICAL BASIS OF BLOOD FLOW VELOCITY DETERMINATION (DOPPLER AND LASER FLOWMETRY)*	**91**
O‘ktamova Saodat *BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING AQLIY FAOLLIGINI*	**96**

RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK O‘YINLARDAN SAMARALI FOYDALANISH.	
Ne’matov Laziz Hikmatillo o’g`li *INGLIZ TILIDAGI TADQIQOTLARDA O‘RTA OSIYO XALQLARINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY HAYOTI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI)*	**101**
Tursunaliyev Otabekbek Olimjon o‘g‘li *QON BOSIMINI TARTIBGA SOLISHDA ION KANALLARINING ROLI*	**105**
Ikromova Nodira **Shermetova Dilnura Xamidjon qizi** *GEMODINAMIKA: ORGANIZMDA QON HARAKATINING FIZIOLOGIK ASOSLARI*	**110**
Safarova Munira Jamshid qizi **Agzamxodjayeva Saodatxon Abrarovna** *CHET TILLARINI O’RGANISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV ASOSIDAGI “HISSIY TAYANCH” MOTIVATSION METODINI ISHLAB CHIQISH*	**114**
Fakhriddin Po‘latov *THE RISE OF INNOVATION: HOW STARTUPS ARE TRANSFORMING UZBEKISTAN’S BUSINESS LANDSCAPE*	**117**
Jo‘rayeva Go‘zal *TALABALARDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI*	**120**
Makhamatov Nurmukhammat Odilovich *THE CONCEPT OF WORK-FAMILY BALANCE AND ITS PSYCHOLOGICAL ANALYSIS*	**124**
Yo‘ldoshqulov A.B *O‘SMIRLARNING KASBIY O‘ZINI ANGLASHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR*	**129**
Yo‘ldoshqulov A.B *KASBIY RIVOJLANISH BO‘YICHA ASOSIY ILMIY YONDASHUVLAR VA NAZARIY KONSEPSIYALAR*	**133**
Karimova Iroda Abdusattarovna	**136**

Qobilov Javohir Kabil o‘g’li *RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA IQTISODIY TAHLIL VA AUDITORLIK FAOLIYATINI XALQARO TAJRIBALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH*	
Anvarova Dilfuza Abdusattor qizi *“XALQARO HAVO YUK TASHISH JARAYONLARI: ILG‘OR TAJRIBALAR VA ULARNI MILLIY AMALIYOTGA INTEGRATSIYALASH”*	**142**
Shohrux Yoqubov Mamadiyor o‘g‘li *TOG‘AY MURODNING “YULDUZLAR MANGU YONADI” QISSASINING BADIIY-FALSAFIY TALQINI*	**150**
Zokirova Khusniyabonu *FEATURES OF THE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT AND ITS IMPACT ON PEDAGOGICAL PRACTICE*	**153**
Malikov Ulug'bek Baxtiyorovich **Abdunazarov Shoxruxbek Akrom o'g'li** *O'ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI OSHIRISHDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING ORNI VA UNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI*	**159**
Комилова Омина Азам кизи **Рахманов Жахонгир Мамашарибович** *КАЗАХСКОЕ ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВО*	**162**
Abdusattarova Sarvinoz Norko'zi kizi *MECHANISMS FOR DEVELOPING TEACHING METHODS FOR PEDAGOGICAL DISCIPLINES BASED ON THE “4K” MODEL.*	**167**
Safoxon Mirzohidov **Abralov Abdurashid** *ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CHAT GPT, DEEPSEEK AND GEMINI IN STUDYING HISTORY*	**176**
Кучкарова Г Э *ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ДУХОВНОГО СТРАНСТВИЯ: СУФИЙСКИЕ МОТИВЫ И ОБРАЗ ПУТИ В ЛИРИКЕ АЛИШЕРА НАВОИ И МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ*	**185**
Акрамова Насиба Хамитовна	**190**

Каримов Ислом Одилович *РАЗРАБОТКА И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО СРЕДИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ ПОСТОЯННОГО КОНТАКТА С НОСИТЕЛЯМИ ЯЗЫКА*	
Eshonqulov Asror Bozor o‘g‘li *PROKURATURA TIZIMINING HUQUQIY MAQOMI*	**195**
Eshmatova G Q *KOMBINATSIYALASHGAN MASHINALARDA QO‘LLANILADIGAN G‘ALTAKMOLALARNING AYLANISH O‘QLARI ORASIDAGI BO‘YLAMA MASOFANI ULARNING ISH KO‘RSATKICHLARIGA TA’SIRI*	**201**
Yaxshiboyeva Maftuna Xudoyor qizi *O'ZBEKISTONDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINING AHAMIYATI*	**206**
Xurramova Shoira *KASAL O‘SIMLIKLAR FIZIOLOGIYASI*	**210**
Aminova Shodigul *STRESS VA HISSIY HOLATLARNING TA’LIM SAMARADORLIGIGA TA’SIRI*	**215**
Turaboyeva Maftuna Najmiddinovna *BOSHLANG‘ICH SINFDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.*	**219**
Nematova Gulsanam Furqatovna *PEDAGOGIK FANLARDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI*	**223**
Tursunniyozov Bakhtiyor Zoirovich *“ENSURING THE INTEGRATION OF PROFESSIONAL EDUCATION WITH THE LABOR MARKET”*	**228**
Abdullayeva Navro‘za Umidjon qizi *XALQARO GLOBAL MUAMMOLAR*	**231**
Tursunov Faridun **Yarlaqabov Faxriddin Baxodir o'g'li**	**235**

TIJORAT BANKLARIDA MIJOZLAR EHTIYOJINI ÒRGANISH VA YANGI BANK MAXSULOTLARINI ISHLAB CHIQISH	
Raximov Abdulaxad Nematovich *ISHLAB CHIQARISHDA QAYTARILMYDIGAN OMILLARNI DISRPERSION TAHLILI*	**242**
Sadikova Farida Tulkinovna **Turayeva D R** *MAKTABGACHA TA'LIMDA SIFATNI TA'MINLASHGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK VA TASHKILIY OMILLAR*	**248**
Axmedov O'ktamjon O'roqovich *CHET TILINI O'RGATISHDA BLOOM KOGNITIV BOSQICHLARINING DIDAKTIK AHAMIYATI*	**252**
Abdieva Iroda Normurotovna *LINGVISTIK VA TARJIMAVIY NUQTAI NAZARDAN MADANIY REALIYALAR TADQIQI*	**257**
**Temirov Jo`raqodir Abdujalilovich** *GLOBAL IQTISODIY INQIROZLAR VA ULARNING MILLIY IQTISODIYOTLARGA TA`SIRI.*	**260**
Olimov Temur Xasanovich **Karimova Iroda Abdug'afforovna** *ILG'OR MONITORING USULLARINING PEDAGOGIK SAMARADORLIKKA TA'SIRINI TADQIQ QILISH*	**270**
Баймуратова Малика Муратбаевна *СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ*	**277**
Баймуратова Малика Муратбаевна *РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОРХОНАЛАРИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ТАҲЛИЛ, МУАММОЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР*	**281**
Seylxanova Gulsinay Bisenbay qizi *EKOTURIZM – IQTISODIY O'SISH VA EKOLOGIK BARQARORLIKNI UYG'UNLASHTIRUVCHI YO'NALISH*	**289**

Safarova Zebiniso Ziyodilli daughter *THE JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: CRITICISMS, POLITICAL PRESSURES, AND THE CHALLENGES OF ITS EXPANSION.*	**298**
Safarova Zebiniso Ziyodilli daughter *EVERY GIRL WHO WANTS TO FIND HER PLACE IN THE FUTURE MUST STUDY!*	**302**
Safarova Zebiniso Ziyodillo daughter *CONSTITUTION: THE BOOK OF BALANCE OF JUSTICE AND EQUALITY.*	**306**
Комилова Омина Азам кизи **Рахманов Жахонгир Мамашарибович** *РАЗВИТИЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА КАЗАХСТАНА ОТ СРЕДНИХ ВЕКОВ ДО НАШИХ ДНЕЙ*	**310**
Tojiboyeva Nodiraxon Tursunaliyevna **Mahmudov Oyatbek Umidjon o'g'li** *"YOSHLAR IDENTITETIGA IJTIMOIY TARMOQLAR TA'SIRINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK JIHATLARI"*	**319**
Kurbonova Nasibaxon *MANTIQIY MASALALAR YORDAMDA O'QUVCHILARNING FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH*	**324**
Sadirova Zarnigor Mahammadsidiqovna *KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARDA MATEMATIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH USULLARI*	**328**
Xoshimova Feruza **Xakimova Nargizaxon** *BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH*	**332**
To'raboyeva Mahliyo **Yusupova Umida** *"BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI"*	**337**
Sarvinoz Avazbekova *TISHLARNING NOTO'G'RI JOYLASHUVINING ETIOLOGIYASI*	**343**

VA ERTA PROFILAKTIK CHORALARI	
Do’stmuxamedova Nodira Xamidulla qizi *BOSHLANGICH SINF DARSLARINI STEAM DASTURI ASOSIDA TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI*	**348**
Maxmudova Muxlisa Mansur qizi **Annayeva N.R** *ONKOLOGIK KASALLIKLARNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI*	**351**
Barno Xodjiakbarovna Xusniddinova *MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONLI BOLALAR LUG`AT BOYLIGINI O`YIN FAOLIYATI ORQALI RIVOJLANTIRISH.*	**356**
Mirzakarimov Baxtiyor Abdusalomovich *DATA MINING QOLLASH SOXASI. PROGNOZLASH VA VIZUALIZATSIYA*	**360**
Makhmudova Munira *NON-VERBAL SIGNS LINKED TO THE CONCEPT OF SHAME IN UZBEK LANGUAGE*	**364**
Abdullayev E B **Ergasheva Muxlisa Rustam qizi** *BOLALAR O’YIN MAYDONCHASINIG PIEZOELEKTRIK TEXNOLOGIYALARINING ERGANOMIK VA EKOLOGIK OPTIMALLASHTIRILISHI.*	**369**
Mustafoyeva X.F **Axmedjanova U.B** *BOLALAR UCHUN EKOLOGIK TOZA MATERIALLARDAN RIVOJLANTIRUVCHI O‘YIN MEBEL DIZAYNI VA ERGONOMIK TAHLILI*	**372**
Рахимова Севара Равшан кизи **Шацкая Татьяна Валентиновна** *ПРИМЕНЕНИЕ ВИТРАЖЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕБЕЛИ*	**376**

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDAGI QIYINCHILIKLAR VA MOSLASHUV JARAYONLARI: BOSHLANG‘ICH MAKTABDAN OLIYGOHGACHA

Mudoqulov Akbar Azizovich

SamDCHTI Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik nazariyasi fakulteti Filologiya va tillarni o’qitish(ingliz tili)yo’nalishi 2-bosqich 2407-guruh talabasi Akbarmudoqulov07@gmail.com +998 97 930 11 07

Annotatsiya: *Ta’lim olish inson hayotining eng muhim jabhalaridan biri sifatida asrlar davomida jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib kelmoqda. Ammo shunisi aniqki, bu insoniyat faoliyati bir vaqtda kelajakda baxtli hayot hayot qurishda muhim ahamiyat kasb etsada, bu davr bir qancha muqarrar qiyinchiliklarni ham o’z ichiga oladi. Oscar Wilde aytganidek, “Har bir amal o‘zining zavqi va narxiga ega; nima qilsak ham, buning to‘lovini to‘laymiz.” Bugungi kunda,ko’pgina davlatlarda, ta’lim olish vaqt nuqtai nazaridan bir qancha bosqichlarda amalga oshiriladi ya’ni Maktabgacha ta’limdan tortib universitetlargacha. Ta’lim oluvchi ulg’aygani sari ta’lim darajasi ham murakkablashadi natijada ko’pgina holatlarda maqsadning xiralashuvi va kelajakka bo’lgan umidsizlik hissi yuzaga keladi. Ammo, ushbu muammolar faqatgina keying ta’lim bosqichiga o’tish tufayli emasligi, raqamli texnologiyalar rivojlanishi va ijtimoiy bosimni yildan yilga o’sib borishini ham bunga katta hissasi borligini keltirib o’tish maqsadga muvofiq. Bu maqolada insonning ta’lim olish davrida duch keladigan qiyinchiliklar va ular uchun mavjud bo’lgan bir qator maslahatlar ham keltirib o’tiladi.*

Kalit so’zlar: *Ta’lim olish jarayoni, inson hayoti jabhalari, jamiyat taraqqiyoti, ta’lim bosqichlari, maktabgacha ta’lim, oliy ta’lim muassasalari, ijtimoiy bosim.*

CHALLENGES AND ADAPTATION IN THE UZBEK EDUCATION SYSTEM: FROM PRIMARY SCHOOL TO UNIVERSITY

Abstract: *Education has remained an integral part of societal development for centuries as one of the most important aspects of human life. However, it is clear that while this human activity plays a crucial role in building a happy life in the future, it also encompasses a number of inevitable difficulties. As Oscar Wilde said, “Every action has its pleasure and its price; whatever we do, we pay for it.” Today, in many countries, education is carried out in several stages from the perspective of time, from preschool education to universities. As the learner grows, the level of education becomes more complex, resulting in, in many cases, a blurring of goals and a sense of hopelessness about the future. However, these problems are not only due to the transition to the next stage of education; the development of digital technologies and the increasing social pressure from year to year also significantly contribute to this. This article presents the challenges that*

individuals face during the process of education and a number of recommendations available to address them.

Keywords: *Educational process, aspects of human life, societal development, stages of education, preschool education, higher education institutions, social pressure.*

Education system in Uzbekistan is unified and continuous, and according to the types of education, it consists of the following:

- Pre-school education and upbringing;
- general secondary and secondary specialized education;
- vocational education;
- higher education;
- postgraduate education;
- retraining of personnel and their professional development;
- out-of-school education.

The problems mentioned above first arise in secondary education when students complete the 4th grade and start studying in the 5th grade. Because during this transition, the replacement of the primary school teacher, who has already become very valuable to the students, feels like a great loss for them. Especially, this exact transition between 2015–2018 caused many students to lose their interest in studying. This situation is actually the result of the psychological pressure that appears during the adaptation period to the new environment. In addition, the sudden increase in the difficulty level of subjects in the 5th grade — for example, the subject “Reading” splitting into more complex subjects like “Literature” and “History”, or in “Mathematics” moving from simple arithmetic operations to more complex problems and formulas — caused the academic performance of many students to decrease. These initial problems in many cases continued throughout the school year and even until the end of school education. However, today, new textbooks for primary school students are being published and introduced into practice in a balanced way to help them adapt more comfortably. In particular, the fact that they are enriched with more pictures creates a bright impression and motivation in students towards learning. I can describe such a change as a rational approach to the problem, because Richard E. Mayer, Professor of Psychology at the University of California, also scientifically proved in his work "Multimedia Learning" [1] that using images and text together in learning materials significantly increases deeper understanding, retention, and the effectiveness of the learning process. According to Mayer's multimedia learning theory, the human brain receives information through two separate channels — visual (pictorial) and verbal (textual) — and when these two channels are activated together, students process and absorb information more effectively.

Unfortunately, despite the reforms in the education system mentioned above, the difficulties do not completely disappear. When a student eventually becomes a university student, he faces new difficulties. But these challenges now arise not only in acquiring knowledge but also under the influence of social and personal life problems. Financial difficulties, hopelessness about the future, peer pressure, health problems and becoming addicted to bad habits are among the issues many people associate with their student years.

We all know that the title "Student" is earned through great effort and is respected by yourself and others. However, this "great title" sounds pleasant only for a few months. At the beginning of your studies, you encounter many new words: "para", "dean", "tutor", "NB", "lecture", "seminar", and also "contract". It should be noted that there are students who study on grants in higher education institutions, but in general, approximately 70–80% of students in Uzbekistan's HEIs study on a paid-contract basis, and the annual tuition fee is around 8,000,000–11,000,000 UZS. True, these figures are low compared to developed countries, but since many students in Uzbekistan come from ordinary families, they often face financial difficulties. Therefore, to help their families financially, students themselves work and earn money. However, studying and working at the same time usually significantly reduces sleeping and resting hours or decreases academic performance. Since many university students have classes during the day, they work mainly at night-shift workplaces. Due to lack of opportunity to rest during work, they end up falling asleep in classes and therefore often perform very poorly in exams. Adjusting to such a lifestyle is achieved only through proper time management. In a study carried out by Canadian researchers Krejtzberg, Põder, and Reintam [2], it was scientifically proven that students who study and work at the same time face high levels of stress due to difficulties in time management, but precise planning, prioritizing goals, and organizing daily tasks reduce their psychological pressure and significantly improve their academic efficiency.

Nevertheless, time management alone may not be enough to solve other problems. Since students spend most of their day on studying — that is, mental activities — mental fatigue severely affects them. Furthermore, as they get closer to adulthood, thoughts like "getting a profession", "earning money", "starting a family", and "becoming independent" gradually appear in their minds. Feeling the heavy burden on their shoulders blurs their goals and confidence in the future. Constant thinking about these life issues makes it difficult for them to focus on an important goal. At the same time, the obligation to choose between numerous tasks and decisions weakens the student's ability to determine priorities, resulting in unclear goals and ambitions. In addition, comparing themselves with peers and the pressure to meet societal expectations further increases psychological stress, intensifying the confusion and weakening the ability to make decisions and focus on essential tasks. Researchers from Bartin University in Turkey, Çiçek Gümüş and Bozkurt

(2025) [3], identified that future-related stress is widespread during student life, and many students experience anxiety caused by constantly thinking about life issues such as "getting a profession", "earning money", "starting a family" and "becoming independent", along with academic responsibilities. Their findings also showed that this stress blurs students' attention and ambition toward their goals, decreases their ability to set priorities, and negatively affects the decision-making process. To overcome this issue, the researchers suggested developing psychological counseling and guidance services in universities, teaching stress-coping strategies, and implementing individual support systems among students. This approach is scientifically supported as it may help reduce students' future-related anxiety, improve mental stability, and strengthen their commitment to their goals.

Moreover, future-related stress among students is not only connected to academic and financial problems but also increases the risk of health issues and developing bad habits. Spending long periods on mental activities and academic responsibilities leads to physical fatigue, insufficient sleep, and deterioration of overall health. At the same time, some students may adopt harmful habits such as unhealthy eating, tobacco consumption, or a sedentary lifestyle in an attempt to relieve stress. These problems weaken not only their physical condition but also their mental stability and hinder their ability to achieve future goals.

Students often choose fast food because it is cheap, quick, and convenient, especially when they lack time or face financial constraints. Such foods are typically high in fat, salt, and sugar, and long-term consumption leads to cardiovascular diseases, obesity, diabetes, and digestive issues. Furthermore, unhealthy eating also negatively affects brain function — decreased concentration, fatigue, and increased risk of depression. Healthy nutrition is an essential factor in improving academic performance, and for this purpose, it is necessary to introduce balanced menus in university canteens, promote a healthy lifestyle, and build a culture of proper nutrition among students. Allocating special space and time for healthy nutrition in universities is considered crucial in this situation.

Another serious issue is addiction to tobacco products. Many students start smoking due to stress reduction, peer influence, or simple curiosity. However, this habit harms not only physical health but also mental state. Smoking weakens the respiratory system, disrupts heart function, reduces immunity, and even increases the risk of lung cancer. Additionally, nicotine affects brain function, decreasing attention and memory and complicating the learning process.

To overcome tobacco addiction, psychological support, motivational training, and promoting healthy alternatives are important. For example, at Turku University in Finland, a special "Smoke-Free Campus" [4] program has been implemented to combat smoking

among students. Within this program, tobacco products are banned on the university campus, and counseling centers operate for students.

Moreover, physical activity plays an important role in forming a healthy lifestyle. Regular sports, walking outdoors, yoga or meditation exercises improve students' mental stability, reduce stress, and strengthen overall health.

Finally, moving on to the problem associated with digital technologies. We know that nowadays the problem of excessive dependence on mass media is widespread among students. Especially in modern institutes, the extensive availability of such devices allows students to use them improperly, which shows that excessive dependence on digital technologies is indeed widespread in universities. Students often become attached to these devices and platforms because they help them cope with daily stress and mental fatigue. Thus, short videos and social media serve as a quick source of satisfaction for them. Additionally, this issue not only is widespread but also greatly contributes to the development of other problems mentioned above. For example, constant consumption of content on short videos and social networks reduces students' attention span, leading to decreased academic performance. Moreover, long hours spent in front of screens harm the eyes, causing a decline in vision. The main problem is that when a student becomes dependent on online content, the time and energy needed to complete other important tasks decrease. As a result, academic and work efficiency diminishes, personal discipline weakens, and self-regulation ability declines. The continuous increase in digital addiction also deepens previous problems associated with stress and bad habits. At Prince of Songkla University in Thailand, a study published in "Frontiers in Psychiatry" (2025) [5] titled "Digital screen time usage, prevalence of excessive digital screen time, and its association with mental health, sleep quality, and academic performance" identified the relationship between excessive screen time and mental health, sleep quality, and academic performance among university students. The findings show that decreased attention and concentration difficulty significantly worsen not only academic performance but also mental state, motivation, and stress levels. Therefore, strategies to maintain attention and focus — such as limiting screen time, selective content consumption, and studying with short breaks — are essential to reducing the negative effects of digital addiction.

Conclusion

In conclusion, despite all reforms and improvements, the modern education system in Uzbekistan brings significant difficulties to students at various stages. The initial challenges faced during the transition from primary to secondary school, the increasing complexity of subjects, and the psychological pressure of adapting to a new environment clearly demonstrate the growing pains in the educational process. When students move to

higher education, additional challenges arise, such as financial difficulties, time management problems, health issues, and social pressures.

Furthermore, lifestyle-related factors such as unhealthy eating, tobacco addiction, lack of physical activity, and excessive dependence on digital technologies further increase academic and psychological stress. Research shows that measures such as multimedia-based teaching, time management, stress-coping strategies, promotion of a healthy lifestyle, and psychological support significantly improve students' health and academic performance [1–5].

As a result, understanding and solving the difficulties in education and personal life is important for students to become stable, motivated, and successful. Universities, families, and policymakers must work together to create the necessary resources, guidelines, and supportive environments to provide students with the opportunity to effectively overcome the growing pains in education.

REFERENCES:

[1] Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning (2nd edition). Cambridge University Press.

[2] Krejtzberg, Põder & Reintam. (2014). Time Management and Stress Among Working Students.

[3] Çiçek Gümüş & Bozkurt. (2025). University Students' Stress About the Future: Academic and Life Challenges. Bartin University Journal.

[4] Turku University. (2016). Smoke-Free Campus Program for Students

[5] Prince of Songkla University. (2025). Digital screen time usage, prevalence of excessive digital screen time, and its association with mental health, sleep quality, and academic performance. Frontiers in Psychiatry.

DIFFICULTIES FACED BY UZBEK STUDENTS IN ENGLISH TENSES

Ergasheva Iffora Sayfidin qizi

SamDCHTI Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti Filologiya va tillarni o ‘qitish yo ‘nalishi 2-bosqich 2407-guruh talabasi

Abstract: *This research investigates the main issues faced by Uzbek learners in correctly using English tenses. The findings suggest that most students tend to confuse certain tense forms such as the Present Perfect and Past Simple or use continuous forms instead of simple or perfect ones. The causes of these problems are related to the influence of the mother tongue, lack of communicative practice, and the widespread application of the Grammar Translation Method in Uzbek schools. Teachers focus mainly on grammatical rules rather than practical use, leading to limited communicative competence. The research suggests that effective learning of English tenses can be achieved through contextualized pedagogical approaches, continuous practice, and teacher training that integrates grammar and communication.*

Keywords: *English tenses; grammar translation method; tense issues; Uzbek students; language interference; communicative approach; contextual learning.*

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda o‘zbek o‘quvchilarining ingliz tilidagi zamonlarni to‘g‘ri qo‘llashda duch keladigan asosiy muammolari o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ko‘pchilik o‘quvchilar Present Perfect va Past Simple zamonlarini aralashtirib yuboradilar yoki simple va perfect o‘rnida continuous shakllardan foydalanadilar. Ushbu xatolarning sabablari ona tili ta’siri, amaliy muloqot muhitining yo‘qligi hamda maktablarda keng qo‘llaniladigan Grammar Translation Method bilan bog‘liq. O‘qituvchilar grammatik qoidalarga ko‘proq e’tibor beradilar, ammo ularni amaliy nutqda qo‘llashga kam vaqt ajratadilar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ingliz zamonlarini samarali o‘rganish uchun ularni kontekstda o‘rgatish, muntazam mashq qilish va o‘qituvchilarni zamonaviy yondashuvlar asosida tayyorlash zarur.*

Kalit so‘zlar: *Ingliz zamonlari; grammatik tarjima usuli; zamonlarda qiyinchiliklar; o‘zbek o‘quvchilar; til aralashuvi; kommunikativ yondashuv; kontekstual o‘qitish.*

The most significant yet challenging aspect of learning English for Uzbek learners is mastering English tenses. Although students tend to memorize grammar rules, most of them still fail to apply these rules in communicative contexts. This difficulty arises from the structural and functional gap between the Uzbek and English tense systems.

Unlike English, which has twelve tense forms with compound aspects, Uzbek expresses time relationships largely through context and auxiliary words rather than verb inflections.

Consequently, learners transfer patterns from their mother tongue into English, causing confusion and misapplication of tense forms (Ahmad & Rao, 2012).In most Uzbek schools, English is taught through the Grammar Translation Method (GTM), which focuses on memorizing rules and translating isolated sentences rather than developing communicative competence.

This traditional approach helps students succeed in grammar-based examinations but fails to prepare them for real-life communication. Therefore, students often make errors such as using the Present Continuous instead of the Simple Present, or the Future Indefinite instead of the Present Continuous when expressing planned actions (Behlol & Anwar, 2011).

Another key factor is the lack of English-speaking context both inside and outside the classroom. Most students think in Uzbek first and then translate into English, disrupting their fluency and accuracy. Moreover, insufficient teacher training and inadequate use of communicative methods contribute to persistent grammatical errors.

Awareness of these issues is essential for improving English language teaching in Uzbekistan (Cakir, 2015). This study aims to explore the main challenges Uzbek learners face in using English tenses and identify the linguistic and pedagogical causes behind them. It also seeks to provide practical recommendations for teachers to help students develop deeper understanding and more accurate usage of English tenses in speech and writing.

This study employed descriptive and analytical methods to determine the main challenges encountered by Uzbek students in applying English tenses and to investigate the reasons behind them. The research involved undergraduate English philology students from various universities in Uzbekistan who had studied English grammar for over two years. Sixty participants were selected through purposive sampling to ensure that all respondents had sufficient background knowledge of English tenses (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999).

Data Collection Instruments

Two primary instruments were used for data collection: a questionnaire and semi-structured interviews. The questionnaire included multiple-choice and Likert-scale questions designed to test students' understanding and use of English tense forms in both written and oral contexts. The interviews aimed to gather detailed insights into students' attitudes, learning processes, and difficulties regarding tense usage (Durrani, 2016).

Procedure

Data collection was conducted in three stages:

Distribution of the questionnaire: students were asked to complete the questionnaire with short examples demonstrating proper tense recognition and application.

Interviews: ten students were randomly selected for in-depth interviews to elaborate on their challenges and learning strategies.

Teacher feedback: five English teachers were interviewed to cross-check whether classroom observations matched students' reported difficulties.

The data were analyzed using qualitative analysis and descriptive statistics. Questionnaire responses were quantified to determine the most frequent types of tense errors, while interview data were coded into themes such as lack of practice, teaching methods, and mother tongue interference.

The mixed-method approach allowed for both numerical and interpretive insights into the phenomenon (Richards & Rodgers, 2014). All participants were informed about the purpose of the study, and their responses were kept anonymous. Participation was voluntary, and students were free to withdraw at any time.

This methodological approach provided a solid foundation for identifying common patterns of tense misuse among Uzbek learners and clarifying the pedagogical reasons behind them.

The results revealed clear patterns in the use of English tenses by Uzbek students. Most students struggled to distinguish between closely related tense forms, particularly the Present Perfect, Past Simple, and Present Continuous. About 75% of respondents reported confusion when choosing between the Past Simple and Present Perfect, often using the former where the latter was required—for example, saying "I have seen him yesterday" instead of "I saw him yesterday." (Shamim, 2011). Another frequent error was the misuse of continuous forms.

Around 68% of respondents used the Present Continuous instead of the Simple Present for habitual or permanent actions, such as "I am living in Samarkand" instead of "I live in Samarkand." Many learners also used the Future Indefinite (will + verb) to describe planned or scheduled actions that should use the Present Continuous or Simple Present—for instance, "I will go to school tomorrow at 8" instead of "I am going to school tomorrow at 8." Interview data further clarified these findings (Swan, 2016). Most students admitted translating directly from Uzbek to English, leading to mother tongue interference. They also indicated that grammar lessons in schools focused more on rule memorization than on practical application.

Teachers supported this observation, noting that limited class hours and exam-oriented instruction hinder communicative practice of tenses. Overall, the findings demonstrate that tense-related errors among Uzbek learners are not mere grammatical mistakes but stem from deeper linguistic and pedagogical issues such as mother tongue interference, lack of communicative context, and traditional teaching methods.

The study shows that the difficulties Uzbek learners face in mastering English tenses are both linguistic and pedagogical. Linguistically, these problems arise from interference from the Uzbek language, which lacks tense inflections similar to English. Consequently, learners rely on contextual cues or time adverbials, leading to incorrect tense choices. For example, Uzbek uses the same temporal cues for both Past Simple and Present Perfect, causing confusion. Pedagogically, the dominance of the Grammar Translation Method in Uzbek schools limits students' communicative practice.

This method emphasizes rule learning and sentence translation, allowing students to recognize grammatical forms but not to use them in real-life communication (Thornbury, 1999). The lack of speaking and listening practice prevents learners from internalizing correct tense use. Additionally, large class sizes and time constraints make it difficult for teachers to implement interactive, communicative approaches.

Another significant factor is insufficient teacher training. Many instructors continue using traditional methods due to limited access to modern professional development. Continuous teacher education focused on contextual grammar teaching and interactive classroom techniques could greatly reduce tense-related errors (Bekturdiyeva & Bekimbetova, 2025). In summary, enhancing Uzbek students' mastery of English tenses requires a shift from rule-based teaching to communicative, contextual, and learner-centered instruction. Teachers should integrate grammar into meaningful communication, encourage active speaking, and foster direct thinking in English instead of translation from Uzbek.

This study examined the challenges Uzbek students face in using English tenses and identified linguistic and pedagogical factors behind them. The findings confirmed that most students struggle to differentiate between similar tense forms such as the Present Perfect, Past Simple, and Present Continuous, mainly due to mother tongue interference and insufficient communicative practice. Traditional methods like the Grammar Translation Method overly emphasize memorization and rule-based learning, preventing students from applying grammar in real contexts.

Moreover, the lack of English-speaking environments and inadequate teacher training further hinder fluency and accuracy. To overcome these challenges, English teaching in Uzbekistan should shift toward contextualized and communicative approaches that integrate grammar with real use.

Teachers should promote active communication, maintain an English-rich classroom, and undergo regular professional development to modernize teaching methods. Ultimately, improving Uzbek learners' understanding of English tenses requires not just better grammar instruction but a pedagogical transformation—from learning the language to using the language.

REFERENCES:

1. Ahmad, S., & Rao, C. (2012). Inconsistencies in English language teaching in Pakistan: A comparison between public and private institutions. European Journal of Business and Management, 4(15), 95–105.

2. Behlol, M. G., & Anwar, M. (2011). Comparative analyses of the teaching methods and evaluation practices in English subjects at SSC and GCE levels in Pakistan. International Education Studies, 4(1), 202–210.

3. Cakir, I. (2015). Teaching tenses to EFL learners: Problems and solutions. Journal of Language and Linguistics, 8(3), 112–120.

4. M. Celce-Murcia and D. Larsen-Freeman, The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course. Heinle & Heinle, 1999.

5. Durrani, H. (2016). Attitudes of undergraduates towards grammar translation method and communicative language teaching. Advances in Language and Literary Studies, 7(4), 167–172.

6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching. Cambridge University Press.

7. Shamim, F. (2011). English as the language for development in Pakistan: Issues and possible solutions. Asia Pacific Journal of Education, 28(3), 235–249.

8. Swan, M. (2016). Practical English usage. Oxford University Press.

9. Thornbury, S. (1999). How to teach grammar. Pearson Education.

10. Bekturdiyeva, L. F., & Bekimbetova, S. B. (2025). Challenges in teaching the English tense system to non-native learners. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 3(2), 139–144.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MATNLAR TAHLILI VA UNING KONSEPTUAL ASOSLARI.

Urazboyeva Sabohat Ortiqboyevna
Urganch innovatsion university o'qituvchi-stajyori orcid:0009-0000-2277-1488 UO'K-372.362.372.71

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda badiiy matnlar tahlilining ahamiyati va uning konseptual asoslari o'rganilgan. Maqola, badiiy matnlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning kognitiv, emotsional va axloqiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini, shuningdek, badiiy matnlarning o'quvchilarda estetik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi. Badiiy matnlarni tahlil qilish, o'quvchilarga nafaqat matnning yuzaki mazmunini, balki uning chuqur qatlamlarini ham anglash imkoniyatini yaratadi. Maqola shuningdek, badiiy matnlar tahlilining pedagogik, psixologik va semiotik asoslarini, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan metodologiyalarni hamda o'quvchilarning badiiy tasavvurlari va nutq madaniyatini rivojlantirishdagi o'rinli yondashuvlarni ko'rib chiqadi.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, badiiy matn, matn tahlili, pedagogik metodlar, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, axloqiy qadriyatlar, estetik dunyoqarash, nutq madaniyati, psixologik ta'sir, tahlil usullari.*

АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ЕГО КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ.

Уразбоева Сабохат Ортикбоевна
Преподаватель-стажер Ургенчского инновационного университета ORCID: 0009-0000-2277-1488 UO'K-372.362.372.71

Аннотация: *В данной статье исследуется важность анализа художественных текстов в начальных классах и его концептуальные основы. Статья анализирует, как анализ художественных текстов влияет на когнитивное, эмоциональное и нравственное развитие учащихся, а также роль художественных текстов в формировании эстетических и нравственных ценностей у учащихся. Анализ художественных текстов позволяет учащимся не только понять поверхностное содержание текста, но и осознать его глубокие слои. Также в статье рассматриваются педагогические, психологические и семиотические основы анализа художественных текстов, методологии,*

применяемые учителями, а также подходы, способствующие развитию художественного воображения и культуры речи учащихся.

Ключевые слова: *начальное образование, художественный текст, анализ текста, педагогические методы, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, нравственные ценности, эстетический взгляд на мир, культура речи, психологическое воздействие, методы анализа.*

ANALYSIS OF ARTISTIC TEXTS IN PRIMARY GRADES AND ITS CONCEPTUAL FOUNDATIONS.

Urazboyeva Sabohat Artikboyevna

Teacher-trainee at Urganch Innovation University orcid:0009-0000-2277-1488 UO'K-372.362.372.71

Annotation: *This article explores the importance of analyzing literary texts in primary education and its conceptual foundations. The article analyzes how the analysis of literary texts influences the cognitive, emotional, and moral development of students, as well as the role of literary texts in shaping aesthetic and moral values in students. Analyzing literary texts not only allows students to understand the surface meaning of a text but also to grasp its deeper layers. The article also examines the pedagogical, psychological, and semiotic foundations of literary text analysis, methodologies used by teachers, and approaches that promote the development of students' artistic imagination and speech culture.*

Keywords: *primary education, literary text, text analysis, pedagogical methods, cognitive development, emotional development, moral values, aesthetic worldview, speech culture, psychological impact, analysis methods.*

KIRISH

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga badiiy matnlarni o'rgatish va ularni tahlil qilish, nafaqat ularning til bilimlarini rivojlantirishga, balki estetik, axloqiy va estetik tushunchalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Badiiy matnlar tahlili o'quvchilarni murakkab tasavvurlarni tushunishga, nutq madaniyatini rivojlantirishga va yaratuvchan fikrlashni shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, tahlil jarayonida o'quvchilar matnni chuqur anglab, uning mazmuni va shaklini yaxshiroq tushunishlari mumkin.

Bu maqolada boshlang'ich sinflarda badiiy matnlar tahlilining asosiy maqsadlari va uning konseptual asoslari ko'rib chiqiladi. Badiiy matnlar orqali o'quvchilarga dunyo va

atrof-muhitni tasavvur qilish, his-tuyg‘ularni ifodalash, axloqiy masalalarni muhokama qilish imkoniyati yaratiladi. O‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda, badiiy matnlar tahlili o‘ziga xos rol o‘ynaydi. Matnlarni tahlil qilish, o‘quvchilarga nafaqat matnning yuzaki mazmunini anglashga yordam beradi, balki uning chuqur qatlamlarini tushunishga, matndagi obrazlar va simvollardan foydalanishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlili bo‘yicha ilmiy ishlarni ko‘rib chiqishda, birinchi navbatda, o‘quvchilarning emotsional va estetik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan tadqiqotlarni ta'kidlash lozim.

Masalan, Xayrulloh To‘xtaboyev va Shavkat Ziyodovning ilmiy ishlarida badiiy matnlar tahlilining o‘quvchilarning emotsional va intellektual rivojlanishiga ta'siri keng ko‘lamda o‘rganilgan. Ular, badiiy matnlarning o‘quvchilarga qaratilgan estetik va axloqiy ta'limga qanday ta'sir qilishini tahlil qilishgan.

Ziyodovning "Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlarni o‘rganishning pedagogik asoslari" nomli maqolasida, matnni o‘rganish jarayonining qanday qilib o‘quvchilarning ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga yordam berishi haqida batafsil yozilgan.

Shuningdek, O‘ktam Islomov va Ravshanbek Tursunovning pedagogik tadqiqotlarida, o‘quvchilarni badiiy matnlar orqali dunyoqarashini kengaytirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va adabiy muhitga qo‘shilish imkoniyatlari muhokama qilingan. Ularning ishlarida, badiiy matnlarning o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi o‘rni, xususan, analitik va tasavvuriy fikrlashni oshirishda muhimligini ta'kidlagan.

TADQIQOT METADOLOGIYASI

Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlili bir qator ijobiy natijalarga olib keladi. Eng avvalo, bu o‘quvchilarning ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantiradi. Badiiy matnlarning mazmunida ko‘p hollarda insoniyatning asosiy tamoyillari, xulq-atvori, maqsadlari, orzu-umidlari aks etadi. O‘quvchilar ushbu matnlar orqali yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, do‘stlik va dushmanlik kabi mavzularda o‘z fikrlarini rivojlantiradilar.

Matn tahlili orqali o‘quvchilar, shuningdek, nutq madaniyatini rivojlantiradilar. Har bir matn o‘zining o‘ziga xos stilistik elementlari va ifodaviy vositalari bilan ajralib turadi. O‘quvchilar badiiy matnlarni o‘qish va tahlil qilish jarayonida so‘zning kuchi, iboralar va tasvirlar orqali muallifning maqsadlariga qanday erishayotganini o‘rganadilar. Bu esa ularning adabiy va lingvistik bilimlarini kengaytiradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Badiiy matnlar tahlilining konseptual asoslari ko‘plab nazariy qarashlarga asoslanadi. Eng muhim tushunchalardan biri estetik tushunchadir. Estetika, go‘zallik va san’at haqidagi ilm, matnlarni tahlil qilishda o‘quvchilarga go‘zallikni anglash va uning badiiy shakllarini

tushunishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, ularning badiiy tafakkurlarini boyitadi va tahlil jarayonini chuqurlashtiradi.

Shuningdek, semiotikaning o‘rni katta. Semiologik yondashuvda, matnning belgilari va simvollarini tahlil qilish muhimdir. Matndagi har bir so‘z yoki ibora ma'lum bir belgi yoki kod sifatida qaraladi, ular orqali muallif o‘z g‘oyalarini o‘quvchiga yetkazadi. Semiologik yondashuv, o‘quvchilarni matnning yuzaki mazmunidan tashqariga chiqib, chuqurroq tahlil qilishga undaydi.

Pedagogik va psixologik yondashuvlar ham badiiy matnlar tahlilining konseptual asoslaridan biridir. Pedagogik nuqtai nazardan, o‘quvchilarga matn tahlilini o‘rgatish, ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Psixologik jihatdan esa, matnlar o‘quvchilarda xayoliy tasavvurlarni va emotsional javoblarni shakllantiradi. Badiiy matnlar tahlili o‘quvchilarni nafaqat intellektual, balki hissiy rivojlanishiga ham ta'sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich Sinflarda Badiiy Matnlarni Tahlil Qilishning Usullari

Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlarni tahlil qilish uchun turli metod va usullar qo‘llaniladi. Quyidagi usullar ayniqsa samarali bo‘lishi mumkin:

1. Diskussiya va suhbatlar – Matnni o‘qib chiqqandan so‘ng, o‘quvchilarni matnni tahlil qilish va muhokama qilishga jalb qilish. Bu usul, o‘quvchilarning fikrlarini ifodalashga va o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Qiyoslash usuli – Turli matnlarni bir-biri bilan taqqoslash, o‘xshashlik va farqlarni aniqlash orqali o‘quvchilarni o‘z fikrlarini aniqroq ifodalashga o‘rgatish.

3. Visual tahlil – Matndagi tasviriy va simvolik elementlarni aniqlash va ularni vizual ravishda tasvirlash. Bu o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi.

4. Xronologik tahlil – Matndagi voqealar ketma-ketligini va vaqtni tahlil qilish orqali o‘quvchilarga syujetni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

5. Rol o‘ynash – Matndagi personajlarni o‘ynash orqali ularning ichki dunyosini va xarakterlarini yaxshiroq tushunish.

Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlili, o‘quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki ularning kognitiv, emotsional va axloqiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar va ilmiy ishlar shuni ko‘rsatadiki, badiiy matnlarni tahlil qilish jarayoni o‘quvchilarga murakkab fikrlashni o‘rganishga, o‘z fikrlarini aniq va asosli ifodalashga yordam beradi.

Shu bilan birga, badiiy matnlar tahlili o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni, estetik tafakkurini va dunyoqarashini shakllantiradi. Ushbu jarayonning pedagogik va psixologik asoslari, matnni tahlil qilishni nafaqat ilmiy, balki hissiy jihatdan ham foydali qiladi.

Tahlil jarayonida badiiy matnlar o‘quvchilarga o‘zgaruvchan va murakkab dunyo haqidagi tasavvurlarni shakllantirish imkoniyatini beradi. O‘quvchilarning nutq madaniyati, fikrlash qobiliyati va kommunikativ ko‘nikmalari rivojlanadi. Badiiy

matnlarning tahlili o‘quvchilarga matnning yuzaki mazmunidan tashqariga chiqishga, uning ichki qatlamlarini anglashga yordam beradi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarning analitik va sintez qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Pedagogik yondashuvlar doirasida, badiiy matnlar tahlilini o‘quvchilar bilan amalga oshirishda metodik yondashuvlarning ahamiyati katta. O‘quvchilarni muhokama qilish, qiyoslash va rol o‘ynash kabi usullar orqali matnlarni tahlil qilish, ularning tanqidiy fikrlashni o‘rganishiga yordam beradi. Bu usullar, shuningdek, o‘quvchilarni matnning mavzu va mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi va ularni badiiy asarlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilishga o‘rgatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlili, nafaqat o‘quvchilarning adabiy bilimlarini rivojlantirish, balki ularning estetik, axloqiy, va emotsional qobiliyatlarini ham boyitadi. Tahlil jarayonida o‘quvchilar murakkab tasavvurlarni tushunishga, matnning chuqur mazmunini anglashga va o‘z fikrlarini aniq ifodalashga o‘rgatiladi. Konseptual asoslar, jumladan, estetik, semiotik, pedagogik va psixologik yondashuvlar badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonining muvaffaqiyatli bo‘lishini ta'minlaydi.

Bu o‘quvchilarning fikrlash darajasini yuqoriga ko‘taradi va ularda hayotga nisbatan ijobiy qarashlarni shakllantiradi. Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlilining ta'lim jarayoniga, o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va axloqiy rivojlanishiga ta'siri juda katta. Tahlil qilish jarayoni o‘quvchilarga matnning yuzaki mazmunidan tashqariga chiqib, uning chuqur qatlamlarini anglashga yordam beradi. Shuningdek, badiiy matnlar o‘quvchilarda estetik, psixologik va axloqiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar va ilmiy ishlar, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy matnlar tahliliga jalb qilish orqali ularning fikrlash, nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarini yanada rivojlantirishga imkon yaratadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnlarni tahlil qilish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini oshirish, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, ularni adabiyot va san'atga qiziqtirishda samarali vosita hisoblanadi.

Badiiy matnlar o‘qituvchilar tomonidan nafaqat bilim, balki o‘quvchilarni fikrlashga, matnni chuqur tushunishga, uni o‘zlashtirishga o‘rgatadigan metodlar bilan taqdim etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Abdullayeva, N. (2020). Boshlang‘ich sinflarda adabiy tahlil metodikasi. Toshkent: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti.

2. Barakova, Z. A. (2018). Boshlang‘ich ta'limda adabiyot o‘qitishning metodik asoslari. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

3. Ibragimov, S. (2017). Badiiy matnlarning pedagogik va psixologik asoslari. Tashkent: Science and Education Publishing.

4. Karimov, K. (2019). Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlar tahlilining pedagogik ahamiyati. Toshkent: O‘zbekistonda ta'lim nashriyoti.

5. Xodjayev, A. (2021). Adabiyot va badiiy matnlarni o‘rganish metodikasi. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

6. Mirzaeva, D. (2016). Boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlarni o‘rganish va tahlil qilishning psixologik jihatlari. Tashkent: O‘qituvchi nashriyoti.

7. O‘rtaeva, R. (2017). Ta'lim metodlari: boshlang‘ich sinfda badiiy matnlarni o‘rganish usullari. Toshkent: Ma'naviyat va ma'rifat nashriyoti.

8. Rahimov, M. (2020). Pedagogik psixologiya va badiiy matnlarni o‘rganish. Toshkent: Akademiya.

9. Shukurov, U. (2021). Boshlang‘ich ta'limda badiiy matnlar tahlilining ijtimoiy va axloqiy ahamiyati. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.

10. Yuldasheva, L. (2019). Badiiy adabiyot o‘qitish metodikasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Science and Education Publishing.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TAFAKKURI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Nurmatova Shoxyora
Ilmiy rahbari
O‘shxojayeva Dilobarxon G‘ulomjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi
Email: dilobaroshxojayeva@gmil.com

Annotatsiya: *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv va tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishning zamonaviy usullari va metodlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — tafakkurni kengaytirishning nazariy asoslari hamda amaliyotda qo‘llaniladigan samarali yo‘llarni aniqlashdir. Maqolada boshlang‘ich sinflarda tafakkur rivojlanishining ahamiyati, uning psixologik-pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tafakkurni rivojlantirishda savol-javob texnikalarini takomillashtirish, muammoli vaziyatlar yaratish, interfaol metodlardan foydalanish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash va badiiy asosdagi muhokamalar tashkil etish samarali hisoblanadi. Eksperimental sinflarda ushbu metodlarni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning muammoni hal qilish tezligi 40 %ga, ijodiy yechimlar soni esa 60 %ga oshgan. Maqolada ta’lim jarayonida tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirishning dolzarbligi hamda uni samarali amalga oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *tafakkur rivojlanishi, boshlang‘ich ta’lim, kognitiv qobiliyatlar, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar, o‘quv jarayoni, kognitiv faollik, didaktika, psixologiya, o‘qituvchi roli, metodika, ta’lim islohotlari.*

Аннотация: *Данная статья посвящена изучению современных методов и подходов к развитию когнитивных и мыслительных способностей учащихся начальных классов. Основная цель исследования — выявить теоретические основы и эффективные практические пути расширения мышления. В статье анализируется значимость развития мышления у младших школьников, а также его психолого-педагогические аспекты. Результаты исследования показывают, что совершенствование техники вопросов и ответов, создание проблемных ситуаций, применение интерактивных методов, использование цифровых технологий и проведение художественно-познавательных обсуждений являются наиболее эффективными методами. В экспериментальных классах применение данных методов привело к увеличению скорости решения задач на 40 % и росту количества творческих решений на 60 %. В статье представлены рекомендации и*

предложения по формированию мыслительных навыков в образовательном процессе.

Ключевые слова: *развитие мышления, начальное образование, когнитивные способности, интерактивные методы, проблемное обучение, творческое мышление, критическое мышление, педагогические технологии, учебный процесс, когнитивная активность, дидактика, психология, роль учителя, методика, образовательные реформы.*

Abstract: *This article examines modern methods and approaches for developing the cognitive and thinking abilities of primary school students. The main goal of the study is to identify the theoretical foundations and effective practical strategies for expanding thinking skills. The article analyzes the significance of thinking development in primary education and its psychological and pedagogical aspects. The findings indicate that improving questioning techniques, creating problem-based situations, using interactive methods, applying digital technologies, and organizing literature-based discussions are highly effective in enhancing thinking skills. In experimental classes, the application of these methods increased students' problem-solving speed by 40% and the number of creative solutions by 60%. The article also provides recommendations on the relevance and practical implementation of thinking-skill development in the educational process.*

Keywords: *thinking development, primary education, cognitive abilities, interactive methods, problem-based learning, creative thinking, critical thinking, pedagogical technologies, learning process, cognitive activity, didactics, psychology, teacher's role, methodology, educational reforms.*

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim — bolalar tafakkuri shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda o‘quvchilarning aqliy jarayonlari jadal rivojlanadi, ularning fikrlashi, xotirasi, tasavvuri, diqqat va idroki tobora faollashadi.

Shu sababli boshlang‘ich sinf davri bolaning kelajakdagi intellektual salohiyatiga mustahkam poydevor yaratib beradi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi nafaqat yangi bilimlar oladi, balki ularni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi fikrlash amallarini o‘zlashtiradi.

Tafakkur — bu insonning atrof-muhitdagi voqea va hodisalarni ongli ravishda aks ettirishi, ularni tushunishi va ularga nisbatan munosabat bildira olish jarayonidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur hali sodda, obrazli va aniq tasavvurlarga tayangan holda kechadi. Chunki bu yoshdagi bolalar ko‘proq ko‘rganlari, eshitganlari va amaliy faoliyat orqali o‘rganadilar.

Shunga qaramay, ular asta-sekin abstrakt fikrlashga, mantiqiy bog‘lanishlarni anglashga va muammolarni mustaqil hal etishga o‘rgana boshlaydilar.

Tafakkurning rivojlanish bosqichlari haqida ilg‘or psixologlar — J. Piajening intellekt rivoji nazariyasi, L. S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi ta’limoti bolalar fikrlashi qanday shakllanishini ilmiy asosda izohlab beradi. Bu bosqichlar orqali o‘quvchi oddiy tasavvurlardan murakkab mantiqiy xulosalar chiqarishga o‘tadi. O‘qituvchi ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil qila olgan taqdirda, o‘quvchilarning tafakkuri tezroq, izchil va sifatli rivojlanadi.

Shu ma’noda boshlang‘ich sinflarda ta’lim jarayonini shunday yo‘lga qo‘yish kerakki, har bir o‘quvchi mustaqil fikrlashga, savol berishga, tahlil qilishga, solishtirishga va ijodiy yondashishga o‘rgansin. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkuri, uning o‘ziga xos xususiyatlari hamda bosqichma-bosqich rivojlanish jarayoni ilmiy asosda yoritiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat ma’lumotlar to‘plamini o‘rgatish, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va kompleks muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Boshlang‘ich sinf – bu bolaning kognitiv qobiliyatlari va fikrlash ko‘nikmalari shakllanishining eng muhim bosqichi hisoblanadi.

Shu sababli, aynan ushbu davrda tafakkurni kengaytirishga qaratilgan metodlarni qo‘llash ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy metodlarini tadqiq etish hamda ularning samaradorligini aniqlashdir.

Boshlang'ich ta'lim - bu bolaning shaxsiy va kognitiv rivojlanishida hal qiluvchi davr bo'lib, kelajakdagi ta'lim muvaffaqiyatining poydevorini belgilaydi. Bugungi kunning tez o'zgaruvchan dunyosida ma'lumotlar hajmi ortib borayotgani, texnologiyalar rivojlangan sari, maktabga yangi talablar qo'yilmoqda. Zamonaviy ta'lim nafaqat aniq bilimlarni egatishni, balki bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, mantiqiy xulosa chiqarish, tangidiy tahli qilish va murakkab vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. "Tafakkurni kengaytirish" tushunchasi shu jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki uni amaliyotda qo'llash, turli vaziyatlarda adaptatsiya qila olish, yangi g'oyalar yaratish va mulohaza yuritish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari doirasida ham "tafakkurli avlod"ni tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Yangi o'quv dasturlari va davlat standartlarida kompetensiyaviy yondashuvga o'tish e'tirof etilmoqda, bu esa o'qituvchilardan an'anaviy "bilim beruvchi" rolidan "ko'nikma shakllantiruvchi" va "rafakor" roliga o'tishni talab qilmoqda. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bu jarayonda asosiy vazifani

o'taydi, chunki 7-10 yoshdagi bolaning miyasi plastikligi yuqori bo'lib, yangi intellektual ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Shu bilan birga, amaliyotda boshlang'ich sinflarda hali ham an'anaviy, eshitish va takrorlashga asoslangan metodlar ko'proq qo'llanilishi, o'quv jarayonining formal va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi tafakkur rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida qolmoqda. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, u mavjud muammoni aniqlash va boshlang'ich sinf sharoitida o'quvchilarning turli tafakkur ko'nikmalarini (ijodiy, mantiqiy, tangidiy, algoritmik) yanada samarali rivojlantirishning ilmiy asoslangan va amaliyotga tatbiq etish mumkin bo'lgan usullarini taklif etadi. Tadqiqotning maqsadi - tafakkurni kengaytirishning nazariy modellarini o'rganish va ularni boshlang'ich sinf o'quv jarayoniga integratsiya qilishning optimal yo'llarini aniqlashdir.

O‘tmishda tafakkur rivojlanishi masalasi J. Piaje, L. Vygotskiy, J. Bruner kabi taniqli psixolog va pedagoglar tomonidan o‘rganilgan. Hozirgi zamon tadqiqotlarida (R. Fisher, D. Perkins, M. Lipman) tafakkur ko‘nikmalarini o‘rgatishning aniq metodikasi ishlab chiqilgan. Tafakkurni kengaytirish deganda nafaqat mantiqiy fikrlash, balki ijodiy, tangidiy, algoritmik va kommunikativ fikrlash ko‘nikmalarini integratsiyalash tushuniladi. O‘zbekiston ta’lim kontekstida tafakkurli o‘quvchilarni tarbiyalash milliy dasturlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

Tadqiqotda tahliliy, empirik va statistik metodlardan foydalanildi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari (n=25) va o‘quvchilari (n=120) ishtirokida so‘rovnoma va kuzatuvlar o‘tkazildi. Nazariy jihatdan tafakkur rivojlanishi modellari tahlil qilindi. Amaliy qismda esa turli fanlarda qo‘llaniladigan tafakkurni rivojlantiruvchi mashqlar va vazifalar sinovdan o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalari quyidagi samarali usullarni aniqladi:

1. Savol-javob texnikasini takomillashtirish. “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar bo‘lsa, nima bo‘lardi?” kabi ochiq savollar tafakkur faolligini oshiradi. Masalan, matematik masalani turli usullarda yechishni taklif qilish.

2. Muammoli vaziyatlar yaratish. O‘quv materialini real hayotiy muammolar bilan bog‘lash. Tabiatshunoslik darslarida ekologik muammolar haqida muhokama qilish.

3. Interfaol metodlarni qo‘llash. “Aqliy hujum” (brainstorming), loyihalar, rolli o‘yinlar, kichik guruhlarda ishlash. Bunda bolalar fikr almashish, fikrlash strategiyalarini o‘rganishadi.

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish. Interaktiv dasturlar, ta’lim platformalari va virtual laboratoriyalar tafakkur doirasini kengaytiradi.

5. Badiiy asarlar va vizual materiallar asosida muhokama. Tasvirlar, hikoyalar yordamida bolalarning tahmin qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini tahlil qilish qobiliyati o‘stiriladi. O‘tkazilgan eksperiment shuni ko‘rsatdiki, ushbu metodlarni muntazam

qo‘llagan sinflarda o‘quvchilarning muammolarni hal qilish tezligi 40%ga, ijodiy yechimlar soni esa 60%gaoshdi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini kengaytirish – bu nafaqat pedagogik, balki psixologik jihatdan asoslangan murakkab jarayondir. Bunda an’anaviy va innovatsion metodlarni uyg‘unlashtirish, har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi – bu faqat ma’lumot yetkazuvchi emas, balki fikrlash jarayonini yo‘naltiruvchi moderator vazifasini o‘tashi kerak. Kelgusida ushbu sohada o‘quv dasturlariga tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi modullarni keng joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish bo‘yicha ishlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning nazariy tahlili va amaliy sinovlari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini kengaytirish - bu bir qator pedagogik, psixologik va metodik shartlarni talab qiluvchi tizimli va ataylab tashkil etilgan jarayondir. An'anaviy yondashuvlarni zamonaviy innovatsion metodlar bilan uyg'unlashtirish, bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan va ularning qiziquvchanligini uyg'otadigan o'quv muhtitini yaratish muvaffaqiyatning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo‘rayev, M., & Qodirova, D. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018. (Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurining rivojlanishiga oid metodik tavsiyalar.)

2. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan, 2016.
(Yaqin rivojlanish zonasi va tafakkur shakllanishi nazariyasi bayon qilingan.)

3. Pija, J. Bolalar tafakkurining rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 2008.
(Boshlang‘ich yoshdagi bolalarda fikrlashning bosqichlari va xususiyatlari.)

4. Rubinshteyn, S.L. Osnovy obshchey psikhologii. – Moskva: Pedagogika, 2018.
(Tafakkur, xotira, diqqat va idrok rivoji haqida ilmiy tahlil.)

5. Xodjaboyeva, M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirish yo‘llari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

6. Maslow, A. Motivatsiya va shaxs. – Moskva: Eksmo, 2019.
(O‘quvchilarning intellektual va motivatsion rivojlanishi kontekstida.)

7. Jo‘rayev, B. Boshlang‘ich sinf pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
(Ta’lim jarayonida tafakkur va mantiqiy fikrlashni shakllantirish metodlari.)

8. OECD. PISA Assessment and Analytical Framework: Mathematics Literacy. – Paris: OECD Publishing, 2020. (Xalqaro tajriba asosida tafakkur va matematik savodxonlikni rivojlantirish.)

9. Jalolov, J. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
(Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy rivojlanish xususiyatlari yoritilgan.)
10.G‘oziyev, E. Psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
(Tafakkur jarayonlarini pedagogik nuqtai nazardan tushuntiradi.)

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЭПИДЕМИОЛОГИИ И ПРОФИЛАКТИКИ КОРИ

Ульмасова Паризод Шохдавлатовна
Студентка 2го-курса Лечебного дела
Вахидова.А.М
Научный Руководитель: ZARMED UNIVERSITY

Аннотация: *Корь остается серьезной проблемой общественного здравоохранения во всем мире, несмотря на наличие эффективной вакцины. В последние годы наблюдаются вспышки кори даже в странах с высоким охватом вакцинацией, что подчеркивает важность понимания современных аспектов эпидемиологии и совершенствования стратегий профилактики. В данной статье рассматриваются текущие тенденции заболеваемости корью, факторы, способствующие ее распространению, и современные подходы к профилактике и контролю этой инфекции. Особое внимание уделяется важности усиления эпидемиологического надзора, повышения охвата вакцинацией, проведения кампаний вакцинации в группах риска и использования новых технологий для мониторинга и реагирования на вспышки кори.*

Ключевые слова: *корь, эпидемиология, профилактика, вакцинация, вспышки, эпидемиологический надзор, общественное здравоохранение.*

ВВЕДЕНИЕ

Корь – острое инфекционное заболевание вирусной этиологии, характеризующееся высокой контагиозностью и потенциально тяжелыми осложнениями, такими как пневмония, энцефалит и летальный исход. До широкого внедрения вакцинации корь была одной из основных причин детской смертности во всем мире. Вакцинация против кори привела к значительному снижению заболеваемости и смертности, однако элиминация кори остается сложной задачей из-за неравномерного охвата вакцинацией, миграции населения и снижения коллективного иммунитета. В последние годы наблюдается рост заболеваемости корью во многих странах, что вызывает серьезную обеспокоенность у специалистов общественного здравоохранения.

Цель исследования: Оценить современные эпидемиологические особенности кори и разработать рекомендации по совершенствованию стратегий профилактики и контроля этой инфекции.

Материалы и методы: В данном исследовании использованы следующие методы: Анализ литературных данных: Проведен систематический обзор научных публикаций, отчетов Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) и других источников информации по эпидемиологии и профилактике кори. Анализ статистических данных: Изучены данные о заболеваемости корью в различных странах и регионах, охвате вакцинацией и эффективности применяемых вакцин. Эпидемиологический анализ: Проведен анализ вспышек кори, выявлены факторы риска и определены группы населения, наиболее подверженные инфекции. Экспертные оценки: Получены мнения специалистов в области эпидемиологии, инфекционных болезней и общественного здравоохранения.

Результаты и обсуждение: Результаты исследования показали, что корь по-прежнему широко распространена во многих странах мира, особенно в регионах с низким уровнем социально-экономического развития и недостаточным охватом вакцинацией. Основными факторами, способствующими распространению кори, являются: Недостаточный охват вакцинацией: Многие дети не получают две дозы вакцины против кори (MMR) в соответствии с национальными календарями прививок. Миграция населения: Перемещение людей из регионов с высоким уровнем заболеваемости в регионы с низким уровнем может приводить к возникновению вспышек кори. Отказ от вакцинации: Растущее число людей, отказывающихся от вакцинации по идеологическим или религиозным мотивам, снижает коллективный иммунитет и увеличивает риск распространения кори.

Снижение иммунитета: У некоторых людей, вакцинированных в детстве, иммунитет к кори может ослабевать с течением времени, что делает их восприимчивыми к инфекции. Для эффективной профилактики и контроля кори необходимо: Усилить эпидемиологический надзор за корью, включая своевременное выявление и регистрацию случаев заболевания, а также проведение лабораторной диагностики. Повысить охват вакцинацией против кори, особенно в группах риска (дети, медицинские работники, мигранты).

Проводить кампании вакцинации в регионах с низким охватом и среди групп населения, подверженных высокому риску заражения корью. Информировать население о важности вакцинации и рисках, связанных с корью. Использовать современные технологии (например, мобильные приложения и социальные сети) для мониторинга и реагирования на вспышки кори.

Результаты исследований демонстрируют, что во время вспышек кори наибольшему риску подвержены дети младшего возраста, не достигшие прививочного возраста, и взрослые, не вакцинированные или получившие только одну дозу вакцины.

В развитых странах наблюдается тенденция к увеличению заболеваемости корью среди взрослых, что требует пересмотра стратегий вакцинации и проведения ревакцинации взрослых, находящихся в группе риска. Современные стратегии профилактики кори Основной стратегией профилактики кори остается вакцинация.

Ключевые элементы успешной программы вакцинации: Охват вакцинацией: Стремление к достижению и поддержанию охвата вакцинацией двумя дозами КПК на уровне не менее 95% в каждой популяции является критически важным для создания коллективного иммунитета и предотвращения вспышек кори.

Своевременность вакцинации: Важно соблюдать рекомендованный национальным календарем прививок график вакцинации. Первая доза КПК обычно вводится в возрасте 12-15 месяцев, а вторая – в 6 лет.

Проведение дополнительных кампаний вакцинации, направленных на охват невакцинированных детей и взрослых, позволяет быстро повысить уровень иммунитета в популяции. Эффективный мониторинг и эпиднадзор: Важным компонентом профилактики кори является система мониторинга и эпиднадзора, позволяющая оперативно выявлять и регистрировать случаи заболевания, проводить расследование вспышек и принимать меры по их локализации.

Коммуникация и просвещение населения: Эффективная коммуникация и просвещение населения о важности вакцинации, безопасности вакцин и рисках, связанных с корью, является критически важным для преодоления антивакцинальных настроений и повышения уровня вакцинации.

Активное взаимодействие с общественными организациями и лидерами мнений позволяет повысить доверие населения к информации и убедить людей в необходимости вакцинации.

Вакцинация групп риска: Помимо всеобщей вакцинации, существуют группы риска, которым рекомендуется проведение вакцинации или ревакцинации против кори.

К ним относятся медицинские работники, студенты медицинских учебных заведений, работники образовательных учреждений, путешественники, выезжающие в страны с высоким уровнем заболеваемости корью, и контактные лица заболевших корью.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Bester J. C. Measles and Measles Vaccination: A Review. JAMA Pediatrics, 2016.

2. Ergashev B. M., Meliqo'ziyev O. E., Azimov Sh. T. et al. Measles: Epidemiological Situation, Clinical Course and Effectiveness of Preventive Measures (2020–2024). International Journal of Medical Sciences, 2025.

3. A systematic review and modelling insights of factors impacting measles vaccine effectiveness, efficacy and immunogenicity. Infectious Diseases and Therapy, 2025.

4 . О роли витаминов в жизненном цикле человека.Улмасов Темуржон Шохдавлатович./Journal of Healthcare and Life-Science Research -2024-No 01 - Vol.3 - С. 27-30

5. Бактыбек кызы Н., и др. Клинико-эпидемиологические особенности кори в Кыргызстане в 2014 году. Вестник КГМА, 2021.

6. Мырзабекова А., Айтиев Н. Анализ заболеваемости и проблемы профилактики кори у детей Ошской области. Вестник ОшГУ, 2024.

7. Rakhmatullaeva Sh. B., Okhunjonova K. X. Features of Measles Course in Adults at the Modern Stage. Medical Journal of Science and Technology, 2025.

8. Клинико-эпидемиологическая характеристика кори на современном этапе. Лечащий врач, 2020.

9. Понежева Ж. Б. Корь у взрослых: клиника, эпидемиология, профилактика. Инфекционные болезни, 2020.

10. Peradze T. V., Smorodintsev A. A. Epidemiology and Specific Prophylaxis of Measles. Clinical Infectious Diseases, 1983.

11. WHO. Measles — Global epidemiological updates and vaccination coverage reports. World Health Organization, 2022–2024.

12. WHO. Measles vaccines: position paper. Weekly Epidemiological Record, 2017 (обновлено 2023).

13. Patel M. K., Dumolard L. Measles resurgence: global challenges and vaccine strategies. The Lancet Infectious Diseases, 2021.

14. Moss W. J. Measles. The Lancet, 2017.

15. Clemmons N. S. et al. Measles — United States and global updates. MMWR, CDC, 2020–2023.

ИННОВАЦИОННЫЕ МОЛЕКУЛЯРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ДИАГНОСТИКИ БАКТЕРИАЛЬНЫХ ИНФЕКЦИЙ: ПЦР, MALDI-TOF MS И СЕКВЕНИРОВАНИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Улмасов Темуржон Шохдавлатович
Студент 3го-курса:
Вахидова.А.М
Научный Руководитель: ZARMED UNIVERSITY

Аннотация: *Бактериальные инфекции остаются серьезной глобальной проблемой здравоохранения, требующей быстрой и точной диагностики для эффективного лечения и предотвращения распространения. Традиционные методы микробиологической диагностики часто являются трудоемкими и занимают много времени, что может приводить к задержкам в назначении необходимой терапии. В последние годы молекулярные методы диагностики, такие как полимеразная цепная реакция (ПЦР), масс-спектрометрия с матрично-активированной лазерной десорбцией/ионизацией (MALDI-TOF MS) и секвенирование нового поколения (NGS), произвели революцию в области диагностики бактериальных инфекций. В настоящей статье рассматриваются принципы, преимущества и ограничения этих инновационных технологий, а также их применение в клинической микробиологии. Особое внимание уделяется анализу результатов различных исследований и обсуждению перспектив их использования в диагностике бактериальных инфекций.*

Ключевые слова: *ПЦР, MALDI-TOF MS, секвенирование нового поколения, бактериальные инфекции, диагностика, молекулярная микробиология.*

ВВЕДЕНИЕ

Бактериальные инфекции представляют собой значительную угрозу общественному здоровью, приводя к широкому спектру заболеваний от легких локализованных инфекций до тяжелого сепсиса и смерти.

Своевременная и точная диагностика играет решающую роль в эффективном лечении, контроле распространения инфекции и предотвращении развития устойчивости к антибиотикам.

Традиционные методы диагностики бактериальных инфекций, такие как окраска по Граму, культивирование и определение чувствительности к

антибиотикам, основаны на фенотипических характеристиках микроорганизмов и могут занимать от нескольких дней до нескольких недель для получения результатов.

Это затягивает процесс принятия решений о лечении и может способствовать нерациональному использованию антибиотиков. Молекулярные методы диагностики предлагают более быстрый, чувствительный и специфичный подход к выявлению и идентификации бактерий. Эти методы основаны на анализе генетического материала бактерий, что позволяет выявлять даже некультивируемые или труднокультивируемые микроорганизмы. В последние годы молекулярная диагностика бактериальных инфекций претерпела значительный прогресс благодаря разработке и внедрению таких технологий, как ПЦР, MALDI-TOF MS и NGS.

Цель исследования: Данная статья направлена на обзор и анализ современных достижений в области молекулярной диагностики бактериальных инфекций с акцентом на методы ПЦР, MALDI-TOF MS и NGS. Целью является оценка возможностей и ограничений этих технологий, а также обсуждение их потенциала для улучшения диагностики, лечения и контроля бактериальных инфекций.

Материалы и методы: Обзор выполнен на основе анализа научной литературы, включающей оригинальные статьи, обзоры, мета-анализы и клинические руководства. Поиск литературы проводился в электронных базах данных PubMed, Scopus, Web of Science и Google Scholar с использованием ключевых слов и их комбинаций, относящихся к молекулярной диагностике бактериальных инфекций, ПЦР, MALDI-TOF MS и NGS. Критериями отбора статей были релевантность теме, методологическая надежность и новизна представленных данных.

Результаты и обсуждение: ПЦР является высокочувствительным и специфичным методом, основанным на амплификации (многократном увеличении количества) специфической ДНК-мишени в образце. Это позволяет выявлять даже очень небольшие количества бактерий, что особенно важно при диагностике инфекций с низкой бактериальной нагрузкой. Преимущества ПЦР: Высокая чувствительность: ПЦР может выявлять единичные копии ДНК бактерий. Высокая специфичность: С использованием специфических праймеров ПЦР может различать близкородственные виды бактерий.

Быстрота: ПЦР занимает от нескольких часов до нескольких дней, что значительно быстрее, чем традиционные методы культивирования. Возможность выявления некультивируемых бактерий: ПЦР не требует культивирования бактерий, что позволяет выявлять микроорганизмы, которые трудно или невозможно вырастить в лабораторных условиях.

Ограничения ПЦР: Риск ложноположительных результатов: Загрязнение образца ДНК может приводить к ложноположительным результатам. Риск ложноотрицательных результатов: Ингибиторы ПЦР в образце или мутации в целевой области ДНК могут приводить к ложноотрицательным результатам. Невозможность определения жизнеспособности бактерий: ПЦР выявляет ДНК, независимо от того, живы или мертвы бактерии.

Ограниченное количество анализируемых мишеней: Стандартная ПЦР позволяет анализировать только несколько мишеней одновременно. Применение ПЦР в диагностике бактериальных инфекций: Выявление возбудителей инфекций, передающихся половым путем (ИППП): Хламидиоз, гонорея, трихомониаз.

Диагностика респираторных инфекций: Пневмония, бронхит, грипп. Выявление возбудителей менингита и энцефалита: Neisseria meningitidis, Streptococcus pneumoniae. Мониторинг бактериальной нагрузки при инфекциях: ВИЧ-инфекция (мониторинг бактериальной транслокации). Результаты исследований: Многочисленные исследования продемонстрировали высокую эффективность ПЦР в диагностике бактериальных инфекций.

Например, в исследовании, опубликованном в журнале "Clinical Microbiology Reviews", было показано, что ПЦР позволяет выявлять Mycobacterium tuberculosis в образцах мокроты с чувствительностью 98% и специфичностью 99%. В другом исследовании, опубликованном в журнале "Journal of Clinical Microbiology", было показано, что мультиплексная ПЦР позволяет одновременно выявлять несколько возбудителей респираторных инфекций с высокой точностью.

Масс-спектрометрия с матрично-активированной лазерной десорбцией/ионизацией (MALDI-TOF MS): MALDI-TOF MS - это метод, основанный на анализе спектров белков бактерий.

Каждый вид бактерий имеет уникальный спектр белков, который можно использовать для идентификации. Преимущества MALDI-TOF MS: Быстрота: Идентификация бактерий занимает всего несколько минут. Низкая стоимость: MALDI-TOF MS является относительно недорогим методом по сравнению с

другими молекулярными методами. Высокая точность: MALDI-TOF MS позволяет идентифицировать широкий спектр бактерий с высокой точностью. Простота использования: MALDI-TOF MS является относительно простым методом для выполнения. Ограничения MALDI-TOF MS: Необходимость культивирования бактерий: MALDI-TOF MS требует предварительного культивирования бактерий. Ограниченная способность идентифицировать близкородственные виды: MALDI-TOF MS может испытывать трудности при идентификации близкородственных видов бактерий. Зависимость от качества библиотек спектров: Точность идентификации зависит от качества и полноты библиотек спектров. Применение MALDI-TOF MS в диагностике бактериальных инфекций: Идентификация бактерий, выращенных на питательных средах: Идентификация клинически значимых бактерий из различных источников (кровь, моча, раны и т.д.). Быстрая идентификация бактерий при сепсисе: MALDI-TOF MS позволяет быстро идентифицировать возбудителей сепсиса, что имеет решающее значение для назначения адекватной антибиотикотерапии. Идентификация грибов: MALDI-TOF MS также можно использовать для идентификации грибов. Результаты исследований: MALDI-TOF MS широко используется в клинических лабораториях для быстрой и точной идентификации бактерий. Исследования показали, что MALDI-TOF MS обладает высокой точностью при идентификации грамотрицательных и грамположительных бактерий. Например, мета-анализ, опубликованный в журнале "Journal of Clinical Microbiology", показал, что MALDI-TOF MS имеет чувствительность 96% и специфичность 98% при идентификации грамотрицательных бактерий. Секвенирование нового поколения (NGS): NGS - это технология, которая позволяет определять последовательность ДНК с высокой скоростью и производительностью. NGS можно использовать для идентификации бактерий, определения их антибиотикорезистентности и выявления новых патогенов. Преимущества NGS: Высокая производительность: NGS позволяет анализировать большое количество образцов одновременно. Обширная информация: NGS предоставляет информацию о ДНК бактерий, что позволяет идентифицировать бактерии, определять их антибиотикорезистентность и выявлять новые патогены. Возможность выявления смешанных инфекций: NGS позволяет выявлять несколько видов бактерий в одном образце. Не требует предварительного культивирования: NGS можно использовать для анализа образцов без предварительного

культивирования бактерий. Ограничения NGS: Высокая стоимость: NGS является относительно дорогостоящим методом. Сложность анализа данных: Анализ данных NGS требует специальных знаний и программного обеспечения. Длительное время выполнения: Подготовка образцов и анализ данных NGS могут занимать несколько дней. Риск получения ложноположительных результатов: Загрязнение образца ДНК может приводить к ложноположительным результатам. Применение NGS в диагностике бактериальных инфекций: Выявление возбудителей редких и необычных инфекций: NGS можно использовать для выявления бактерий, которые трудно или невозможно идентифицировать с помощью традиционных методов. Определение антибиотикорезистентности: NGS позволяет выявлять гены резистентности к антибиотикам, что помогает врачам выбрать наиболее эффективный препарат для лечения. Выявление новых патогенов: NGS можно использовать для выявления новых бактерий, которые могут вызывать инфекции. Мониторинг вспышек инфекций: NGS позволяет отслеживать распространение бактерий во время вспышек инфекций. Метагеномный анализ: Идентификация всего спектра бактериальных сообществ в образце (например, состав микробиома кишечника). Результаты исследований: NGS произвела революцию в области микробиологии, предоставив беспрецедентные возможности для изучения бактериальных инфекций.

Исследования показали, что NGS позволяет выявлять возбудителей инфекций, которые не обнаруживаются с помощью традиционных методов. Например, в исследовании, опубликованном в журнале "The Lancet Infectious Diseases", было показано, что NGS позволило выявить возбудителя менингита у пациента, у которого традиционные методы диагностики не дали результатов.

В другом исследовании было показано, что NGS позволяет быстро и точно определять гены резистентности к антибиотикам у бактерий, что помогает врачам выбрать наиболее эффективную терапию.

Молекулярные методы диагностики, такие как ПЦР, MALDI-TOF MS и NGS, значительно улучшили возможности диагностики бактериальных инфекций. ПЦР является быстрым, чувствительным и специфичным методом, который идеально подходит для выявления возбудителей распространенных инфекций. MALDI-TOF MS - это быстрый, дешевый и точный метод идентификации бактерий, выращенных на питательных средах. NGS - это мощный метод, который можно использовать для выявления возбудителей редких и

необычных инфекций, определения антибиотикорезистентности и выявления новых патогенов.

Однако важно отметить, что каждый из этих методов имеет свои преимущества и ограничения. При выборе метода диагностики необходимо учитывать клиническую ситуацию, доступность ресурсов и цели исследования.

В будущем следует ожидать дальнейшего развития молекулярных методов диагностики бактериальных инфекций, что приведет к еще более быстрой, точной и доступной диагностике.

Вывод: Инновационные молекулярные технологии, такие как ПЦР, MALDI-TOF MS и секвенирование нового поколения (NGS), играют все более важную роль в диагностике бактериальных инфекций. Эти методы позволяют быстро и точно идентифицировать бактериальных возбудителей, определять их чувствительность к антибиотикам и выявлять новые патогены.

Внедрение молекулярных методов диагностики в клиническую практику позволяет улучшить лечение пациентов, снизить распространение инфекций и предотвратить развитие устойчивости к антибиотикам.

Дальнейшее развитие и совершенствование этих технологий, а также их интеграция с традиционными методами микробиологической диагностики, будут способствовать значительному прогрессу в борьбе с бактериальными инфекциями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. E. L. Tsalik — обзоры по новым молекулярным подходам в диагностике бактериальных инфекций.

2. P. Gerner-Smidt (Gerner-Smidt) — автор работ по применению NGS в эпидемиологии и контроле бактериальных инфекций.

3. P. Lasch — статьи/работы по MALDI-TOF MS и базам спектров для идентификации бактерий.

4. A. Calderaro — мини-обзоры применимости MALDI-TOF в клинической микробиологии.

5. I. Bogdan — систематические обзоры по мультиплекс-ПЦР в клинической диагностике (пример: мультиплекс-ПЦР при COVID-выпадках и бактериях).

6. N. E. Putnam — публикации о широкодиапазонной (broad-range) ПЦР и секвенировании для выявления микробов прямо из клинических образцов.

7. P. T. Tassios — обзоры и руководства по использованию NGS в бактериальной диагностике.

8. A. Haider — обзор текущих применений MALDI-TOF MS в клинической диагностике.

9. T. Mortier — исследования по машинному обучению и идентификации видов с помощью MALDI-TOF.

10. E. De Carolis — ранние важные статьи по внедрению MALDI-TOF MS в лабораторную практику.

11. J. O. Sekyere — обзоры роли NGS и её трансформационного влияния на диагностику инфекций.

12. A. Jabłońska — систематические обзоры применения NGS в клинической микробиологии (педиатрическая практика и др.).

13. A. Liang — обзоры по таргетному NGS (tNGS) и клиническим приложениям.

14. M. Ashmi — обзоры по Immuno-PCR и его приложениям в диагностике бактериальных заболеваний.

15. J. Fluit — классические обзоры по молекулярной диагностике бактериальных патогенов и детекции антибиотикорезистентности.

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA – PEDAGOGIK MAHORAT

Kadirova Sayyora Inomjonovna
Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Professional ta'lim va san'at fakulteti 2-kurs talabasi.
Muxamedsaidov Bakidjan Karimovich
Ilmiy rahbar: Professor-O'qituvchi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar mohiyati, ta'lim jarayonidagi roli va o'qituvchi pedagogik mahorati bilan o'zaro bog'liqligi ilmiy-metodik asosda yoritiladi. Pedagogik texnologiya tushunchasi, uning nazariy asoslari, o'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishdagi o'rni, interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar va AKTning ta'limdagi ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayoniga texnologiyalarni joriy etishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi.*

Annotation: *The article describes the essence of modern pedagogical technologies, their role in the educational process, and their close connection with teaching mastery. The theoretical foundations of pedagogical technology, innovative methods, interactive techniques, ICT integration, and their importance in improving teacher professionalism are analyzed.*

Аннотация: *В статье раскрывается сущность современных педагогических технологий, их значение в образовательном процессе и их взаимосвязь с педагогическим мастерством. Подробно рассматриваются теоретические основы педагогической технологии, интерактивные методы, инновационные подходы и использование ИКТ в обучении.*

Kalit so'zlar: *pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, interfaol metodlar, innovatsion ta'lim, AKT, kompetensiya, o'qituvchi kasbiy rivoji.*

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonlarida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Yangi avlod ta'lim standartlari, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgani o'qituvchidan yuqori malaka, puxta pedagogik tayyorgarlik, innovatsion fikrlash va pedagogik mahoratni talab qiladi.

Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olgan holda o'qitish hamda ta'lim sifatini oshirish zamonaviy pedagogik texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Pedagogik texnologiya — bu ta’lim jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish, tashkil etish va boshqarishning aniq tizimi bo‘lib, u o‘qituvchi faoliyatining har bir bosqichini texnologik yondashuv asosida yo‘lga qo‘yishni ko‘zda tutadi.

Pedagogik mahorat esa ushbu texnologiyalarni puxta o‘zlashtirish, ularni to‘g‘ri tanlash va samarali qo‘llay olish qobiliyatidir. Shu ma’noda pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bir-biridan ajralmas tushunchalar bo‘lib, o‘qituvchining kasbiy faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir.

ASOSIY QISM

Pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari

Pedagogik texnologiya tushunchasi turli olimlar tomonidan xilma-xil talqin etilgan. O‘zbekistonlik olimlardan J. Yo‘ldoshev, S. Hasanboyeva, N. Sayidahmedovlar pedagogik texnologiyani o‘quv jarayonini aniq maqsad asosida loyihalash, boshqarish va kafolatlangan natijaga erishish tizimi sifatida ta’riflaydilar. Pedagogik texnologiya o‘qitishning an’anaviy metodlaridan farqli ravishda jarayonning har bir bosqichini oldindan ilmiy asosda rejalashtirishni talab qiladi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: jarayonning oldindan rejalashtirilganligi, maqsadning aniq belgilanganligi, bosqichlarning tizimlashtirilganligi, o‘quvchi faolligiga tayanish, jarayonni takrorlash va baholash imkoniyatining mavjudligi. Ta’lim jarayoniga texnologik yondashuv o‘qitishning samaradorligini oshiradi, o‘quvchilar mustaqilligini kuchaytiradi, bilimlarni o‘zlashtirish darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagogik mahoratning mazmuni

Pedagogik mahorat — bu o‘qituvchining pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma va malakalarning yig‘indisi. U o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari, psixologik savodxonligi, nutq madaniyati, interfaol metodlardan foydalana bilishi, darsni boshqarish mahorati kabi tarkibiy qismlardan tashkil topadi.

Mahoratli o‘qituvchi o‘quvchini darsga qiziqtira oladi, o‘quv materialini sodda, ravon va tushunarli tarzda yetkazadi, o‘quv jarayonida o‘quvchining mustaqil fikrlashiga va faolligiga imkon yaratadi. Bunda pedagogik mahorat nafaqat texnik ko‘nikmalardan, balki o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari, tafakkuri, ijodkorligi, dunyoqarashi va kasbga bo‘lgan sadoqatidan ham iboratdir.

Pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratning o‘zaro bog‘liqligi

Pedagogik texnologiyalar o‘qituvchining mahoratini oshirishga, mahorat esa texnologiyalarni samarali qo‘llashga xizmat qiladi. Shu bois bu ikki tushuncha bir-birini to‘ldiradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaxshi bilgan o‘qituvchi dars jarayonini

aniq rejalashtiradi, o‘quvchilarni jarayonga faol jalb etadi, o‘quv maqsadlariga qisqa muddatda va samarali tarzda erisha oladi.

Pedagogik mahorat esa texnologiyalarni ijodkorlik bilan qo‘llay olishni, har bir o‘quvchi shaxsiga mos metod va usullarni tanlashni, motivatsiyani oshirishni ta’minlaydi. Shuningdek, mahoratli o‘qituvchi texnologiyadan foydalanar ekan, darsning mazmuni, o‘quvchilar darajasi, vaziyat va muhitni inobatga oladi.

Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Bugungi ta’lim amaliyotida bir qator pedagogik texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Interfaol metodlar — “Aqliy hujum”, “Insert”, “Klaster”, “Baliq skeleti”, “Debat”, “Munozara” kabi metodlar o‘quvchilarni darsga faol jalb etadi, mustaqil fikrlashga o‘rgatadi va jamoa bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta’limni yanada vizual, qiziqarli va samarali qiladi. Elektron darsliklar, multimediali taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar o‘quv jarayonini yangi bosqichga ko‘taradi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar — STEAM yondashuvi, loyiha metodi, kompetensiyaviy yondashuv, masofaviy ta’lim, aralash ta’lim shakllari bugungi kunda o‘quvchilarning ijodkorlik va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda uchraydigan muammolar

Pedagogik texnologiyalarni ta’limga joriy qilish jarayonida ayrim muammolar mavjud. Ularga o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, moddiy-texnik bazaning kuchsizligi, o‘quvchilarning passivligi, darslik va qo‘llanmalar yetishmasligi, o‘qituvchilarning yangilikka moslashishidagi qiyinchiliklar kiradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslarini tashkil etish, zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash, metodik qo‘llanmalar yaratish va ilg‘or tajribalarni o‘rganish zarur.

Pedagogik mahoratni rivojlantirish yo‘llari

O‘qituvchining pedagogik mahorati uzluksiz rivojlantirib borishni talab qiladi. Buning uchun malaka oshirish kurslarida qatnashish, ilmiy-adabiy manbalarni muntazam o‘qish, innovatsion metodlarni o‘rganish, o‘z faoliyatini tahlil qilib borish, ilg‘or o‘qituvchilar tajribasini o‘rganish, kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish zarur. Har bir o‘qituvchi ta’lim sifati faqat texnologiyaga emas, balki uning mahorati va shaxsiy fazilatlariga ham bog‘liq ekanligini unutmasligi kerak.

XULOSA

Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat zamonaviy ta’limning asosiy ustunlaridan biridir. Pedagogik texnologiya ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam bersa, pedagogik mahorat ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish, o‘quvchini darsga jalb qilish, uning mustaqil fikrlashini rivojlantirish imkonini beradi.

Ta’lim jarayonida ushbu ikki tushuncha uyg‘un bo‘lgandagina yuqori natijalarga erishish mumkin. Bugungi kunda o‘qituvchilar oldida turgan asosiy vazifa — doimiy ravishda o‘z ustida ishlash, texnologiyalarni o‘zlashtirish va mahoratni takomillashtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo‘ldoshev J. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent.
2. Hasanboyeva O., Sayidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar.
3. Abdullaeva Sh. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent.
4. Ziyomuhammadov B., To‘xliyev B. Pedagogika nazariyasi.
5. Xalilova R., Raxmonqulov G. Interfaol metodlar. – Toshkent.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limga oid hujjatlari.
7. UNESCO. Modern Pedagogy and Educational Technology.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FAUNA DUNYOSINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI

Bekbergenova Zamira Abatbay qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta’lim)” mutaxassisligi bo‘yicha 1-kurs magistranti.

Annotatsiya: *Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fauna (hayvonot olami) haqidagi bilimlarni zamonaviy STEAM texnologiyasi asosida o‘qitish metodikasi yoritiladi. STEAM yondashuvi o‘quvchilarda ijodkorlik, kuzatuvchanlik, tahliliy fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda hayvonot olami mavzularini integratsion darslar orqali o‘rgatish, modellashtirish, tajribalar, raqamli vositalar, loyihaviy ta’lim va o‘yin texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, STEAM metodikasining boshlang‘ich ta’limda motivatsiya, tabiatga mehr, ekologik tafakkur va mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *STEAM, fauna, boshlang‘ich sinf, integratsiya, metodika, modellashtirish, loyiha ishlari, raqamli ta’lim, ekologik tarbiya.*

Аннотация: *В данной диссертации рассматривается методика обучения учащихся начальной школы основам фауны (животного мира) на основе современных STEAM-технологий. STEAM-подход способствует развитию у учащихся творческих способностей, наблюдательности, аналитического мышления и практических навыков. В исследовании показана эффективность обучения предметам животного мира с помощью интегрированных уроков, моделирования, экспериментов, цифровых инструментов, проектного обучения и игровых технологий. Также анализируется роль STEAM-методологии в формировании мотивации, любви к природе, экологического мышления и навыков самостоятельной исследовательской работы в начальной школе.*

Ключевые слова: *STEAM, фауна, начальная школа, интеграция, методика, моделирование, проектная работа, цифровое образование, экологическое образование.*

Abstract: *This thesis discusses the methodology for teaching elementary school students about fauna (animal world) based on modern STEAM technology. The STEAM approach serves to develop creativity, observation, analytical thinking and practical skills in students. The study shows the effectiveness of teaching animal world topics through integrated lessons, modeling, experiments, digital tools, project-based learning*

and game technologies. The role of STEAM methodology in the formation of motivation, love for nature, ecological thinking and independent research skills in elementary school is also analyzed.

Keywords: *STEAM, fauna, elementary school, integration, methodology, modeling, project work, digital education, environmental education.*

Boshlang‘ich sinflarda “Tabiiy” fanlarda fauna dunyosini o‘rgatish o‘quvchilarda tabiatni anglash, ekologik madaniyatni shakllantirish va kuzatuvchanlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. An’anaviy usullar bu jarayonda ma’lum natija bersada, zamonaviy o‘quvchi uchun ko‘proq faol jalb qiluvchi, kreativ va texnologik yondashuvlar talab qilinadi. Shu nuqtai nazardan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) metodikasi boshlang‘ich ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoniga muvofiq:

1. Quyidagilar:

a) O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o‘rinlarda — Konsepsiya) 1-ilovaga muvofiq tasdiqlansin va unda quyidagilar nazarda tutilsin:

O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

-uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

-o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

-xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish;

-xalq ta’limi muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag‘ bilan ta’minlashning samaradorligini oshirish;

-yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta’minlashda maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etish;

-davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta’lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;

-yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;

-xalq ta’limi tizimida faoliyat ko‘rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to‘lash, moddiy rag‘batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish;[1]

Yuqoridagilarga asoslangan holda boshlang‘ich sinlarda tabiiy fanlarni STEAM texnologiyasi asosida o‘rgatish natijali va foydaliroq bo‘lishi so‘zsiz.

STEAM texnologiyasi fauna mavzularini o‘rganishda fanlararo integratsiya asosida ishlaydi:

Science – hayvonlarning turlari, yashash muhitlari, oziqlanish zanjiri haqida ilmiy tushunchalar berish;

Dunyoda jonivorlarning ikki million xil turi bor. Olimlar hali fanga noma’lum bo‘lgan juda ko‘p hayvonlar borligini aytadilar:bu hayvonlar o‘tib bo‘lmas changalzorlarda yoki ummon tubida yashaydi.Hayvonlar nihoyatda ko‘p bo‘lgani uchun olimlar ularni bir nechta toifalarga ajratishgan. Qanday oziqlanishiga qarab:yirtqich hayvonlar,o‘txo‘r hayvonlar,hamma narsani yeydigan hayvonlar. [2]

Technology – planshet, animatsiya, videodarslar, raqamli atlaslar orqali o‘quv jarayonini jonlantirish;

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

-ta’lim pog‘onasining boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo‘ladigan keng ko‘lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko‘nikmalar berish;

-yagona masofaviy ta’lim platformasini kelajakda ta’limning barcha yo‘nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish;

-o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy o‘zgartirishlar kiritish;

-texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish;

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq yo‘nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o‘rtacha darajada kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish;

-axborot texnologiyalar sohasidagi tashkilotlarining o‘quv jarayonlarga qatnashishini rag‘batlantirish orqali umumta’lim maktablarda informatika fanini o‘qitish metodlarini takomillashtirish;

Engineering – hayvonlar makonini modellashtirish (uyalar, inlar, maketlar);

Tabiatga muhabbat,uni asrashga tarbiyalash. Tabiatga muhabbat katta va murakkab hisdir. U bolaning ruxiy va aqliy dunyosini o‘z ichiga olib murakkab psixik kompleks foyda etadi. Bu hisni tarbiyalashni bola aqlini taniy boshlaganidan boshlashi kerak,sababi unda sevimli tabiatga muhabbat bilan birga sevimli o‘lkaga ko‘ngil qo‘yish o‘sib boradi.

Boshlang‘ich sinflarda shu kabi xislatlarni uyg‘otish uchun o‘quvchilar bilan birgalikda amaliy mashqlarda qushlarga in yasash,uy hayvonlariga uy qurishni bajarish lozim. Shu orqali ularda muhandislikning ilk qadamlari rivojlanib boradi.

Art – hayvonlar tasviri, ranglash, maket yasash orqali ijodkorlikni rivojlantirish;

2-topshiriq. Rasmda qanday hayvonlar yashiringan? Ularning nomini yozing.

Umurtqali hayvonlar	Umurtqasiz hayvonlar

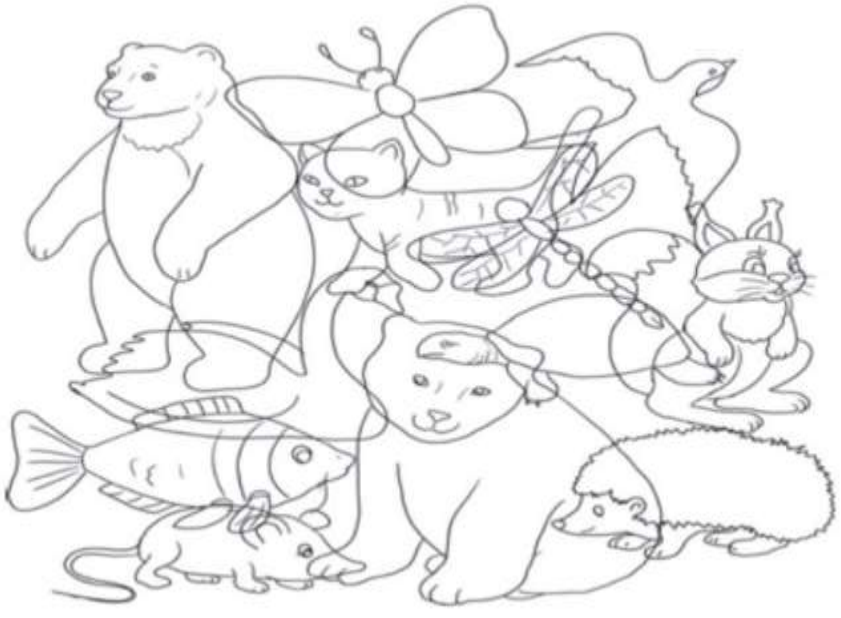

Mathematics – hayvonlar sonini sanash, guruhlash, taqqoslash orqali mantiqiy fikrlashni kuchaytirish. Boshlang‘ich sinflarda hayvonlar sonini aniqlash,guruhlash va solishtirish yoki taqqoslash uchun albatta matematika kerak. Shu kabi jarayonlarni bajarish uchun amaliy mashqlar va o‘quvchilar bilan birga ishlashish muhim ahamiyatga ega.

Fauna mavzusida STEAM asosidagi darslar o‘quvchilarning mustaqil tadqiqot olib borish, savol berish, tajriba o‘tkazish, kuzatish va xulosaga kelish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, “Quyoshda yashaydigan hayvonlar”, “Uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar”, “O‘rmon ekotizimi” kabi mavzularda guruh loyihalarini tashkil etish o‘quvchilarning jamoada ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, fauna dunyosini o‘qitishda o‘yin texnologiyalari (interaktiv kartalar, “Top hayvon”, “Iz qoldirgan hayvonni top”), raqamli qurollar (AR/VR ilovalar) va tajribalar (qushlarning parvoz modelini yaratish, hasharot uyasini modellashtirish) yuqori samaradorlik beradi.

Xulosa qilib aytganda, STEAM texnologiyasi asosida fauna dunyosini o‘rgatish boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilarda ekologik tafakkur, ilmiy izlanish, texnologiyadan foydalanish madaniyati va ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Ushbu metodika darslarni yanada qiziqarli, samarali va zamonaviy talablarga mos keladigan shaklda tashkil etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Oliy Majlis, 2020-yil 23-sentabr
2. Tabiiy fanlar 2-sinf 1-qism, O.E.Tigay, Toshkent 2023
3. “Raqamli O‘zbekiston 2030”, Toshkent sh., 2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son
4. M.I.Nuriddinova “Tabiatshunoslikni o‘qitish metodikasi”, 2005
5. K.T.Suyarov, Z.Y.Tillayeva, Z.B.Sangirova, M.K.Yuldasheva, M.M.Avezov, M.X.Baymuratova, M.T.Umaraliyeva, U.E.Alimuhamedova, S.G‘.Hasanova, D.T.Xasanova. Tabiiy fanlar 2-sinf mashq daftari, Toshkent 2021, 23-bet

STRESSNING INSON ORGANIZMIGA PSIXOLOGIK VA BIOLOGIK TA'SIRI

A'zamqulova Marjona Sherali qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Davolash ishi yo'nalishi 1-bosqich 809-gruh talabasi
Annayeva N.R
Ilmiy rahbar: dots.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada stressning odam organizmiga ta'siri, umumiy ma'lumotlar salomatlik, davolash va hayotiy maslahatlar, shuningdek stressni bartaraf etish chora-tadbirlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *asab, stress, fiziologiya, psixologiya, o'smirlar, davolash, psixik holat, gormonal o'zgarishlar, profilaktika, neyroendokrin tizim.*

Bugungi kunda stress muammosi bilan aziyat chekayotgan o'smirlar va yoshlar soni kundan-kunga oshib bormoqda.

Stress so'zi odatdagi turmushda va tibbiy atamashunoslikda ancha keng tarqalgan. Stress deganda ruhiy zo'riqish va hayajonlanish tushuniladi. Odam qattiq siqilsa; "Kecha men stressga uchradim" – deydi. Bu so'zni turmushda ishlatish shunga olib keldiki XX asr oxiriga kelib stress so'zi ishlatilganda odamlar faqat salbiy ruhiy zo'riqishni tushunadigan bo'ldilar.

Biz bilamizki, turli xil muammolar inson organizmi uchun juda ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ammo, stress faqat salbiy emas balki ijobiy bo'lishi ham mumkin. Stress doimo salbiy emas, Eustress (ijobiy stress) odamni maqsad sari harakatga undaydi, kuch va motivatsiya beradi. Masalan: imtihondan oldingi hayajon, sport musobaqasidagi zo'r berish. Distress (salbiy stress) esa inson salomatligiga zarar yetkazib, ruhiy va jismoniy kasalliklarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy jamiyat sharoitida yoshlar turli ijtimoiy, psixologik va biologik bosimlarga duch kelmoqda. Bu bosimlar ko'pincha stress shaklida namoyon bo'ladi. Stress bu organizmning ichki va tashqi talablar bilan moslashish jarayonida yuzaga keladigon psixofiziologik holat bo'lib, uning uzoq davom etishi psixik va jismoniy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlar davrida stressni keltirib chiqaradigon omillar murakkab va ko'p qirrrali bo'lib , ular biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq.

Stress yoshlar orasida turli shakllarda namayon bo'lib, kayfiyatning o'zgarishi, uyqu buzilishi, konsentratsiya kamayishi, o'zini past baholash, asabiylashish, depressiya va hatto somatik kasaliklar shaklida yuzaga keladi. Shu sababli yoshlar stressni tushunish va oldini olish, ularni sog'lom psixologik rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

O‘tkazgan tadqiqotlarimiz natijasida respondentlarimiz orasida 55% stressni yolg‘izlik bilan yengishni aytishgan. Respondentlarimizning orasida 36% esa uyqu orqali stressni yengishni aytib o‘tishgan. Sterss paytida tanangizda nima bo‘ladi degan savolimizga 30% respondentlar yurak urushini tezlashishini aytishgan, 30% respondentlarimiz esa qo‘llar titrashi yana nafas siqishini his qilishadi, 10% respondentlar esa hech narsa his qilmasliklarini aytishgan. Stressni kamaytirish uchun nima qilasiz degan so‘rvomizga 45% respondetlarimiz hech narsa his qilmasliklarini, 33% respondentlarimiz esa uxlash orqali stressni unutishlarini, 11% respondentlarimiz esa sport orqali stressdan chiqishlarini aytishgan.

Stress sharoitida inson organizmi bir necha muhim ko‘rsatkichlar asosida sinovdan o‘tadi: immunitet, moddalar almashinuvi, gormonal muvozanat, kognitiv jarayonlar va emotsional stabillik. Agar ushub jarayonlar uzluksiz bosib ostida ishlasa, turli kasalliklar, depressiya va boshqa ruxiy buzilishlar rivojlanish xavfi ortadi[1;530-b.].

Stressga javoban birinchi bo‘lib gipotalamus faollashadi, bu esa gipofiz orqali buyrak usti bezlarining kortizol ishlab chiqarishini rag‘batlantiradi. Yuqori darajadagi yoki doimiy stress HPA o‘qi faoliyatining buzilishiga kortizol sekretsiyasining doimiy oshib ketishiga olib kelishi mumkin. Bu esa miyadagi hipokamus, prefrontal, korteks va amigdaladagi neyronlarning o‘sishi va rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi[2;240-b.].

Stressni kamaytirish va yurakni himoya qilish uchun integral yondashuv zarur. Jismoniy faollik yurak ritmini me’yorga tushuradi, kortizolni va tomirlardagi qon aylanishni yaxshilaydi. Psixologik usullarda esa nafas mashqlari, meditatsiya, autogen trening, musiqa terapiyasi samarali hisoblanadi.Shuningdek, shaxsning stressni boshqarish qobiliyatini oshirish, ya’ni muammolarga dramatic emas, analitik yondashish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, ortiqcha mas’uliyatni o’z zimmasiga olmaslik ham muhim prafilaktik choradir.

Stress inson miyasi strukturalari va funksiyalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Akut va surunkali stress sharoitida amigdala faolligi oshadi, bu esa havotir va qo‘rquv javoblarini kuchaytiradi.

Shu bilan birga prefrontal korteksning faolligi kamayadi , natijada kognitiv funksiyalar, qaror qabul qilish va diqqatni jamlash qobilyati pasayadi.

Stress shuningdek, miyadagi neurotransmitterlar – dopamin, serotonin va norepinefrin darajasini o‘zgartiradi, bu esa kayfiyat, motivatsiya va ruhiy holatga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Surunkali stress nevroplastik jarayonlarni susaytiradi va kognitiv disfunktsiyalar, depressiya hamda umumiy ruhiy salomatlik buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Stress yurak-qon tomir tizimini izdan chiqaradi. Kuchli hayajon paytida yurak urishi tezlashadi, qon bosimi ko‘tariladi va qon tomirlari torayadi.

Natijada gipertoniya, yurak ishemik kasalligi infarkt va insult xavfi ortadi.

Stress ruhiy salomatlikka jiddiy zarar yetkazadi. Insonda depressiya, tashvish, asabiylik, uyqusizlik, vahima xurujlari, xotira va diqqat susayishi kabi psixologik muammolar paydo bo‘lishi mumkin.

Asab tizimi buzilishi ovqat hazm qilish tizimida ham kuzatiladi. Stress, gastrit, oshqozon yarasi, qabziyat, ich ketishi, ovqat hazm bo‘lmasligi, ishtaha yo‘qolishi yoki ortib ketishi kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Epidemiologik va klinik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, inson populyatsiyasida uzoq va keskin stressli holatlarda ham normal fiziologik ko‘rsatkichlarni saqlaydigon shaxslarning kamida 30%i mavjud.

Bularning barchasi tirik organizmlarda turli xil stresslarga qarshilik mexanizmlarni bilish natijasida insonning stress omillariga (stressga bardoshlilik) qarshilik ko‘rsatishga qodir bo‘lgan reabilitatsiya usullarini ishlab chiqarish mumkin[3;35-b.].

Ongimizga biz nimani buyursak shu voqea-hodisalar o‘ngimizda ro‘y beradi. Hamma holatlar o‘zimizga hamda o‘z ustimizda ishlashimizga bog‘liq.

Psixologik o‘zimizni nazorat qilolsak, ham biologik, ham fiziologik tomonidan sog‘lom bo‘lamiz.

Xulosa qilib aytganda stress faqat ruhiyat emas, balki butun organizm faoliyatiga ta’sir qiladi.

Uni nazorat qilish, boshqarish va kamaytirish sog‘lom hayot uchun muhim ahamiyatga ega. O‘tkazgan tadqiqotlarimiz natijasi shuni ko‘rsatadi-ki inson stressni faqatgina o‘zi yengish imkoniyati kuchliroq.

Ba’zi bir insonlargina boshqa vositalar orqali stressdan chiqib yengil bo‘lishlari haqida fikr bildirishdi.

Stressga qayta-qayta tushib og‘ir hastaliklar orqali aziyat chekmasliklari va o‘z sog‘liqlari asrash uchun kurashishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Urinova Nodira Shavkatovna. Psixologik stress va uning inson organizmiga ta’siri.-Ilmiy-nazariya metodik jurnal. №10. 2024-yil. 526-531-bet.

2.Ro‘zixon Ikromjon qizi Keldiyeva. Asab tizimi va stress fiziologiyasi bolalar va o‘smirlar uchun. Scienci and Education Scietific jurnal. №5. 2025-y. 239-242-bet.

3.O.R.Avezov. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat.”KAMOLOT” nashriyoti. Buxoro-2023-y.316-bet.

4.Tojiboyev Shohruh Maqsudovich. Stressli vaziyatlarning oqibati. Website;econferenceseries.com. 2024-yil.June 1st

5.To’raqulov B.N. Umumiy psixologik. Darslik-Termiz-2018.236-bet

6.N.H.Abdullayev. H.Y.Karimov. B.O'.Irisqulov. Patologik fiziologiya. Darslik. Toshkent "Yangi asr avlodi" 2008-y.473-bet.

TRANSITION TO A GREEN ECONOMY - A REQUIREMENT OF THE PRESENT TIME

Xujanova Shaxina Abdullayevna
English teacher Yakkabag specialized school xujanovashahina@gmail.com
Rustamova Shabbona Asliddin qizi
Uralov Abubakr Anvar o'g'li
Yakkabag specialized school 11th grade students

Annotation: *This article explores the growing importance of transitioning to a green economy as a key factor in ensuring global environmental sustainability. It highlights the measures undertaken in Uzbekistan to reduce ecological risks and examines their role in promoting sustainable economic growth. The study also outlines the essential stages required for effectively implementing the green economy model within the country, emphasizing its potential to support long-term environmental and socio-economic development.*

Keywords: *Green economy, environmental reforms, renewable energy, development strategy, ecological economics, environmental protection, financial opportunities.*

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH-- DAVR TALABI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada global ekologik barqarorlikni ta'minlashda yashil iqtisodiyotga o'tishning ahamiyati yoritiladi. Unda O'zbekistonda ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va ularning barqaror iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada mamlakatda yashil iqtisodiyotni samarali joriy etish uchun zarur bo'lgan asosiy bosqichlar bayon etilib, ushbu jarayonning uzoq muddatli ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shadigan hissasi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Yashil iqtisodiyot, ekologik islohotlar, qayta tiklanuvchi energiya, taraqqiyotlar strategiyasi, ekologik iqtisodiyot, atrof-muhitni muhofaza qilish, moliyaviy imkoniyatlar*

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ — ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация: *В данной статье рассматривается возрастающее значение перехода к зелёной экономике как ключевого фактора обеспечения глобальной экологической устойчивости. Анализируются меры, предпринимаемые в Узбекистане для снижения экологических рисков, а также их роль в поддержке*

устойчивого экономического развития. Кроме того, в статье определяются основные этапы, необходимые для эффективного внедрения зелёной экономики в стране, подчёркивается её вклад в долгосрочное экологическое и социально-экономическое развитие.

Ключевые слова: *Зелёная экономика, экологические реформы, возобновляемая энергия, стратегия развития, экологическая экономика, охрана окружающей среды, финансовые возможности.*

INTRODUCTION

Within Goal 24 of Uzbekistan's Development Strategy, it is planned to ensure the continuous supply of electric energy to the economy and to introduce "green economy" technologies into all sectors. The globalization process requires countries with advanced industries to renew their technological base qualitatively and transition to an economy modernized through advanced technological structures that increase production efficiency, competitiveness, and improve the quality of life and living environment.

The main objective of the green economy is the effective management of natural resources, the development of renewable energy sources, and, at the same time, the creation of new jobs and equitable distribution of resources[1]. This article analyzes Uzbekistan's approach to the green economy and its impact on global social stability and environmental development. It also discusses the significant measures being taken to effectively implement the green economy in Uzbekistan[2].

Literature review: In her textbook "Reforms in the Education System within the New Uzbekistan Development Strategy", Djurayeva Nilufar (pages 171–178) describes the role of the green economy in the economic development of our country and the measures being taken in this direction. According to her, the green economy is an economy aimed at reducing environmental risks and ecological scarcity while ensuring sustainable development without harming the environment[3]. It is closely related to ecological economics, but is more politically oriented.

According to the UNEP 2011 Green Economy Report, for an economy to be considered "green," it must be not only efficient but also fair. Fairness includes recognizing measures of equality at both global and national levels, especially ensuring a just transition to a low-carbon, resource-efficient, and socially inclusive economy.

The textbook also highlights Uzbekistan's efforts toward a green economy. It states: "On December 2, 2022, Resolution No. PP-436 'On measures to increase the effectiveness of reforms toward transitioning to a green economy in Uzbekistan until 2030' was adopted.

The program for ensuring the transition to a 'green' economy and 'green' growth in Uzbekistan until 2030 was approved"[4].

A number of scholarly articles further help to understand the importance of the green economy in the modern development of our country. One such article is by B. Shoyqulov, titled "Uzbekistan's Green Economy Strategy and the Main Directions of Its Implementation". In this article, he analyzes the transition to a green economy, implementation of the "Green Space" program, main directions of the "Green Economy Strategy," and the factors affecting sustainable development[5].

Similarly, in her article "Uzbekistan's Strategy for Transitioning to a Green Economy", Erkinova Khosiyat discusses investments in renewable energy, initiatives to improve the efficiency of renewable energy systems, and the impact of ecological reforms on social stability[6].

In his scientific article "The Role and Development of the Green Economy in Uzbekistan", Muxammadali Vakhabov emphasizes the importance of green energy and its implementation directions in Uzbekistan[7].

Methodology

A comparative analysis method was used to evaluate why the green economy is important for Uzbekistan in comparison with other countries. This approach examined not only the reforms implemented in our country, but also the experiences of several foreign nations in promoting green economic development.

According to global data:

- In the United States, the green economy provides over $600 billion in goods and services (4.2% of GDP) and employs 3 million people.
- In Japan: 3.4% of GDP and 1.5 million jobs.
- In the European Union: 2.5% of GDP and over 3.4 million people employed.
- Germany stands out with 4.8% of its GDP coming from the green sector, and is one of the global leaders in exporting environmentally friendly products, accounting for over 12% of global trade in climate-friendly technologies.
- In the United Kingdom, the green sector produces $240 billion, or 8.8% of GDP, with exports accounting for 5%, and employment 3% of the total workforce. Germany is particularly notable for integrating green principles into all areas of its economy and creating waste-free production cycles. It is the global leader in recycling and reusing waste.

Analysis of results. The transition of Uzbekistan to a green economy is necessitated by several key factors:

✓ A large share of the energy consumed in the national economy is produced from non-renewable natural resources.

✓ These resources have limited supply.

✓ Rapid industrial development is leading to environmental pollution.

✓ Water scarcity is increasing.

✓ Environmental problems related to the drying of the Aral Sea are intensifying.

Over the past thirty-three years of independence and reforms, Uzbekistan has achieved significant progress in combating climate change through environmental protection measures and forestry activities in the Aral Sea region. National environmental plans and targets remain central elements in transitioning to a low-carbon and green economy.

Nevertheless, challenges such as water scarcity, insufficient access to drinking water, and issues related to stable electricity supply persist. Recent widespread power outages and unprecedented sand and dust storms highlight these problems. These factors remind us that much work remains to ensure a green future for Uzbekistan [8].

Conclusion

Transitioning to a green economy strengthens both ecological and economic stability in Uzbekistan. Moreover, this process is crucial for sustainable development and environmental protection.

Although recent years have seen positive steps in renewable energy and eco-friendly technologies, limited technical and financial resources, as well as low private-sector involvement, are slowing progress. Therefore, the country must attract investment, adopt modern technologies, and support entrepreneurship.

At the same time, creating new jobs and improving living standards will help strengthen social stability. Overall, the green economy not only protects the environment, but also enhances societal well-being and opens new opportunities for future development.

REFERENCES:

1. President of the Republic of Uzbekistan. (2019). On approving the strategy for Uzbekistan's transition to a "green" economy for 2019–2030. Resolution PQ-4477.

2. President of the Republic of Uzbekistan. (2023). On the "Uzbekistan – 2030" Strategy. Decree PF-158.

3. Legislative Chamber of Oliy Majlis of Uzbekistan. (2023). Strategic objectives for transitioning to a "green" economy.

4. Resolution No. PP-436 (02.12.2022) on measures for ensuring the transition to a "green" economy and "green growth" within the New Uzbekistan Development Strategy for 2022–2026.

5. B. B. Shoyqulov. Scientific article "Uzbekistan's Green Economy Strategy".

6. Erkinova Madina. Scientific article “Uzbekistan’s Strategy for Transitioning to a Green Economy”.

7. Muxammadali Vaxobov. Scientific article “The Role and Development of the Green Economy in Uzbekistan”.

8. Djurayeva Nilufar. Reforms in the Education System within the New Uzbekistan Development Strategy. Textbook, Tashkent, 2024, pp. 170–183.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ЦУР: ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СТРАТЕГИИ СТРАН БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Салихова Алина Муратовна
Старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»
Ташкентского государственного университета востоковедения

Аннотация: *В современном мире цифровая трансформация рассматривается как ключевой инструмент для достижения Целей устойчивого развития (ЦУР), обеспечивающий инклюзивный экономический рост, развитие инноваций и сокращение социального неравенства. В ближневосточном регионе, характеризующемся высокой политической и экономической неоднородностью, подходы к цифровизации существенно различаются - от комплексных национальных стратегий до фрагментарных инициатив, сосредоточенных на развитии «электронного правительства». Выделяются три доминирующие модели: государственно-инвестиционную (ОАЭ, Саудовская Аравия), инновационно-экосистемную (Израиль) и потребительско-рыночную (Турция, Египет, Иран). В работе исследуются государственные стратегии и инфраструктурные проекты таких стран, как Иран, Алжир и Марокко, которые демонстрируют различные модели участия государства в цифровой трансформации. Особое внимание уделяется тому, как меры государственной поддержки - от развития широкополосных сетей и облачных сервисов до стимулирования стартапов и внедрения цифровых технологий в социальные секторы - способствуют реализации конкретных ЦУР.*

Ключевые слова: *Цифровая экономика, государственная политика, Ближний Восток, Цели устойчивого развития (ЦУР), цифровая трансформация, электронное правительство, цифровая инфраструктура, инновации, цифровое неравенство, устойчивое развитие, цифровые стратегии.*

Abstract: *In the modern world, digital transformation is viewed as a key instrument for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs), fostering inclusive economic growth, driving innovation, and reducing social inequality. In the Middle East, a region characterized by high political and economic heterogeneity, approaches to digitalization vary significantly - ranging from comprehensive national strategies to fragmented initiatives focused on developing "e-government." Three dominant models are identified: the state-investment model (UAE, Saudi Arabia), the innovation-ecosystem model (Israel), and the consumer-market model (Turkey, Egypt, Iran).*

This study examines the state strategies and infrastructure projects of countries such as Iran, Algeria, and Morocco, which demonstrate different models of state involvement in digital transformation. Particular attention is paid to how state support measures - from developing broadband networks and cloud services to promoting startups and integrating digital technologies into social sectors - contribute to the implementation of specific SDGs.

Key words: *Digital economy, state policy, Middle East, Sustainable Development Goals (SDGs), digital transformation, e-government, digital infrastructure, innovation, digital divide, sustainable development, digital strategies.*

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире развитие цифровой экономики перешло в разряд ключевых стратегических приоритетов для подавляющего большинства государств. Активная и направляющая роль правительств является основным драйвером этого процесса, поскольку именно государственное участие создает условия не только для технологических прорывов, но и для эффективной коммерциализации инноваций, включая формирование национальных корпораций-лидеров.

Внедрение цифровых технологий напрямую влияет на глобальную конкурентоспособность. Государственная политика в этой сфере, как правило, реализуется по двум основным векторам: прямая поддержка ИКТ-сектора и стимулирование цифровизации традиционных отраслей экономики. Второе направление включает комплекс мер по финансированию НИОКР, апробации новых решений и формированию спроса на цифровые продукты. Несмотря на общность целей таких как цифровая трансформация госуправления, развитие инфраструктуры и укрепление кибербезопасности, национальные подходы к их достижению существенно различаются, часто встраиваясь в более широкие наднациональные программы (например, в рамках ЕС).

Ближневосточный регион представляет собой уникальную мозаику с крайне высокой политической и экономической неоднородностью. Здесь соседствуют богатейшие нефтегазовые монархии, развитые несырьевые экономики и страны, испытывающие последствия затяжных конфликтов. Это разнообразие предопределяет и значительные различия в подходах к цифровой трансформации.

Стратегическое планирование в этой области развито крайне неравномерно. В то время как лишь несколько стран (Египет, Израиль, Турция)

обладают комплексными национальными стратегиями, координирующими усилия всех участников, другие крупные экономики (Саудовская Аравия, Иран) либо не имеют выделенных документов, либо ограничиваются фрагментарными инициативами, зачастую сводящимися к развитию «электронного правительства». Национальные траектории также демонстрируют разные модели:

- Иран делает ставку на технологический суверенитет и создание собственной инфраструктуры в условиях санкций.
- Алжир, оставаясь зависимым от углеводородов, активно инвестирует в базовую цифровую инфраструктуру, стремясь стать региональным хабом.
- Марокко переживает органичный переход к цифровой экономике, где инициатива исходит как от бизнеса (финансовый сектор), так и от созданного государством профильного агентства.

В глобальных рейтингах большинство стран региона занимают средние позиции. Даже масштабные инвестиции государств Персидского залива пока не позволили им войти в число мировых лидеров (топ-20). Общими региональными приоритетами остаются развитие онлайн-доступа к государственным услугам и расширение интернет-инфраструктуры, особенно в сельских районах. При этом вопросы кибербезопасности и защиты данных в стратегических документах зачастую проработаны недостаточно.

Анализ позволяет выделить несколько доминирующих моделей цифровизации в регионе:

- Государственно-инвестиционная модель (ОАЭ, Саудовская Аравия): Движущей силой выступают масштабные государственные инвестиции, создание специальных хабов для привлечения международных корпораций и фокус на прорывных направлениях (ИИ, умные города).
- Инновационно-экосистемная модель (Израиль): Основана на мощной научно-исследовательской базе, развитой культуре венчурного финансирования и тесной связке между армией, академией и бизнесом, что порождает лидерство в таких нишах, как кибербезопасность.
- Потребительско-рыночная модель (Турция, Египет, Иран): Опирается на огромный внутренний рынок и молодое население, что стимулирует бурный рост секторов электронной коммерции, финтеха и цифровых услуг.

Росту цифровой экономики способствует ряд драйверов: демографический дивиденд в виде молодого и активного населения, высокое проникновение

смартфонов, осознанная государственная политика «сверху вниз» и острая потребность нефтезависимых стран в диверсификации.

Однако развитию препятствуют серьезные структурные вызовы: глубокое цифровое неравенство между странами и внутри них, несовершенство и нестабильность регуляторной среды, дефицит квалифицированных кадров, а в ряде случаев — политическая нестабильность, сдерживающая долгосрочные инвестиции.

Заключение

Таким образом, цифровая экономика Ближнего Востока не является монолитным явлением. Это динамичная и сложная мозаика, где различные модели развития сосуществуют в рамках одного географического пространства. Объединяющими факторами выступают высокие темпы роста, осознание стратегической важности цифровизации и уникальная возможность использовать технологии для «скачка» через традиционные этапы развития.

Успех в долгосрочной перспективе будет определяться способностью каждой страны преодолеть внутренние структурные ограничения, выстроить эффективное регулирование и создать инклюзивную цифровую среду, отвечающую вызовам нового времени.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Мирилашвили Ш. Г. Инновационная политика стран Ближнего Востока // Экономика и управление: проблемы, решения. 2025. № 1. Т. 10. С. 73–79; https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2025.01.10.009

2.Салихова А.М. «Роль государства в развитии цифровой экономики в странах Ближнего Востока». Шарқ мамлакатларининг рақамли иқтисодиётга ўтиш тажрибаси: имкониятлар ва муаммолар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. – Т.: 2021. –232 б., с. 192-197

3.Шкваря, Л.В. Цифровизация в Западной Азии: статический и динамический анализ / Л.В. Шкваря. - Текст : электронный // Теоретическая экономика. - 2023 - №7. - С.61-88.

TASHKILOTLARNING STRUKTURAVIY TUZILISHINING ASOSIY BELGILARI

Ergashev Mashrabxon Farxod o‘g‘li

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti sotsiologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi mashrabxon6002@gamil.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tashkilotlarning strukturaviy tuzilishi va uning shakllanishiga ta’sir etuvchi fundamental belgilari ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tashkiliy tuzilmaning samaradorligini belgilovchi omillar — boshqaruv darajalari soni, vertikal va gorizontal mehnat taqsimoti, funksional vakolatlar taqsimoti, rasmiylashtirish darajasi, markazlashuv va markazsizlashtirish nisbatlari hamda ichki koordinatsiya mexanizmlari — tizimli ravishda o‘rganiladi. Maqolada an’anaviy va zamonaviy tashkiliy modellar (funksional, divisional, matritsali, loyihaviy va tarmoq tuzilmalar)ning afzallik va cheklovlari qiyosiy tahlil asosida yoritilib, ularni tanlashning strategik omillari izohlanadi.*

Kalit so‘zlar: *vertikal, gorizontal, funksional, koordinatsiya, innovatsion, strukturaviy, vakolat, determinant, byurokratik, fundamental.*

KIRISH

Zamonaviy boshqaruv nazariyasi va amaliyoti sharoitida tashkilotlarning strukturaviy tuzilmasi ularning raqobatbardoshligi, innovatsion rivojlanishi hamda strategik maqsadlariga erishish jarayonida muhim determinant sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tashkiliy tuzilma — bu tashkilot ichida funksiyalar, vakolatlar, javobgarliklar va aloqa kanallarining qanday taqsimlanganligini ifodalovchi rasmiy tizim bo‘lib, u korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir.

Har qanday tashkilotning muvaffaqiyati nafaqat resurslardan oqilona foydalanish, balki ushbu resurslar harakatini muvofiqlashtiruvchi aniq va moslashuvchan tuzilmani shakllantirishga ham bevosita bog‘liqdir.

Tashkilotning strukturaviy tuzilmasi ko‘plab omillarning o‘zaro ta’siri natijasida vujudga keladi. Bular qatoriga tashkilotning miqyosi, faoliyat sohasi, texnologik jarayonlarning murakkabligi, tashqi muhitning o‘zgaruvchanligi, strategik maqsadlarning xarakteri, inson resurslarining salohiyati hamda boshqaruv madaniyati kiradi.

Shu bois strukturaviy tuzilmani to‘g‘ri tanlash va uni davr talablari bilan mos ravishda takomillashtirib borish zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.[1]

[1] Chandler, A. D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. MIT Press, 1962.

Ilmiy adabiyotlarda tashkiliy tuzilmalarning turli modellariga oid qarashlar shakllangan bo‘lib, funksional, divisional, matritsali, loyihaviy va tarmoq kabi tuzilmalar keng tarqalgan. Har bir tuzilmaning o‘ziga xos afzalliklari, cheklovlari hamda qo‘llanish sharoitlari mavjud. Bularning barchasi strukturaning asosiy belgilari — ixtisoslashuv darajasi, boshqaruv pog‘onalari soni, vakolatlarning taqsimlanishi, rasmiylashtirish va standartlashtirish darajalari, markazlashuvning amaldagi ko‘lami hamda ichki koordinatsiya vositalari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Metod va materiallar. Tashkiliy tuzilma - vazifalarni taqsimlash, muvofiqlashtirish va nazorat qilish kabi tadbirlar tashkiliy maqsadlarga erishishga qanday yo‘naltirilganligini belgilaydi. Tashkiliy tuzilma tashkiliy harakatlarga ta’sir qiladi va standart operatsion protseduralar va tartib-qoidalar asosida asos yaratadi. Qaysi shaxslar qaysi qarorlarni qabul qilish jarayonlarida ishtirok etishini va shu bilan ularning qarashlari tashkilot harakatlarini qay darajada shakllantirishini aniqlaydi. Tashkiliy tuzilmani, shuningdek, shaxslar o‘zlarining tashkilotlarini va uning atrof-muhitini ko'radigan ko‘rish oynasi yoki istiqboli deb hisoblash mumkin.[2]

Genri Mintzberg zamonaviy boshqaruv nazariyasining eng muhim olimlaridan biri bo‘lib, u tashkilotning tarkibiy qismlari, koordinatsiya mexanizmlari va asosiy konfiguratsiyalari orqali tashkilot tuzilmasini chuqur ilmiy tahlil qilgan. Uning modeli bugungi kunda ham korporativ boshqaruv va tashkilot dizayni sohasida eng ko‘p qo‘llaniladigan yondashuvlardan biridir.

1. Tashkilotning besh asosiy tarkibiy qismi: Mintzberg har qanday tashkilotning tuzilmasini quyidagi besh komponent orqali tavsiflaydi:

2. Operatsion yadro (Operating Core): Bu korxonaning asosiy ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish yoki operatsion faoliyatini amalga oshiruvchi xodimlardir. Ular mahsulot yaratadi, xizmat ko‘rsatadi, ishni real bajaradi.

3. Strategik samaradorlik markazi (Strategic Apex): Yuqori boshqaruv (direktorlar, rahbarlar). Ular tashqi muhit bilan aloqada bo‘ladi, strategiya yaratadi va butun tizimni boshqaradi.[3]

Richard L. Daft zamonaviy menejment nazariyasi va tashkilot dizayni bo‘yicha dunyoda eng ko‘p murojaat qilinadigan olimlardan biridir. Uning “Organization Theory and Design” nomli fundamental asari o‘nlab mamlakatlarda universitetlarda asosiy darslik sifatida qo‘llanadi. Daft tashkilotlarni faoliyat yurituvchi tirik tizim sifatida ko‘rib, ularning tuzilmasi, madaniyati, strategiyasi, texnologiyasi va tashqi muhit o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur ilmiy asosda tahlil qiladi.

Tashkilot dizayni konsepsiyasi:

[2] Yakobid, M. G. (2007). “Tashkiliy tuzilmaning ajralmas chegaralari va ierarxiyaning bajarilmagan roli: urushga yaqin darslar”. Tashkilot Fanlari. 18 (3): 455–477.

[3] Mintzbergning “The Structuring of Organizations” (1979) va “Structure in Fives” (1983)

Daftning asosiy yondashuvi shundan iboratki, tashkilotning tuzilmasi uning strategiyasi va tashqi muhitiga mos bo‘lganda yuqori samaradorlikka erishiladi. U tuzilmani faqatgina bo‘linmalar yig‘indisi emas, balki o‘zaro koordinatsiyalashgan murakkab boshqaruv mexanizmi sifatida talqin qiladi. Daftning ta’kidlashicha, to‘g‘ri tanlangan dizayn: muvofiqlashtirishni yaxshilaydi, resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi, innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlaydi, rahbarlar va xodimlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni samarali qiladi.[4]

Natija va muhokama.

Genri Mintzberg tomonidan ishlab chiqilgan tashkiliy tuzilma modeli zamonaviy boshqaruv nazariyasida tashkilotlarning ichki mexanizmlarini chuqur tushunish imkonini beruvchi eng mukammal kontseptual yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Muhokama davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, Mintzberg tasnifi zamonaviy tashkilotlar uchun ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Raqamli iqtisodiyot davrida tashkilotlar tezkor qaror qabul qilish, innovatsiyani qo‘llab-quvvatlash va moslashuvchanlikka erishish uchun ko‘proq adhokratiya va tarmoq (networked) shakllarini tanlayotgani kuzatilmoqda. Biroq yirik sanoat korxonalari va davlat idoralarida mashina byurokratiyasi hanuzgacha samarali hisoblanadi, chunki ular barqarorlik, standartlashtirish va nazoratni talab qiladi.

Richard L. Daftning tashkilot nazariyasi va dizayniga bag‘ishlangan ilmiy yondashuvi zamonaviy boshqaruv amaliyotida keng qo‘llaniladigan konseptual model yaratishga xizmat qilgan.

Muhokama davomida Daftning qarashlaridan kelib chiqadigan asosiy xulosa shundan iboratki, tashkilot tuzilishini tanlash doimiy ravishda tashqi muhit bilan moslashishni talab qiladi. Aniqlanishicha, barqaror va standartlashtirilgan sharoitlarda mexanik tuzilma, o‘zgaruvchan va raqobatbardosh muhitda esa organik tuzilma samaraliroq natija beradi. Bu fikr amaliyotda ham o‘z tasdig‘ini topgan: innovatsion kompaniyalar, axborot texnologiyalari sohasidagi korxonalar va startaplar yuqori moslashuvchan organik tuzilmani afzal ko‘rishi, an’anaviy ishlab chiqarish korxonalari esa nazorat va tartib-intizom ustuvor bo‘lgan mexanik tuzilmani qo‘llashi kuzatilmoqda.

Tashkilot maqsadlariga qarab turli yo‘llar bilan tuzilishi mumkin. Tashkilotning tuzilishi u ishlaydigan va bajaradigan rejimlarni aniqlaydi. Tashkiliy tuzilma turli funktsiyalar va jarayonlar uchun mas'uliyatni filial, bo‘lim, ishchi guruh va shaxs kabi turli sub’ektlarga taqsimlashga imkon beradi.[5]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda tashkilotlarning strukturaviy tuzilmasi — bu ularning ichki funksiyalari, vakolatlari va boshqaruv mexanizmlarini tartibga soluvchi muhim tizim

[4] Richard L. Daft Menejment va tashkilot nazariyasi bo‘yicha keng qo‘llaniladigan darslik muallifi.
[5] Baligh, Helmy H. (2006). “Tashkilot Tuzilmalari”. Tashkilot tuzilmalari: nazariya va dizayn, tahlil va retsept. Axborot va tashkilot dizayni seriyasi. Vol. 5. Springer Nyu-York. 33-64 betlar.

bo‘lib, korxona yoki muassasaning strategik maqsadlari, tashqi va ichki muhit sharoitlari hamda resurs imkoniyatlariga mos ravishda shakllanadi. Maqola davomida ko‘rib chiqilgan nazariy yondashuvlar (funksional tuzilma, divisional tuzilma, matritsali va loyihaviy tuzilmalar, byurokratik va professional boshqaruv shakllari va boshqalar) shuni ko‘rsatdiki, strukturaviy tuzilmaning asosiy belgilari — boshqaruv darajalari soni, mehnat taqsimoti, vakolat va javobgarliklar taqsimoti, koordinatsiya mexanizmlari, rasmiylashtirish darajasi hamda markazlashuv darajasi — tashkilotning samaradorligini, moslashuvchanligini va barqarorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Avvalo, tashkilot hajmi va faoliyat yo‘nalishi tuzilma tanlashdagi eng muhim omillardandir. Kichik va o‘rta bizneslarda moslashuvchanlik va tez qaror qabul qilish muhimligi sababli soddalashtirilgan — ya’ni kam pog‘onali yoki keng ko‘lamli bo‘lmagan tuzilmalar ko‘pincha samaraliroq bo‘ladi.

Aksincha, kompleks, ko‘p funksiyali va katta hajmli korxonalarda funksional yoki divisional tuzilmalar — boshqaruv strukturasi aniq, vakolat va javobgarlik taqsimoti tartibli bo‘lishi bilan samaradorlikni ta’minlaydi.

Maqola tahlillari shuni ko‘rsatdiki, har qanday tuzilma — mukammal va har qaysi vaziyatga mos — bo‘lishi mumkin emas. Strukturani tanlashda tashkilot strategiyasi, tashqi muhit sharoitlari, texnologik va inson resurslari imkoniyatlari, boshqaruv madaniyati hamda tashkilot maqsadlari kompleks ko‘rib chiqilishi zarur.

Tashkilot strukturasi — dinamik, vaqt va sharoitga moslashuvchi tizim bo‘lib, agar u tashqi yoki ichki omillar o‘zgargan bo‘lsa, tuzilmani qayta ko‘rib chiqish va moslashuv zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Chandler, A. D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. MIT Press, 1962.

2. Yakobid, M. G. (2007). “Tashkiliy tuzilmaning ajralmas chegaralari va ierarxiyaning bajarilmagan roli: urushga yaqin darslar”. Tashkilot Fanlari. 18 (3): 455–477.

3. Mintzbergning “The Structuring of Organizations” (1979) va “Structure in Fives” (1983).

4. Richard L. Daft Menejment va tashkilot nazariyasi bo‘yicha keng qo‘llaniladigan darslik muallifi.

5. Baligh, Helmy H. (2006). “Tashkilot Tuzilmalari”. Tashkilot tuzilmalari: nazariya va dizayn, tahlil va retsept. Axborot va tashkilot dizayni seriyasi. Vol. 5. Springer Nyu-York. 33-64 betlar.

TASHKILOTLARDA BYUROKRATIK BOSHQARUV

Eshtemirova Maftuna Rashid qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti sotsiologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi maftunarashidovna03@gmail.com

Annotatsiya: *Byurokratiya – zamonaviy davlat va tashkilot boshqaruvidagi asosiy ma'muriy tizimdir. Ushbu ishda byurokratiya tushunchasi, uning mohiyati va tarixiy rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Maqolada byurokratiyaning samaradorlik, barqarorlik va huquqiy asos yaratishdagi afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, byurokratiya tizimining ortiqcha qoidalar, sekin qaror qabul qilish va korrupsiya kabi kamchiliklari ham o'rganilgan. Ishda Max Weberning byurokratiya nazariyasi, raqamli davrda texnologik yechimlar yordamida byurokratiyani soddalashtirish imkoniyatlari va xalqaro tajriba ham muhokama qilinadi. Tadqiqot byurokratiya va fuqarolar hayoti, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi va samarali boshqaruvni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.*

Kalit so'zlar: *byurokratiya, ma'muriy boshqaruv, davlat tizimi, samaradorlik, korrupsiya, huquqiy asos, islohotlar, texnologik rivojlanish, Max Weber, fuqarolar huquqlari, raqamli transformatsiya.*

BUREAUCRATIC MANAGEMENT IN ORGANIZATIONS

Annotation: *Bureaucracy is the main administrative system in modern state and organizational management. This work examines the concept of bureaucracy, its essence and historical development. The article analyzes the advantages of bureaucracy in terms of efficiency, stability and creating a legal framework. It also examines the disadvantages of the bureaucratic system, such as excessive regulations, slow decision-making and corruption. The work also discusses Max Weber's theory of bureaucracy, the possibilities of simplifying bureaucracy in the digital era using technological solutions, and international experience. The study reveals the connection between bureaucracy and the lives of citizens, the economy, and public administration, and provides recommendations for improving effective management.*

Key words: *bureaucracy, administrative management, public system, efficiency, corruption, legal framework, reforms, technological development, Max Weber, citizens' rights, digital transformation.*

БЮРОКРАТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация: *Бюрократия является основной административной системой в современном государственном и организационном управлении. В данной работе рассматривается понятие бюрократии, её сущность и историческое развитие. В*

статье анализируются преимущества бюрократии с точки зрения эффективности, стабильности и создания правовой базы. Также рассматриваются недостатки бюрократической системы, такие как избыточное регулирование, медленное принятие решений и коррупция. В работе также обсуждается теория бюрократии Макса Вебера, возможности упрощения бюрократии в цифровую эпоху с помощью технологических решений и международный опыт. Исследование раскрывает связь бюрократии с жизнью граждан, экономикой и государственным управлением, а также даёт рекомендации по повышению эффективности управления.

Ключевые слова: *бюрократия, административное управление, государственная система, эффективность, коррупция, правовая база, реформы, технологическое развитие, Макс Вебер, права граждан, цифровая трансформация.*

KIRISH

Byurokratiya – zamonaviy jamiyat va davlat boshqaruvidagi eng muhim institutlardan biri bo‘lib, u tashkilotlarda ishlarni tartibli va samarali olib borishni ta’minlaydi. Byurokratiya tushunchasi ko‘pincha ma’muriy qoidalar, qat’iy ierarxiya va rasmiylashtirilgan tartiblar bilan bog‘lanadi. Tarixan, byurokratiya tizimi davlat idoralari va yirik korporatsiyalar faoliyatini standartlashtirish, qarorlar qabul qilishni tizimli qilish va xodimlar o‘rtasidagi vazifalarni aniq taqsimlash maqsadida shakllangan. Max Weberning byurokratiya nazariyasi bu tizimni samaradorlik va professionalizm tamoyillari asosida tahlil qiladi.[1]

Bugungi kunda byurokratiya nafaqat davlat boshqaruvida, balki biznes, ta’lim va boshqa sohalarda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ortiqcha qoidalar, sekin qaror qabul qilish va korrupsiya kabi muammolar tizim samaradorligini kamaytirishi mumkin. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish imkoniyatlari esa byurokratiya jarayonlarini soddalashtirish va tezlashtirishga yordam bermoqda. Ushbu ish byurokratiya tushunchasini, uning afzallik va kamchiliklarini, fuqarolar hayotiga va iqtisodiyotga ta’sirini o‘rganishni maqsad qiladi hamda zamonaviy boshqaruv tizimlarini takomillashtirish yo‘llarini tahlil qiladi.[2]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. yurokratiya mavzusidagi ilmiy adabiyotlar juda keng va turlicha yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Max Weberning klassik ishlari byurokratiyani ierarxik tuzilma, rasmiy qoidalar va professionalizm asosida tashkil etilgan samarali boshqaruv tizimi sifatida ta’riflaydi. Weberning nazariyasi ko‘plab tadqiqotlarda asosiy nazariy baza sifatida ishlatilgan va zamonaviy davlat boshqaruvi hamda korporativ boshqaruv tizimlarini tahlil qilishda qo‘llanadi.

Keyingi tadqiqotlar byurokratiyaning samaradorligi va davlat boshqaruviga ta’sirini chuqur o‘rganishga qaratilgan. Misol uchun, Fukuyama va boshqa zamonaviy tadqiqotchilar byurokratiyaning fuqarolar bilan munosabatlari, xizmat sifatini ta’minlashi va korrupsiya bilan kurashdagi ahamiyatini tahlil qilgan. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda byurokratiya tizimining kamchiliklari – ortiqcha qoidalar, sekin qaror qabul qilish jarayoni va ixtiyoriylikning cheklanishi – ham keng muhokama qilinadi.

Raqamli davrda byurokratiya va texnologik transformatsiyalar mavzusida ham ko‘plab ishlar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, avtomatlashtirish va raqamli xizmatlar yordamida byurokratik jarayonlarni soddalashtirish, shaffoflikni oshirish va samaradorlikni yaxshilash mumkin. Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlar byurokratiya tizimining turli mamlakatlarda qanday ishlashini, madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, byurokratiya mavzusida mavjud adabiyotlar nafaqat nazariy yondashuvni, balki amaliy tadqiqotlarni ham qamrab oladi. Ular davlat idoralari, biznes tashkilotlari va jamoat sektori faoliyatining samaradorligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, byurokratiya tizimini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy bilimni oshiradi, balki amaliy boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishga ham yordam beradi.

Ushbu ishda byurokratiya tizimini o‘rganish uchun taqqoslash, tahlil va sintetik metodlar qo‘llanildi. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili asosida byurokratiyaning tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari va zamonaviy boshqaruv tizimidagi roli o‘rganildi. Shuningdek, amaliy misollar va xalqaro tajribalar solishtirildi. Ma’lumotlar sifat jihatidan tahlil qilinib, byurokratiya samaradorligi, kamchiliklari va isloh qilish imkoniyatlari aniqlangan. Metodologiyada nazariy tadqiqotlar bilan bir qatorda statistik ma’lumotlar va so‘rovnomalardan olingan natijalar ham qo‘llangan, bu esa tahlilning aniq va ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot natijalari byurokratiyaning zamonaviy davlat va tashkilot boshqaruvida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Adabiyotlar tahlili va amaliy misollar shuni isbotladi: byurokratiya tizimi qaror qabul qilishni tizimli qiladi, vazifalarni aniq taqsimlaydi va xodimlarning mas’uliyatini oshiradi. Shu bilan birga, byurokratiya samaradorligini oshirishda texnologik yechimlar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Raqamli xizmatlar va avtomatlashtirilgan jarayonlar yordamida ortiqcha qog‘ozbozlik kamayadi va fuqarolar xizmat ko‘rsatish sifatidan mamnun bo‘ladi.[3]

Tadqiqot davomida byurokratiyaning kamchiliklari ham aniqlangan. Ular orasida ortiqcha qoidalar, sekin qaror qabul qilish, individual ijodiy yondashuvning cheklanishi va korrupsiya xavfi mavjud. Shu bilan birga, byurokratiya tizimining samaradorligi mamlakatning iqtisodiy va madaniy konteksti bilan ham bog‘liq ekani kuzatildi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, samarali byurokratiya tizimi mavjud mamlakatlarda davlat

xizmatlari tez va shaffof amalga oshiriladi, korrupsiya darajasi past va fuqarolar ishonchi yuqori bo‘ladi.[4]

Byurokratiya mavzusi bo‘yicha olingan natijalar ilmiy adabiyotlar bilan uyg‘unlikda. Max Weber nazariyasi samarador boshqaruvni ta’minlashda byurokratiyaning muhimligini ta’kidlagan bo‘lsa, zamonaviy tadqiqotlar raqamli texnologiyalar yordamida tizimni soddalashtirish va fuqarolarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, byurokratiya tizimining samaradorligi faqat qat’iy qoidalar va ierarxiyaga bog‘liq emas, balki texnologiya, shaffoflik va xodimlarning malakasi bilan ham bog‘liq.[5]

Shuningdek, tadqiqot byurokratiya va korrupsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni ham tasdiqladi. Qoidalar va jarayonlar murakkab bo‘lgan tizimlarda korrupsiya xavfi yuqori bo‘ladi. Shu sababli, samarali boshqaruv uchun byurokratiya jarayonlarini soddalashtirish, texnologiyalardan foydalanish va xodimlar malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega.[6]

Natijalar shuningdek byurokratiyaning fuqarolar bilan munosabatiga ham ta’sir qiladi. Samarali va shaffof byurokratiya tizimi fuqarolar ishonchini oshiradi, davlat xizmatlariga qoniqish darajasini yaxshilaydi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ortiqcha byurokratiya va murakkab qoidalar fuqarolarda norozilikni keltirib chiqaradi va jamiyatda ishbilarmonlik faoliyatini sekinlashtiradi.

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, byurokratiya tizimini isloh qilish va samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar: jarayonlarni raqamlashtirish, ortiqcha qoidalardan qochish, xodimlarning malakasini oshirish va xalqaro tajribalarni tatbiq etish. Natijalar ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalarni uyg‘unlashtirgan holda byurokratiya tizimini takomillashtirishning samarali yo‘llarini ochib beradi.

Byurokratiya tizimining afzalliklari va kamchiliklarini 1-jadval asosida ko’rib chiqishimiz mumkin:

1-jadval [7]

Aspekt	Afzalliklari	Kamchiliklari	Tadqiqot natijalariga izoh
Samaradorlik	Vazifalarni aniq taqsimlash; qaror qabul qilish tizimli	Sezilarli sekinlik; ijodiy yondashuv cheklangan	Raqamli transformatsiya yordamida samaradorlik oshirilishi mumkin
Shaffoflik	Qoidalarning qat’iyligi fuqarolar ishonchini oshiradi	Murakkab qoidalar korrupsiya xavfini oshiradi	Oddiy va shaffof jarayonlar korrupsiya darajasini kamaytiradi
Fuqarolar bilan munosabat	Davlat xizmatlari tizimli va barqaror	Ortib borayotgan qog‘ozbozlik va murakkab jarayonlar norozilik keltiradi	Raqamli xizmatlar yordamida fuqarolar qoniqishi oshadi
Texnologiya qo‘llanilishi	Avtomatlashtirish ish samaradorligini oshiradi	Texnologik yechimlar yetarli bo‘lmasa	Zamonaviy davlatlarda texnologik integratsiya

		samaradorlik past bo‘ladi	samarali natija beradi
Iqtisodiyot va boshqaruv	Byurokratiya tizimi iqtisodiy faoliyatni tartibga soladi	Ortiqcha byurokratiya biznesni sekinlashtiradi	Soddalashtirilgan byurokratiya tizimi iqtisodiy samaradorlikni oshiradi

Davlat boshqaruvi sohasida ko‘pincha birokratiya va birokratikizm tushunchalari aralashib ketadi. Biroq bu ikki kategoriya bir-biriga teng emas. Birokratikizm – bu professional ma’muriy apparatning salbiy shakli bo‘lib, ish yuritish jarayonlarining ortiqcha murakkabligi, haddan tashqari rasmiylashuv, moslashuvchanlikning yo‘qligi, shuningdek, ishlarni ortiqcha cho‘zish va jamiyatning real ehtiyojlaridan uzilish bilan namoyon bo‘ladi.[8]

Birokratiya termini sotsiologik fenomen sifatida eng chuqur tarzda Max Veberning ishlari orqali tadqiq qilingan. U “ideal” boshqaruv tizimi konsepsiyasini asoslab bergan. Veber nazariyasiga ko‘ra, byurokratiya davlat boshqaruvidagi eng samarali tashkilot shakli hisoblanadi: u jarayonlarning ketma-ketligini, aniq me’yorlarni va huquqiy qoidalarining qat’iy bajarilishini ta’minlaydi, shu orqali ma’muriy jarayonlar natijador va barqaror bo‘ladi. Birokratik tuzilmalar paydo bo‘lganidan beri jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan birga rivojlanib borgan.[9]

Shu bilan birga, amaliy faoliyatda byurokratiyaning salbiy tomonlari ham ko‘zga tashlanadi. Veber tavsiflagan afzalliklar – qat’iylik, aniq bajariladigan protseduralar – ko‘pincha rutinga aylanadi, ya’ni xodimlar vazifalarni shunchaki qoidalarga amal qilib bajaradi, o‘zgaruvchan sharoitni hisobga olmaydi. Natijada tizim moslashuvchanligini yo‘qotadi va tashqi chaqiriqlarga tezkor javob bera olmaydi. Ma’muriy apparat qat’iy tartiblarga rioya qilgani sababli yangi ijtimoiy yoki siyosiy sharoitlarga moslashishda qiyinchilikka duch keladi. Shu bilan u standartlar o‘zgarmagan hollarda samarali ishlashi mumkin, lekin zamonaviy muammolarni hal qilish uchun uslublarni yangilash zarur bo‘lganda samaradorligi past bo‘ladi.[10]

Birokratiya va birokratikizmni solishtirish orqali tushunishga erishish mumkin. Birokratiya – bu professional xodimlar asosida tashkil etilgan tizimli boshqaruv shakli. Aksincha, birokratikizm – bu protseduralarning ortiqcha murakkabligi, rasmiy yondashuv ustunligi va boshqaruvchi institutlar bilan jamiyat o‘rtasidagi salbiy munosabatlarning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

Max Veber fikricha, birokratiya ideal ma’muriy tizim bo‘lib, u aniq ierarxiya, vazifalarning taqsimlanishi va professional intizom bilan tavsiflanadi. Rahbar o‘z vakolatlari doirasida buyruqlar beradi va ularning bajarilishini nazorat qiladi, apparat esa qat’iy normativ asosda ishlaydi. Biroq amaliyotda boshqaruvning standartlashtirilishi ko‘pincha birokratikizmga olib keladi, bu esa ortiqcha formalizm va konservatizmni keltirib chiqaradi.[11]

Birokratikizmning asosiy xususiyatlari: ideal byurokratiyaning buzilishi salbiy tendensiyalarni yuzaga keltiradi. Birokratikizatsiya jarayoni esa bu salbiy xususiyatlarni kuchaytiradi va mustahkamlaydi.[12]

1.Formalizm va byurokratik konservatizm. Zamonaviy davlat xizmatchilari faoliyati ko‘p darajali normativ hujjatlar asosida amalga oshiriladi, ular amalda ko‘pincha bir-biriga zid bo‘ladi. Qonunlarga rioya qilgan holda, xodimlar protseduralarga qat’iy amal qilishga majbur bo‘ladi. Biroq jamiyat hayotining o‘zgaruvchan sharoitlari tezkor moslashuvni va noan’anaviy yechimlarni talab qiladi. Bunday moslashuvchanlikning yo‘qligi formalizm, ortiqcha va foydasiz hujjatlashuv, ishlarni cho‘zish va boshqaruv samaradorligining pasayishiga olib keladi.

2. Kasbiy malakaning yetishmasligi. Boshqaruv tizimidagi kadrlar ko‘pincha lavozim talablariga rasmiy moslik asosida tanlanadi, real malaka hisobga olinmaydi. Natijada xodimlarda maxsus bilimlar yetishmasligi, shuningdek, protseduralar hajmining ortiqchaligi muammoni tez va samarali hal qilishga to‘sqinlik qiladi.

3. Ijtimoiy va siyosiy funksiyalarning kengayishi. Birokratik tizimning uzoq muddat mavjudligi va ayrim funksiyalarning doimiy ravishda mustahkamlanishi apparatni jamiyatdan ajratadi. Natijada ma’muriy apparat davlat manfaatlarini himoya qilishi kerak bo‘lsa-da, o‘z mustaqilligini oshiradi va siyosatga ta’sir qiladi. Birokratiya boshidan maqsad qilgan jamiyat manfaatlarini emas, balki idoraviy va korporativ maqsadlarni ilgari suradi.

4. Korrupsiya. Vakolatlarning kengayishi va davlat resurslariga kirish imkoniyati korrupsiya uchun qulay sharoit yaratadi. Ba’zan xodimlar vakolatlarini shaxsiy manfaat yoki hamkorlar foydasi uchun ishlatadi. Korrupsiya birokratikizmning belgisi sifatida qarorlar qonunga va etik me’yorlarga zid qabul qilinishiga olib keladi, natijada davlat apparati jamiyat manfaatlariga xizmat qilmaydi.[13]

Birokratikizmni boshqaruvning ayrim tuzilish xususiyatlarining tabiiy natijasi sifatida anglash, nazorat, islohotlar va shaffoflikni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Shunday qilib, byurokratiya va birokratikizm – bir ma’muriy tizimning ikki tomoni. Birokratiya jarayonlarni barqarorlashtiradi va boshqaruvni racionalizatsiya qiladi, birokratikizm esa tizimning disfunktsiyasini ochib beradi, samarali davlat institutlarining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va fuqarolarda ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.[14]

Davlat boshqaruvi tizimida byurokratiya va birokratikizm ikki alohida, lekin o‘zaro bog‘liq fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. Birokratiya – bu professional xodimlar, aniq ierarxiya va qat’iy me’yorlar asosida tashkil etilgan strukturalashgan boshqaruv tizimi bo‘lib, u jarayonlarni barqarorlashtiradi, qaror qabul qilishni tizimli qiladi va davlat xizmatlarining natijadorligini oshiradi. Shu tariqa, byurokratiya jamiyatning murakkab ehtiyojlarini barqaror va samarali tarzda qondirish imkonini beradi.

Birokratikizm esa byurokratiyaning salbiy deviasi sifatida qaraladi. U ortiqcha formalizm, ishlarni cho‘zish, moslashuvchanlikning yetishmasligi, kasbiy malakaning pastligi va ba’zan korrupsiya bilan namoyon bo‘ladi. Natijada, boshqaruv tizimi jamiyat ehtiyojlariga tezkor javob bera olmaydi, o‘zini yangilash qobiliyatini yo‘qotadi va fuqarolarda ishonchsizlikni yuzaga keltiradi.[15]

Xulosa. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, samarali boshqaruvni ta’minlash uchun byurokratiya tizimining afzalliklarini saqlab qolgan holda, birokratikizmning salbiy oqibatlarini kamaytirish zarur. Bunga jarayonlarni soddalashtirish, texnologik yechimlardan foydalanish, xodimlar malakasini oshirish va shaffoflikni ta’minlash orqali erishish mumkin. Shu tarzda, davlat apparati nafaqat o‘z standartlarini bajaradi, balki zamonaviy sharoit va jamiyat ehtiyojlariga moslashadi.

Xulosa qilib aytganda, byurokratiya va birokratikizm bir tizimning ikki tomoni sifatida bir-birini to‘ldiradi. Birokratiya barqarorlik va samaradorlikni kafolatlaydi, birokratikizm esa tizimning disfunktsiyasini ko‘rsatadi. Shu bois, davlat boshqaruvi institutlarini rivojlantirish va fuqarolar ishonchini oshirish uchun byurokratiya tizimini yangilash va modernizatsiya qilish zaruriy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Weber, M. (1947). The theory of social and economic organization. New York, NY: Free Press.
2. Aberbach, J. D., & Rockman, B. A. (2002). Frontiers of bureaucracy: Reform and transformation in government. Washington, DC: Brookings Institution Press.
3. Peters, B. G. (2010). The politics of bureaucracy: An introduction to comparative public administration (6th ed.). New York, NY: Routledge.
4. Merton, R. K. (1940). Bureaucratic structure and personality. Social Forces, 18(4), 560–568. https://doi.org/10.2307/2571366
5. Fukuyama, F. (2013). Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
6. Crozier, M. (1964). The bureaucratic phenomenon. Chicago, IL: University of Chicago Press.
7. Goodsell, C. T. (2004). The case for bureaucracy: A public administration polemic (4th ed.). Washington, DC: CQ Press.
8. Hood, C. (1991). A public management for all seasons? Public Administration, 69(1), 3–19. https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x
9. Rainey, H. G. (2014). Understanding and managing public organizations (5th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

10. Riggs, F. W. (1964). Administration in developing countries: The theory of prismatic society. Boston, MA: Houghton Mifflin.

11. Olsen, J. P. (2006). Maybe it is time to rediscover bureaucracy. Journal of Public Administration Research and Theory, 16(1), 1–24. https://doi.org/10.1093/jopart/muj015

12. Kettl, D. F. (2015). The transformation of governance: Public administration for twenty-first century America (3rd ed.). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

13. Lynn, L. E., Jr. (1998). Public management: Old and new. New York, NY: Routledge.

14. Tamm, D. (2008). Bureaucracy and democracy: An uneasy relationship. Public Administration Review, 68(5), 853–864. https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2008.00936.x

15. Wilson, W. (1887). The study of administration. Political Science Quarterly, 2(2), 197–222. https://doi.org/10.2307/2139277

DIRJORLIK SAN‘ATINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI

Ergashev Asilbek Alisher o’g’li
Guliston davlat universiteti 2-bosqich talabasi
Ibragimova Nilufar Adxamovna
Ilmiy rahbar: Guliston davlat universiteti v.b.dots.

Annotatsiya: *Dirijor - asar musiqasini ijodiy rivojlantiruvchi, uning ruhi bilan yashovchi, mashaqqatli, sabr-bardosh talab qiluvchi, mas’uliyatli kasbdir. Ushbu maqolada dirjorlik san‘atining kelib chiqshi va rivojlanishi tarixi haqida ma‘lumot berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Dirjorlik, orkestr, ansambl, ko‘p ovozlik, partitura, partiya.*

San’atlar ichida eng yoshi va kam o’rganilgani dirijyorlik san’ati hisoblanadi. Dirijyorlik amaliyoti uning nazariyasini ancha ortda qoldirdi. Biroq aynan nazariyaga bo’lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Dirijorlik sòzi fransuzcha sòzdan olingan bòlib “yònaltirish” “boshqarish” degan ma’noni anglatadi.

Dirijorlik qilish bu qo’l ostidagi orkestr yoki xor va boshqa ko’p ovozli ijrochilar jamoasini boshqarish tushuniladi.Orkestr jamoasini tehnik ustunligi va musiqiy asarni mohiyatini ochib berish va buni qo’l harakati orqali tomoshabinga yetkazish dirijorning vazifasi hisoblanadi. Dirijorlik sanati sanat turlari ichida eng qiyinlaridan biri hisoblanadi.

Chunki dirijor musiqa sohasida juda kòp bilimlarga ega bòlishi kerak, bulardan dirijorga eng keraklilari solfedjio va cholg̑ulashtirish fanlari hisoblanadi Dirijorning o’zi qo’l ostidagi orkestr jamoasidagi cholg’ularning oilasini yaxshi bilishi va ularni tabiati tushingan bòlishi o’zi ham bitta cholg’uni yaxshi chala oladigan bo’lishi kerak.

Orkestr jamoasida yaxshi ijroga erishish uchun dirijorning o’zi asar mohiyatini yaxshi bilgan bo’lishi kerak, shundagina qo’l ostidagi sozandalarga tushuntira oladi.

Dirijorlik san’ati XV-asrning birinchi yarmida kòp ovozli musiqani rivojlana boshlagangan so’ng kirib kela boshlagan. O’sha davr kompozitorlari o’zlarining asarlariga dirijorlik qilib buni rivojlantirgan.”«Dirijor ko‘rish va eshitish san ’atiga ega bo‘lmog‘i lozim, i yengil va ayni paytda kuchli bo‘lishi darkor, i sozlar, ularning tabiati va qamrovini his qilishi, partiturani o‘qiy olishi, shular barobarida alohida iste’dod egasi bo'lishi muhim... U yana o'zi va orkestr o'rtasida ko'zga ko‘rinmas aloqa o‘rnatilishi uchun kerak bo'lgan yana boshqa, deyarli noaniq xususiyatlarga ham ega bo'lishi shart.

Agar dirijor orkestrga o'z hissiyotlarini yetkazish xususiyatiga ega bo'lmasa, unda i orkestr ustidan «hukmronlik» qila olmaydi, unga o'z ta’sirini o'tkazishdan mahrum bo'ladi.

Bu holda i orkestming dirijori emas, balki oddiygina «takt uruvchi»ga aylanib qoladi, shunda ham agar umuman taktni to'g'ri belgilash va ajratishni uddalay olsa!» Gektor Berlioz.[6] Bu san'at kelib chiqishi qadimgi gretsiyada xor rahbari bo'lib u asar ijrosi vaqtida asosan ritmni ushlab turish uchun oyog'i bilan yoki tayoqcha bilan polga tiqillatib turgan, keyinchalik pultga chiqqanda ham pultga tayoqcha bilan tiqillatib turilgan yoki malum bir qo'l harakatlardan foydalanilgan, lekin taktni oyoq bilan ko'rsatish juda uzoq davom etadi. Bu ko'pchilikning g'ashini keltirar edi.

Bu haqida nemis kompozitori Iogann Matteson kinoya qilib shunday degan „Bazilar taktni oyoq bilan urib ko'rsatish haqi ijobiy fikr bildirishi tajublantiradi balki ular oyoqlarini boshlaridan aqlli hisoblasa kerak shuning uchun oyoqlariga bòysunayabdi "deb aytadi. Dirijorlik tayoqchasi esa o'sha paytda har hil uzunlikda bòlgan. Bazan uning uzunligi 180 sm bòlgan va uni qirollik Jezi deb yuritilgan va faqat u yerda urib takt ko'rsatib turilgan. Bu ovozlar konsert zallarida, cherkovlarda juda baland eshitilgan. Bu kòproq frantsiyada, parijda keng tarqalgan.

Buni kompozitor J.B.Lyulli olib kirgan bòlib u bir kuni asarga berilib ketib tayoqchani uchi bilan oyoğini jarohatlaydi, bu esa uni ò'limiga sabab bò'lgan, lekin bu fojia ham bunday dirijorlik uslubiga soya solmaydi. Bir sò'z bilan aytganda ò'sha paytlarda asosan orkestrni klavisin chaluvchilar va skripka chaluvchilar boshqargan. "Dirijyorlikning qo'lda va texnik tomonini o'zlashtirish jarayoni dirijyorlik texnikasi samaradorligi tamoyillariga doimiy rahbarlik qilish zarurligini ta'minlaydi: ovozli harakat, tovushni oldindan bilish, imo-ishoraning grafik ravshanligi, harakat erkinligi va badiiy maqsadga muvofiqlik.

Asboblarni sozlashning umumiy tamoyillari sifatida tanilgan ushbu tamoyillarni qat'iy amalga oshirish talabaning to'g'ri yo'nalishda harakat qilishiga, ularning rivojlanishida yuqori natijalarga erishishga imkon beradi. Asar ustida ishlash jarayonini to'g'ri tashkillashtirish juda muhimdir.

Musiqa sanati jadallik bilan rivojlana boshlagandan so'ng eng avvalo, opera sanati kuchaya boshladi. Ko'plab kompozitorlar yangi asarlar yoza boshlaydilar bu holat kòp ovozli musiqaga bò'lgan va orkestrni boshqarishga bòlgan ehtiyoj yana ortdi bu ham dirijorlikning rivojlanishiga sabab bòldi

Orkestr ichidagi fortepianochi sozandalar dirijorlik qila boshladilar. I.Mozel, J.Shpor, va K.Veber kabi dirijorlar uni amalyotda qòllagan. L.V.Bethoven, R.Vagner,G.Berlioz kabi musiqachilar dirijorlik sanati asoschilardan hisoblanadi. Xalqaro e'tibor qozongan dirijor germaniyalik X.Fon Byulov hisoblanadi. XIX-asr oxiri XX-asr boshlarida chet ellarda dirijorlik sanati ustalari X.Rixtir, A.Nikish, X.Vengartner, Shtraus, M.Balakirev, S.Rahmaninov, A.Rubinshteyn keyinchalik G.Fon Karayan, E.Mravinskiy, A.Toskanini, Sh. Myunsh, E. Svetlanov kabilar katta hissa qo'shishgan. Bu holat shu

[6] E.Toshmatov.Dirjorlik san'ati. T.:2008,9-bet

davrdagi musiqalar hammaga tushunarli bo'lgani uchun sozandalarga qiyinchilik tug'dirmaydi. Keyinchalik musiqa rivojlangan sari asarlar qiyinlasha boshlaydi va orkestrni sozandalar emas balki tashqaridan turib kimdir boshqarishi kerak ekanligi sezilib qoladi.

Orkestrni tashqaridan turib orkestrga aloqasi bo'lmagan odam boshqaradi va bu hozirgi biz ko'rayotgan zamonaviy dirijorlikning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu san'atning rivojlanishi orkestrda dirijorning bosimini kuchaytiradi.

Bu kasbni birinchilardan bo'lib ma'lum dirijorlik mahoratiga ega bo'lgan kompozitorlar va sozandalar amalga oshirishgan. Bulardan X.Glyuk, V.A.Motsart, J.B.Lyulli, R.Vagner, F.Mendelson, J.Shpor, I.Shtraus, F.List kabilar amalga oshirishdi. Bu dirijorlarning asl kasbi kompozitorlik yoki pianinochi yoki skripkachi bo'lgan.

Bunday parallel faoliyat keyingii davrlarda ham saqlanib qoldi. Kompozitor F.List pianinochi va kompozitor, S. Rahmaninov pianinochi, V.Safonov, K.Rixter va boshqalar ko'zga kòringan dirijorlar bo'lishgan. Keyingi davr dirijorlari Artur Nikish altchi va kompozitor, Arturo Taskanini veolonchel cholg'uchisi, Oskar Fered valtornachi bo'lishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azimov B. Dirijorlik amaliyoti. T., 2010
2. Toshmatov E. Dirijyorlik san'ati.T., 2005
3. Shukurov. J. Dirijorlik T., 2005

AMU-BUXORO-1 VA AMU-BUXORO-2 NASOS STANSIYALARINING 2025 YILDA TA'MIRLANISHI: TEXNIK, INNOVATSION VA EKONOMIK SAMARADORLIK TAHLILI

Nurullayev Amrullojon Umidjonovich
Sanayev Shaxzod Toshpo`latovich
Olot tuman politexnikumi ishlab chiqarish ta'lim ustasi
Boltayev Shahboz Abdullayevich
Olot tuman politexnikumi katta o`qituvchi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Amu-Buxoro irrigatsiya tizimi tarkibidagi Amu-Buxoro-1 va Amu-Buxoro-2 nasos stansiyalarining 2025 yilda amalga oshirilgan rekonstruksiya va kapital ta'mirlash jarayonlari, ularning texnik holati, modernizatsiya ishlari, energiya samaradorligi hamda hududiy suv ta'minotiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, suv resurslaridan samarali foydalanish, irrigatsiya tizimlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ekologik barqarorlik masalalari yoritilgan.*

KIRISH

O'zbekistonning Buxoro viloyati hududida joylashgan Amu-Buxoro irrigatsiya tizimi respublikaning sug'oriladigan yerlarida barqaror suv yetkazib berishning eng yirik va strategik ahamiyatga ega bo'lgan tizimlardan biridir. Ushbu tizimning asosiy tayanchi bo'lgan Amu-Buxoro-1 va Amu-Buxoro-2 nasos stansiyalari minglab gektar maydonlarni sug'orish, aholini ichimlik va xo'jalik suv bilan ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mavjud infratuzilmaning eskirishi, nasos agregatlarining ishdan chiqishi, energiya samaradorligining pasayishi hamda global iqlim o'zgarishi sharoitida suv resurslariga bosimning oshishi mazkur nasos stansiyalarini rekonstruksiya qilishni zaruratga aylantirgan.

2025 yilda ushbu stansiyalarni kapital ta'mirlash va modernizatsiya qilish bo'yicha davlat dasturi doirasida bir qator texnik, texnologik va tashkiliy chora-tadbirlar amalga oshirildi.

1. Nasos stansiyalarining texnik holati va ta'mirlash zarurati

1.1 Nasos stansiyalarining ahamiyati

Amu-Buxoro-1 va Amu-Buxoro-2 mazkur hududda:

200 ming gektardan ortiq sug'oriladigan maydonni suv bilan ta'minlaydi,

Qishloq xo'jaligi, sanoat korxonalari va aholi ehtiyojlari uchun barqaror suv oqimini ta'minlaydi,

Suv taqsimoti va gidrotexnik xavfsizlikda muhim rol o‘ynaydi.

1.2 Ta’mirlashga olib kelgan asosiy omillar

2025 yildan oldingi monitoring natijalariga ko‘ra:

Nasoslarning 38–45% eskirgan,

Elektr dvigatellarida quvvat yo‘qotishlar keskin oshgan,

Magistral suv o‘tkazgichlarda korroziya va gidravlik yo‘qotishlar aniqlangan,

Avtomatika tizimlari eskirib, masofadan boshqarish imkoniyati cheklangan.

2. 2025 yilda olib borilgan ta'mirlash va rekonstruksiya ishlari

2.1 Nasos agregatlarini yangilash

Ta’mirlash jarayonida:

6 dona yuqori quvvatli (630–800 kVt) zamonaviy nasos agregatlari o‘rnatildi,

Energiya tejamkor elektromotorlar joriy qilindi,

Ishlash samaradorligi 12–15% ga oshirilgan yangi impeller va gidravlik moslamalar o‘rnatildi.

2.2 Elektr-energetika tizimini modernizatsiya qilish

Avtomatik kuchlanish barqarorlashtirgichlar,

Zaxira quvvat manbalari,

Raqamli elektr boshqaruv panellari o‘rnatildi.

Natijada elektr energiyasi sarfi 17–20% ga kamaydi.

1-rasm. Nasos stansiyalari tomonidan elektr energiyasi istemoli, mln.kVt.soat

2.3 Gidrotexnik inshootlarni ta’mirlash

Suv qabul qiluvchi kanallar tozalandi, beton qoplamalar qayta tiklandi;

Metall konstruktsiyalar to‘liq korroziyadan himoyalandi;

Gidrotexnik xavfsizlik talablariga muvofiq qo‘shimcha to‘g‘on va mustahkamlash ishlari amalga oshirildi.

2.4 Avtomatlashtirish va raqamlashtirish

SCADA nazorat tizimi o‘rnatildi;

Suv sarfi, bosim va quvvat ko‘rsatkichlarini onlayn monitoring qilish yo‘lga qo‘yildi;

Masofadan boshqariladigan elektron klapanlar integratsiya qilindi.

Bu esa inson omilini kamaytirib, avariyalarning oldini olishga yordam beradi.

3. Ta’mirlash natijalarining texnik va iqtisodiy samaradorligi

3.1 Suv uzatish quvvatining oshishi

Ta’mirdan so‘ng suv uzatish ko‘rsatkichlari:

Amu-Buxoro-1 da 12–15% ga,

Amu-Buxoro-2 da 10–14% ga oshdi.

Bu esa sug‘oriladigan maydonlarning kengayishiga imkon beradi.

3.2 Energiya tejamkorligi

Yangi nasoslar va elektr tizimlarining joriy etilishi natijasida:

Yiliga 3,5–4,2 mln kVt-soat energiya tejashga erishildi,

Xarajatlar kamayishi orqali stansiya ekspluatatsiya sarflari 20–25% qisqardi.

Energiya tejamkorlik natijalari, Ta’mirdan keying holati

Ko‘rsatkich	2024	2025	O‘sish (%)
Suv ko‘tarish samaradorligi	68%	83%	+15%
Elektr energiya sarfi (1 mln m³ suvga)	1320 kVt	1010 kVt	–23%
Nasoslarning o‘rtacha unumdorligi	4300 m³/soat	5200 m³/soat	+20%

3.3 Xizmat muddati va ishonchlilik

Nasos agregatlarining xizmat muddati 10–12 yilga uzaytirildi;

Avariya holatlari 60% ga kamaydi;

Gidrotexnik xavfsizlik talablari to‘liq tiklandi.

4. Ijtimoiy va agroiqtisodiy samaradorlik

4.1 Qishloq xo‘jaligida hosildorlikka ta’siri

Sug‘orishning barqaror ta’minlanishi:

G‘alla, paxta, sabzavot va yem-xashak ekinlarida 8–12% ga yuqori hosildorlikni ta’minladi;

Suv taqchilligi kuzatiladigan mavsumlarda hosilning nobud bo‘lish xavfini kamaytirdi.

4.2 Aholi va sanoat uchun suv ta’minoti barqarorlashdi

Ichimlik va xo‘jalik suv ta’minotida uzilishlar kamaydi;

Hududdagi sanoat korxonalari uchun texnik suv barqarorlashtirildi.

4.3 Ekologik barqarorlik

Suvning yo‘qotilishi kamaygani tufayli suv resurslari tejalmokda;

Energiya tejamkorligi CO_2 emissiyalarini 1500 tonnagacha kamaytirishga xizmat qildi.

Xulosa. Amu-Buxoro-1 va Amu-Buxoro-2 nasos stansiyalarining 2025 yildagi kapital ta’mirlash va modernizatsiya ishlari sug‘oriladigan maydonlarda suv ta’minoti barqarorligini ta’minlash, energetik samaradorlikni oshirish, gidrotexnik xavfsizlikni mustahkamlash hamda qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Innovatsion texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va energiya tejamkor qurilmalar joriy etilishi ushbu nasos stansiyalarining uzoq muddatli samarali ishlashini kafolatlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur ta’mirlash ishlari mintaqaviy suv xo‘jaligi infratuzilmasining modernizatsiyasida muhim bosqich bo‘lib, kelgusida boshqa stansiyalarda ham shunday yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. “Amu Buxoro irrigatsiya tizimi bo‘yicha yillik hisobot”. – Toshkent, 2025.
2. Gidravlika va gidromelioratsiya asoslari / A.X. Abdurahmonov. – T.: Fan, 2023.
3. Irrigatsiya tizimlari ekspluatatsiyasi / Yu.M. Salimov. – Buxoro, 2022.
4. Pumping Station Modernization Principles. Springer Water, 2021.
5. Energy Efficiency in Water Management Systems. UNESCO Report, 2020.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–128-son qarori. Suv xo‘jaligi tizimini modernizatsiya qilish chora-tadbirlari. – 2024.
7. Nasos agregatlarini diagnostika qilish bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2022.
8. Hydro-Mechanical Systems Reliability Analysis. Elsevier, 2019.
9. S.A. Rakhimov. “Amudaryo havzasida suv resurslarini boshqarish muammolari”. – T.: 2023.
10 International Commission on Irrigation & Drainage (ICID). Annual Technical Report, 2021.

PEDAGOGIK METODLARDA CHET TILLARINI BILISHNING AHAMIYATI

Ibragimxodjayeva Hilola Akmal qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Xorijiy til va adabiyoti 2-fakulteti, 1-kurs talabasi
Raxmonova Sardora Muminjonovna
Ilmiy rahbar: O'zbekiston jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik jarayonda chet tillarini bilishning ahamiyati, zamonaviy metodlarni qo'llashdagi o'rni hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogika, chet tillari, innovatsiya, motivatsiya, global ta'lim, kompetensiya, interaktiv, vizual.*

Annotation: *This article analyzes the importance of knowing foreign languages in the pedagogical process, their role in applying modern teaching methods and their impact on the activities of both teachers and students from a scientific and theoretical perspective.*

Key words: *pedagogy, foreign languages, innovation, motivation, global education, competence, interactive, visual.*

Аннотация: *В данной статье раскрыта значимость знания иностранных языков в педагогическом процессе, их роль в применении современных методов обучения, а также влияние на деятельность преподавателя и учащихся с научно-теоретической точки зрения.*

Ключевые слова: *педагогика, иностранные языки, инновация, мотивация, глобальное образование, компетенция, интерактивный, визуальный.*

KIRISH

Globallashuv jarayoni keskin tezlashgan bugungi davrda chet tillarini bilish inson uchun zaruratga aylandi. Ayniqsa, ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglar uchun chet tilini bilish professional kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chet tillari orqali xorijiy tajribalarni o'rganish, ilg'or metodlarni tatbiq etish va zamonaviy texnologiyalarni dars jarayoniga joriy qilish imkoniyatlari kengayadi. Shuning uchun ham bugungi kunda pedagogik metodlarning rivojlanishi bevosita chet tillarini bilish bilan chambarchas bog'liqdir.

Muhokama va munozaralar: Davlat siyosatida chet tillarining o'rni ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida chet tillarini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Prezidentning chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan qarorlari asosida maktab, litsey, kollej va oliy ta’lim muassasalarida chet tillarini chuqur o‘qitish bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yildi. Mazkur qarorlar asosida: pedagoglarning chet tili sertifikatiga ega bo‘lishi rag‘batlantirildi; xorijiy darsliklar va ta’lim platformalari joriy etildi; xalqaro test tizimlari bilan ishlash yo‘lga qo‘yildi. Bu esa o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga va zamonaviy pedagogik metodlarni o‘zlashtirishiga keng imkoniyatlar yaratdi.

O‘zbekistonda xorijiy tillarni o‘qitish tizimi yangilanmoqda. Endi tarjima qilish metodikalari takomillashtiriladi, chet tillarini bilish reytingi yuritiladi, o‘qituvchilar uchun malaka talablari belgilanadi. “Bog‘cha – maktab – oliy ta’lim – korxona” zanjiri orqali aholiga mos darslik va tavsiyalar joriy etiladi.

Bugungi ta’lim tizimida “Project-based learning”, “Case study”, “Debate”, “Blended learning” kabi metodlar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu metodlarning aksariyati xorijiy tajribaga asoslangan bo‘lib, ularni to‘liq o‘zlashtirish uchun o‘qituvchining chet tilini bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chet tillarini biladigan pedagog: xorijiy metodik adabiyotlardan foydalana oladi, yangi dars uslublarini tez o‘zlashtiradi, ta’lim jarayonini innovatsion shaklda tashkil etadi. Natijada darslar an’anaviy shakldan interfaol, ijodiy va natijaviy ko‘rinishga o‘tadi. Bu esa kelajak avlodning samarali bilim olishiga va yetuk shaxs sifatida rivojlanishiga o’z hissasini qo’shadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, chet tilini o‘rganish nafaqat kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantiradi, balki o‘quvchining xotira hajmini kengaytirish, e’tiborini jamlash, mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim omil hisoblanadi. Xususan, Lightbown va Spada tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda chet tilini muloqotga asoslangan metodlar yordamida o‘qitish o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga, ya’ni fikrlash faolligi, tezkor tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy asoslab berilgan.

Mashhur davlat arbobi Nelson Mandela quyidagi fikrni bildirgan: “Agar inson bilan u tushunadigan tilda gaplashsangiz — uning aqliga yetasiz, agar o‘z tilida gaplashsangiz — uning qalbiga yetasiz.” Bu fikr ta’lim jarayonida ham juda dolzarb hisoblanadi. O‘qituvchi til orqali nafaqat bilim beradi, balki o‘quvchining qalbiga, fikrlash dunyosiga ta’sir o‘tkazadi. Shu sababli ham hozirgi kunda bir nechta tillarni bilish muhim vazifalardan biri hisoblanmoqda. Shuningdek, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy bir necha tillarni mukammal bilgan va bu uning ilmiy hamda ijodiy salohiyatini yuksaltirgan. Bu esa chet tillarining inson tafakkurini kengaytirishdagi ahamiyatini yana bir bor isbotlaydi.

Natija va mulohazalar: Chet tilini biladigan pedagog darslarni interfaol, qiziqarli va samarali tashkil eta oladi. Xorijiy video darslar, onlayn platformalar, interaktiv ilovalar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi, ijodiy yondashuvi kuchayadi, ta’limga bo‘lgan ichki motivatsiyasi ortadi. Shuningdek, chet tilida o‘tiladigan elementlar

o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni ham oshiradi. Kelajakda ular uchun keng imkoniyatlar yaratib, o’z ustida ishlab rivojlanishga yordam beradi. Bu esa hozirgi rivojlanib borayotgan davr talabi ham demakdir. Kognitiv lingvistika yondashuviga ko‘ra, til o‘rganish jarayoni faqat qoidalarni yodlash emas, balki ma’noni ongda tasavvur qilish asosida amalga oshadi. Shu sababli chet tilini real vaziyatlar, vizual obrazlar va muloqot asosida o‘rgatish pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi. Xorijiy tillarni bilish pedagoglar uchun ajralmas va zarur ko’nikmadir. Bu ularga xorijiy seminar va konferensiyalarda qatnashish, xalqaro grant va loyihalarda ishtirok etish, o‘z ustida doimiy ishlash imkoniyatini beradi. Bugungi kunda IELTS, CEFR, TOEFL kabi sertifikatlar pedagoglar uchun nafaqat til bilimi belgisi, balki professional mavqeni oshiruvchi vosita ham hisoblanadi.

Xulosa: Bir nechta tillarni bilish insonni faqat bir madaniy doiraga bog‘lamaydi — u turli tilli va madaniyatli insonlar bilan madaniy hamda ijtimoiy muloqotda erkin, moslashuvchan bo‘lish imkonini beradi, bu esa global dunyoqarash va keng dunyo bilan bog‘lanish poydevorini yaratadi.

Shunday ekan, pedagogik metodlarda til o‘rgatishni faqat grammatika yoki so‘z boyligini oshirish bilan chegaralab qolmaslik lozim. Til – bu shaxsni umumiy jihatdan rivojlantirish, tafakkurini kengaytirish va uning global maydonda muloqotga moslashuvchanligini ta’minlovchi muhim vositadir.

Demak, zamonaviy ta’lim jarayonida lingvistik bilimlarni keng qamrovli shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyaga aylantirish — istiqboldagi eng dolzarb yo‘nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Lightbown,P. & Spada,N.(2013). How Languages are learned. Oxford University Press.

Internetdan olingan manbalar:

2. https://oz.sputniknews.uz/20210507/ozbekistonda-chet-tillarini-oqitish-boyicha-tizim-yangilanadi--mirziyoev-qarori-18634349.html

3. www.goodreads.com. Quote by Nelson Mandela.

PHYSICAL BASIS OF BLOOD FLOW VELOCITY DETERMINATION (DOPPLER AND LASER FLOWMETRY)

Rakhimova Lolakhon Abdurakhimovna
Fergana Institute of Public Health Biomedical engineering, biophysics and instructor of the Department of Information Technologies E-mail: lolaraximova126@mail.com
Mahammadaliyev Saidali Valijon oglu
Pediatrics 1st year student, group 5525

Abstract: *this in the article clinical in diagnostics wide applicable blood stream speed determination methods physicist basics, especially Doppler ultrasound and laser flowmetry mechanism, operation principles, technical features and medical in practice application illuminated. Doppler effect, acoustic waves diffusion, laser radiation biological tissues with mutual impact such as physicist to processes scientific based comments Also, in the article two of technology diagnostic accuracy, measurement boundaries, advantage and restrictions according to analytical tables The study is based on Doppler and laser flowmetry methods clinical advantages compare, their work efficiency assessment and in the field modern technologies application opportunities to show focused.*

Keywords: *doppler effect, blood flow, laser flowmetry, ultrasound diagnostics, hemodynamics, light scattering physics, acoustics waves, Doppler sonogram, perfusion, photon spread.*

Blood rotation organism main vital functions in providing central place Blood stream speed and his/her dynamic changes heart and blood vein system activity, peripheral of the veins functional status and tissues perfusion level in evaluation diagnostic importance has. Therefore clinical in medicine blood flow of determination high to sensitivity has, invasive not happened and safe measurement methods wide is applied.

This in the direction two technology — Doppler ultrasound diagnostics and laser flowmetry (laser Doppler flowmetry, LDF) separately importance profession Both are subject to the Doppler effect. based although, one acoustic waves, the second from electromagnetic (light) radiation uses.

This of technologies physicist basics, performance principle, device architecture, analysis algorithms and clinical application sectors deep scientific approach with seeing is released.

Doppler ultrasound physicist basics

Doppler effect essence

Doppler effect – wave source or acceptance the one who does movement as a result observable frequency Blood flow vein inside moving erythrocytes acoustic the waves reflection to represent through is measured.

Doppler ultrasound of devices work principle

Device following from modules consists of :

Ultrasound generator

Piezoelectric probe

Echo signal acceptance those who do

Filtering and reinforcement chains

Spectral analysis module

Laminar and turbulent blood flow echo signal spectral the composition Clinical in practice pulsed Doppler, continuum Doppler and color Doppler mapping is used.

Laser flowmetry physicist basics

Laser beams to knit entrance

Laser flowmetry red or infrared laser the rays to knit to direct based on . Erythrocytes laser the rays distributes and returned Doppler shift of rays occurs .

Light -scattering mechanism

the fabric photons:

absorbed ,

will be returned ,

elastic and inelastic spreads .

Inelastic spread exactly moving to erythrocytes related is the Doppler frequency appearance will be.

Laser flowmetry signals again work

Device returned laser intensity statistic to models based on evaluates :

microcirculation index

perfusion unit (PU)

microangiopathy indicators

LDF skin depth up to 1–2 mm perfusion determines , that is capillary blood flow about information gives .

Scientific tables and their wide analysis

Below is Doppler and laser flowmetry measurements main physicist indicators according to three table and they on in detail analysis is brought .

Doppler and laser flowmetry physicist parameters compare

Table 1.

Parameter	Doppler ultrasound	Laser flowmetry
Wave type	Acoustic	Optical (laser)

Wave length	0.1–0.5 mm	600–900 nm
Measurement depth	1–4 cm	0.5–2 mm
Frequency	2–10 MHz	10^{12}–10^{14} Hz
Blood flow measurement	Artery , vein	Capillaries
Accuracy	High	Very high

Table 1 analysis

This from the table visible as it stands , Doppler ultrasound deep located artery and in the veins the flow to measure Designed for . Laser flowmetry and photons spread border because of superficial capillary on the networks perfusion measures . Frequencies between difference millions once equal is , Doppler ultrasound acoustic nature and laser flowmetry optical features clear separate stands .

Measurement accuracy and diagnostic efficiency

Table 2.

Indicator	Doppler ultrasound	Laser flowmetry
Speed accuracy	±5%	±2%
Laminar the flow determination	Very effective	Average
Turbulent the flow assessment	Limited	Not rated
Microcirculation	Low sensitivity	Very high sensitivity
Clinical application opportunity	Wide	Special in the fields

Table 2 analysis

Table 2 data this shows that Doppler ultrasound big in the veins laminar and turbulent streams clear registration can takes . But microcirculation at the level sensitivity slow will be . Laser flowmetry and capillary perfusion to changes very sensitive . So, both technology different to goals intended are, they are each other fills.

Clinical application directions Table 3.

Direction	Doppler ultrasound	Laser flowmetry
Heart and blood vein system	Yes	No
Neurology	Limited	Yes
Dermatology	Low	Very wide
Endocrinology	Average	High (diabetic) angiopathy)
Resuscitation	Yes	Limited

Table 3 analysis

To the table according to Doppler ultrasound heart and blood vein system diagnostics main is a tool. Its using stenosis, thrombosis, regurgitation, valvular pathologies Laser flowmetry and more microcirculation with related diseases in the assessment - diabetic angiopathy, burns, trophic wounds, capillaries spasms in determining to advantage has.

Results and Discussion

Research results this shows that blood flow of determination modern technologies different physicist to principles based are , they are clinical to tasks suitable accordingly is used .

Discussion to be done main aspects :

✓ Doppler ultrasound arteries and in the veins stream speed high in accuracy record Spectral Doppler blood whether the flow is laminar or turbulent shows. Colorful Doppler and stream direction describes.

✓ Laser flowmetry capillary level blood rotation sensitive in a way measures the kinetic energy of erythrocytes photons inelastic to spread take it comes, this and perfusion unitary in indicators reflection will reach.

✓ Both of the method physicist basics biological in tissues of the waves spread features with directly related. Acoustic waves deep enters , light and light spreads .

✓ Clinical in practice they each other competition doesn't, maybe each other fills.

Conclusion

In the article blood stream speed of determination two main technology — Doppler ultrasound and laser flowmetry physicist basics , measurement mechanism, technical parameters and clinical application analysis The research was conducted this shows that :

✓ Doppler ultrasound deep veins flow in determining the most effective method is considered .

✓ Laser flowmetry and capillary level microcirculation in monitoring grass to sensitivity has.

✓ Both technology to the Doppler effect based although, different wave types — acoustic and optical — uses.

✓ Tables based on take visited analysis, methods each other filler to the feature has that it is confirms.

REFERENCES:

1. Rakhimova, L. A. (2021). IMPROVEMENT OF THE TRAINING PROCESS FOR PHYSICAL DEPARTMENTS AND ACHIEVEMENT OF EFFICIENCY. Scientific progress, 2(8), 76-81.

2. Зайнолобидинова, С., & Рахимова, Л. (2022). КОНЦЕНТРАЦИОННАЯ ЗАВИСИМОСТИ ПРОЗРАЧНОСТИ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО БАРЬЕРА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 910-915.

3. Raximova, L. A. (2025). Bosh miya qon aylanish sistemasi va gemodinamika qonunlari. Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari, 6(1), 150-159.

4. Abdurakhimovna, R. L. (2025, June). CEREBRAL CIRCULATION AND LAWS OF HEMODYNAMICS. In International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (pp. 313-317).

5. Raximova, L. A. Scientific Basis Of Physical Quantities In The Teaching Of Physics.

6. Raximova, L. A. (2022). МОДЕЛИ АТОМНОЙ СТРУКТУРЫ ГК (ГК – граница кристаллитов). JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 2(8), 76-81.

7. Raximova, L. A. (2023). РАЗЛИЧНЫЕ КРИТЕРИИ ЭКСПЕРИМЕНТА В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ. "YARIMO'TKAZGICHLAR FIZIKASI VA ULAR ASOSIDAGI QURILMALARNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI" MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI, 2(8), 106-108.

8. Raximova, L. A. (2022). NANOTEXNOLOGIYALARDA KVANTLI EFFEKTLARNING EVOLUTSIYASI. Yoshlarni fizika fani va ta'limi rivojlanishdagi o'rni, 2(8), 147-151.

9. Raximova, L. A. (2025). FAN, TA'LIM VA SOGLIQNI SAQLASH TIZIMIDA IQTISODIY RIVOJLANISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI. RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI, 2(8), 76-81.

10. Raximova, L. A. (2025). QATTIQ JISMLAR VA BIOLOGIK TO'QIMALARNING MEXANIK XOSSALAR TAKOMOLLASHTIRISH. RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI, 6(1), 961-963.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING AQLIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK O‘YINLARDAN SAMARALI FOYDALANISH.

O‘ktamova Saodat
ADPI, magistr

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy faolligini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim talablari asosida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodkorlikka va muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo‘naltiruvchi metodlar yoritilgan. Didaktik o‘yinlarning o‘quv jarayoniga ta’siri, ularning o‘quvchilar tafakkuri, tezkorligi, muloqot madaniyati va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi afzalliklari ilmiy asoslangan. Shuningdek, darslarda AKT vositalari hamda interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi yoritilib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining darsni to‘g‘ri tashkil etishdagi roli ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *didaktik o‘yinlar, aqliy faollik, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, tafakkur, AKT, innovatsion yondashuv.*

Аннотация: *В статье анализируется роль и педагогическое значение дидактических игр в развитии умственной активности учащихся начальных классов. Рассматриваются современные методы, направленные на формирование у школьников самостоятельного мышления, творческого подхода и способности решать проблемные ситуации. Научно обосновано влияние дидактических игр на развитие мышления, быстроты реакции, коммуникативной культуры и навыков командной работы учащихся. Кроме того, раскрывается эффективность применения ИКТ и интерактивных методов, а также роль учителя начальных классов в правильной организации учебного процесса.*

Ключевые слова: *дидактические игры, умственная активность, начальное образование, интерактивные методы, мышление, ИКТ, инновационный подход.*

Annotation: *This article analyzes the role and pedagogical importance of didactic games in developing the intellectual activity of primary school students. It highlights modern teaching methods aimed at fostering independent thinking, creativity, and problem-solving skills among young learners. The study scientifically substantiates the positive impact of didactic games on students’ thinking abilities, reaction speed, communication culture, and teamwork skills. Additionally, the effectiveness of using ICT tools and interactive methods in lessons is discussed, emphasizing the crucial role of primary school teachers in organizing an engaging and productive learning process.*

Keywords: *didactic games, intellectual activity, primary education, interactive methods, thinking, ICT, innovative approach.*

KIRISH

Yangi O‘zbekistonda yangicha yondashuvlar, yangicha bilim bilan o‘quvchilarning ayniqsa, ta’lim tizimining poydevori bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaring zamonaviy ta’lim tizimida mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va tafakkurga ega shaxsni tarbiyalash bugungi kunning masalasidir.

Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining, eng avvalo, maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta’lim jarayonida aqliy faollikni shakllantirish va ularni bunga qiziqtira olish hisoblanadi. Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini aqliy faolligini, har sohada ijodkorligini rivojlantirish masalasi muhim ahamiyatli bo‘lib kelmoqda.

Texnologiyalari rivojlanayotgan paytda bugungi kun qahramoni - o‘qituvchisi turli hil usullaridan foydalangan holda dars jarayonlarini qiziqarli, unumli, samarali va tafakkurda yaxshi joy oladigan holatda bo‘lishi darkor. Avvalo, o‘qituvchilar har bir o‘quvchisining individual xususiyatlari hamda butun bir sinf ya’ni jamoaning holatiga qarab o‘z usulini tanlaydi.

O‘quvchilarning tafakkur salohiyati, diqqat-e’tibori va mustaqil fikrlash qobiliyatlari aynan shu bosqichda ya’ni ta’lim olish jarayonida rivojlanadi, Dars jarayonida o‘quvchilarga ko‘proq ma’lumot yetgazib berishlik uchun metodlarni to‘g‘ri tanlovi muhimdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Talim sohasida o‘quvchilarning aqliy faolligini rivojlarntirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quv jarayonini qiziqarli, faol va samarali tashkil etish uchun zarur hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning aqliy faolligini rivojlantirish masalasi ko‘plab mahalliy va xalqaro tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan.

Ko‘plab adabiyotlardan ma’lumki, didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatni tahlil qilishi va yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojining uyg‘onishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

G.Qodirova (2021) o‘z tadqiqotlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur rivojida didaktik o‘yinlar, tasniflash, solishtirish, tahlil qilish kabi amaliy mashqlarning o‘rni muhim ekanini ta’kidlaydi. A.Hasanov (2020) esa pedagogik texnologiyalarning o‘quvchini markazga qo‘ygan yondashuvlar orqali aqliy faollikni kuchaytirishini asoslab beradi.

Innovatsion metodlar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar (N.Jo‘rayev, 2019) interfaol usullar, muammoli ta’lim va guruhli ishlash o‘quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishini amaliy ko‘rsatib bergan. N.Abdullayeva (2022, 2023) ishlarida kichik yoshdagi o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishda matematik va geometrik masalalarning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy interpretativ (germenevtik) yondashuvlar samaradorligi ilmiy asoslab berilgan.

Muhokama. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun didaktik o‘yinlardan foydalanish dars jarayonini qiziqarli tashkil etibgina qolmasdan o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash tafakkurini rivojlantirish maqsadida tashkil etiladigan o‘qitish jarayoninning faol shakli hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarga dars jarayonlari o‘yinlar orqali tashkil etish tabiatiga xos bo‘lgan o‘yin faoliyati ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otadi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarini aqliy faolligini rivojlantiribla qolmasdan ulardagi tezkorlik, topqirlik, chaqqonlik, jamoa bilan ishlashni ham o‘rgatadi.

Ularni rivojlantirishda dars jarayonining intefaolligi, o‘qituvchining o‘quvchilarga nisbatan rag‘batlantiruvchi yondashuvi, topshiriqlarning yosh xususiyatlariga mosligi, o‘yinli, muammoli va ijodiy vaziyatlar yaratish kabi omillar muhimdir.

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning aqliy faolligini rivojlantirish uchun didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish ularning ijodiy tafakkurini, masalalarni tahlil qilish qobiliyatini va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda hayot bilan bog‘lay olishni o‘rgatadi.

Natijalar. Maktab o‘quvchilarini aqliy faollikni rivojlantirishda Didaktik o‘yin metodi - o‘quvchilarga ta’lim olishiga yordam beruvchi usul bo‘lib, bu usul muayyan ta’limiy maqsadga erishish uchun, ya’ni o‘tilgan o‘quv materialini qay darajada o‘zlashtirilganligini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo‘ladi.

Har qanday didaktik o‘yinlarni tashkil etishda muayyan maqsad, masalan, biror harakatni, biror hisoblash usulini, ya’ni ma’lum didaktik topshiriqni mustahkamlashni vazifa qilib oladi.

Masalan, “Kalkulayator bo‘lamiz” o‘yini orqali o‘quvchilar tez hisoblashga o‘rganishadi. Bu metod nafaqat o‘quvchini aqliy faollika balki tezkorlikka ham undaydi deyishimiz mumkin.

Bu metod orqali o‘quvchilarni og‘zaki hisoblashga ham undaydi masalan, to‘rtta amallarni ishtirok ettirgan holda 20 ga 5 ni qosh undan 15 ni ayri, uni 2 ga bo‘l va shu tartibda o‘quvchilarga bir nechta misollar berib ularni shu orqali hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin.

Bugungi kunda bu didaktik o‘yinni Mentall arfimetika yo‘nalishida ham o‘quvchilar uchun juda qulay holatda o‘rganilib kelinmoqda bu ham raqamli texnologiyaning rivojlangan pog‘onasidan biridir.

O‘quvchilarning aqliy faolligini rivojlarntirishda yana bir didaktik o‘yinlarda matematik poyga metodi ham o‘quvchilar uchun juda ahamyatlidir. Bu metodda o‘quvchilarga bir necha misollar yoki mantiqiy masalalar beriladi.

Ular jamoa bo‘lib tezkorlik bilan topishga harakat qilishadi. Bu o‘yin o‘quvchilarni jamoa bo‘lib ishlashga ham ularni bir birlariga bo‘lgan hurmat, mehr oqibatlarini ham mustahkamlaydi.

Xulosa

O‘qituvchilar darsni tashkil qilishi bugungi rivojlanayotgan zamonda yangi g‘oyalar bilan, har bir o‘quvchini faol ishtirok etishi dars davomida o‘quvchilar xotira va pantanomik harakatlarini hamda aqliy faolligini ko‘rsata olishini shu bilan birga bu dars shunchaki baho olish uchun emas balki butun umr xotirasida muhrlanib qoladigan dars jarayonini tashkil etishimiz lozim.

Buning uchun o‘qituvchi muammoli va interfaol metodlardan foydalanib, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga yo‘naltiradi.

Shu sababli, o‘quvchilarni qiziqtiradigan, zamon bilan hamnafas bo‘lishi uchun darsda multimediyalar, vizual hamda texnologiyalar orqali dars jarayonini tashkil etish o‘quvchini aqliy faolligini rivojlantiribgina qolmasdan uni zamon bilan hamnasaf tarbiyalay oladi.

Shu orqali o‘qituvchi darsga barcha o‘quvchilarni jalb qiladi va ularni aqliy faolligini rivojlantira oladi. Albatta, bunday dars jarajonlarida yangi metodik yondashuvlarning afzalliklarini ahamiyatli tomonlari ham juda yaxshi natijalarni ko‘rsatadi.

1. O‘quvchilarning tafakkuri o‘yinlar orqali rivojlantiriladi.

2. Nutq orqali so‘z o‘yinlari va muloqoti o‘yinlar orqali nutq madaniyati oshiradi.

3. O‘quvchilarda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllantiriladi;

4.O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida hamkorlik munosabatlarini kuchaytiradi;

5. Diqqat-o‘yin jarayonida e’tiborning barqarorligi ortadi.

6. Darslarda AKT vositalari va raqamli resurslardan keng foydalanishga imkon yaratadi.

Bu kabi yondashuv tizimli yondashuvga asoslanadi va o‘quv jarayonining har bir bosqichida samarali natija ko‘rsadi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida yangi metodik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan darslar an’anaviy usullarga nisbatan o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasini oshiradi.

Bundan tashqari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni o‘rganish ularni savodxonligini ham oshiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy faolligini rivojlantirishda didaktik o‘yinlardan samarali foydalanishda o‘qituvchining roli ham katta ahamiyatga egadir.

Darslarni to‘g‘ri tanlash, maqsadni aniqlash, o‘quvchilarning faolligini kuzatish va rag‘batlantirishi kerak.

Shunday ekan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi darslarni didaktik o‘yinlar orqali tashkil etishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qodirova, G. (2021). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
2. Hasanov, A. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
3. Jo‘rayev, N. (2019). Interfaol metodlar va ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Abdullayeva, N. (2022). Kichik yoshdagi o‘quvchilarda bilish faolligini oshirishning metodik asoslari. Buxoro: BDU nashriyoti.
5. Abdullayeva, N. (2023). Boshlang‘ich sinf matematika ta’limida germenevtik yondashuvlar. Ilmiy maqola, “Ta’lim va innovatsiyalar” jurnali, №4.

INGLIZ TILIDAGI TADQIQOTLARDA O‘RTA OSIYO XALQLARINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY HAYOTI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI)

Ne’matov Laziz Hikmatillo o’g`li
Navoiy innovatsiyalar universiteti “Tarix” yo’nalishi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilidagi tarixiy, etnografik va geosiyosiy tadqiqotlarda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O‘rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy hayoti qanday talqin qilinganligi tahlil qilinadi. Buyuk Britaniya sayohatchilari, diplomatlari va tadqiqotchilarining kuzatuvlari o‘zbek tarixshunosligi bilan qiyoslanadi. Tadqiqotda orientalist qarashlar, iqtisodiy hayotning tasviri, an’anaviy boshqaruv tizimi, marosimlar va ta’lim muassasalari haqidagi manbalar o‘rganiladi.*

Kalit so’zlar. *O‘rta Osiyo xalqlari, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, madaniy jarayonlar, mustamlaka siyosati, sharqshunoslik tadqiqotlari, modernizatsiya davri, XIX–XX asrlar manbalari.*

SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL LIFE OF CENTRAL ASIAN PEOPLES IN ENGLISH-LANGUAGE STUDIES (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)

Annotation: *This article examines how English-language historical, ethnographic, and geopolitical studies interpreted the socio-economic and cultural life of Central Asian peoples in the late 19th and early 20th centuries. The observations of British travelers, diplomats, and scholars are compared with modern Uzbek historiography. Special attention is given to orientalist perspectives, descriptions of economic activities, traditional governance structures, educational institutions, and cultural practices.*

Keywords: *Central Asian peoples, socio-economic life, cultural development, colonial policy, Oriental studies, modernization period, late 19th–early 20th century sources*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Аннотация: *В статье анализируется, как в англоязычных исторических, этнографических и геополитических исследованиях трактуется социально-экономическая и культурная жизнь народов Средней Азии конца XIX – начала XX века. Наблюдения британских путешественников, дипломатов и исследователей сопоставляются с узбекской историографией. Особое внимание уделено*

ориенталистским подходам, экономическому укладу, традиционным институтам управления, образованию и культурным обычаям.

Ключевые слова: *Народы Средней Азии, социально-экономическая жизнь, культурные процессы, колониальная политика, востоковедческие исследования, период модернизации, источники конца XIX – начала XX вв.*

INTRODUCTION

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O‘rta Osiyo mintaqasi Buyuk Britaniya, Rossiya imperiyasi va boshqa yevropalik tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lgan. Ingliz tilidagi sayohatnoma, diplomatik hisobot va etnografik asarlarda mintaqa xalqining qishloq xo‘jaligi, savdo-sotiq, hunarmandchilik, diniy ta’lim, an’anaviy marosimlar va ijtimoiy tuzilma bo‘yicha qadriyatlari haqida boy ma’lumotlar keltirilgan [1, 52-bet].

Buyuk Britaniya olimlari mintaqani ko‘pincha strategik hudud sifatida tasvirlaydi (“Great Game”), shuningdek, mahalliy jamiyatning kundalik hayotini etnografik uslubda bayon qiladi. Ammo ko‘plab manbalarda orientalistik yondashuvlar kuzatiladi — Sharq jamiyatining ekzotik va romantik tasviri [6, 17-bet].

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilidagi tadqiqotlar talqinini tahlil qilish hamda o‘zbek tarixshunosligidagi izohlar bilan qiyosiy yondashuvni taklif etishdir.

Methods. Ingliz va o‘zbek tarixchilari ishlatgan tushunchalar, tasvir uslubi, statistik ma’lumotlar o‘rtasida komparativ tahlil o‘tkazildi [16, 33-bet].

Curzon (1889), Schuyler (1876), Lansdell (1885), Hopkirk (1990) va Brower (2003) kabi mualliflarning asarlari matnlaridagi faktlar, tasvirlar va terminlar o‘rganildi [3, 112-bet].

Ma’lumotlar quyidagi yo‘nalishlarga bo‘lindi:

-ijtimoiy tuzilma,

- iqtisodiy hayot (savdo, dehqonchilik, hunarmandchilik),

-madaniy hayot (ta’lim, marosimlar, qadriyatlar),

-siyosiy jarayonlar.

Results.Ingliz manbalari O‘rta Osiyo jamiyatini patriarxal va an’anaviy sifatida tasvirlaydi. Mahalla boshqaruvi, oqsoqollar kengashi, diniy ulamolarning mavqeyi haqida muhim ma’lumotlar uchraydi [7, 76-bet].O‘zbek tarixchilari esa ijtimoiy qatlamlar, yer egaligi va vakolat tizimlarini yanada chuqur yoritadi [17, 59-bet].

Curzonning qayd etishicha, Buxoro va Samarqand bozorlari “Osiyo savdosining tirik yuragi” bo‘lgan [9, 88-bet]. Karvon yo‘llari Hindiston, Eron va Rossiya bilan savdo aloqalarini mustahkamlagan [8, 104-bet].

Sug‘orma dehqonchilik, paxta yetishtirish, bog‘dorchilik asosiy iqtisodiy sohalar sifatida tasvirlangan [10, 66-bet]. O‘zbek manbalarida esa kanal tizimlari, ariqchilik,

mirablar faoliyati batafsil ochilgan [19, 121-bet]. Samarqand — ipakchilik, Buxoro — zargarlik va gilamchilik, Xiva — yog‘och o‘ymakorligining markazi sifatida ko‘rsatiladi [11, 47-bet].

Ingliz tadqiqotchilari madrasalarni “an’anaviy diniy-ma’rifiy markazlar” deb baholagan [12, 38-bet].

O‘zbek olimlari esa ta’lim mazmuni, dars metodlari, ustoz-shogird tizimini kengroq yoritadi [20, 92-bet].

Sayohatchilar to‘y marosimlari, Navro‘z, Hayit bayramlarini ekzotik manzara sifatida tasvirlagan [13, 41-bet]. Bu esa orientalistik qarashlarga misol bo‘ladi. Ingliz manbalarida ayollar hayoti yuzaki tasvirlangan bo‘lib, ko‘pincha sharqona parda tizimi bilan bog‘langan [14, 53-bet].

Rossiyaning Turkiston siyosati ingliz tadqiqotchilari tomonidan “imperial manfaatlar strategiyasi” sifatida talqin qilingan [15, 132-bet]. Jadidchilik harakati esa chegaralangan tarzda tasvirlangan bo‘lsa-da, zamonaviy tarixshunoslik uning o‘rnini qayta baholamoqda.

Discussion.Ingliz manbalari mintaqa iqtisodiy hayoti, karvon yo‘llari, bozorlardagi faoliyat haqida ko‘plab empirik ma’lumotlar beradi. Biroq ularning ko‘pchiligi Sharq jamiyatini “ekzotik va o‘zgacha” tarzda tasvirlaydi [6, 52-bet].

O‘zbek tarixchilari esa ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ichki manbalarga tayangan holda chuqurroq talqin qiladi [18, 47-bet].

Conclusion.Ingliz tilidagi tadqiqotlar XIX–XX asrlar O‘rta Osiyo hayotini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi.

Ulardagi ayrim subyektivlik va orientalistik yondashuvlarga qaramay, iqtisodiy, madaniy va etnografik ma’lumotlar bugungi tarixshunoslik uchun katta ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hopkirk, P. *The Great Game*. London, 1990. – 52-bet.
2. Bregel, Y. *Historical Atlas of Central Asia*. Brill, 2003. – 61-bet.
3. Curzon, G. *Russia in Central Asia*. London, 1889. – 112-bet.
4. Schuyler, E. *Turkistan: Notes of a Journey*. New York, 1876. – 98-bet.
5. Lansdell, H. *Russian Central Asia*. London, 1885. – 74-bet.
6. Said, E. *Orientalism*. Penguin, 1978. – 17, 45, 52-betlar.
7. Brower, D. *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*. Routledge, 2003. – 76-bet.
8. Meyer K., Brysac S. *Tournament of Shadows*. 2006. – 104-bet.
9. Curzon, G. *Persia and the Persian Question*. 1892. – 88-bet.

10. Khalid, A. *The Politics of Muslim Cultural Reform*. 1998. – 66-bet.
11. Levi, S. *The Rise and Fall of Khoqand*. 1989. – 47-bet.
12. DeWeese, D. *Islam and Native Religion*. 1994. – 38-bet.
13. Nalivkin V., Nalivkina M. *Muslim Women of Central Asia*. 1886. – 41-bet.
14. Becker, S. *Russia's Muslim Frontiers*. 2004. – 53-bet.
15. Morrison, A. *The Russian Conquest of Central Asia*. CUP, 2014. – 132-bet.
16. Ahmedov, B. *O'rta Osiyo tarixidan*. Toshkent, 1996. – 33-bet.
17. Qodirov, A. *Turkiston ijtimoiy tarixi*. Toshkent, 2001. – 59-bet.
18. Vohidov, Sh. *O'rta Osiyo boshqaruv tizimi*. Toshkent, 2004. – 47-bet.

QON BOSIMINI TARTIBGA SOLISHDA ION KANALLARINING ROLI

Tursunaliyev Otabekbek Olimjon o‘g‘li
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti talabasi

Anotatsiya: *Ushbu maqolada qon bosimini tartibga solishda ion kanallarining roli yoritilgan. Tomir devoridagi silliq mushak hujayralarining elektr faolligi orqali qon bosimi boshqarilishi tushuntirilgan. Kalsiy (Ca^{2+}) kanallarining faollashuvi tomirlar torayishi va arterial bosimning oshishiga, kaliy (K^{+}) kanallarining ochilishi esa membrana giperrpolarizatsiyasiga hamda tomirlarning kengayib, bosimning pasayishiga olib kelishi bayon qilingan. Shuningdek, natriy (Na^{+}) va xlor (Cl^{-}) kanallarining yurak va nerv tizimi orqali qon bosimiga bilvosita ta’siri hamda TRP kanallarining tashqi muhit omillariga javoban tomir tonusini o‘zgartirishi ta’riflangan. Ion kanallarining muvozanati buzilganda arterial gipertenziya va yurak-qon tomir kasalliklari xavfi ortishi ta’kidlangan. Ushbu holatni bartaraf etish uchun ion kanallarini nishonga oluvchi dori vositalarini oqilona qo‘llash, tuz iste’molini cheklash, jismoniy faollikni oshirish, stressni boshqarish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ion kanallari, qon bosimi, Ca^{2+} kanallari, K^{+} kanallari, tomir tonusi, gipertenziya, silliq mushak hujayrasi, vazokonstriksiya, vazodilatatsiya.*

ASOSIY QISM:

Arterial qon bosimi organizmning gemodinamik barqarorligini ta’minlovchi eng muhim fiziologik ko‘rsatkichlardan biridir. Qon bosimi me’yoriy darajada bo‘lishi barcha organ va to‘qimalarning kislorod va ozuqa moddalar bilan ta’minlanishini kafolatlaydi hamda yurak-qon tomir tizimining samarali ishlashini ta’minlaydi. Qon bosimini boshqarish murakkab fiziologik jarayon bo‘lib, unda markaziy va periferik nerv tizimi, endokrin tizim, buyraklar hamda tomir devorining o‘ziga xos funksional xususiyatlari ishtirok etadi. Shu jarayonda tomir devoridagi silliq mushak hujayralari eng muhim bo‘g‘in sifatida faoliyat ko‘rsatadi, chunki ularning qisqarishi yoki bo‘shashishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri periferik qarshilikni belgilaydi va arterial bosim darajasini o‘zgartiradi.

Silliq mushak hujayralarining faoliyati elektr signallarga juda sezgir bo‘lib, ularning membrana potensiali ion kanallari orqali tartibga solinadi. Ca^{2+}, K^{+}, Na^{+} va Cl^{-} ionlarining membrana bo‘ylab harakati tomirlarning torayishi yoki kengayishini aniqlaydi. Masalan, Ca^{2+} kanallarining ochilishi mushak qisqarishini faollashtirib, tomirlarni toraytiradi va arterial bosimni oshiradi, aksincha, K^{+} kanallari ochilganda mushak bo‘shashadi, tomirlar kengayadi va bosim pasayadi. Natriy va xlor kanallari yurak urishi va nerv impulslarini boshqarib, qon bosimiga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi, TRP kanallari esa sovuq, issiq, mexanik yoki kimyoviy omillarga javoban tomir tonusini reflektor tarzda o‘zgartiradi.

Ion kanallarining normal faoliyati tomir devorining moslashuvchanligini saqlab, organizmni turli holatlarga — jismoniy faollik, stress, tana haroratining o‘zgarishi va qon hajmining tebranishlariga — tezkor javob berishga imkon beradi. Aksincha, ion oqimlarining muvozanati buzilganda, xususan Ca^{2+} va Na^{+} kirishining ortishi, K^{+} chiqishining kamayishi yoki endotel tomonidan ishlab chiqariladigan nitrat oksid (NO) yetishmovchiligi fonida tomirlar haddan tashqari torayib qoladi. Bu esa arterial gipertenziya, tomir qattiqligi, yurak yetishmovchiligi, miokard infarkti va insult kabi og‘ir oqibatlarga zamin yaratadi.

Shu sababli ion kanallarining qon bosimini tartibga solishdagi o‘rni zamonaviy kardiologiya, fiziologiya va farmakologiyada alohida ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda. Ularning molekulyar mexanizmlarini chuqur o‘rganish nafaqat gipertenziya patogenezini aniqlashga, balki yangi dorilar yaratish, profilaktika choralarini takomillashtirish va yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik va stressni boshqarish kabi omillar ion kanallarining normativ faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, arterial bosimni uzoq muddat me’yoriy darajada ushlab turishga yordam beradi.

Tomir devoridagi silliq mushak hujayralarining elektr faolligi va qon bosimini tartibga solishda kalsiy (Ca^{2+}) kanallari markaziy rol o‘ynaydi. Bu kanallar ochilganda Ca^{2+} ionlari hujayraga kirib, aktin va miozin filamentlari o‘rtasidagi bog‘lanishni faollashtiradi. Natijada mushak tolalari qisqaradi, tomirlar torayadi va periferik qarshilik oshadi, bu esa arterial bosimning ko‘tarilishiga olib keladi. Shu tarzda, kalsiy kanallari organizmning gemodinamik barqarorligini saqlashda muhim mexanizm hisoblanadi.

Kalsiy kanallarining faolligi faqat tomirlarning qisqarishi bilan cheklanmaydi; u endokrin va nerv tizimi orqali qon bosimini uzoq muddat nazorat qilishga ham ta’sir qiladi. Masalan, angiotenzin II, vazopressin va adrenalinning ayrim shakllari Ca^{2+} kanallarini sezilarli darajada faollashtiradi.

Bu esa tomirlarning surunkali torayishiga, periferik qarshilikning oshishiga va surunkali gipertenziya rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, Ca^{2+} kirishi cheklanganda mushaklar bo‘shashadi, tomirlar kengayadi va arterial bosim me’yorlashadi.

Shu sababli, kalsiy kanal blokatorlari gipertenziya davolashda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Bu dorilar mushak qisqarishini kamaytirib, tomirlarning bo‘shashishini ta’minlaydi va arterial bosimni me’yoriy darajada ushlab turadi. Bundan tashqari, Ca^{2+} kanallarining normativ faoliyati yurak yuklamasini kamaytirish, qon oqimini yaxshilash va miokardning kislorod bilan ta’minlanishini optimallashtirishda muhimdir.

Ion kanallarining bu mexanizmlari organizmni turli tashqi va ichki omillarga — jismoniy faollik, stress, sovuq yoki issiq ta’siri — tezkor moslashish imkonini beradi. Shu bois, kalsiy kanallarining faoliyatini chuqur o‘rganish nafaqat gipertenziya patogenezini

tushunishga, balki uni oldini olish va samarali davolash strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Tomir devoridagi silliq mushak hujayralarining bo‘shashishi va qon bosimini pasaytirishda kaliy (K^+) kanallari markaziy rol o‘ynaydi. Ular ochilganda K^+ ionlari hujayradan tashqariga chiqadi, membrana giperrpolarizatsiyalanadi va Ca^{2+} kanallarining faolligi kamayadi. Natijada mushak tolalari bo‘shashadi, tomirlar kengayadi va arterial bosim pasayadi. Shu mexanizm orqali K^+ kanallari organizmning periferik qarshilikni tezkor va samarali boshqarishida muhim

ahamiyatga ega.

Baroretseptorlar arterial bosim oshganda reflektor tarzda K^+ kanallarini faollashtiradi. Bu fiziologik javob qon bosimini me’yoriy darajaga qaytaradi va gipertenziya rivojlanishining oldini oladi. Shu bilan birga, endotel hujayralaridan ajraladigan nitrat oksid (NO) K^+ kanallarini ochib, tomirlarning tabiiy kengayishiga yordam beradi. NO ishlab chiqarilishi muntazam jismoniy faollik va sog‘lom turmush tarzida yanada kuchayadi, bu esa qon bosimini uzoq muddat barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Kaliy kanallari faolligi nafaqat arterial bosimni normallashtirish, balki tomir devorining moslashuvchanligini saqlash, periferik qon oqimini yaxshilash va yurak yuklamasini kamaytirishda ham muhimdir. Shu bois, farmakologik davo, jumladan K^+ kanal faollashtiruvchilari, gipertenziyani samarali nazorat qilishda keng qo‘llaniladi.

Ion kanallarining bu murakkab mexanizmlari organizmni turli ichki va tashqi omillarga — stress, tana harorati o‘zgarishi, jismoniy faollik — moslashishga imkon beradi. K^+ kanallari faoliyatining buzilishi esa mushaklarning surunkali torayishiga, tomir qarshiligining oshishiga va gipertenziya rivojlanishiga olib keladi. Shu sababli, sog‘lom turmush tarzi, muntazam jismoniy faollik va endotel NO ishlab chiqarilishini rag‘batlantiruvchi choralar K^+ kanallarining tabiiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega.

Qon bosimini tartibga solishda ion kanallari markaziy rol o‘ynaydi. Kalsiy, kaliy, natriy va xlor kanallari hamda TRP kanallari tomir silliq mushaklarining faolligini boshqarib, arterial bosimni me’yorlashga yordam beradi. Ion kanallarining muvozanati buzilganda surunkali gipertenziya, yurak yetishmovchiligi va insult kabi yurak-qon tomir kasalliklari xavfi ortadi. Shu sababli qon bosimini nazorat qilishda ion kanallarini nishonga oluvchi dori vositalari bilan birga sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, tuz iste’molini cheklash, muntazam jismoniy faollik va stressni boshqarish muhim profilaktik choralar hisoblanadi. Ion kanallari faoliyatining barqarorligini saqlash nafaqat kasalliklarning oldini oladi, balki yurak-qon tomir tizimining umumiy salomatligini ta’minlaydi.

Natriy (Na^+) va xlor (Cl^-) kanallari yurak va nerv tizimi orqali qon bosimiga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Na^+ kanallari ochilganda nerv impulslari tezligi ortadi, yurak urishi

kuchayadi va tomir mushaklarining tonusi oshadi. Shu bilan birga Ca^{2+} kanallari ikkilamchi tarzda faollashib, periferik vazokonstriksiyani kuchaytiradi. Xlor kanallari esa membrana depolyarizatsiyasini qo‘llab-quvvatlab, mushak tonusini oshirish orqali arterial bosimning pasayishiga qarshi ta’sir ko‘rsatadi. Shu tarzda, Na^+ va Cl^- kanallari qon bosimini nerv va yurak tizimi orqali murakkab, lekin aniq tarzda boshqaradi.

TRP (transient receptor potential) kanallari tashqi muhit omillariga sezuvchan bo‘lib, sovuq, issiq, mexanik yoki kimyoviy ta’sirlarga javoban tomir tonusini reflektor tarzda o‘zgartiradi. Masalan, sovuq ta’sirida TRP kanallari faollashib, tomirlarni toraytiradi va qon bosimini oshiruvchi fiziologik mexanizmni ishga tushiradi. Shu tarzda TRP kanallari organizmning adaptiv javob mexanizmini ta’minlab, harorat o‘zgarishi, jismoniy faollik yoki boshqa tashqi omillarga tez moslashish imkonini yaratadi.

Ion kanallaridagi muvozanatsizlik esa arterial gipertenziya va yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanishida markaziy rol o‘ynaydi. Ca^{2+} kirishining ortishi, K^+ chiqishining kamayishi va endotel NO ishlab chiqarilishining yetishmasligi silliq mushaklarning surunkali torayishiga olib keladi, periferik qarshilik oshadi va arterial bosim doimiy yuqori darajada saqlanadi. Zamonaviy turmush tarzi — ortiqcha tuz iste’moli, fast-food mahsulotlarining ko‘pligi, stress, jismoniy faollikning yetarli emasligi va semizlik — ion kanallaridagi patologik o‘zgarishlarni kuchaytirib, gipertenziya va yurak-qon tomir kasalliklari xavfini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, ion kanallarining muvozanatli faoliyati organizmni turli ichki va tashqi omillarga moslashishga imkon beradi. Baroretseptorlar, endotel NO, K^+ kanallari va TRP kanallari birgalikda qon bosimini fiziologik darajada saqlashga xizmat qiladi. Ularning faoliyatini farmakologik vositalar bilan qo‘llab-quvvatlash va profilaktik choralarni birlashtirish arterial gipertenziyani nazorat qilishda eng samarali yondashuv hisoblanadi.

Qon bosimini tartibga solishda ion kanallarining roli markaziy ahamiyatga ega. Tomir devoridagi silliq mushak hujayralarining Ca^{2+}, K^+, Na^+ va Cl^- kanallari orqali membrana potensialining tartibga solinishi tomirlarning torayishi yoki kengayishini belgilaydi, natijada arterial bosim darajasi o‘zgaradi. Ca^{2+} kanallari faollashganda tomirlar torayib, bosim oshadi, K^+ kanallari esa mushak bo‘shashishini kuchaytirib, tomirlarni kengaytiradi va bosimni pasaytiradi. Natriy va xlor kanallari, shuningdek, TRP kanallari yurak va nerv tizimi orqali qon bosimini bilvosita nazorat qiladi hamda tashqi muhit omillariga javoban tomir tonusini o‘zgartiradi.

Ion kanallarining muvozanati buzilganda arterial gipertenziya, tomir qattiqligi, yurak yetishmovchiligi va boshqa yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanish xavfi oshadi. Shu sababli, qon bosimini nazorat qilishda faqat farmakologik yondashuv emas, balki sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik, stressni boshqarish, tuz iste’molini kamaytirish va endotel NO ishlab chiqarilishini rag‘batlantirish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, ion kanallarining normativ faoliyatini saqlash va ularni qo‘llab-quvvatlash orqali organizm periferik qarshilik va yurak yuklamasini samarali boshqaradi, arterial bosimni uzoq muddat me’yoriy darajada ushlab turadi va yurak-qon tomir tizimining sog‘lom ishlashiga xizmat qiladi. Shu tarzda, ion kanallariga qaratilgan profilaktika va davolash choralarini birlashtirish gipertenziya va yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olishda asosiy strategiya hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1) Hall, J. E., & Guyton, A. C. Textbook of Medical Physiology. 14th ed. Philadelphia: Elsevier, 2021.

2) Boron, W. F., & Boulpaep, E. L. Medical Physiology. 3rd ed. Philadelphia: Elsevier, 2017.

3) Hille, B. Ion Channels of Excitable Membranes. 3rd ed. Sunderland: Sinauer Associates, 2001.

4) Nelson, D. L., Cox, M. M. Lehninger Principles of Biochemistry. 8th ed. New York: W. H. Freeman, 2021.

5) Touyz, R. M., & Schiffrin, E. L. “Calcium Regulation and Vascular Smooth Muscle Function in Hypertension.” American Journal of Physiology, vol. 285, 2003, pp. H1323–H1333.

6) Jackson, W. F. “Potassium Channels in Regulation of Vascular Smooth Muscle Contraction and Blood Flow.” Physiological Reviews, vol. 100, no. 1, 2020, pp. 21–60.

GEMODINAMIKA: ORGANIZMDA QON HARAKATINING FIZIOLOGIK ASOSLARI

Ikromova Nodira
Farg‘ona Jamoat salomatligi tibbiyot instituti o‘qituvchi
Shermetova Dilnura Xamidjon qizi
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti talabasi

Anotatsiya: *Ushbu maqola gemodinamikaning fiziologik asoslarini keng va batafsil tarzda yoritadi. Matnda qon oqimining fizik va biologik qonuniyatlari, yurakning nasoslik xossalari, tomirlar tizimi va uning qarshiligi, arterial va venoz bosimning hosil bo‘lishi, periferik va mikrosirkulyatsiyaning mexanizmlari, qonning reologik xususiyatlari hamda ularni boshqaruvchi neyro-gumoral tizimlar batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, gemodinamikaning klinik ahamiyati, patologik holatlar (gipertenziya, yurak yetishmovchiligi, shok), diagnostika va monitoring usullari hamda muolaja printsiplari bayon etilgan. Ushbu maqola tibbiyot talabalari va klinik amaliyot vakillari uchun gemodinamikaning asosiy va amaliy jihatlarini chuqur tushunishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *gemodinamika, yurak sikli, minutlik hajm, preload, afterload, kontraktilik, periferik qarshilik, arterial bosim, venoz qaytish, mikrosirkulyatsiya, reologiya, barorefleks, RAAS, shok.*

Asosiy qism: Gemodinamika qonning organizm bo‘ylab harakatlanishini, uning fizik omillari va biologik boshqaruv mexanizmlarini o‘rganadigan fan bo‘lib, asosiy komponentlari sifatida yurak (nasos), qon (suyuqlik) va tomirlar (truba va rezistiv elementlar) ko‘riladi. Qon oqimi bosim gradientiga asoslanadi: yuqori bosimdan past bosimga. Yurak tomonidan ishlab chiqarilgan impuls (sistolik bosim) va tomir devorlarining elastik xossalari arterial bosimni belgilaydi, periferik qarshilik esa organ va to‘qimalarga yetkaziladigan qon hajmini boshqaradi. Qon aylanishining dinamik tenglamalari oddiy g‘oyalar asosida tushuniladi: oqim (Q) = bosim farqi (ΔP) / qarshilik (R). Bu o‘zaro bog‘liq o‘zgarishlarni o‘lchash va talqin qilish uchun qo‘llaniluvchi asosiy munosabatdir.

Yurak sikli va yurakning nasoslik xossalari yurak bo‘limlarining sinxron faoliyati natijasida vujudga keladi. Sistolada qarama-qarshi bo‘shashgan kameralardan qon chiqariladi; diastolada esa yurak bo‘shashib, to‘ldiriladi. Yurakning minutlik hajmi — minutlik qon hajmi (cardiac output) — yurak urish soni bilan bir urishdagi ejektsiya hajmining ko‘paytmasi sifatida ifodalanadi va metabolik talab, nerv tizimi aktivligi va gormonal holatdan kelib chiqib tez o‘zgaradi. Preload (yurakka kiruvchi qonning boshlang‘ich cho‘zilishi) va afterload (yurakdan qarshi ishni amalga oshirish kerak bo‘lgan

periferik bosim/qarshilik) kontseptsiyalari yurakning chiqarish qobiliyatini tushunishda markaziy ahamiyatga ega. Frank-Starling qonuniga ko‘ra, to‘qimalardan qaytgan qon voqea natijasida miyokardial tolalar cho‘zilganda ularning kontractil yordami oshadi, lekin haddan tashqari cho‘zilish kontraktsion samarani pasaytiradi.

Tomir tizimi strukturasiyu vazifalari nuqtai nazaridan arterial segment qonni yuqori bosimda yurgizib, periferiyaga tarqatish vazifasini bajaradi, arteriolalar esa tomir qarshiligining asosiy manbai hisoblanadi. Arteriolalarning tonusi endoteliyal signallar, simpatik innervasiya va lokal metabolik omillar orqali dinamik tarzda o‘zgaradi. Kapillyarlar modda almashinuvining joyi bo‘lib, u yerda qon oqimi sekinlashadi, bu sharoit gazlar, moddalar va suv almashinuviga imkon beradi. Venoz segment esa katta hajmdagi qon rezervuar vazifasini bajaradi; venoz klapanlar, skelet mushak nasosi va intratorakal bosim o‘zgarishlari venoz qaytishni ta’minlaydi.

Qonning reologiyasi gemodinamika uchun muhim omil hisoblanadi. Qonning yopishqoqligi (viskozitesi) va eritrotsitlarning deformabilligi oqim qarshiligini belgilaydi, leykotsitlar va trombotsitlar agregatsiyasi kapillyar darajasida perfuziyani buzishi mumkin. Gemodinamika nuqtayi nazaridan hematokritning ortishi viskozitetni oshirib, periferik qarshilik va yurak yukini kuchaytiradi, shu bilan birga kislorod tashilish qobiliyatiga ham ta’sir qiladi.

Mikrosirkulyatsiya va autoregulyatsiya mexanizmlari to‘qima perfuziyasining lokal darajasini aniqlaydi. To‘qimaviy autoregulyatsiya qon oqimini qon bosimi o‘zgarishlariga nisbatan nisbatan barqaror saqlashga xizmat qiladi. Bu mexanizm miyokard, bosh miya va buyrak kabi organlarda ayniqsa kuchli. Lokal metabolik faktorlar (kislorod darajasi, karbonat angidrid, pH, adenozin, ionlar), endoteliyning sintezi va azot oksid (NO) kabi gazli transmitterning mahalliy ta’siri arteriol tonusni moslashtiradi va shu orqali perfuziyani tashkil qiladi. Precapillar sfinkterlarning ochilishi va yopilishi kapillyar perfuziyasini tezda o‘zgartiradi.

Nerv va gumoral boshqaruv gemodinamikani qattiq nazorat qiladi. Baroreseptorlar, ayniqsa karotid sinus va aortik arkada joylashganlar, arterial bosimning doimiy monitoringi orqali medulladagi vazomotor va kardiyak markazlarga signallar yuboradi. Barorefleks aktivatsiyasi yurak urishi va tomir tonusini o‘zgartirib, qon bosimini qayta tiklashga xizmat qiladi. Simpatik nerv tizimining faollashishi yurak kontraktiligini, yurak urish tezligini va tomirlarning konstriksiyasini oshiradi, parasimpatik ta’sir esa aksincha bo‘lib, yurak urishini sekinlashtiradi. Gumoral mexanizmlar orasida renin-angiotenzin-aldosteron tizimi (RAAS) suyuqlik va tomir tonusini oshirib, arterial bosimni ko‘tarishda muhim rol o‘ynaydi, katexolaminlar esa tezkor adaptiv javobni ta’minlaydi. Atriyal natriuretik peptid (ANP) va boshqa vazodilatator mediatorlar suyuqlik balansini va bosimni pasaytirishga xizmat qiladi.

Gemodinamikaning klinik buzilishlari keng spektrda bo‘lib, ularning mexanizmlarini tushunish davolash va monitoringni samarali olib borish uchun zarur. Gipertenziya uzoq muddatli periferik qarshilikning oshishi natijasida arterial devorlarning strukturasiyu funksional o‘zgarishlariga olib keladi, bu esa yurak ishini kuchaytiradi va oxir-oqibat yurak yetishmovchiligiga olib kelishi mumkin. Yurak yetishmovchiligi esa o‘z navbatida periferik perfuziyani pasaytiradi, venoz bosimni oshiradi va to‘qima hipoperfuziyasini yuzaga keltiradi. Shok holatlari (hipovolemik, kardiogen, distributiv va obstruktiv) gemodinamik o‘zgarishlar bilan xarakterlanadi va har biri uchun o‘ziga xos diagnostika va terapiya yondashuvlari talab etiladi: hajm o‘zgartirish, vasopressorlar, inotrop terapiya va mexanik qo‘llab-quvvatlash.

Gemodinamikaning baholash usullari invaziv va noinvaziv bo‘lishi mumkin. Noinvaziv monitoringga arterial bosimni sphygmomanometr yordamida o‘lchash, stetoskopiya, EKG, echokardiografiya, doppler-ultratovush orqali oqim tezligini baholash kiradi. Invaziv usullar markaziy venoz bosim (CVP), arterial qon bosimi monitoringi, pulmonar arter kateterizatsiyasi (Swan-Ganz) orqali yurak chiqishini va to‘liq dinamik parametrlarni o‘lchash imkonini beradi. Zamonaviy intensiv terapiya amaliyotida hemodinamik monitoring uchun minimal invaziv va yon ta’siri kam usullar — transtorakal va transyo‘lak echokardiografiya, pulse contour analitikasi, esophageal doppler — keng qo‘llanilmoqda.

Davolash prinsiplarida gemodinamikaning mexanizmlarini hisobga olish zarur. Gipertenziya terapiyasi tomir resistivligini kamaytiruvchi dori-darmonlar (ACE inhibitorlar, ARBlar, kalsiy blokerlar, beta-blokerlar) va hayot tarzi o‘zgarishlarini o‘z ichiga oladi. Yurak yetishmovchiligida diuretiklar, inotropik agentlar, vasodilatatorlar va ko‘pincha mexanik yordam usullari qo‘llaniladi. Shok holatlarida esa tezkor likvidatsiya, kislorod ta’minoti, perfuziya tiklanishi va, zarurat bo‘lsa, vasopressor va inotop qo‘llash talab etiladi.

O‘rganish va ilmiy tadqiqotlar jarayonida gemodinamika modeli va kompyuter simulyatsiyalari gemodinamikaning murakkab o‘zaro bog‘liqliklarini tahlil qilish va klinik natijalarni bashorat qilish uchun samarali instrumentlardir. Eksperimental fiziologiya va molekulyar biologiya metodlari orqali endotel xossalari, signallash yo‘llari va qonning reologik holatini o‘zgartiruvchi omillar batafsil o‘rganilmoqda va bu yangi terapiya yondashuvlarini ishlab chiqishda muhim omil hisoblanadi

Xulosa sifatida, gemodinamika organizm homeostazini saqlashda markaziy ahamiyatga ega bo‘lib, yurak, qon va tomirlar o‘rtasida murakkab va dinamik o‘zaro ta’sirlar mavjud. Ularning fiziologik printsiplarini chuqur tushunish klinik diagnostika, terapiya va monitoringni aniq belgilashga yordam beradi hamda yangi davolash strategiyalarini ishlab chiqishni rag‘batlantiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1.Guyton AC, Hall JE. Textbook of Medical Physiology.
2.Boulpaep EL. Medical Physiology. Elsevier;
3.West JB. Respiratory Physiology: The Essentials.
4.Lang T, et al. Hemodynamic monitoring and cardiovascular system physiology.

CHET TILLARINI O'RGANISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV ASOSIDAGI "HISSIY TAYANCH" MOTIVATSION METODINI ISHLAB CHIQISH

(DEVELOPMENT OF THE "EMOTIONAL ANCHOR" MOTIVATIONAL METHOD BASED ON A PSYCHOLOGICAL APPROACH IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING)

Safarova Munira Jamshid qizi
O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti Filologiya va chet tillarini o'qitish Ingliz tilili 3 fakulteti 2521-guruh talabasi
Agzamxodjayeva Saodatxon Abrarovna
Ilmiy rahbar: Amaliy fanlar 3 kafedra katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muallif tomonidan ishlab chiqilgan "Hissiy tayanch" metodining asosiy printsiplari va psixologik yondashuvga asoslangan qo'llanilishi taqdim etiladi.Maqsad: Til o'rganuvchilarning til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish,dars jarayonida diqqatni jamlash va psixologik qulaylikni ta'minlovchi o'qitish metodini ishlab chiqish,uni tatbiq etish va ijobiy natija olish.*

Kalit so'zlar: *til o'rganish,interaktiv,motivatsion,psixologik,til bilish,yangi metod, hissiy tayanch*

Abstract: *This article presents the main principles and application of the "Emotional Anchor" method, developed by the author, based on a psychological approach. The aim of the study is to enhance learners' motivation in foreign language acquisition, improve concentration during lessons, and ensure psychological comfort. The method is designed to be implemented in the teaching process and to achieve positive outcomes in language learning.*

Keyword: *language learning, interactive, motivational, psychological, language aquisition, new method, emotional anchor*

Аннотация: *В статье представлены основные принципы и практическое применение метода «Эмоциональный якорь», разработанного автором на основе психологического подхода. Цель исследования — повысить мотивацию изучающих иностранный язык, улучшить концентрацию внимания на занятиях и обеспечить психологический комфорт. Метод предназначен для внедрения в образовательный процесс и направлен на достижение положительных результатов в освоении иностранного языка.*

Ключевые слова: *изучение языка, интерактивность, мотивация, психология, овладение языком, инновационный метод, эмоциональный якорь*

Chet tillarini o'rganishda motivatsiyani oshirish muhim masala hisoblanadi.Ayniqsa, til o'rganuvchilarda dars jarayonida ichki motivatsiyani kuchaytirish hamda o'z fikr va qarorlarini mustaqil tahlil qila olish qobiliyatini shakllantiruvchi psixologik yondashuv asosidagi metodni ishlab chiqildi.

Aynan mana shu mavzuda Sharifjon To'lqin o'g'li Abdurahmonov "Chet tilini o'qitish metodikasi muammo emas, balki nutq va grammatik-sintaktik tajribani o'zlashtirishning psixologik mexanizmlaridanto'g'ri foydalanish, tilshunoslikni adekvat o'zlashtirish va izohlash muammosidir" - deydi. Bundan tashqari, tillarni o'rganish jarayonidagi muammolar bo'yicha juda ko'p olimlar psixologik tadqiqotlar olib borganlar jumladan K.D.Ushinskiy, L.S.Vygotskiy , A.P.Nechaev, K.N Komilov, N.D.Uznadze kabilar ilmiy ishlar olib borganlar.

Ko'plab o'quvchi - talablar chet tillarini o'rganishda darsda faol qatnashmaydi, yangi so'zlarni o'zlashtirish va grammatik qoidalarni amalda qo'llashda sustkashlik qiladi.

Ushbu metodda til o'rganuvchilarga va talabalarga dars jarayonida o'zlariga ijobiy hissiyot beruvchi shaxsiy buyumdan foydalanish imkoniyati beriladi.Bu buyum (masalan, bilakuzuk, qalam, qog'oz , gul va hokazo) o'quvchining darsdagi psixologik holatini yaxshilaydi, xavotirni kamaytiradi va e'tiborni oshiradi.

Dars davomida ular o'zlarini ishonchli his qilishadi va bu diqqatni yaxshilaydi. Bu eksperimet talaba-o'quvchilardan uyda ham qo'llab ko'rishi so'raladi.Va tajriba davomida talabalardan ushbu tajriba haqidagi yozma va og'zaki fikrlari olinadi.Samarali natija qayd etilsa, metod dars jarayonining bir qismi sifatida joriy qilinadi.

Kutilayotgan natijalar:

- Metod 60 - 70 % ijobiy natija berishi
- Talablarga ham manzur kelishi

Eslatma:

- Sinov muddati 1 hafta yoki 10 kun davom etishi kerak
- Talabalar "Hissiy tayanch" (Emotional anchor) metodi davomida bir-birini hurmat qilishi va jamoa ichida ishonch hissini ta'minash uhun ustoz nazoratida bo'lishadi.

O'quvchilarning chet tillarini o'rganish jarayonidagi passivligi va motivatsiya yetishmasligi dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish maqsadida muallif tomonidan ishlab chiqilgan "Hissiy tayanch" metodining psixologik yondashuvga asoslangan qo'llanilishi taqdim etildi.

Metod o'quvchilarga dars jarayonida ijobiy hissiy tajriba beruvchi shaxsiy buyumlardan foydalanish imkonini yaratadi, bu esa xavotirni kamaytiradi, diqqatni oshiradi va motivatsiyani kuchaytiradi.

Tajribaviy qo‘llash natijasida metod 60–70% ijobiy natija berishi kutilmoqda va dars jarayonida samarali qo‘llanilishi, shuningdek, o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini interaktiv va motivatsiyani oshiruvchi qilish imkonini beradi. Shu bilan, “Hissiy tayanch” metodi chet tillarini o‘qitishda psixologik yondashuvni amaliy qo‘llashga va dars sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Ushinskiy.K.D (1986). O’qitish psixologiyasi. Moskva:Pedagogika.
2. Abdurahmonov, SH.T.(2022). Chet tillarni o’qitish psixologiyasi zamonaviy yondashuvlar va ko’rsatmalar. Central Asian Academic Journal Of Scientific Research.
3. Abduakimova, S.A. (2022, february.. Chet tillarini o’qitishda innovatsion yondashuv. International scientific - practical conference on the topic of “Problems and perspectives of modern technology in teaching foriegn languages”/
4. ENHANCED EQUAL ACCESS TO AND COMPLETION OF HIGHER EDUCATION FOR STUDENTS IN NEED OF ADDITIONAL SUPPORT IN EDUCATION: THE LEARNING TOGETHER APPROACH, S.Agzamkhodjaeva., (2025-06-21, Vol. 5 No. 6 (2025): Multidisciplinary Journal of Science and Technology)
5. 1. S.Agzamkhodjaeva, (2025). Conceptual Diversities and Empirical Shortcomings: A Critical Analysis of Research on Inclusive Education. Innovative and technical: Conference on Scientific Innovations and Research
6. 2. S.Agzamxodjaeva, (2025). THE IMPACT OF TEACHER TRAINING IN SPECIAL EDUCATION ON THE IMPLEMENTATION OF INCLUSION IN MAINSTREAM CLASSROOMS. International scientific and practical online conference (June 4-5, 2025)

THE RISE OF INNOVATION: HOW STARTUPS ARE TRANSFORMING UZBEKISTAN'S BUSINESS LANDSCAPE

Fakhriddin Po'latov
Senior Student at Samarkand State University Academic Lyceum

Annotation: *This article examines how Uzbekistan's emerging startups and youth-driven innovation are reshaping the nation's business landscape, outlining the economic, technological, and global significance of this transformation.*

Annotation: *Ushbu maqola O'zbekistonning rivojlanib borayotgan startaplari va yoshlar boshchiligidagi innovatsiyalar mamlakatning biznes landshaftini qanday o'zgartirayotgani hamda bu jarayonning iqtisodiy, texnologik va global ahamiyatini tahlil qiladi.*

A New Digital Chapter in Uzbekistan's Economic Evolution

Over the past decade, Uzbekistan has entered a decisive phase of modernization driven not only by state-led economic reforms, but also by a new generation of ambitious entrepreneurs. These young founders approach innovation as both a necessity and an opportunity — redesigning inefficient processes, digitizing traditional sectors, and challenging long-standing market structures with bold, technology-driven solutions.

What was once perceived primarily as an agrarian economy built around cotton, agriculture, and conventional trade has rapidly evolved into a dynamic environment for digital entrepreneurship. A powerful combination of demographic youthfulness, sweeping reforms, and expanding technological infrastructure has laid the foundation for a national innovation surge.

This transformation is visible in sectors that were historically slow to modernize: fintech, e-commerce, logistics, edtech, agritech, and AI-enabled services. These industries are not simply growing — they are redefining how Uzbek society interacts with finance, education, transportation, and commerce.

Digital Access: Closing the Technological Gap

Uzbekistan's digital revolution is firmly supported by the expansion of connectivity.

93% of households now have internet access (2024)

Mobile penetration has surpassed 80% [1]

Just a decade ago, such numbers were unimaginable. Today, smartphones, fast internet, and rising digital literacy have unlocked entire sectors of online services. Markets traditionally dominated by cash transactions and informal networks are increasingly shifting into digital ecosystems.

This widening digital access is not merely technological progress — it is reshaping consumer behavior, accelerating economic participation, and creating opportunities for thousands of new entrepreneurs.

IT Park Uzbekistan: The Engine of Modern Innovation

At the heart of this transformation lies IT Park Uzbekistan — the country's most influential digital development hub.In 2019, it hosted only a few resident companies.

Today, it has over 2,800 firms, including hundreds of foreign-owned companies. [2]

IT Park's success is driven by a powerful incentives package:corporate tax exemptions,customs privileges,simplified export procedures. [3]

Beyond fiscal benefits, IT Park has built a full ecosystem: incubators, co-working spaces, training programs, startup accelerators, and venture fund networks. For young founders, this means the opportunity to develop ideas locally — with the ambition and infrastructure to scale globally.

From Local Challenges to Global-Ready Solutions

A defining strength of Uzbek startups is their approach: they solve real, local problems — but design their solutions for global scalability.

Fintech

Digital payment platforms streamline transactions, support small businesses, and reduce reliance on inefficient banking systems.

Logistics & E-commerce

Tech-driven delivery platforms transform supply chains across Uzbekistan's vast geography, enabling faster, more reliable distribution.

Edtech

Online learning platforms expand educational access, especially in rural regions, filling long-standing gaps in tutoring, test preparation, and digital literacy.

Agritech

Apps modernize agriculture by connecting farmers to markets, optimizing supply chains, andanalyzing crop predictions.

These innovations are grounded in Uzbekistan's realities — but applicable to other emerging markets across Central Asia, South Asia, and beyond.

Funding, Global Recognition & the Rise of National Champions

For years, startup growth was hindered by limited access to capital. That barrier is now shifting dramatically.

Startup investment surged from under US$1 million to nearly US$70 million in 2024–2025. [4]

Uzbekistan entered the Global Startup Ecosystem Index (2025) global Top 100 for the first time. [5]

One of the most symbolic milestones is the emergence of Uzbekistan's first unicorn, Uzum, valued at over US$1 billion. [6]

This milestone demonstrates that large-scale, high-value companies can emerge from Uzbekistan — and paves the way for new founders to aim higher.

Growing interest from foreign investors, regional venture funds, and international accelerators signals that Uzbekistan is becoming a strategic innovation hub in Central Asia.

Youth, Mindset, and the Cultural Shift Toward Innovation

Perhaps the most transformative element is the mindset shift among Uzbekistan's youth.

With access to global knowledge networks, online education, coding bootcamps, and entrepreneurial communities, young innovators are adopting problem-solving practices aligned with global startup standards. Support from private incubators and state-led programs strengthens this foundation, helping ambitious entrepreneurs turn ideas into scalable ventures.

This cultural shift is quietly but steadily reshaping the entire business landscape.

Uzbekistan's Emerging Global Innovation Identity

Uzbekistan's startup boom is more than a technological renewal — it represents a foundational shift toward a knowledge-driven, globally connected economy.

Young entrepreneurs are introducing efficiency, digital adaptability, and creative disruption into industries that once depended on outdated systems. State-backed infrastructure, rising digital access, and international recognition collectively signal that Uzbekistan is not just catching up with global innovation trends — it is preparing to contribute to them.

As the ecosystem matures, the coming decade will likely be defined by how boldly Uzbek founders scale beyond national borders. With momentum on its side, Uzbekistan is steadily positioning itself as an emerging innovation hub — not only within Central Asia, but within the global technology landscape.

REFERENCES:

1.Source: Uz.Daily.uz

2. Sources: it-park.uz, UZA.uz

3. Source: Invest Uzbekistan

4. Source: UzDaily.uz

5. Source: it-park.uz

6. Sources: Invest Uzbekistan, invest.miit.uz

TALABALARDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Jo‘rayeva Go‘zal
“TIQXMMI” MTU “Tillar” kafedrasi dotsenti, filologiya bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning nutq madaniyatini rivojlantirishning dolzarb masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Talabalarning nutq faoliyati va nutq madaniyati darajasini oshirish uchun kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, raqamli ta’lim resurslari, tanqidiy fikrlash texnologiyalari va mustaqil ta’lim faoliyatlarining samaradorligi yoritilgan. Tadqiqotda pedagogning roli, muloqot madaniyati, so‘z boyligini oshirish, ilmiy va kundalik nutqning me’yorlariga amal qilish, media ta’lim vositalaridan foydalanish kabi omillarni tizimlashtirish orqali nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi ta’minlanishi ilmiy dalillar bilan asoslangan. Maqolada an'anaviy nutq madaniyati bilan zamonaviy kommunikativ kompetensiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik namoyon qilingan.*

Kalit so‘zlar : *nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metod, tanqidiy fikrlash, media-ta’lim, leksik boylik, mustaqil ta'lim.*

Annotation: *This article analyzes the development of speech culture among university students in the context of modern higher education. It explores the effectiveness of communicative approaches, interactive teaching methods, digital educational resources, critical thinking technologies and independent learning activities in improving students’ speech culture. The role of the teacher, the etiquette of communication, vocabulary enrichment, adherence to norms of scientific and everyday speech, and the use of media tools are systematized and scientifically substantiated. The relationship between traditional speech culture and modern communicative competence is revealed.*

Keywords: *speech culture, communication, interactive method, critical thinking, media education.*

Аннотация: *В статье рассмотрены актуальные вопросы развития культуры речи студентов в системе современного высшего образования. Анализируется эффективность коммуникативного подхода, интерактивных методов обучения, цифровых ресурсов, технологий критического мышления и самостоятельных образовательных действий. Определяется роль преподавателя, коммуникативной этики, расширения словарного запаса и использования медиаресурсов. Показана взаимосвязь традиционной речевой культуры и современной коммуникативной компетентности.*

Ключевые слова: *культура речи, коммуникация, критическое мышление, медиатехнологии.*

Zamonaviy ta’limning asosiy talabi talabaning bilim olishi bilan cheklanmasdan, o‘z fikrini to‘g‘ri, aniq, mantiqiy va madaniyatli tarzda ifoda eta olishidir. Shu jihatdan nutq madaniyatini rivojlantirish masalasi nafaqat filologiya yo‘nalishi, balki barcha ixtisosliklarda ta’lim olayotgan talabalarning umumiy pedagogik kompetensiyasi darajasida turadi.

Talabaning nutq madaniyati uning shaxsiy madaniyatini, dunyoqarashini, muloqot odobini, ijtimoiy moslashuvini va professional faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Nutq madaniyati o‘z mohiyatiga ko‘ra, til vositalaridan maqsadga muvofiq, izchil, mantiqan to‘g‘ri, estetik jihatdan mos, diaxronik va sinxronik me’yorlarga amal qilgan holda foydalanishni anglatadi.

Talaba nutqining sifatini belgilovchi mezonlar ko‘p: leksik boylikning kengligi, grammatik me’yorlarga amal qilish, sintaktik qurilmalar bilan ishlash mahorati, fonetik me’yorlar, talaffuz, intonatsiya, muloqot etiketi, nutqning mantiqiy tuzilishi, uslubiy to‘g‘rilik, emotsionallik va kommunikativ vaziyatlarga moslashuv. Nutq madaniyati psixologik jarayonlar tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u oldindan rejalash, fikrni tanlash, so‘zlarni tartiblash, konseptual xaritani qurish, o‘z fikrini tinglovchiga yetkazish va javob reaksiyasini kuzatish kabi ko‘p pog'onali kognitiv mexanizmlardan iborat.

Bugungi talaba axborot oqimi ichida yashaydi. Lekin axborotni o‘qish yoki eshitish bilan nutq madaniyati shakllanmaydi. Buning uchun faol ifoda, tahlil, qayta ishlash, baholash, muloqotga kirishish va mustaqil mulohaza qilish zarur.

Talabalarda kuzatiladigan nutq muammolari asosan passiv bilish va passiv o‘qish bilan bog‘liq. Ko‘p talabalar o‘z fikrini aniq shakllantirish, dalillarni asoslash, munozarada qatnashish, savol berish yoki savolga javob qaytarish, ilmiy bayon qilishda qiynaladilar. Leksik boylikning yetishmasligi, noto‘g‘ri talaffuz, grammatik xatolar, nutqning ortiqcha uzun yoki chalkash bo‘lishi, nutq odobiga rioya qilmaslik, mantiqiy izchillikning buzilishi — bular nutq madaniyatining yetarli shakllanmaganligini ko‘rsatadi.

Talabaning nutq madaniyatini rivojlantirishda kommunikativ yondashuv muhim. Muloqot — bu nutqni jonlantiruvchi vosita. Talabalarning nutq faoliyati real muloqot jarayonlarida shakllanadi: munozaralar, guruhiy bahslar, suhbatlar, treninglar, rol o‘yinlari, taqdimotlar, konferensiya ma’ruzalari, intervyular, ilmiy loyihalar himoyasi. Real muloqot vaziyatlari talabaning nutq odobi, mantiqiylik, fikrni asoslash, shaxsiy pozitsiyani himoya qilish, savol-javobga tayyor bo‘lish, o‘z nutq strategiyasini tanlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda interaktiv metodlar alohida o‘rin tutadi. Brainstorming, debate, case-study, klaster tuzish, konseptual xaritalar yaratish, nutq tahlili, tanqidiy savollar, taqdimotlar, video va audio materiallarni tahlil qilish, refleksiya mashqlari — bular nutq faoliyatini faollashtiradi. Interaktiv metodlar talabani muloqot jarayoniga faol

ishtirokchi sifatida jalb qiladi. Ularning afzalligi shundaki, talaba nutq vazifasini bajarishda til vositalarini ongli ravishda tanlaydi, fikrlash jarayonini boshqaradi, o‘z nutqini tinglovchiga moslashtiradi va ta’sirchan nutq strategiyalarini o‘rgana boshlaydi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar nutq madaniyatini rivojlantirishning eng kuchli vositalaridan biridir. Media asosidagi ta’lim nutqni boyitadi, muloqot odobini o‘rgatadi, talaffuzni yaxshilaydi, nutq intonatsiyasini rivojlantiradi. Audio va video ma’ruzalar, podkastlar, TED tarzidagi ma’ruzalar, onlayn konferensiyalar, nutq treninglari, virtual munozaralar — bular talabani muloqot dunyosiga olib kiradi. Media matnlar bilan ishlash matnni tahlil qilish, asosiy fikrlarni ajratish, xulosa chiqarish, ifoda etish kabi nutq ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu jarayonda talaba talabchan tinglovchi, analitik o‘quvchi, puxta nutqiy ishtirokchi bo‘ladi.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda tanqidiy fikrlashning roli juda muhim. Tanqidiy fikrlash asosidagi nutq jarayonlarida talaba dalillarni solishtiradi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi, mulohazalarni tahlil qiladi, muammoning yechimini taklif qiladi. Bu jarayon nutqni mantiqan izchil, mazmunan boy, tushunarli va bahsli qiladi. Tanqidiy fikrlashning nutqqa ta’siri shundaki, talaba nafaqat so‘zlaydi, balki so‘zining ichki mantiqini boshqaradi.

Nutq madaniyatini oshirishda mustaqil ta’lim ham yetakchi o‘rin tutadi. Mustaqil o‘qish, konspekt tuzish, ilmiy matnlarni tahlil qilish, esselar yozish, bloglar yuritish, jurnaling qilish, taqdimotlar tayyorlash — bular nutqni tizimlashtiradi. Portfoliolash texnologiyasi orqali talaba o‘z nutq faoliyatini to‘plab, tahlil qilishi, kamchiliklarini ko‘rishi va muvaffaqiyatlarini nazorat qilishi mumkin. Natijada talabaning nutq madaniyati o‘sadi, u jamiyat, kasb, ilm-fan sohalarida muvaffaqiyatli muloqot qila oladi.

Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyatini rivojlantirish jarayoni — bu ta’lim tizimining asosiy strategiyasi.

Kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, media ta’lim vositalari, tanqidiy fikrlash va mustaqil ta’lim bir butun kompleks jarayon sifatida amalga oshirilgandagina maksimal natijaga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, M. (2019). Nutq madaniyati va til me’yorlari. Toshkent: Fan nashriyoti.

2. Mamatov, B. (2021). Pedagogik kommunikatsiya asoslari. Samarqand: SamDU.

3. To‘xliyev, B. (2020). O‘quvchilar nutqini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar. Til va adabiyot ta’limi, 3, 56–62.

4. O‘rinboyeva, M. (2018). Yozma va og‘zaki nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. Pedagogika ilmiy jurnali, 2, 44–50.

5. Ashurova, D., & Azizov, O. (2022). Interaktiv ta’lim texnologiyalari va kommunikativ kompetensiya. Toshkent: Innovatsiya.

6. Hasanov, A. (2023). Raqamli muhitda nutq madaniyatini rivojlantirishning psixologik jihatlari. Oliy ta’limdagi islohotlar, 1, 91–98.

7. Norkulova, Z. (2020). Talabalarda nutq madaniyatini takomillashtirish metodlari. Tilshunoslik muammolari, 4, 15–20.

THE CONCEPT OF WORK-FAMILY BALANCE AND ITS PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Makhamatov Nurmukhammat Odilovich
Deputy commander of military unit -28803 Bukhara city

Annotation: *This article analyzes the psychological content of work-family balance, its role in the mental stability of the individual and social adaptation. The article psychologically explains the states of stress, fatigue, withdrawal syndrome and emotional exhaustion that arise as a result of work-family balance disorders. It also discusses the strategies for combining professional and family roles of an individual, modern stress reduction methods and socio-psychological support mechanisms.*

INTRODUCTION:

Maintaining work-family balance in modern human life is becoming increasingly complex. The dynamics of the labor market, technological development, remote work forms and the increase in family responsibilities require a person to have high psychological flexibility. Overload at work, time pressure, leadership requirements or professional stress have a negative impact on family relationships. At the same time, family problems also reduce productivity. Therefore, work-family balance is considered a criterion not only for social, but also for psychological stability.

OBJECTIVE:

The purpose of this study is to analyze the psychological content of the concept of work-family balance, identify the factors influencing its formation, and develop a system of psychological approaches to maintaining this balance.

MATERIALS AND METHODS:

- Psychodiagnostic methods: The Maslach Burnout Inventory, Work-Family Conflict Scale, and Life Balance Test were used to determine the level of stress of a person and emotional exhaustion at work and in the family.
- Observation and interview: Interviews were conducted with men and women working in various fields, and psychological conflicts between work and family were analyzed.
- Correlation analysis: The relationship between time spent at work, emotional exhaustion, and family satisfaction was studied.
- Elements of psychological training: Mini-trainings were conducted on stress reduction, time management, and the development of emotional intelligence.
- Social support factor: The role of psychological support through family members, colleagues, and social networks in maintaining balance was assessed.

RESULTS AND ANALYSIS:

According to the results of the study, the main factors that disrupt the balance between work and family are: excessive workload, stress, lack of time, emotional exhaustion and lack of sufficient communication with family members. According to the results of the analysis, people who are able to maintain a balance between family and work have the following psychological characteristics: high emotional intelligence, stress tolerance, self-management skills, positive outlook and willpower. These characteristics increase a person's professional efficiency and ensure family peace.

In modern times, the balance between work and family is one of the most important psychological issues in human life. Economic pressure, a competitive environment and technological speed put a strong burden on the human mind. As people spend too much time at work, family communication decreases. This reduces the emotional energy of a person. According to psychologists, the loss of balance leads to stress, fatigue and emotional coldness. The family environment is a source of psychological regeneration for a person. Success at work strengthens the feeling of self-esteem. Therefore, harmony between these two areas ensures stable mental health. Ensuring work-family balance is also considered the basis of social stability. This issue depends on the ability of each individual to manage their personal resources.

Psychological factors that shape work-family balance form a multi-level system. First of all, it depends on the level of control of a person's own emotions. People with developed emotional intelligence resolve conflicts constructively. They learn not to transfer pressure from work to the family. Willpower and self-control are manifested as important psychological resources. When a person defines his role and responsibilities, it becomes easier to maintain balance. This process is directly related to the value system and motivational orientations of a person. If both family and work are important values for a person, he strives for stability in both areas. Therefore, psychological harmony is the basis of balance.

Disruption of work-family balance is often accompanied by stress and emotional exhaustion. Excessive demands at work deplete human resources. He returns home tired and his interest in communication decreases. This situation causes emotional alienation. Misunderstanding between family members increases. As a result, the individual feels isolated. Psychologically, this is called "role conflict." A person neglects their family role while fulfilling their professional role. If this inconsistency persists for a long time, it can lead to depressive states. Therefore, stress management is a central factor in balance.

Table 1.

Psychological factors that contribute to work-life balance

Psychological factor	Description

Emotional intelligence	The ability to correctly understand and manage one's own and others' emotions
Stress tolerance	The ability to maintain a positive mental state in difficult situations
Adaptability	The ability to quickly adapt to changes in work and family circumstances
Time management	The ability to optimally divide work and family responsibilities
Social support	The psychological support provided by the family and social circle
Motivational alignment	The compatibility of professional and personal values

Adaptability is an important quality that determines the stability of work-family balance. An adaptable person can find a positive solution in any situation. This is also called psychological immunity. Resilience leads a person to internal stability. He looks for a way to constructively resolve any conflict. If these qualities are not developed in a person, he will be stressed even by the smallest changes. Adaptable people perceive changes in life as natural. They know how to manage time, set priorities, and say "no." This helps maintain mental health. Thus, psychological resilience is the basis of work-family harmony. Social support acts as a positive force in work-family balance. Support from family members, friends, and colleagues reduces stress. A person does not feel alone. This activates psychological defense mechanisms. Psychological support acts as an "emotional buffer." In an atmosphere of trust within the family, a person feels valued. In the workplace, team cohesion also increases mental stability. Studies show that people who have social support are more resilient to stress. Such people have high self-confidence. As a result, they are more successful in maintaining balance.

Proper time management is one of the most practical skills for maintaining balance. Planned daily activities reduce stress. A person feels in control. This increases the feeling of inner satisfaction. From the point of view of psychological theory, this is a "self-control" mechanism. It expresses a person's conscious attitude to his/her activities. Incorrect distribution of time creates conflicts between family and work. This increases mental instability. When a person distributes his/her energy correctly, efficiency increases. As a result, a person appears as a subject who controls his/her life. Gender differences play an important role in the issue of work-family balance. Women usually fulfill more family obligations. Therefore, they experience "two-way stress". Men, on the other hand, are more under professional pressure. This forms different psychological defense mechanisms. For women, social support is important, while for men, professional success is the main source. Therefore, an individual approach is necessary to maintain balance. Gender psychology deeply studies the specifics of this process. In Uzbek society, this issue is also inextricably

linked with national values. Therefore, the cultural context is important in analyzing balance.

Emotional intelligence is the psychological basis of work-family balance. It represents the ability to understand, control and manage emotions. A person with high emotional intelligence is able to direct his emotions constructively. He maintains healthy communication both in the family and at work. Effective communication ensures early resolution of problems. Psychologists call this "emotional literacy". By developing this quality, conflicts are reduced. Family members maintain mutual love and respect. The team spirit at work is also strengthened. As a result, overall psychological well-being increases.

Another factor in balance is the system of personal values. If a person sees work as the only goal of his life, family ties weaken. On the contrary, a person who is focused only on family values may be sluggish in the professional sphere. Therefore, motivational harmony is necessary. When a person establishes a balance between his values, he feels peace of mind. Such a person is more satisfied with life. He finds the meaning of his life in the harmony of work and family happiness. Psychological research calls this "vital integration". As a result, a person's level of self-awareness increases. This increases his stress tolerance.

Work-family balance is a criterion that determines the internal stability of a person's life. A person who is able to maintain this balance is mentally healthy, socially active and happy. He feels harmony in various aspects of his life. Psychologically, this is called a state of "inner harmony". When success at work is complemented by family peace, a person develops a strong sense of self-awareness. This situation facilitates social adaptation. A person directs his energy to positive activities. As a result, depression, fatigue and stress are prevented. Therefore, the system of psychological services should pay special attention to this issue. Maintaining work-family balance is a guarantee of the mental health of society.

CONCLUSION:

Maintaining work-family balance is an indispensable psychological necessity of modern human life. If a person cannot combine work and family roles, this leads to mental fatigue, stress, aggressiveness and social exclusion. Psychological analysis shows that in order to ensure balance, a person must develop emotional stability, communicative culture and skills for proper time management. Employers and psychological service providers need to develop comprehensive programs in this area. As a result, the combination of work and family is considered the basis of human well-being and social stability.

REFERENCES:

Avezov O.R. Shaxs psixologiyasi va kouching. Buxoro: "Kamolot" nashriyoti, 2025.

Greenhaus, J.H., & Beutell, N.J. Sources of Conflict Between Work and Family Roles. Academy of Management Review, 1985.

Frone, M.R. Work–Family Balance: Conceptual and Empirical Clarification. Journal of Vocational Behavior, 2003.

Kossek, E.E., & Ozeki, C. Bridging the Work–Family Policy and Productivity Gap. Academy of Management Journal, 1998.

Allen, T.D. Family-Supportive Organizational Perceptions: Work-Family Conflict and Positive Spillover. Journal of Vocational Behavior, 2001.

Voydanoff, P. Work, Family, and Community: Exploring Interconnections. Lawrence Erlbaum Associates, 2007.

Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. Buxoro: “Kamolot” nashriyoti, 2024.

O‘SMIRLARNING KASBIY O‘ZINI ANGLASHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Yo‘ldoshqulov A.B

Aniq va ijtimoiy fanlar Universiteti 2-bosqich magistranti asadbekyoldoshqulov6@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada o‘smirlarning kasbiy o‘zini anglash jarayonida psixologik omillarning ahamiyati, xususan, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi, temperament va xarakter xususiyatlarining kasb tanlashga ta’siri ko’rsatishi bayon etildi. Olib borilgan izlanishlar natijasida o‘smirlarning kasbiy o‘zini anglashida psixologik jarayonlar va individual xususiyatlarning roli, ularga ta’sir etuvchi ijtimoiy omilar, shuningdek ularda uchraydigan muammolar “o‘smirlarning o‘z qobiliyatlarini yetarli baholay olmasligi sabablari”, “o‘ziga ishonchsizlik va motivatsiya pasayishi” sabablari va ularning yechimlari haqida natijalar tahlili bayon qilinmoqda.*

Tayanch so‘zlar: *kasbiy o‘zini anglash, psixologik omillar, qobiliyat, motivatsiya, temperament, xarakter, qiziqishlar, o‘zlik kontsepsiyasi.*

Аннотация: *В статье рассматривается значение психологических факторов в процессе профессионального самосознания подростков, в частности, влияние их интересов, способностей, мотивации, темперамента и черт характера на выбор профессии. В результате исследования представлен анализ результатов, касающихся роли психологических процессов и индивидуальных особенностей в профессиональном самосознании подростков, социальных факторов, влияющих на них, а также проблем, с которыми они сталкиваются, в частности, «причины, по которым подростки не могут адекватно оценить свои способности», «неуверенности в себе и снижения мотивации» и путей их решения.*

Ключевые слова: *профессиональное самоопределение, психологические факторы, способности, мотивация, темперамент, характер, интересы.*

Abstract: *The article describes the importance of psychological factors in the process of adolescents' professional self-awareness, in particular, the influence of their interests, abilities, motivation, temperament and character traits on the choice of profession. As a result of the research, an analysis of the results is presented on the role of psychological processes and individual characteristics in adolescents' professional self-awareness, the social factors affecting them, as well as the problems they encounter, the reasons for which are "the reasons why adolescents cannot adequately assess their abilities", the causes of "lack of self-confidence and decreased motivation" and their solutions.*

Keywords: *career self-determination, psychological factors, abilities, motivation, temperament, personality traits, interests.*

KIRISH

O‘smirlarning kasbiy o‘zini anglashiga ta’sir etuvchi qanday omillarni bilasiz? Bundan tashqari hozirgi kunda o‘smirlarning kasb tanlashiga qanday psixologik omillar ta’sir etmoqda? Kasb tanlashda shaxsning individual xususiyatlari muhim ro’l kasb etadimi yoki ijtimoiy tasirlarmi? Bu savollarga quydagicha javob bersak mubolag‘a bo‘lmaydi. Hozirgi davrda ta’lim taraqqiyotiga o‘smirlarni ta’limga yoki kasbga yo‘naltirish maqsadida ko‘p ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu jumladan O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunini ro‘yobga chiqarish har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta’lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash hamda keyinchalik puxta o‘zlashtirishga qodir, davlat va oila oldida o‘z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi [1].

Insonning kasbiy shakllanishi va mutaxassis sifatida kamolga yetishini uning hayot yo‘lidan ayri holda tasavvur etib bo‘lmaydi. Psixologik adabiyotlarda ta’kidlab o‘tilganidek, kishining kasbiy shakllanishi butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo‘lib uning yoshiga hamda shaxsining taraqqiyotiga mos holda boradi. Kasbiy faoliyat sohasidagi muvaffaqiyat va mutaxassisning mahorat darajasiga erishish sur’ati uning kasb tanlash motivlari bilan o‘zaro aloqadordir,[4.1] mehnat bozori talablari va jamiyatdagi kasblar xilma-xilligi o‘smirlardan o‘z kasbiy kelajagi haqida ongli qaror qabul qilishni talab etadi. Psixolog olimlarning izlanishlarining natijalariga ko‘ra, o‘smirlik davri kasbiy o‘zini anglashning eng faol shakllanadigan bosqichidir. Shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, xarakter xususiyatlari, shaxs xususiyatlari va motivatsiyasi aynan ushbu davrda barqarorlashib, kasb tanlovida asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi [1].

Afsuski, o‘quv jarayonida barcha o‘quvchilar o‘z psixologik xususiyatlarini to‘g‘ri baholay olmasligi, kasblar to‘g‘risida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmasligi yok iota onasi farzandining qobilyatlariga to‘g‘ri baho bermasligi va ularni o’zlari bolalaiklarida amalga oshira olmagan orzularining qurboni qilishlari sababli kasbiy tanlovda qiynalishadi. Shu bois o‘smirlarning kasbiy o‘zini anglash jarayonida psixologik omillarni chuqur o‘rganish va o‘z imkoniyatlarini, qobilyatlarini anglangan holatda chuqurroq o‘rganish muhim hisoblanadi.bu esa har bir shaxsning kasbiy faoliyatida, jamiyatda, rivojlanishini bundan tashqari o’z kasbini rivoijlantirishiga va davlatining rivojiga juda katta tasir ko‘rsatatadi.

Ushbu maqolada o‘smirlarning kasbiy o‘zini anglashiga ta’sir etuvchi muammolar ularning yechimlari, ularning qiziqishlari, kasb tanlashga ta’sir etuvchi psixologik omillar ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi va amaliy yechimlar taklif etiladi.

Psixologik omillarning kasbiy tanlovga ta'siri yani o'smirlarda qiziqishlar va motivatsiyasiga etibor qaratadigan bo'lsak. Kasbiy qiziqish – o'smirning ma'lum faoliyat turiga nisbatan ijobiy munosabatini bildiruvchi muhim psixologik omil hisoblanadi. O'smirlarda qiziqishning shakllanishi ularning kasbga bo'lgan ongli munosabatini rivojlantiradi. Olimlarning olib borgan psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasb tanlovida ichki motivlar – qiziqish, o'zini namoyon qilish istagi, jamiyatga foyda keltirish kabi omillar yetakchi o'rin tutadi [2].

O'smirlarning qiziqishi, mayli, intilishi, qobiliyati, iste'dodlari asosida tanlagan kasblariga to'g'ri yo'naltirish ular uchun katta hayotiy masaladir. Kasb tanlash jarayonida o'spirinlarga o'qituvchilar, ota-onalar, jamoatchilik, o'z kasbining ustalari, murabbiylar alohida e'tibor berishlari, to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishlari kerak. Zero, bu amaliy faoliyat fuqarolik jamiyati rivojlanishiga xizmat qiladi. Psixologiya fanida kasbiy shakllanish jarayonini davrlashtirishning bir necha variantlari ishlab chiqilgan.

Bu borada rus olimi T.V.Kudryavsev shaxsning kasbga munosabati va faoliyatni bajarish darajasi mezoniga ko'ra kasbiy shakllanishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatgan:

1) kasbiy moyillikning paydo bo'lishi va shakllanishi;

2) kasbiy ta'lim va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish;

3) kasbiy faoliyatga kirishish, jamoada o'z o'rnini topishga faol intilish;

4) kasbiy mehnatda shaxsning o'zini to'liq namoyon etishi [4.2]

Mazkur tasnifda keltirilgan har bir bosqichda kasb tanlashga undagan motivlarning kuchi va sifati muhim ahamiyatga egaligi ko'rsatib o'tilgan.

Bundan tashqari qobiliyat va intellektual rivojlanish ham o'smirlarning rivojlanishiga katta tasir ko'rsatadi. Qobiliyatlar o'smirning kasbiy yo'nalishini belgilovchi eng muhim psixologik omillardan biridir. O'quvchilarning umumiy (mantiqiy fikrlash, xotira, e'tibor, tafakkur) va maxsus qobiliyatlari (texnik, lingvistik, ijodiy) rivojlanishi kasbiy tanlovda muhim ahamiyatga ega. Psixologik tadqiqotlar qobiliyat va kasb o'rtasidagi moslik kasbiy muvaffaqiyatning 60% dan ortig'ini tashkil etishini ko'rsatadi [3].

Har bir shaxisning dunyo qarashi, fikirlashi, temperament va xarakter xususiyatlari bir-biridan tuptan farq qiladi. Bu esa ularning turli kasb tanlashiga sabab bo'luvchi muhim omillardan dir. Temperament o'smirning psixik jarayonlar sur'atini belgilaydi va kasb tanloviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan:

- sangviniklar – kommunikativ kasblarga; jurnalist, menejer, o'qituvchi, psixolog
- flegmatiklar – tartibli, tahliliy ish joylariga; hisobchi, dasturchi, injener
- xoleriklar – yuqori dinamika talab qiluvchi kasblarga; rahbar, harbiy, sportchi
- melanxoliklar – ijodiy-senzitiv faoliyatlarga moyil bo'ladilar; dizayner, yozuvchi, musiqachi

Xarakter xususiyatlari – mas'uliyatlilik, tirishqoqlik, mustaqillik, qat'iyatlilik kasbiy moslashuv jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu ham shaxslarni turli sohalarda faoliyat yuritishiga ta'sir ko'rsatuvchi omildir.

O'smirlarning kasb tanlashiga ta'sir qiluvch omillardan biri ularning "Men-kontsepsiyasi" va kasbiy identifikatsiyasi. Kasbiy o'zini anglashning asosida o'smirning o'z shaxsiga nisbatan tasavvurlari yotadi. O'zlariga bo'lgan ishonchi qanchalik yuqori bulsa kasb tanlashga bo'lgan qo'rquvi shunchalik past bo'ladi. Bunga misol qilib shuni keltirishimiz mumkunki psixologlar ta'kidlashicha, "ideal men" va "real men" orasidagi moslik yuqori bo'lsa, kasb tanlash jarayoni barqarorroq kechadi. Aks holda o'smirda ikkilanish, o'ziga ishonchsizlik, motivatsiya pasayishi kuzatiladi [1.1]. Kasb tanlash jarayoni nafaqat intellektual, balki emotsional va irodaviy barqarorlik bilan ham bog'liq. O'z his-tuyg'ularini boshqara oladigan, maqsadga intiluvchan o'smirlar kasbiy qaror qabul qilishda faolroq bo'ladilar.

Tavsiya etiladigan yechimlar:

- psixologik diagnostika testlari (qiziqishlar, qobiliyatlar, shaxs tipologiyasi);
- kasb tanlash bo'yicha treninglar;
- ota-onalar bilan maslahatlar;
- maktablarda muntazam kasbga yo'naltirish mashg'ulotlari;
- real kasblar bilan tanishtiruvchi amaliy uchrashuvlar.

Xulosa

O'smirlarning kasbiy o'zini anglash jarayoni murakkab psixologik tizim bo'lib, qiziqishlar, qobiliyatlar, temperament, xarakter, motivatsiya va o'zlik tasavvuri bilan chambarchas bog'liqdir. Psixologik tadqiqotlar ushbu omillarni hisobga olgan holda kasbiy yo'naltirish olib borilganda o'quvchilarning ongli va barqaror kasbiy tanlov qilish imkoniyati oshishini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimida psixologik yondashuv asosida kasbga yo'naltirishni tashkil etish alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020.

2. Qosimova A.X., Holiqova F.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2004.

3. Zamonaviy psixologiya manbalari asosida olingan umumiy ilmiy tahlillar (umumlashtirilgan ilmiy ma'lumot).

4. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил №3) ISSN 2181-1709 (P)

KASBIY RIVOJLANISH BO‘YICHA ASOSIY ILMIY YONDASHUVLAR VA NAZARIY KONSEPSIYALAR

Yo‘ldoshqulov A.B

Aniq va ijtimoiy fanlar Universiteti 2-bosqich magistranti asadbekyoldoshqulov6@gmail.com

Bugungi kunimizda mamlakatimizda barkamol, malakali va kasbiy jihatdan yetuk avlodni shakllantirish, yoshlarni o‘z kasbiga sadoqatli, mas’uliyatli va raqobatbardosh tarzda tarbiyalashga alohida e’tibor berilmoqda. Mustaqillikning dastlabki davrlaridanoq ta’lim tizimini isloh qilish, kasbiy tayyorgarlikning sifatini oshirish hamda yoshlar rivojlanishida psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash masalalariga katta ahamiyat berildi. Ma’lumki, kasbiy rivojlanish shaxsning ong darajasi, qiziqishlari, motivlari va psixologik xususiyatlari bilan belgilanadigan murakkab jarayondir [1].

Kasbiy rivojlanish shaxsning psixik va ijtimoiy xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning qobiliyatlari, qiziqishlari, motivatsiyasi, psixologik moslashuvchanligi va tajribasi asosida shakllanadigan murakkab jarayondir. Shu sababli, kasbiy rivojlanish masalasi fanda doimo dolzarb bo‘lib kelgan. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy muhitning o‘zgarishi shaxsning kasbiy yo‘nalishini belgilaydi, shuningdek, oilaviy muhit, tarbiya va shaxsiy fazilatlar ham uning kasbiy o‘sishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [2].

Kasbiy rivojlanish muammosi fanda doimo dolzarb bo‘lib kelgan. Buning sababi, birinchidan, jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy talablar har bir insonning kasbiy shakllanishini ma’lum yo‘nalishda rivojlantiradi; ikkinchidan, shaxsning oilaviy muhiti, tarbiyasi, ijtimoiy tajribasi va shaxsiy xususiyatlari uning kasbiy o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [2]. Har bir insonning kasbiy shakllanishi uning individual imkoniyatlari, qiziqishlari, temperament tipi, aqliy salohiyati va psixologik moslashuviga shaxs xususiyatlariga tayanadi. Kasbiy rivojlanish bo‘yicha turli olimlar tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalar turli yo‘nalishlarda bo‘lib, har biri shaxsning kasbiy shakllanishining o‘ziga xos jihatlarini yoritadi.

Kasbiy rivojlanish nazariyalariga ko‘ra, kasbiy shakllanish ma’lum bosqichlarda kechadi. Masalan, D. Superning “Kasbiy hayot davri” konsepsiyasida kasbiy rivojlanish o‘sish, izlanish, amalga oshirish, barqarorlashuv va pasayish bosqichlariga bo‘linadi. U shaxsning kasbiy “Men-kontsepsiyasi” kasb tanlash va kasbiy o‘sishning asosiy omili ekanini ta’kidlaydi [1].

Zamonaviy kontekstdagi o‘zgarishlar, masalan, uzluksiz ta’lim, qayta tayyorlov va reskilling, bu konsepsiyani yanada dolzarb qiladi. Hozirgi kunda shaxs kasbiy barqarorlashuvni ma’lum bir yoshda emas, balki butun hayoti davomida davom ettiradi

Kasbiy rivojlanishning differensial yondashuvi (F. Parson, G. Myunstenberg) shaxsning qobiliyatlari, qiziqishlari va temperamentiga mos ravishda kasb tanlash zarurligini qayd etadi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir kasb o‘z talablari bilan shaxsning psixologik xususiyatlariga mos kelishi kerak [2]. Shuning uchun ham kasbiy diagnostika vositalari yoshlarni to‘g‘ri yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda bu yondashuv psixodiagnostika va professional yo‘naltirish sohasida keng qo‘llanmoqda. IQ va EQ testlari, kreativlik va kompetensiyalar monitoringi orqali yoshlarning kasbiy yo‘nalishi oldindan aniqlanadi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot va texnologik o‘zgarishlar sharoitida shaxsning bir nechta kasbiy yo‘nalishga moslashuvchanligi ham muhim ahamiyatga ega.

Faoliyat yondashuvi (A. N. Leontyev, S. L. Rubinshteyn) shaxsning kasbiy rivojlanishini bevosita faoliyat jarayonida yuzaga keladigan motivlar, malaka va kompetensiyalarning takomillashuvi bilan bog‘laydi [2]. Bugungi kunda bu yondashuv “kompetensiyalar modeli”, “soft skills”, “metakompetensiyalar” tushunchalari bilan uyg‘unlashadi. Masalan, ishchi malakalari bilan bir qatorda, kommunikativ, kreativ, digital savodxonlik ko‘nikmalari ham muhim hisoblanadi.]. L. S. Vigotskiy esa insonning kasbiy shakllanishidagi sifat o‘zgarishlarini “psixik rivojlanishning yangi tuzilmalari” bilan bog‘laydi va kasbiy shakllanish doimo sifat jihatdan o‘zgarib borishini ta’kidlaydi [3]. Shu bilan faoliyat yondashuvi zamonaviy sharoitda shaxsning moslashuvchanligini, ijodkorligini va kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlovchi asosiy yondashuvga aylanadi.

Kasbiy rivojlanishni izohlovchi yirik nazariyalardan yana biri J. Hollondning RIASEC modeli bo‘lib, unda shaxs tiplari (realistik, intellektual, ijtimoiy, tadbirkor, badiiy, an’anaviy) bilan kasbiy muhit o‘rtasidagi moslik kasbiy muvaffaqiyatning asosiy sharti sifatida talqin qilinadi [1]. Bu yondashuv kasbiy tanlovni aniqlashda keng qo‘llaniladi.

Zamonaviy konsepsiyalarda kompetensiyaviy yondashuv asosiy o‘rin egallaydi. Unda shaxsning nafaqat bilim va malakalari, balki kreativ fikrlashi, kommunikativligi, mas’uliyati, tashabbuskorligi kabi integrativ sifatlari ham kasbiy rivojlanishning muhim ko‘rsatkichlari sifatida qaraladi [2]. Shuningdek, motivatsion yondashuv (K. Levin, E. Deci) kasbiy o‘sishning harakatlantiruvchi kuchi shaxsning ichki motivlari va o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan ehtiyoji ekanini ta’kidlaydi.

Kasbiy rivojlanish bo‘yicha barcha nazariy yondashuvlar birgalikda shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda shaxsning kasbiy o‘sishi nafaqat bilim va malaka, balki motivatsiya, kreativlik, kommunikativ va moslashuvchanlik ko‘nikmalari bilan belgilanadi. Superning hayot davomida kasbiy bosqichlar konsepsiyasi, Vigotskiy va Leontyevning faoliyat yondashuvi, Parson va Myunstenbergning differensial yondashuvi, Hollondning shaxs tipi modeli hozirgi globallashgan, raqamli va tezkor o‘zgaruvchi mehnat bozorida to‘liq amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki,Bugungi kunda kasbiy rivojlanish — shaxsning doimiy o‘sishi, malakasini yangilash, yangi kompetensiyalarni egallash va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni bo‘lib, u barcha olimlarning g‘oyalari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bois, zamonaviy karyera va kasbiy taraqqiyot nazariyasi hamda amaliyoti klassik konsepsiyalarni integratsiyalashgan holda, shaxsning kasbiy muvaffaqiyatini, moslashuvchanligini va raqobatbardoshligini ta’minlaydi [1][2][3].

Har bir yondashuv kasbiy rivojlanishning o‘ziga xos tomonlarini yoritadi. Shaxsning kasbiy shakllanishi davomida uning malakalari takomillashadi, ayrim sifatlar yo‘qoladi, yangilari paydo bo‘ladi. Bu jarayon jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishi bilan ham uzviy bog‘liqdir. Demak, kasbiy rivojlanish — shaxsning butun hayoti davomida amalga oshadigan, sifat va miqdoriy o‘zgarishlarni o‘zida mujassam etgan uzluksiz jarayondir [3].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Super D. Career Development Theory. — N.Y., 1990.
2. Parsons F., Myunstenberg G., Rubinshteyn S.L., Leontyev A.N. Kasbiy rivojlanish psixologiyasi bo‘yicha tadqiqotlar. — M., 1989.
3. Vigotskiy L.S. Psixik rivojlanish nazariyasi. — M., 1982.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA IQTISODIY TAHLIL VA AUDITORLIK FAOLIYATINI XALQARO TAJRIBALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Karimova Iroda Abdusattarovna
Toshkent gumanitar fanlar universiteti dotsenti v.b.
Qobilov Javohir Kabil o'g'li
Toshkent gumanitar fanlar universiteti iqtisodiyot yo'nalishi talabasi email:beagl661@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatini rivojlantirishning dolzarb masalalari ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajribalar asosida samarali metodlar va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarni iqtisodiy tahlil va audit jarayonlariga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy tahlil, auditorlik, xalqaro tajriba, innovatsiyalar*

Аннотация: *В данной работе рассматриваются актуальные вопросы развития экономического анализа и аудиторской деятельности в условиях цифровой экономики. Анализируются эффективные методы и инновационные подходы на основе международного опыта. Результаты исследования включают рекомендации по интеграции цифровых технологий в процессы экономического анализа и аудита.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, экономический анализ, аудит, международный опыт, инновации*

Abstract: *This thesis examines the current issues of developing economic analysis and auditing activities in the context of the digital economy. Effective methods and innovative approaches based on international experience are analyzed. The results of the study include recommendations for integrating digital technologies into economic analysis and audit processes.*

Keywords: *digital economy, economic analysis, auditing, international experience, innovations*

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy tizimlarning rivojlanishida markaziy o'rin tutadi. U iqtisodiy jarayonlarni raqamli texnologiyalar orqali avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va real vaqtda monitoring qilish imkonini beradi.

Raqamli integratsiya, ma'lumotlar tahlili, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish va innovatsion texnologiyalar auditorlik va iqtisodiy tahlil samaradorligini oshiradi. Xalqaro

tajribaga ko‘ra, Estoniya, Singapur va Kanada kabi mamlakatlar elektron audit va bulutli hisoblash texnologiyalarini joriy etish orqali moliyaviy tahlilning aniqligi va tezligini sezilarli darajada oshirgan. Masalan, Estoniyada “e-audit” tizimi auditorlarga moliyaviy ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi, xatoliklarni kamaytiradi va shaffoflikni oshiradi. Shuningdek, katta ma’lumotlar (Big Data), sun’iy intellekt (AI), mashina o‘rganish (Machine Learning) va blokcheyn texnologiyalari iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda ilg‘or metodlar sifatida qo‘llanilmoqda.[6] Shu bois, raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatini rivojlantirish normativ-huquqiy baza, xodimlarning raqamli savodxonligi va xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashishni talab qiladi. Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlikni rivojlantirishning xalqaro tajribaga asoslangan metodologik va amaliy yondashuvlari tahlil qilinadi hamda milliy iqtisodiyotga tatbiq etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Ushbu tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar olish maqsadida quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanildi:

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Adabiyotlarni tizimli tahlil qilish (Systematic Literature Review). Tadqiqot davomida xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar, jurnallar, kitoblar, korporativ va davlat hisobotlari o‘rganildi. Shu jumladan, OECD, IMF, World Bank va boshqa xalqaro tashkilotlarning raqamli audit va iqtisodiy tahlilga oid standartlari va tavsiyalari tahlil qilindi [2],[3]. Bu metod orqali ilg‘or davlatlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida audit va tahlil jarayonlarining samarali yondashuvlari aniqlanib, ularni milliy sharoitga tatbiq etish imkoniyatlari o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Raqamli iqtisodiyot va auditorlik faoliyatidagi ilg‘or xalqaro tajribalarni o‘rganish maqsadida Estoniya, Singapur, Daniya va Kanada kabi mamlakatlar misolida tizimli taqqoslash amalga oshirildi. Taqqoslash natijalari asosida milliy auditorlik va iqtisodiy tahlil jarayonlaridagi kamchiliklar, samaradorlikni oshirish imkoniyatlari va innovatsion texnologiyalarni joriy etish istiqbollari aniqlangan. Kvalitativ va kontseptual tahlil (Qualitative and Conceptual Analysis). Xalqaro tajribaga asoslangan case-study metodlari yordamida raqamli audit va iqtisodiy tahlil jarayonlarida muvaffaqiyatli yondashuvlar va texnologik innovatsiyalar tahlil qilindi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt, mashina o‘rganish, bulutli hisoblash va blokcheyn texnologiyalarini joriy qilish orqali auditorlik jarayonlarining samaradorligini oshirish usullari o‘rganildi. Integratsiyalashgan metodlar (Integrated Approach). Tadqiqotda kvantitativ va sifatli metodlarni birlashtirish orqali raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik jarayonlarining ilmiy asoslangan tavsiyalarini ishlab chiqish imkoniyati yaratildi.

Bu yondashuv, nafaqat mavjud jarayonlarni tahlil qilish, balki ularni raqamli texnologiyalar bilan optimallashtirishga qaratilgan ilmiy asosli yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu metodlar kombinatsiyasi tadqiqotning ilmiy ishonchliligini oshiradi, xalqaro tajribaga asoslangan holda milliy iqtisodiyotda raqamli auditorlik va tahlil jarayonlarini takomillashtirish uchun asos yaratadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha bir qator muhim xulosalarni ko‘rsatdi. Xalqaro tajribaga asoslanib quyidagi asosiy natijalar aniqlangan: Raqamli platformalar va sun’iy intellektning samaradorligi: Auditorlik jarayonlarida sun’iy intellekt (AI) va mashina o‘rganish (Machine Learning) texnologiyalarini joriy qilish natijasida moliyaviy ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi sezilarli darajada oshadi.[7] AI algoritmlari moliyaviy hisobotlardagi xatoliklarni aniqlash va risklarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi.

Shu tariqa, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi va audit jarayoni yanada shaffof bo‘ladi. Bulutli hisoblash va katta ma’lumotlar (Big Data) integratsiyasi: Bulutli xizmatlar va markazlashtirilgan ma’lumotlar bazalari iqtisodiy tahlilning real vaqtda amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Masalan, moliyaviy ko‘rsatkichlar, operatsion ma’lumotlar va boshqa statistik ma’lumotlarni birlashtirish orqali korxona darajasida tezkor va aniq tahlilni amalga oshirish mumkin bo‘ladi. Bu jarayon auditorlarga tezkor qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi va tahlil sifatini oshiradi.

Xalqaro tajribadan olingan ilg‘or yondashuvlar: Estoniya va Singapur misolida raqamli iqtisodiyotda auditorlik standartlarini avtomatlashtirish va monitoring tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha muvaffaqiyatli yondashuvlar mavjud. Ular elektron audit platformalari, blokcheyn texnologiyalari va raqamli imzo tizimlaridan foydalanish orqali audit jarayonini soddalashtiradi, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlaydi va monitoringni real vaqtda amalga oshirish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish imkoniyatlari: Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt, blokcheyn va avtomatlashtirilgan tizimlarni auditorlik va iqtisodiy tahlil jarayonlariga joriy qilish, nafaqat jarayon tezligini oshiradi, balki moliyaviy va iqtisodiy hisobotlarning ishonchliligini ham yaxshilaydi.

Shu bilan birga, korxona va davlat organlarining qaror qabul qilish jarayonlari yanada aniq va asosli bo‘ladi. Raqamli iqtisodiyotning normativ va institutsional ta’siri: Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik jarayonlarining samaradorligi nafaqat texnologiyaga, balki normativ-huquqiy bazaga, xodimlarning raqamli savodxonligiga va institutsional muhitga ham bog‘liq.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or mamlakatlarda elektron audit va tahlil standartlari, xodimlarni doimiy ravishda qayta tayyorlash va ma’lumotlar xavfsizligi tizimlari muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi.

Muhokama. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatining samaradorligini oshirish jarayonida bir qator muhim muammolar yuzaga keladi. Ulardan asosiylari quyidagilar: Ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik: Raqamli platformalarda moliyaviy va iqtisodiy ma’lumotlarni elektron shaklda qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonida kiberxavfsizlik masalalari dolzarb bo‘ladi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or davlatlarda (Estoniya, Kanada) blokcheyn texnologiyasi va shifrlash algoritmlari auditorlik jarayonidagi ma’lumotlarni himoya qilishda asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi. Shu bilan birga, ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha xalqaro standartlar (ISO/IEC 27001 va GDPR) tatbiq etilishi auditorlik jarayonining ishonchliligini oshiradi.

Raqamli savodxonlik va kadrlar malakasi: Raqamli auditorlik va iqtisodiy tahlilning samarali ishlashi xodimlarning raqamli savodxonligi va yangi texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalariga bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or mamlakatlar o‘qituvchilar, auditorlar va moliyaviy mutaxassislar uchun doimiy raqamli treninglar, master-klasslar va sertifikatlash tizimlarini joriy etgan.

Bu yondashuv milliy iqtisodiyotda auditorlik sifatini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llash imkonini beradi. Normativ-huquqiy baza va institutsional muhit yetishmovchiligi: Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli platformalar orqali monitoring qilish uchun aniq va mos normativ-huquqiy baza talab etiladi.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, elektron audit standartlari va normativ-huquqiy bazani mustahkamlash orqali jarayonlar shaffofligi, nazorat va javobgarlik mexanizmlari aniq belgilanadi. Xalqaro tajribadan olingan asosiy tavsiyalar: Raqamli platformalarni joriy etish va xodimlarni o‘qitish: Milliy auditorlik tizimlarida elektron audit va tahlil platformalarini yaratish, xodimlar uchun doimiy raqamli treninglar tashkil etish orqali jarayonlar samaradorligi oshiriladi.

Standartlashtirilgan elektron audit va tahlil jarayonlarini ishlab chiqish: Xalqaro standartlar asosida elektron audit protokollari va tahlil metodologiyalarini joriy qilish, shuningdek, monitoring va tekshiruv jarayonlarini avtomatlashtirish. Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlarni qayta ishlash tizimlarini integratsiya qilish: AI, Machine Learning va Big Data texnologiyalarini auditorlik va iqtisodiy tahlil jarayonlariga tatbiq etish orqali tezkor va aniq natijalar olish, risklarni oldindan prognoz qilish imkoniyati yaratish.[8]

XULOSA

Ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga molik tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik jarayonlarini avtomatlashtirish bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar

ishlab chiqish: Raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish orqali auditorlik va iqtisodiy tahlil jarayonlarini optimallashtirish imkonini beruvchi amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqilishi lozim. Bu qo‘llanmalar jarayonlarni standartlashtirish, xatoliklarni kamaytirish va moliyaviy hamda iqtisodiy hisobotlarning aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, korxona va davlat organlari xodimlari uchun elektron audit tizimlaridan samarali foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalarni ham o‘z ichiga oladi. Xalqaro tajribaga asoslangan elektron audit standartlarini joriy etish: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or mamlakatlarda (Estoniya, Singapur, Kanada) elektron audit standartlari auditorlik jarayonlarini avtomatlashtirish, ma’lumotlarni himoya qilish va monitoringni real vaqtda amalga oshirish imkonini beradi.

Milliy iqtisodiyotda shunday standartlarni joriy etish, raqamli auditorlikning sifatini oshiradi va xalqaro talablar bilan mos keladigan tizimlarni yaratishga xizmat qiladi. Oliy ta’lim va korxona darajasida raqamli kompetensiyalarni oshirish: Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi auditorlar, iqtisodiy tahlilchilar va moliyaviy mutaxassislarning raqamli savodxonligini oshirishni talab qiladi. Shu maqsadda, oliy ta’lim muassasalari va korxonalarda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va blokcheyn texnologiyalari bo‘yicha malaka oshirish kurslari va treninglar tashkil etilishi lozim. Bu esa auditorlik jarayonining samaradorligini oshiradi va zamonaviy iqtisodiy tahlilning ilmiy asoslarini mustahkamlaydi. Ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha nazorat mexanizmlarini takomillashtirish: Raqamli auditorlik jarayonlarida ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiyligini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Shu bois, korxona va davlat organlarida ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha nazorat mexanizmlari, shifrlash texnologiyalari, blokcheyn tizimlari va kiberxavfsizlik protokollarini tatbiq etish zarur. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, kuchli nazorat va xavfsizlik mexanizmlari auditorlik jarayonining shaffofligi va ishonchliligini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu tavsiyalar nafaqat ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo‘lib, raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tahlil va auditorlik faoliyatini takomillashtirishning amaliy yo‘nalishlarini belgilaydi, balki milliy va xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirilgan samarali tizimlarni yaratish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

2. OECD. (2020). Digitalisation and Economic Analysis: Implications for Auditing and Business Reporting. Paris: OECD Publishing.

3. IMF. (2021). Digitalization and its Implications for Financial Sector Supervision. Washington, D.C.: International Monetary Fund.

4. Estonian Ministry of Finance. (2019). E-Audit System Implementation Report. Tallinn: Government of Estonia.

5. Singapur Accounting and Corporate Regulatory Authority (ACRA). (2020). Digital Audit Guidelines and Case Studies. Singapore: ACRA.

6. Kshetri, N. (2018). Blockchain's roles in strengthening cybersecurity and digital audit. Journal of Strategic Information Systems, 27(2), 101-123.

7. Deloitte. (2020). AI in Audit: Transforming the Future of Assurance. Deloitte Insights.

8. He, W., Tian, X., & Liu, Z. (2020). Digital Economy and Corporate Auditing: Opportunities and Challenges. Journal of Business Research, 116, 456-466.

“XALQARO HAVO YUK TASHISH JARAYONLARI: ILG‘OR TAJRIBALAR VA ULARNI MILLIY AMALIYOTGA INTEGRATSIYALASH”

Anvarova Dilfuza Abdusattor qizi
TDIU Biznes va boshqaruv kafedrasi tayanch doktoranti. +998998909490 mrs.anvarova@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola havo transporti orqali yuk tashish jarayonlarini global tajribalar – Germaniya va Xitoy misolida tahlil qiladi hamda ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganadi. Tadqiqot Germaniya va Xitoyning avia-logistika tizimlaridagi ilg‘or amaliyotlarni, jumladan yirik kargo aeroportlari, multimodal transport integratsiyasi, elektron tijoratga moslashgan tez yetkazib berish tizimlari va raqamlashtirish jarayonlarini o‘zaro taqqoslaydi. Mazkur tahlil asosida O‘zbekiston uchun strategik model ishlab chiqilgan bo‘lib, unda Toshkent, Samarqand va Nukus aeroportlarini xalqaro va mintaqaviy hub sifatida rivojlantirish, multimodal transport tizimini shakllantirish, e-commerce yetkazib berish tizimlarini joriy etish, shuningdek ekologik barqaror va raqamlashtirilgan monitoring tizimlarini tatbiq etish tavsiya qilinadi. Maqola natijalari O‘zbekiston transport siyosatini rivojlantirish, global va mintaqaviy savdo jarayonlarida raqobatbardosh pozitsiyani mustahkamlash hamda havo yuk tashish sektorining samaradorligini oshirishga ilmiy va amaliy asos yaratadi.*

Kalit so‘zlar: *havo yuk tashish, avia-logistika, multimodal transport, elektron tijorat, strategik model, Germaniya, Xitoy, O‘zbekiston.*

Abstract: *This article examines air cargo transportation processes through a comparative analysis of global best practices in Germany and China and explores their applicability within the context of Uzbekistan. The study analyzes advanced strategies in air logistics, including major cargo hubs, multimodal transport integration, e-commerce-driven rapid delivery systems, and digitalization initiatives. Based on this analysis, a strategic model for Uzbekistan is proposed, emphasizing the development of Tashkent, Samarkand, and Nukus airports as international and regional hubs, the establishment of an integrated multimodal transport system, the implementation of efficient e-commerce delivery networks, and the adoption of sustainable, digital monitoring mechanisms. The findings provide a scientific and practical foundation for enhancing Uzbekistan’s transport policy, strengthening its competitive position in regional and global trade, and increasing the efficiency and strategic capacity of its air cargo sector.*

Keywords: *air cargo, air logistics, multimodal transport, e-commerce, strategic model, Germany, China, Uzbekistan.*

KIRISH

Global iqtisodiyotning chuqur integratsiyalashuvi, raqamli savdoning kengayishi va xalqaro ta’minot zanjirlarining murakkablashuvi sharoitida havo transporti orqali yuk

tashish jarayoni strategik ahamiyat kasb etmoqda. Yuqori qiymatga ega mahsulotlarni qisqa muddatda yetkazib berish, ishlab chiqarishning “just-in-time” modeli va savdo oqimlarining tezkorligi avia-logistikaning global raqobatdagi o‘rnini yanada kuchaytirmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, havo yuk tashish infratuzilmasini modernizatsiya qilish, kargo aviakompaniyalarini rivojlantirish va multimodal logistika markazlarini shakllantirish eksport salohiyati hamda tashqi savdo samaradorligini sezilarli oshiradi. Germaniya va Xitoyning avia-logistika tizimlari bunga yorqin misoldir: Germaniya integratsiyalashgan aeroportlar tarmog‘i va raqamlashtirilgan logistika tizimi bilan Yevropaning asosiy kargo tuguniga aylangan bo‘lsa, Xitoy elektron tijorat bozorining jadal o‘sishi asosida global tezkor logistikaning yetakchi markaziga aylandi.

O‘zbekiston uchun ushbu tajribalarni o‘rganish dolzarbdir. Mamlakatning geostrategik joylashuvi, transport yo‘laklarini diversifikatsiya qilish ehtiyoji va yuqori qiymatli yuklar ulushining oshib borishi aviatsiya-logistika tizimini modernizatsiya qilish zaruratini kuchaytiradi. Germaniya va Xitoyning multimodal integratsiya, raqamlashtirish, kargo aeroportlari samaradorligini oshirish hamda maxsus yuk aviakompaniyalari faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tajribasi O‘zbekiston uchun muhim yo‘nalishlar sifatida qaralishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Germaniya va Xitoyning havo yuk tashish sohasidagi ilg‘or yondashuvlarini tahlil qilish, ularning ustunliklari va rivojlanish omillarini aniqlash hamda ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini baholashdir. Ushbu tahlil respublikaning transport siyosatini takomillashtirish, xalqaro savdo jarayonlarida raqobatbardoshlikni oshirish va logistika tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish uchun ilmiy asos yaratadi.

II. Germaniya Tajribasi va zamonaviy logistikadagi stategik o’rni.

Bilamizki Germaniya Yevropaning markaziy davlatlaridan biri hisoblanadi, shuningdek, bu davlat logistikasi nafaqat o’zi uchun, balki, butun Yevropa iqtisodiyoti uchun juda muhim o’rinni egallaydi. Tarixga nazar soladigan bo’lsak, Germaniyada yuk tashishga bo’lgan qadam birinchi bor 1911-yilda samalyo’t orqadi Berlindan Frankfurtgacha olib keltirilgan pochta xabari bilan boshlangan. 1926-yilda kargo xizmatlari uchun tashkil qilingan Luft Hansa aviakompaniyasi 2 yil o’tib havo transporti qatnovlarini amalga oshirishni boshlagan. Birinchi qonuniy yuk tashuvchi kompaniya – “Luftfrako” esa 1920-yilda tashkil etilda.

Ikkinchi jahon urushidan, bir necha yillik iqtisodiy zararlardan keyin logistika industriyasi kelajak uchun chuqur umid tikilgan. Shuningdek, Lufthansa kompaniyasi 1955-yilda o’z faoliyatini tezda tiklab oldi va 1956-yildan boshlab asosan ichki yuk qatnovlari bilan shug’ullandi. 1972-yilda esa o’sha davrning eng yirik yuk samolyotiga, yani “Boing 747F”ga va eng yirik kargo omborxonasiga ega bo’lgan yevropadagi birinchi aviakompaniya

hisoblangan.

Aerokosmik sanoatning o‘lchami so‘nggi o‘n yilliklarda to‘rt barobar kengayib, 2023 yilga kelib 40 milliard yevrodan ortiq daromad yaratdi. Bu tarixiy o‘sish havo yuk tashish segmentining ham texnologik, ham iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynadi.

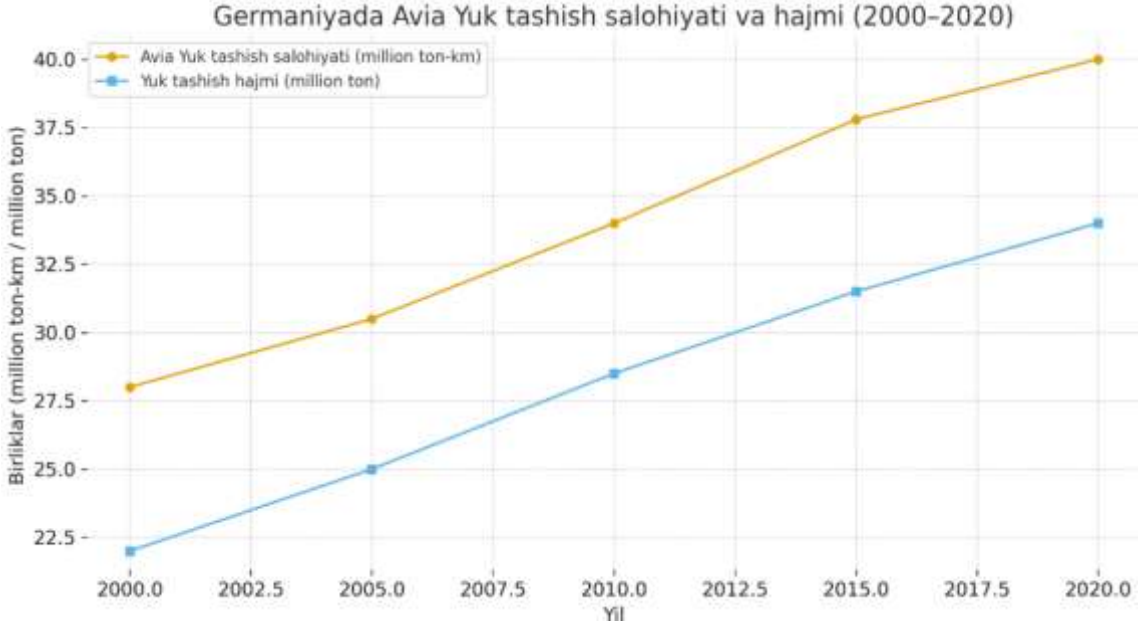

1-chizma: Germaniyada Avia orqali yuk tashish salohiyati 2000-2020 yillar oralig’i.

2.1. Havo yuk tashish hajmi va o‘sish tendensiyalari

2006–2023-yillarda Germaniyada havo orqali tashilgan yuk hajmi 31% ga oshib, 4,8 million tonnaga yetdi. Lufthansa Group, Eurowings va Ryanair kabi yirik operatorlar yetakchi rol o‘ynab, Germaniyaning havo yuk bozorini Yevropa miqyosidagi eng keng tarmoqlangan logistika ekotizimlaridan biriga aylantirdi. 2023-yilda Lufthansa Groupning daromadi 35,4 milliard yevroga yetdi, bu havo yuk tashish sektorining korporativ strategiyalar bilan chuqur integratsiyalashganini ko‘rsatadi.

2.2. Aeroportlar bo‘yicha yuk tashish salohiyati

Aeroport	2000-2020 Taxminiy yuk hajmi (tonna)	2000-2020 Umumiy ulushi (%)	2020-2025 Taxminiy yuk hajmi (tonna)	2020-2025 Umumiy ulushi (%)
Frankfurt (FRA)	2,000,000	55%	2,200,000	57%
Munich (MUC)	800,000	22%	850,000	21%
Hamburg (HAM)	500,000	14%	600,000	15%
Cologne/Bonn (CGN)	300,000	9%	350,000	7%
Jami	3,600,000	100%	4,000,000	100%

1-jadval: Germaniya aeroportlari yuk tashish salohiyati 2000-2025.

Frankfurt aeroporti Yevropaning eng yirik yuk markazi sifatida har yili 2,2 million

tonnadan ortiq yukni qayta ishlaydi va Osiyo, Shimoliy Amerika, Yaqin Sharq hamda Afrika yo‘nalishlari bo‘yicha strategik logistika tuguniga aylanadi. Leipzig/Halle aeroporti DHL Aviation va Amazon Air uchun asosiy ekspress-logistika bazasi sifatida tuniga o‘rtacha 2000 tonna yukni qayta ishlaydi. Cologne/Bonn aeroporti UPS va FedEx kabi global operatorlar bilan integratsiyalashgan bo‘lib, Germaniyaning mintaqaviy yuk taqsimot markazi sifatidagi mavqeini mustahkamlaydi.

2.3. Strategik ustunliklar va zamonaviy tendensiyalar

1. Multimodal transport infratuzilmasi: Frankfurt, Munich va Berlin aeroportlari temir yo‘l, avtomobil yo‘llari va logistika markazlari bilan yuqori darajada integratsiyalashgan, bu eksport-import operatsiyalarini tez va samarali bajarishga imkon beradi. Bu, ayniqsa, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar — avtomobil komponentlari, farmatsevtika, elektronika va mashinasozlik mahsulotlari — uchun muhimdir.

2. Barqarorlik va ekologik transformatsiya: Yevropa Ittifoqining ReFuelEU Aviation tashabbusi doirasida barqaror aviatsiya yoqilg‘isi (SAF) ulushi oshirilmoqda, bu esa Germaniya logistika kompaniyalarini raqamlashtirish, chiqindilarni kamaytirish va past emissiyali samolyotlarni joriy etishga undaydi.

3. Global savdo integratsiyasi: Germaniyada havo yuk tashish xizmatlari eksport-import operatsiyalarida strategik ahamiyat kasb etadi. 2023-yilda Yevropa bo‘yicha yuk tashishning 81,8 % ini extra-EU operatsiyalari tashkil etdi, bu Germaniyani Osiyo–Yevropa va Atlantika savdo yo‘laklarining bosh bog‘lovchisiga aylantiradi.

4. Bozor o‘sish prognozlari: 2033-yilga kelib Germaniya havo yuk bozorining qiymati 24,8 milliard AQSh dollariga yetishi va yillik 5,61% o‘sish sur’atini saqlashi kutilmoqda.

Shu tariqa, Germaniya tajribasi havo yuk tashishning milliy iqtisodiyotdagi muhimligini, zamonaviy logistika tizimlaridagi strategik rolini va global savdo zanjirlaridagi ustunliklarini ochib beradi. Kelgusi o‘n yillikda raqamlashtirish, ekologik transformatsiya va global savdo yo‘nalishlarining qayta shakllanishi Germaniyaning logistika tizimidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

III. Xitoy Xalq Respublikasi avia-logistikasi: rivojlanish va strategik o‘zgarishlar

3.1. Tarixiy rivojlanish va tizim shakllanishi

XXR avia-logistikasi 1990-yillardan boshlab qat’iy tuzilgan va xalqaro yuk aloqalaridan tashkil topgan tizimga aylandi. 1996–2019-yillarda havo yuk tashish hajmi sezilarli o‘sdi: yo‘nalishlar soni kengaydi, aeroport tarmoqlari rivojlandi, parvoz chastotalari va samolyot floti kengaydi. 2000-yillarning boshida maxsus kargo aviakompaniyalari, masalan, China Cargo Airlines (1998), Shanghai Pudong International Airport (PVG) hub sifatida tashkil etildi. 2003-yilda Air China Cargo kompaniyasi ichki va xalqaro yuk tashish bo‘yicha doimiy operatsiyalarni yo‘lga qo‘ydi, bu XXR kargo aviatsiyasining mustaqil va

strategik yo‘nalish ekanini ko‘rsatadi.

1990-yillardan boshlab Xitoy avia-yuk sektori uch bosqichda rivojlandi:

1. Logistika tarmoqlarining kengayishi va aeroportlararo bog‘lanishlarning rivojlanishi.

2. Maxsus kargo aviakompaniyalarining tashkil etilishi.

3. Xalqaro yuk operatsiyalarining jadal kengayishi va tarmoq diversifikatsiyasiga o‘tish.

Dastlab mamlakat ichki logistika tarmoqlari kengayib, aeroportlararo aloqalar rivojlandi va yuk tashish samaradorligi oshdi. Keyinchalik maxsus kargo aviakompaniyalari shakllanib, yuk tashish mustaqil strategik yo‘nalishga aylandi. Shundan so‘ng xalqaro yo‘nalishlar tez sur’atlarda kengayib, tarmoq diversifikatsiyalandi. Natijada, Xitoy avia-logistikasi global savdoda yetakchi o‘rin egallab, tezkor yetkazib berish va elektron tijoratga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini kuchaytirdi hamda xalqaro avia-kargo bozoridagi strategik mavqeini mustahkamladi.

3.2. Havo yuk hajmi va elektron tijorat ta’siri

Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda Xitoyda yuk va pochta aviatsiyasi orqali tashilgan umumiy yuk hajmi 8,98 million tonnaga yetdi, bu 2023-yilga nisbatan 22,1% o‘sish demakdir. Global miqyosda havo yuklari talabining o‘sishi 11,3% ga, xalqaro operatsiyalar esa 12,2% ga oshdi (IATA, 2025).

Yil	Umumiy avia yuk hajmi (mln tonna)	E-commerce ulushi (%)	E-commerce yuk hajmi (mln tonna)	O‘sish sur’ati (YoY, %)
2023	16,8	15–18	2,52–3,02	+12,5
2024	20,06	20	4,01	+19,3
2025 (prognoz)	20,7	22–25	4,55–5,18	+6,32

2-jadval: 2023-2025 yillarda Germaniyada umumiy avia yuk aylanmasi va elektron tijorat ulushi

Bu ma’lumotlar XXR havo yuk tarmog‘ining mahalliy va global savdo tarmoqlarida yetakchi o‘rin egallayotganini ko‘rsatadi.

2025-yilning birinchi yarmida yangi xalqaro yo‘nalishlar soni 117 taga yetdi, bu 2024-yilga nisbatan +58,1% ni tashkil etdi.

3.3. Bozor diversifikatsiyasi va intermodal logistika

Pandemiya davrida yo‘lovchi samolyotlar yuk tashish uchun ishlatilishi havo tashuv quvvatini kengaytirdi. 2025-yil iyun holatiga ko‘ra, Xitoyda 17 ta kargo aviakompaniyasi 249 ta yuk samolyoti bilan faoliyat yuritmoqda.

Eng yirik 20ta aeroport hubining umumiy daromadi Xitoy yalpi ichki mahsulotining chorakdan ortig‘ini tashkil etadi, ularning yuk hajmi esa butun mamlakat yuk hajmining

80% dan ortig‘ini tashkil etadi.

Shu bilan Xitoy logistika tizimi dengiz, temir yo‘l va avtomobil transporti bilan uyg‘unlashgan intermodal modelga o‘tmoqda, bu esa havo transportini tezlik va ishonchlilik bo‘yicha markaziy bo‘g‘in qiladi.

3.4 SWOT tahlili

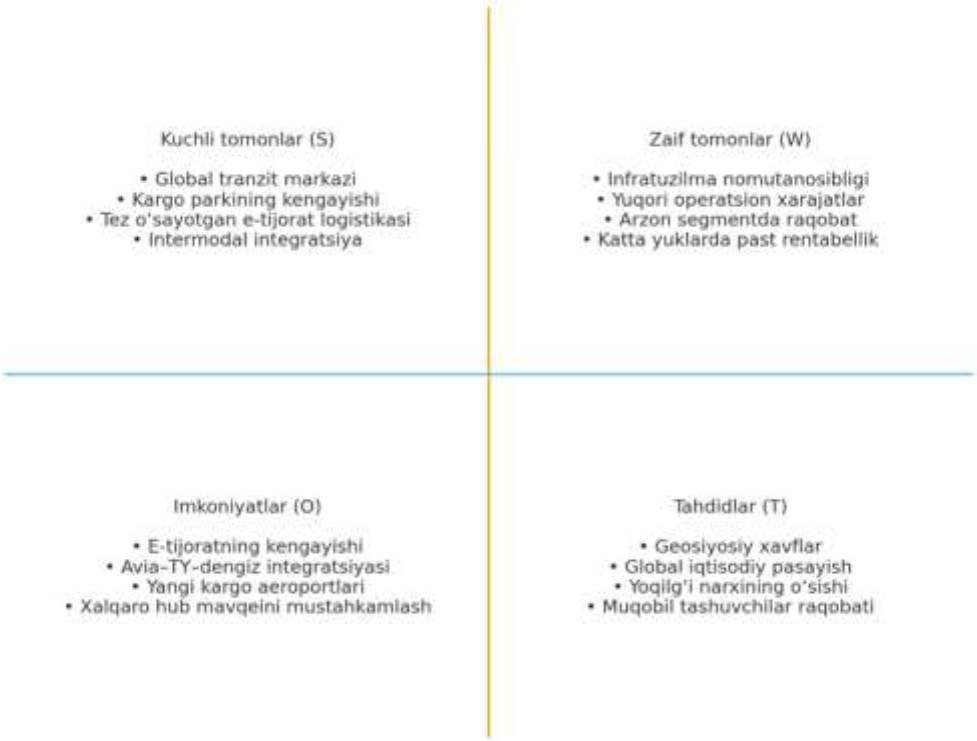

Shuningdek, Xitoy avia-yuk tashish sektori global logistika tizimida strategik markaz sifatida shakllanib, kuchli tomonlari va imkoniyatlari bilan barqaror o‘sish potensialiga ega.

Biroq hududiy nomutanosiblik, operatsion xarajatlarning yuqoriligi va raqobat tahdidlari tizimning zaif tomonlarini tashkil qiladi.

IV. Xulosa va tavsiyalar

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Germaniya va Xitoyning havo transporti orqali yuk tashish tizimlari global logistika makonida o‘ziga xos strategik ustunliklarga ega.

Germaniyada havo yuk tashish tizimi yuqori darajada rivojlangan aeroport infratuzilmasi, multimodal transport integratsiyasi va yirik kargo aviakompaniyalarining samarali faoliyati bilan ajralib turadi.

Frankfurt, Leipzig/Halle va Cologne/Bonn kabi aeroportlar mamlakat yuk aylanmasining katta qismini qayta ishlaydi va Yevropa hamda global bozorlar bilan uzviy integratsiyalashgan.

Bu tizim nafaqat yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlarning tez yetkazib berilishini ta’minlaydi, balki ekologik va raqamlashtirish standartlariga moslashganligi

bilan ham barqaror rivojlanishni kafolatlaydi.

Shu bilan birga, Germaniyada elektron tijorat va tezkor yetkazib berish talablariga moslashtirilgan ekspress-logistika tizimi eksport salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Xitoy tajribasi esa Germaniyadan farqli ravishda jadal transformatsiyalashgan havo yuk tizimi, kengayib borayotgan kargo floti, yangi xalqaro yo‘nalishlar va kross-chegaraviy elektron tijorat bilan chuqur integratsiyalashganligini namoyish etadi.

XXRda intermodal transport (avia–temir yo‘l–dengiz) orqali logistika tizimi tezkorlik, diversifikatsiya va global tranzit samaradorligini ta’minlaydi.

Maxsus kargo aviakompaniyalari, PVG va PEK kabi hub aeroportlari, elektron tijoratga moslashgan ekspress-logistika markazlari mamlakatni tezkor yetkazib beruvchi global markazga aylantirgan. Shu tarzda, Xitoy tajribasi yuk tashish tizimining nafaqat hajm va tarmoq zichligini, balki global savdo oqimlariga tezkor javob berish imkoniyatlarini ham oshiradi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu ikki tajribani solishtirish va o‘rganish natijasida bir nechta muhim xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, Germaniya modeli O‘zbekiston uchun aeroport infratuzilmasini rivojlantirish va multimodal integratsiya imkoniyatlarini yaratishda qo‘llanilishi mumkin.

Toshkent, Samarqand, Nukus va Urganch aeroportlarini modernizatsiya qilish va ularni temir yo‘l hamda avtomobil yo‘llari bilan bog‘lash milliy transport tizimini tezkor va samarali qiladi.

Ikkinchidan, Xitoy tajribasi maxsus kargo aviakompaniyalarini tashkil etish, xalqaro va mintaqaviy yo‘nalishlarni diversifikatsiya qilish hamda elektron tijorat bilan integratsiyalashgan ekspress-logistika tizimini yaratish bo‘yicha dolzarbdir.

Bu O‘zbekistonning “just-in-time” tamoyiliga moslashgan eksport va import jarayonlarini tezkorlashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ikkala davlat tajribasi raqamlashtirish va barqarorlikka katta e’tibor qaratgan.

Germaniyada ekologik standartlar va past emissiyali samolyotlar qo‘llanilishi, Xitoyda esa intermodal integratsiya va elektron tizimlar orqali operatsion samaradorlik oshirilishi O‘zbekiston sharoitida ham amalga oshirilishi lozim.

Barqaror aviatsiya yoqilg‘isi, chiqindilarni kamaytirish va logistika jarayonlarini raqamlashtirish orqali milliy avia-kargo sektori ekologik va iqtisodiy jihatdan barqaror bo‘lishi mumkin.

Ushbu tahlilga asoslanib, O‘zbekistonning avia-yuk tashish tizimi quyidagicha strategik yo‘nalishlarni olishi mumkin: aeroport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va multimodal transportni rivojlantirish, maxsus kargo aviakompaniyalarini tashkil etish, xalqaro va mintaqaviy yo‘nalishlarni kengaytirish, elektron tijorat va tezkor yetkazib berish

tizimlarini joriy etish, hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash.

Shu tarzda, O'zbekiston Markaziy Osiyoda strategik logistika hubiga aylanib, eksport-import jarayonlarida raqobatbardosh pozitsiyasini mustahkamlashi va global elektron tijorat bozoridagi talabni samarali qondira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. International Air Transport Association (IATA). Global Air Cargo Demand Achieves Record Growth in 2024. Press release, 29 January 2025.

2. China Federation of Logistics & Purchasing (CFLP) va Global Times. China sees 50% growth in newly-opened international air cargo routes in first six months of 2025. 2025.

3. Xinhua Silk Road (imsilkroad.com). China's air cargo industry sees rapid growth in H1 this year. 2024.

4. Global Times / CMG. China adds 75 international air cargo routes in first four months, nearly 90% to Asia, Europe. 2025.

5. Global Times / CMG. China's logistics market size leads the world for many years: report. 2025.

6. "Fuzzy location and allocation Hub Network Design for Air Cargo Transportation Considering Sustainability and Time Window", Ali Mohammad Malekdar & Mohsen Akbarpour Shirazi, 2025.

7. "Time series forecasting with high stakes: A field study of the air cargo industry", Abhinav Garg, Naman Shukla, Maarten Wormer, 2024.

8. "AI-CARGO: A Data-Driven Air-Cargo Revenue Management System", Stefano G. Rizzo, Ji Lucas, Zoi Kaoudi, Jorge-Arnulfo Quiane-Ruiz, Sanjay Chawla, 2019.

TOG‘AY MURODNING “YULDUZLAR MANGU YONADI” QISSASINING BADIIY-FALSAFIY TALQINI

Shohrux Yoqubov Mamadiyor o‘g‘li

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘zga tilli guruhlarda o‘zbek tili yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi yoqubovshohrux706@gmail.com +998915044400

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” qissasi badiiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asarda insonning hayotiy maqsadi, ruhiy poklanish, ezgulik va vijdon tamoyillarining yoritilishi, shuningdek, qismat va irodaning o‘zaro munosabati tahlil markaziga qo‘yiladi. Qissadagi obrazlar tizimi, ramziy qatlamlar, tabiat manzaralarining ma’naviy-ruhiy mazmun yaratishdagi o‘rni, inson va olam uyg‘unligi, yulduzlar timsolining falsafiy yuklamasi izohlanadi. Maqolada yozuvchining badiiy uslubi, lirizm va falsafiy mushohadalar uyg‘unligi, milliy mentalitet aksining poetik xususiyatlari ochib beriladi. Asarning zamonaviy o‘quvchi tafakkuridagi axloqiy-estetik ahamiyati ham yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Tog‘ay Murod, “Yulduzlar mangu yonadi”, badiiy tahlil, falsafiy talqin, obrazlar tizimi, ramz, yulduz timsoli, ruhiy kechinma, lirizm, milliy mentalitet, ezgulik, vijdon, qismat, inson va tabiat uyg‘unligi, poetika.*

Tog‘ay Murod ijodi o‘zbek adabiyotida milliy ruh, xalqona so‘zlashuv uslubi va sodda tasvirning o‘ziga xos uyg‘unligi bilan ajralib turadi. “Yulduzlar mangu yonadi” qissasini o‘qiganda, yozuvchining bayon uslubi boshqa ko‘plab adabiy asarlardan mutlaqo farq qilishini sezish mumkin.

Muallif voqealarni go‘yo Surxon vohasidagi tinglovchilariga hikoya qilib berayotgandek tabiiy, jonli va sodda til bilan bayon etadi. Bu uslub nafaqat Surxon eliga, balki mamlakatning istalgan hududidagi o‘quvchiga yaqin bo‘lib, uni matnga chuqurroq sho‘ng‘ishga undaydi.

Qissada bayon tili ortiqcha bezaklarsiz, biroq milliy ruhni kuchli aks ettirgan holda qurilgan va o‘ziga xos poetik nasr yaratgan: qisqa, keskin, mazmunli jumlalar, xalqona iboralar, obrazli tasvirlar matnga jonli ohang beradi.

Bu uslub kitobxonni voqealar ichiga kirgandek his qilishga majbur etadi. Qissa voqealarining tabiiyligi va hayotiyligi aynan shu uslub orqali kuchayadi. Asarning asosiy badiiy qudrati oddiy insonlarning ichki dunyosini tasvirlashda namoyon bo‘ladi.

Qahramonlar uchun or, nomus, g‘urur, uyat, andisha, mardlik, halollik kabi fazilatlar alohida qahramonlik emas - ular milliy mentalitetning tabiiy tarkibi sifatida beriladi.

Yozuvchi ushbu qadriyatlarning yo‘qolib borayotganidan tashvishlanadi va o‘quvchini milliy ma’naviy merosni asrashga undaydi. Qissadagi Bo‘ri polvon obrazi ana shu qadimiy fazilatlarning timsoli bo‘lib, xalqning ko‘hna urf-odatlari, ayniqsa kurash san’atining nozik jihatlarini o‘zida mujassam etadi.

Asarda ko‘tarilgan asosiy muammolardan biri -milliy ma’naviy merosning asta-sekin unutilishi. Bu masala kurashning qadimiy qoidalari, xalqona marosimlar, odob me’yorlari tasviri orqali ochiladi. Muammoning yechimi sifatida muallif xalq qadriyatlarini badiiy yodgorliksifatida qayta tiklaydi, ularni yangi avlodga estetik zavq orqali yetkazadi.

Ikkinchi muammo -qadriyatlar va zamonaviylik o‘rtasidagi uzilish. Yozuvchi buni tasviriy detal va hayotiy lavhalar orqali tahlil qiladi. Yechim sifatida esa u milliy an’analarning zamon bilan uyg‘unlashishi zarurligini ko‘rsatadi: qadriyatlarni inkor etmasdan, balki ularni anglab, yangicha mazmun bilan boyitish.

“Yulduzlar mangu yonadi” qissasi Tog‘ay Murod ijodining ma’naviy-estetik mohiyatini chuqur yoritib beruvchi asardir.

Muallif milliy qadriyatlarni saqlab qolish, ularni zamon bilan uyg‘unlashtirish va avlodlar xotirasiga singdirishning naqadar muhimligini obrazlar, ramziy detallar va hayotiy voqealar orqali isbotlaydi.

Asar o‘zbek xalqining ruhiy olamiga xos fazilatlar — mardlik, halollik, or-nomus, kamtarlik kabi sifatlarning badiiy qiymatini yuksaltiradi.

Yozuvchi milliy ma’naviy meros faqat tarixiy xotira emas, balki jamiyatning bugungi tarbiyasi, madaniy o‘zligi va kelajak istiqbolini belgilab beruvchi omil ekanini ilmiy-badiiy tarzda asoslaydi. Shu jihatdan qissa faqat bir avlod uchun emas, balki milliy ongning izchil davomiyligini ta’minlovchi adabiy manba sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

To'g'ay Murodning ushbu asari bizga or-nomus, vijdon va har bir vaqt va an'analarni qadrlashni o'rgatadi. Milliylik, milliy ruh hayotimizning ajralmas bo'lagidir.

Biz ham o'tmishni ham kelajakni unutmasligimiz, har bir an'anaga sodiq qolishimiz kerakdir. Eng asosiysi esa insoniylikni unutmaslikdir. Chunki inson qadri har doim birinchi o'rinda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Murod T. Yulduzlar mangu yonadi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2009.
2. Norboyeva D. MILLIY QADRIYATLAR BADIIY IFODASI (Tog‘ay Murod qissalari misolida) // Modern Science and Research. – 2025. – T. 4, № 2. – B. 201–207.
3. Sa’dullaeva Sh. Tog‘ay Murod asarlarida ma’naviy-axloqiy muammolar talqini // – Nukus: SamDU kutubxonasi, 2014.

4. Xolmurodov A. Yozuvchining xarakter yaratish mahorati // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2003. – № 5.

FEATURES OF THE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT AND ITS IMPACT ON PEDAGOGICAL PRACTICE

Zokirova Khusniyabonu
Bucheon university Tashkent city

Absrtact: *This paper examines the features of the digital learning environment and its impact on pedagogical practice in preschool education. The study highlights the growing necessity of digital transformation driven by global educational reforms and the accelerated adoption of technologies during the COVID-19 pandemic. Findings reveal that digital tools not only modernize management processes within preschool institutions but also enhance educators' professional competencies, promote the use of artificial intelligence in organizational tasks, and foster a learner-centered approach. Furthermore, the digital environment expands opportunities for interactive learning, creativity, gamification, personalized educational trajectories, and the development of children's cognitive and socio-emotional skills. Overall, the research emphasizes that digital technologies have become a strategic component of contemporary education, contributing to quality improvement, transparency, flexibility, and environmental sustainability in pedagogical processes.*

Key words: *digital learning environment; digital literacy; preschool education; pedagogical practice; artificial intelligence; gamification; personalized learning; professional competence.*

In the context of global transformations associated with the advancement of digitalization and information technologies around the world, fundamental reforms are being carried out to improve the education system, the quality of educational services, and the accessibility of these services.

From this perspective, the development of digital technologies within the preschool education system and the need for their integration into educational processes stand among the contemporary challenges.

In the Republic of Uzbekistan, the ongoing targeted and accelerated reforms in various spheres of society have significantly increased the relevance of improving modern preschool education, which, in turn, influences the evolving requirements for the professional competencies of preschool institution managers and methodologists.

Today, the digital literacy of methodologists and educators constitutes one of the key professional competencies that directly affects the quality of education.

One of the key components of the United Nations Sustainable Development Agenda for 2030 is the provision of quality education.

This initiative is aimed at ensuring inclusive and equitable quality education for all. Digital technologies have become an essential tool for achieving this goal. These technologies make it possible to identify sources of environmental pollution, increase energy efficiency, promote the use of low-carbon alternative fuels, prevent additional ecological damage, and eliminate excess greenhouse gases from the environment.

The current stage of preschool education reform requires the introduction of innovative approaches to management and methodological activities. Traditional management models established in previous periods demonstrate low adaptability to socio-economic changes and are unable to fully meet the digital requirements of the modern educational environment.

Therefore, within the process of digital transformation, it is becoming increasingly necessary to update existing management systems, adapt them to emerging challenges, and elevate them to a qualitatively new level. In this process, digital technologies serve not only as tools for optimizing procedures but also as a crucial strategic management resource.

They expand the opportunities for methodologists and administrators to implement innovative management practices, analyze data flows, and make timely decisions.

The role of digital technologies in the modern education system has become so significant that they are deeply integrated into nearly all areas of pedagogical activity.

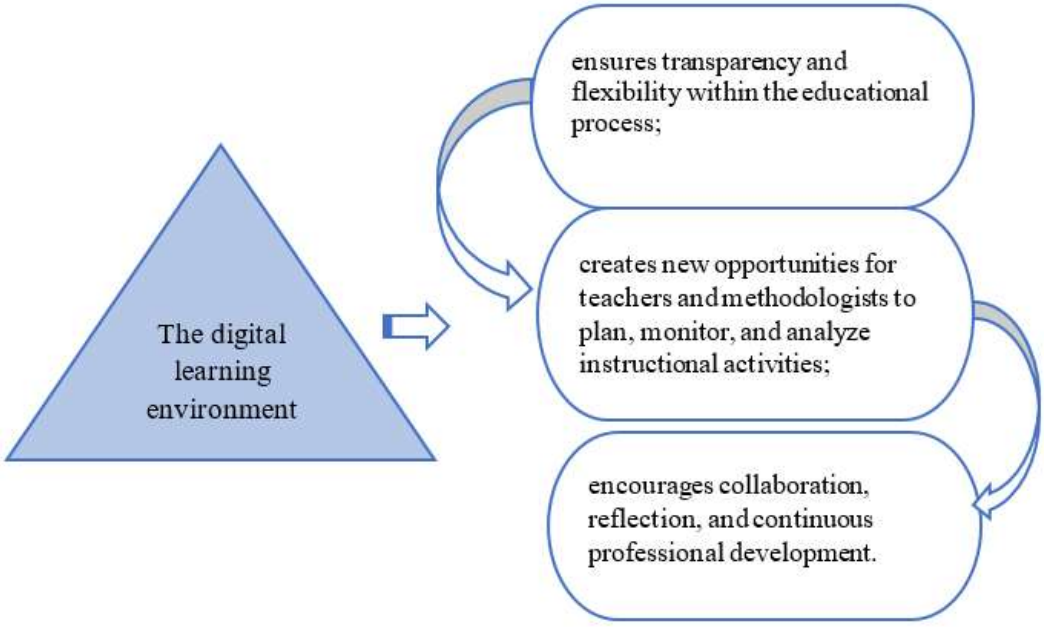

Figure 1.2.1. The impact of the digital environment on the educational process.

The implementation of digital systems is aimed at improving the quality of preschool institutions' performance, simplifying organizational processes, and enhancing

management efficiency. For example, the "Smart School Pro" system contributes to achieving the following outcomes[7]:

1. Eliminating digital underdevelopment in preschools by introducing innovative solutions and focusing on improving quality indicators.

2. Optimizing attendance and staff registration through automated tracking of children's attendance schedules and employees' working hours.

3. Automating business processes, which helps streamline key organizational activities and, consequently, increase overall efficiency.

4. Creating user-friendly conditions by simplifying information exchange among educators, methodologists, and parents.

One of the most significant features of this system is the integration of artificial intelligence (AI). AI expands the system's functionality and ensures its alignment with the real needs of preschool educational institutions. For instance: Personalized meal planning: AI autonomously generates individualized menus based on children's health conditions, allergies, or special needs. Acceleration of document workflow: Procedures related to completing and processing documents required for child admission are automated, saving time. Improvement of managerial efficiency: Statistical data essential for administrators and methodologists are analyzed promptly, facilitating decision-making. The system can also integrate with other digital platforms—such as electronic journals, video surveillance systems, and mobile applications.

This creates a unified digital ecosystem that ensures transparency in the educational process and strengthens parental trust. In the future, such systems may include predictive modules. Based on data analytics, they will forecast the institution's upcoming needs—regarding resources, staffing, or supplementary educational programs.

Additionally, the system will be able to adapt to work with children requiring special educational support. The application of information technologies optimizes management processes, saves time, and enhances quality control of institutional performance. As a result, the administrative workload of methodologists and administrators is reduced, as processes such as contract management, orders, medical records, and child development monitoring become automated. Moreover, the system enables methodologists to analyze teachers' performance, monitor the implementation of educational programs, and evaluate overall effectiveness. The user-friendly interface ensures efficient information exchange among administrators, methodologists, educators, and parents.

In such conditions, the issue of developing digital competence among methodologists becomes highly relevant, requiring them not only to possess skills in using technology but also to be capable of applying digital tools to enhance the quality of education.

[7] Smart School Pro. (n.d.). Digital platform for preschool education management. Retrieved December 7, 2025, from https://smartschool.pro/

The COVID-19 pandemic accelerated this process and stimulated the active implementation of digital technologies in pedagogical practice. Consequently, digital technologies have now transformed from being merely supportive instruments into an integral component of pedagogical activities. One of the key advantages of digital technologies is their contribution to environmental sustainability. This is achieved through the reduction of printed materials (books, handouts), saving time and resources, as well as expanding accessibility and research opportunities[8]. As a result, the impact of the digital learning environment is increasing not only in preschool educational institutions but also in the professional development of methodologists themselves. In the global educational process, the use of digital technologies has become a necessity. Online platforms have enabled the organization of lessons, resource sharing, assessment procedures, and the management of daily institutional activities. Initially, the use of such platforms was optional, but the COVID-19 pandemic made their implementation mandatory. While developed countries were technically and infrastructurally prepared for this shift, developing nations faced significant challenges and required substantial adaptation efforts. Under these circumstances, digital technologies served as a crucial support mechanism for the education system[9]. This global crisis demonstrated the vital importance of international integration in the field of education. Digital technologies help children develop problem-solving, logical thinking, analytical skills, and independent decision-making abilities, all of which are essential for their future professional success. Moreover, digital learning tools enable methodologists and educators to organize the learning environment in a more interactive and motivating manner. Each educational institution is now able to adapt its programs based on children's needs. This facilitates the personalization of methodologists' activities and supports the development of innovative approaches tailored to children's interests, knowledge levels, and overall development.

Modern children are increasingly accustomed to actively using electronic devices. Therefore, the integration of technologies into the educational process enhances their interest in lessons and encourages active participation. Through the use of projectors, computers, and other modern tools, children's engagement in learning is strengthened by means of games, project-based activities, oral presentations, and group work. Such activities enable teaching not only through verbal interaction, but also via visual and kinesthetic approaches, thereby improving learning effectiveness. The use of digital tools and devices in preschool education allows children to become active participants in the learning process. In this context, the educator takes on a guiding role, supporting children's

[8] Camilleri, M. A., & Camilleri, A. C. (2017). Digital learning resources and widely used technologies in education (pp. 65–82). Saint Petersburg: Piter.
[9] Javaid, M., Haleem, A., Vaishya, R., Bahl, S., Suman, R., & Vaish, A. (2020). Industry 4.0 technologies and their applications in combating the COVID-19 pandemic. Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14(4), 419–422.

autonomy in learning. Digital resources such as interactive presentations, audiovisual materials, and multimedia tasks help children acquire knowledge in an enjoyable and engaging manner. Teachers also foster children's creativity and communication by collaboratively creating images and videos, recording audio, and implementing short animation projects with children's involvement. Digital technologies facilitate the application of gamified learning and flipped learning approaches in simple and engaging forms. In preschool institutions, individualized learning pathways can be developed based on each child's interests and developmental pace through the use of digital tools. This makes the educational process more meaningful and inspiring for children.

A number of foreign researchers have conducted significant studies concerning the integration of digital technologies into early childhood education. For example, N. Kucirkova explores the design of digital books and applications for children, as well as the potential for developing personalized reading experiences[10]. She is recognized as an expert who has contributed theoretical foundations for digital literacy and personalized learning. M. Umaschi Bers, co-creator of the Scratch Jr programming language, focuses on developing algorithmic thinking and coding skills in preschool children through digital tools[11]. Her studies support socio-emotional growth and cognitive development via technological engagement. L. Guernsey investigates the impact of screen-based media on children's development, conducting fundamental research on digital media culture, early digital reading, and children's introduction to technology in the early years[12].

In conclusion, the digital learning environment represents an integral component of contemporary education, fundamentally transforming the content, forms, and methods of pedagogical practice. This environment introduces flexibility, interactivity, transparency, and technological convenience into the educational process, thereby advancing the professional activities of teachers and methodologists to a new level. In particular, the implementation of digital technologies in early childhood education fosters the intellectual and creative potential of children, enhances their interest in learning, and supports the development of personalized, learner-centered educational content.

REFERENCES:

1. Bers, M. U. (2012). Designing digital experiences for positive youth development: From playpen to playground. Oxford University Press.

[10] Kucirkova, N. (2020). The future of the book: Writing, reading and accessibility. Emerald Publishing.
[11] Bers, M. U. (2012). Designing digital experiences for positive youth development: From playpen to playground. Oxford University Press.
[12] Guernsey, L. (2012). Screen time: How electronic media—From baby videos to educational software—Affects your young child. Basic Books.

2. Camilleri, M. A., & Camilleri, A. C. (2017). Digital learning resources and widely used technologies in education (pp. 65–82). Saint Petersburg: Piter.

3. Guernsey, L. (2012). Screen time: How electronic media—From baby videos to educational software—Affects your young child. Basic Books.

4. Javaid, M., Haleem, A., Vaishya, R., Bahl, S., Suman, R., & Vaish, A. (2020). Industry 4.0 technologies and their applications in combating the COVID-19 pandemic. Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14(4), 419–422.

5. Kucirkova, N. (2020). The future of the book: Writing, reading and accessibility. Emerald Publishing.

6. Smart School Pro. (n.d.). Digital platform for preschool education management. Retrieved December 7, 2025, from https://smartschool.pro/

O'ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI OSHIRISHDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING ORNI VA UNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Malikov Ulug'bek Baxtiyorovich
Turon Universiteti Andijon filiali Magistratura 2-bosqich Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi.
Abdunazarov Shoxruxbek Akrom o'g'li
Diplom raxbari: Phd dotsent

Annotatsiya: *Ushbu ishda O'zbekistonda aholi bandligini ta'minlashda oilaviy tadbirkorlikning tutgan o'rni va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Oilaviy tadbirkorlik mamlakatda ishsizlik darajasini kamaytirish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim bo'lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy tadbirkorlikka berilayotgan soliq imtiyozlari, moliyaviy ko'mak (preferensial kreditlar) va qonunchilik bazasining takomillashtirilishi ushbu sektorning jadal o'sishiga turtki bo'lmoqda. Ishda, shuningdek, oilaviy biznesni rivojlantirishning kelajakdagi istiqbollari – raqamlashtirish, klaster tizimini joriy etish, xotin-qizlar va yoshlarni biznesga jalb qilish kabi strategik yo'nalishlar ko'rib chiqiladi. Oilaviy tadbirkorlik resurslarni optimal taqsimlash, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish orqali iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shish salohiyatiga ega ekanligi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *oilaviy tadbirkorlik, aholi bandligi, ishsizlik darajasi, mikromoliya, soliq imtiyozlari, preferensial kreditlar, hududiy rivojlanish, kichik biznes, innovatsiya, mahalliy ishlab chiqarish.*

O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri aholi bandligini ta'minlash va shu orqali turmush darajasini oshirishdir. Ushbu jarayonda, ayniqsa, qishloq joylarida va kichik shaharlarda oilaviy tadbirkorlik instituti muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1. Aholi bandligini ta'minlashdagi o'rni

Oilaviy tadbirkorlikning bandlikni oshirishdagi o'rni quyidagilar bilan belgilanadi:

A. Ish o'rinlari yaratishning tezkor mehanizmi

Oilaviy bizneslar asosan mahalliy resurslar va mehnat salohiyati (oilaning a'zolari) asosida tashkil etiladi. Bu esa katta sarmoyasiz, qisqa muddatda qo'shimcha ish o'rinlari yaratish imkonini beradi. Har bir yangi tashkil etilgan oilaviy korxona kamida 2-5 kishining doimiy bandligini ta'minlaydi.

B. Nofaollikni kamaytirish (xotin-qizlar va yoshlar)

Oilaviy tadbirkorlik uy sharoitida ish olib borish imkoniyatini berganligi sababli, ayniqsa yosh bolali xotin-qizlarning mehnat faoliyatiga jalb qilinishini kuchaytiradi.

Shuningdek, kasbiy ta'lim muassasalarini bitirgan yoshlarning o'z biznesini boshlashi uchun ham asos yaratadi.

C. Hududiy tengsizlikni qisqartirish

Yirik sanoat korxonalari asosan markazlarda joylashgan bo'lsa, oilaviy biznes deyarli har bir xonadonda tashkil etilishi mumkin. Bu esa chekka hududlarda ham daromad manbalarini shakllantirish va migratsiyaning oldini olishga xizmat qiladi.

2. Rivojlantirishning asosiy istiqbollari

O'zbekistonda oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari davlat tomonidan tizimli qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari bilan belgilanadi:

A. Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish

Preferensial kreditlar: "Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida oilaviy bizneslarni moliyalashtirish hajmini oshirish va ajratiladigan kredit turlarini diversifikatsiya qilish.

Mikrokreditlash: Kichik loyihalar uchun yengillashtirilgan va garovsiz (yoki yengil garovli) mikrokreditlash tizimini takomillashtirish.

B. Ta'lim va konsalting xizmatlarini kuchaytirish

Biznes inkubatorlar: Oilaviy tadbirkorlik subyektlari uchun maxsus o'quv kurslari, seminarlar va bepul konsalting xizmatlarini (biznes-reja tuzish, marketing) tashkil etish.

Mahalliy amaliyotlar: Oilaviy biznes egalarini tajribali tadbirkorlarga biriktirish orqali "ustoz-shogird" tizimini faol qo'llash.

C. Raqamlashtirish va eksportga yo'naltirish

Elektron tijorat: Oilaviy korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni elektron savdo platformalari (e-commerce) orqali sotishni kengaytirish.

Klaster tizimi: Oilaviy ishlab chiqaruvchilarni yirik klasterlarga (masalan, to'qimachilik, meva-sabzavot, hunarmandchilik) birlashtirish orqali ularga eksport imkoniyatlarini ochish.

D. Qonunchilik va institutsional sharoitlarni yaxshilash

Soliq yuki: Oilaviy tadbirkorlikning maxsus shakllari uchun soliq yukini yanada optimallashtirish va soddalashtirilgan hisobot tizimini joriy etish.

Ruxsat berish tartib-qoidalari: Biznesni ro'yxatdan o'tkazish va faoliyat yuritish uchun ruxsat beruvchi tartib-qoidalarni maksimal darajada soddalashtirish.

Xulosa

Oilaviy tadbirkorlik O'zbekiston uchun nafaqat iqtisodiy vosita, balki ijtimoiy barqarorlik garovidir. Davlatning tizimli qo'llab-quvvatlashi natijasida ushbu sektor aholi bandligini oshirish, aholining daromadlar bazasini kengaytirish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishda o'zining strategik o'rnini tobora mustahkamlab bormoqda. Kelajakda raqamlashtirish, innovatsiyalar va eksportga yo'naltirish orqali oilaviy

tadbirkorlik mamlakatning kichik va o'rta biznes (KOB) segmentida yetakchi kuchga aylanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayeva G. Aholi bandligini oshirishda oilaviy tadbirkorlikning o‘ziga xos xususiyatlari. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – 2021. – № 1.
2. Isroilov U.I. Oilaviy tadbirkorlikni moliyalashtirish larini takomillashtirish yo‘llari. I.f.n. diss. – Toshkent, 2019.
3. Qodirov A. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda davlatning roli. // "Bozor, pul va kredit" jurnali. – 2020. – № 6.
4. Xolmatov N. Qishloq joylarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi. // "Moliya" jurnali. – 2022. – № 2.

КАЗАХСКОЕ ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВО

Комилова Омина Азам кизи
Магистр кафедры Промышленный дизайн Ташкентский государственный технический унивеситут Республика Узбекистон, г Ташкент
Рахманов Жахонгир Мамашарибович
Дотцент кафедры «Промышленный дизайн» Ташкентский государственный технический университет имени И. Каримова. Республика Узбекистан, г. Ташкент

Аннотация: *Данная работа посвящена ювелирному искусству Казахстана и его историческому, культурному и экономическому значению. В ней широко освещён путь развития ювелирного дела от эпохи скифов до наших дней. Через древние орнаменты, символы и ювелирные изделия отражены мировоззрение народа, его традиции и культурные ценности.*

Ключевые слова: *Казахстан, ювелирное искусство, искусство, орнамент, символ, культура, история, национальный, традиция, наследие.*

Annotatsiya: *Ushbu tezis Qozog'istonnig zargarlik san'ati va uning tarixiy,madaniy hamda iqtisodiy ahamiyatiga bag'ishlangan. Unda zargarlikning skiflari davridan boshlab hozirgi kungacha bo'lgan rivojlanish yo'li keng qamrovda yoritlgan. Qadimiy naqshlar, ramzlar va zargarlik buyumlari orqali xalqning dunyoqarashi, an'analari va madaniy qadriyatlari aks ettirilgan.*

Kalit so'zlar: *Qozog'iston, zargarlik, san'at, naqsh, ramz, madaniyat, tarix, milliy, an'ana, meros.*

Annotation: *This thesis is dedicated to the jewelry art of Kazakhstan and its historical, cultural, and economic significance. It provides a comprehensive overview of the development of jewelry craftsmanship from the Scythian period to the present day. Ancient patterns, symbols, and jewelry pieces reflect the worldview, traditions, and cultural values of the people.*

Keywords: *Kazakhstan, jewelry, art, ornament, symbol, culture, history, national, tradition, heritage.*

Казахстанское ювелирное искусство занимает особое место в мировой культуре и искусстве благодаря своей многовековой истории, уникальным орнаментам и неповторимым техникам.

Это искусство является не только национальным богатством, но и великим наследием, отражающим самобытность народа, его историю и культурные традиции.

Территория Казахстана издавна располагалась на перекрёстке Великого шёлкового пути, что способствовало влиянию различных народов и культур. Ювелирное искусство также сформировалось в результате этого богатого исторического и культурного обмена и сохранило свою подлинную красоту до наших дней.

Исторические корни казахского ювелирного искусства уходят в первое тысячелетие до нашей эры, во времена скифов. Скифы — древние кочевые племена Центральной Азии — считаются народом, достигшим больших культурных и художественных успехов в ювелирном деле.

Их произведения искусства дают богатую информацию о быте, религиозных верованиях и эстетических взглядах общества того времени. Наиболее заметным элементом в ювелирном искусстве скифов является «ЖИВОТНЫЙ СТИЛЬ», в котором часто использовались изображения таких животных, как тигр, волк, орёл, сайгак и лев.

В мировоззрении скифов эти животные имели важное символическое значение, выражая понятия силы, мужества, защиты и мира. Изображения животных обычно встречаются в украшениях, поясах и декоративных элементах, изготовленных из золота или бронзы.

Самым ярким образцом эпохи скифов в казахстанском ювелирном искусстве считается находка «ЗОЛОТОГО ЧЕЛОВЕКА». Это великое археологическое открытие было сделано в 1969 году в Иссыкском кургане и относится к IV веку до нашей эры. «ЗОЛОТОЙ ЧЕЛОВЕК» — скифский воин, украшенный тысячами золотых изделий вместе со своим костюмом, — демонстрирует, насколько сложным и изящным было скифское ювелирное искусство. ВИДЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ: ТРАДИЦИОННЫЕ ИЗДЕЛИЯ

Казахстанское ювелирное искусство известно своими древними корнями и богатым культурным наследием. Традиционные ювелирные изделия являются одним из важных элементов, отражающих историческую и культурную самобытность нации. Каждое изделие использовалось не только как красивое украшение, но также выражало социальный статус, религию и ценности общества.

Национальные ювелирные изделия Казахстана в основном применялись в различных обрядах, свадьбах, религиозных ритуалах и других общественных мероприятиях.

Ниже приведены самые известные виды традиционных ювелирных изделий Казахстана: ШОЛПЫ — одно из самых традиционных и знаменитых ювелирных изделий Казахстана. Это украшения, которые крепились к головным уборам женщин и использовались либо как защита от солнца, либо для демонстрации социального статуса.

Дизайн шолпы очень разнообразен, но чаще всего в них использовались золото, серебро и различные камни. Эти изделия обладали не только красотой, но и религиозным и духовным значением. КӨРКШИЛАР (нагрудные украшения) — это крупные украшения, которые женщины носили на груди, в основном на свадьбах и других церемониях. Эти изделия служили не только украшением, но и показателем высокого социального статуса.

Көркшылар обычно изготавливались из золота или серебра, их дизайн мог быть очень разнообразным, но чаще всего включал геометрические орнаменты, изображения животных или растений. Геометрические орнаменты — широко распространённые и очень древние элементы в казахском ювелирном искусстве. Эти орнаменты обычно состоят из кругов, треугольников, прямоугольников и линий, которые выражают порядок вселенной и гармонию природы. Значение геометрических орнаментов часто объясняется следующим образом:

Круг: круг часто означает бесконечность и вечность. Он также символизирует землю, солнце, луну и другие природные объекты.

Прямоугольник и линии: прямоугольники и линии в основном означают четыре стороны света, различные элементы и управление. Такие орнаменты выражали гармонию, благополучие и общественный порядок.

Треугольник: треугольник символически выражает три элемента природы землю, животных и огонь.

Эти геометрические орнаменты широко использовались в ювелирных изделиях и отражали не только эстетическую красоту, но и мировоззрение народа. В казахстанском ювелирном искусстве широко распространены изображения животных, особенно «ЖИВОТНЫЙ СТИЛЬ» (зооморфизм). Животные через созданные орнаменты передают своё символическое значение. Изображения животных обычно означают силу, мужество, защиту и гармонию природы.

Изображения растений и природные мотивы также широко распространены в казахском ювелирном искусстве. Эти орнаменты часто отражают природную красоту и гармонию человека с природой.

В символическом смысле растения служат следующим целям. Исторические корни: В древности ювелирные изделия использовались не только как украшения, но и для религиозных и обрядовых целей. Каждое изделие выражало мировоззрение народа, его образ жизни и верования. Культурная самобытность: Через ювелирные изделия сохранились уникальные национальные орнаменты и символы народа. Различные регионы Казахстана имеют свои собственные ювелирные стили, через которые выражаются этнические и исторические особенности территории. Обряды и традиции: На свадьбах, религиозных церемониях и других мероприятиях ювелирные изделия занимают важное место.

Традиционные серьги, браслеты и пояса использовались не только как украшения, но и как предметы, обладающие символическим значением. В прежние времена: Ювелирное искусство Казахстана в древности располагалось в центре торговых путей, и ювелиры экспортировали свои изделия в другие страны через Шёлковый путь. Например, изделия из золота и серебра, украшенные драгоценными камнями, имели большое значение не только для внутреннего рынка, но и для международной торговли. Это обеспечивало экономическую стабильность семей ювелиров и способствовало развитию местной экономики.

В современную эпоху: В наше время ювелирная промышленность стала одной из важных отраслей национальной экономики Казахстана. Туризм повышает спрос на ювелирные изделия, поскольку иностранные туристы с интересом приобретают изделия в национальном стиле. Ювелирные компании, используя национальные орнаменты, выводят местные дизайны на мировые рынки.

Кооперативы ремесленников поддерживают развитие малого бизнеса. Мастера в сельских районах достигают экономического благополучия, продавая свои изделия. Сегодня казахстанское ювелирное искусство привлекает большой международный интерес. Национальные орнаменты и дизайны демонстрируются на мировых выставках, что способствует превращению Казахстана в одну из ведущих стран в области ювелирного искусства.

Ювелирное искусство Казахстана отличается не только своими богатейшими историческими корнями, но и значимой ролью в современном мире.

Эта отрасль играет важную роль в сохранении культурных ценностей, продвижении национальной самобытности и обеспечении экономического развития.

Изделия, которые раньше использовались только в обрядах и традициях, сегодня находят путь на глобальный рынок и представляют национальное наследие на международном уровне.

Казахстанское ювелирное искусство является уникальным культурным и экономическим богатством, и его перспективы столь же широки.

ADABIYOTLAR:

1. Timothy Samara. Design Elements. - New York: STIM Visual Communication, 2011.- 272 p.

2. Александр Навроцкий, О. А. Казачкова, Виктор Борисович Лившиц "Ковка и литье. Изготовление ювелирных и декоративных изделий" 2011 год.

3. В. И. Куманин "Материалы для ювелирных изделий", 2012 год.

4. Марченков В.И. Ювелирное дело. М., 1990.

5. Абдуллаев Т., Фахреддинова Д., Хакимов А. Песнь о металле. Т.: Изд. литературы и искусства имени Г. Гуляма, 1986.

6. Ахмеджанова Умида Баходировна Психология цвета в рекламе // Евразийский научный журнал. 2017. №6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-tsveta-v-reklame

7. Bakhodirovna, A. U. (2022). Baroque Art and Architecture in France. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(6), 480-483. https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/1328

8. Ахмеджанова Умида Баходировна Искусство и архитектура XV века в Италии // Наука, образование и культура. 2020. №5 (49). С. 62-64. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-i-arhitektura-xv-veka-v-italii

MECHANISMS FOR DEVELOPING TEACHING METHODS FOR PEDAGOGICAL DISCIPLINES BASED ON THE "4K" MODEL.

Abdusattarova Sarvinoz Norko'zi kizi
Independent doctoral student, Department of Pedagogical Education Theory, Faculty of Pedagogy and Psychology, Oriental University

Anotation: *This article analyzes the main mechanisms for integrating the "4K" model - creativity, critical thinking, communication and collaboration skills - into the methodology of teaching pedagogical subjects in higher education. The abstract highlights ways to form 21st century skills in students by introducing this model, making the teaching process interactive and effective. In particular, important mechanisms for organizing innovative learning activities, changing the assessment system, and improving the skills of teachers are described.*

INTRODUCTION

In a rapidly changing world, the 21st century demands not only knowledge but also the skills to solve complex problems, work collaboratively, and generate new ideas. It is in this context that the "4K" skills – critical thinking, communication, collaboration, and creativity – have become a global imperative. Education systems, and in particular higher education institutions, have taken on the task of equipping the next generation with these skills. These skills are even more important in the training of future teachers, who will in turn need to instill these skills in the younger generation. Unfortunately, traditional pedagogical methodologies often have limitations in developing these "4K" skills. This article is devoted to identifying and analyzing the mechanisms for integrating the "4K" model into the methodology of teaching pedagogy in higher education, comparing it with world educational standards, and considering its significance in the context of educational reforms being implemented in Uzbekistan.

In today's rapidly changing world, the higher education system aims not only to impart theoretical knowledge, but also to prepare students for future professional activities. In this context, "4K" skills have become an integral part of modern education. "4K" skills are understood as creativity, critical thinking, collaboration and communication. These skills are essential for students to be successful in the 21st century.

Creativity is the ability to develop new ideas, find non-standard solutions to problems and create innovations. Developing creativity in higher education helps students apply existing knowledge in new contexts, work on creative projects and think originally. Employers are constantly looking for employees who can find creative solutions to

problems, are open to innovations and take initiative. By developing creativity, students are able to make discoveries in their fields and be competitive.

Critical thinking is the ability to analyze, evaluate, draw conclusions, and make informed decisions. Teaching critical thinking in higher education helps students distinguish truth from falsehood, identify logical fallacies, and gain a deeper understanding of complex issues. This skill encourages students to process, question, and form their own opinions rather than simply memorizing information. As a result, they are able to independently and consciously approach any problem they encounter in the future.

Collaboration is the ability to work effectively with others and work together to achieve common goals. Teamwork is essential in today's workplace. In higher education, collaboration skills are developed through project work, group discussions, and team assignments. This teaches students to respect different opinions and approaches, contribute, and feel responsible for the overall success. The ability to collaborate plays an important role in preparing students for professional environments.

Communication is the ability to convey thoughts, ideas, and information clearly and concisely, both orally and in writing. Effective communication is the key to success in personal and professional life. In higher education, students are taught communication skills through speaking, preparing presentations, writing essays, and actively participating in discussions. Clarity, persuasiveness, and listening skills are the main characteristics of a strong communicator. These skills help graduates effectively defend their ideas, negotiate, and build professional relationships.

"4K" skills in higher education help students not only obtain a diploma, but also become successful and competitive professionals in the future. Developing these skills is important not only for personal development, but also for the economic and social development of the country. Therefore, paying special attention to "4K" skills in higher education and integrating them into curricula is an urgent task today.

In higher education, it is crucial to use practice-oriented methods, along with theoretical knowledge, to develop the "4K" skills – creativity, critical thinking, collaboration and communication. These skills prepare students for success not only academically, but also in their future professional and personal lives.

Creativity is the ability to generate new ideas and find unconventional solutions to problems. It can be developed in higher education in the following ways:

a) Giving students projects to solve real-life problems. This encourages them to explore independently, find creative solutions, and test new ideas.

b) Organizing brainstorming sessions in groups to freely exchange ideas and find different solutions to the problem. No idea is considered wrong, the main goal is to collect as many ideas as possible.

c) This methodology consists of the stages of understanding problems from the user's perspective, developing ideas, creating prototypes, and testing them. It teaches students to create innovative and user-centered solutions.

d) Instead of traditional tests, ask students open-ended questions and assignments that encourage them to be creative.

e) Critical thinking is the ability to analyze, evaluate, and draw informed conclusions from information. It can be strengthened through the following methods:

f) Organizing discussions among students on controversial topics. This teaches them to express opinions based on evidence, analyze other points of view, and defend their position.

g) Analyzing real-life situations (case studies) and finding solutions to them. This gives students the skills to apply theoretical knowledge to practical problems, consider various factors, and make the most optimal decision.

h) Asking questions by teachers that encourage students to think deeply, such as "Why?", "How?", "What if?" This forces them to analyze the information rather than just accept it.

i) Submit small research projects aimed at studying scientific literature, collecting data, analyzing it, and drawing valid conclusions.

Collaboration is the ability to work effectively with others and achieve common goals. This can be developed by:

a) Encouraging students to work in different groups on common projects. This teaches them to work as a team, divide tasks, feel responsible and listen to each other's opinions.

b) Encouraging students to collaborate by explaining and teaching each other. This helps them to use each other's strengths.

c) Using games and simulations aimed at solving problems together. This strengthens the connection between them and develops teamwork skills.

d) Organizing collaborative work on online platforms such as Zoom, Google Meet, Microsoft Teams to create documents, share ideas and work on projects.

Communication is the ability to convey thoughts, ideas, and information clearly and intelligibly. The following can be used to develop it:

a) Teaching students to prepare presentations on their research, projects, or topics and present them to an audience. This will improve their oral, public speaking, and visual communication skills.

b) Conducting classes on writing essays, research papers, reports, and dissertations. This will improve students' written communication, reasoning, and grammatically correct writing skills.

c) Encouraging students to negotiate and role-play in different situations. This will develop their listening, understanding, persuasive, and negotiation skills.

d) Encouraging students to actively participate in classes and seminars, ask questions, and express their opinions. This will increase their self-confidence and help them express their thoughts freely.

By integrating the above methods into the educational process, higher education institutions can equip students not only with modern knowledge, but also with important skills required in the 21st century workforce.

Although traditional pedagogical methodologies, which have been formed over many years in the higher education system of Uzbekistan, have certain advantages, a number of their limitations are becoming evident today. These limitations hinder the development of "4K" skills (creativity, critical thinking, collaboration, and communication), making it difficult for graduates to meet the requirements of the modern labor market.

1. The main limitations of traditional pedagogical methodologies are the teacher-centered approach:

1) The dominance of the lecture-listening model In traditional education, the main focus is on the teacher's lecture, and students are more likely to be passive listeners. This does not allow them to develop critical thinking and creativity skills. The emphasis is on simply memorizing information, not on analyzing and evaluating it.

2) One-way communication Due to the dominance of one-way communication, students are limited in their ability to freely express their thoughts, ask questions, and participate in discussions. This leads to a weakening of communication skills.

2. Excessive emphasis on theoretical knowledge and lack of practice:

1) The abundance of abstract information often leads to a large amount of theoretical knowledge in curricula, while its practical application is not sufficiently demonstrated. This creates difficulties for students in applying the knowledge they have gained in real-life situations. This negatively affects their ability to solve problems and find creative solutions.

2) Lack of practical skills leads to insufficient attention to production practices, case study analyses and project work, which leads to graduates being unprepared for the labor market.

3. Insufficient collaboration and teamwork:

In the traditional system, which emphasizes individual work, students' individual performance and individual results are evaluated more. Little attention is paid to group projects, team assignments, and mutual cooperation. As a result, students do not develop collaboration skills sufficiently, which is a major drawback in the modern work environment.

4. Lack of adaptability and personal approach:

1) Standardized teaching, striving to provide information to all students in the same way and at the same pace, does not take into account their individual abilities, interests, and learning speed. This prevents students from fully realizing their potential.

2) A rigid assessment system based mainly on final exams does not fully reflect the activities and skills of students throughout the learning process. This encourages them to memorize only for the sake of passing the exam, rather than to deeply assimilate knowledge.

5. Inability to use technology effectively:

Limited digital literacy Traditional methodologies often do not include the effective use of digital technologies. While developing students' digital skills is crucial in today's information society, this creates a significant gap in preparing them for their future careers.

To address these limitations, the Uzbek higher education system needs to strengthen efforts in the following areas:

1) Teacher training and retraining: Regularly train faculty members in modern pedagogical methods, in particular, student-centered approaches, project-based learning, problem-based learning, and interactive methods.

2) Modernize curricula: Include more practical modules, team projects, and case study analyses in curricula to develop "4K" skills.

3) Integration of technologies - wider introduction of modern information and communication technologies into the educational process, including electronic platforms, virtual laboratories and online resources.

4) Changing the assessment system - creating a comprehensive system that assesses not only knowledge, but also skills. For example, assessment through project work, presentations and practical assignments.

5) Changing the mentality of professors and students - creating a culture of free exchange of ideas, discussion and support for innovative ideas, while maintaining respect in the traditional "teacher-student" relationship.

These changes will serve to increase the competitiveness of the higher education system of Uzbekistan and provide the labor market with highly qualified, modern skills.

The following mechanisms are proposed for integrating the "4K" model into the teaching of pedagogical sciences:

Introduction of active teaching methods:

The introduction of the "4K" model (Creativity, Critical Thinking, Collaboration, Communication) in the teaching of pedagogical sciences is of decisive importance in preparing future teachers to meet the requirements of modern education. For this, the widespread use of active teaching methods is an important mechanism. Active teaching

methods ensure the transformation of the student from a passive listener into an active participant, which creates the basis for the practical development of “4K” skills.

1. Active methods for developing creativity.

To develop creativity in pedagogy, students need to apply the knowledge they have acquired in new situations and find creative solutions.

 When developing innovative lesson projects, students are tasked with creating non-standard lesson plans for the subjects they plan to teach. For example, looking for solutions around the question "How can a certain topic be taught to students in the most interesting and memorable way?" Brainstorming and Design Thinking approaches can be used in this process. Students enrich each other's ideas and try to find the best lesson forms together.

 "Pedagogical Laboratory" projects task students in small groups with developing and testing creative pedagogical technologies to solve real or simulated educational problems. For example, "What new interactive game can be created to increase students' motivation to study at school?"

2. Active methods for developing critical thinking.

Pedagogical students should analyze situations in the educational process, critically evaluate pedagogical theories, and make informed decisions.

 Case Study analysis presents cases of real pedagogical situations (for example, teacher-student relationships, discipline problems in the classroom, student behavior) and asks students to analyze them, identify problems, propose possible solutions, and evaluate their effectiveness. This is a form of the Problem-Based Learning approach.

 Discussions and debates are structured discussions on controversial issues in education, such as "What should the assessment system be like?", "How right is it to introduce a uniform form in schools?"

Students learn to justify their positions with evidence, listen to other points of view, and approach them critically.

 Fundamentals of Pedagogical Research involves engaging students in small-scale pedagogical research. For example, collecting, analyzing, and drawing conclusions from data to answer the question, "Which teaching method is most effective in a particular classroom?"

3. Active methods for developing collaboration.

The future teacher should be able to effectively collaborate with other colleagues, students and parents.

 Team projects When teaching the “4K” model, each pedagogical student should be involved in working in groups, instead of working individually on a specific topic. For

example, “Creating a methodological manual for an interactive lesson” or “Organizing an event for the orientation of students to the profession at school”.

These projects teach students to divide tasks, use each other's strengths and work together to achieve a common goal.

 Peer-to-peer teaching is the process of students explaining complex pedagogical topics to each other, organizing mutual teaching and learning in small groups. This increases their ability to work together, explain and listen.

 Role-playing games and simulations encourage students to play different pedagogical roles (teacher, student, parent, school administration representative). For example, role-playing games on "Conducting a parent-teacher meeting" or "Resolving a conflict situation". This develops collaboration and communication skills together.

4. Active methods for developing communication.

Effective communication is the basis of the teaching profession. Pedagogical students must be able to clearly express their thoughts, listen and enter into dialogue.

 In presentations and open lectures, give the student the opportunity to prepare a presentation on a specific pedagogical topic and present it to classmates. Introduce the practice of answering questions from teachers and students. This forms their oratory, self-confidence and skills in working with the audience.

 Pedagogical speech culture classes provide students with practical training in the correct use of pedagogical terminology, expressing thoughts in a logical sequence and adapting their speech to different audiences (students, colleagues, parents).

 "Corner of exchange of ideas" or "Debate club": Creating a platform for students to discuss current issues in the field of pedagogy outside of class time, to freely express their opinions and to be heard.

 Developing written communication skills by writing documents for educational institutions (curriculums, reports, conclusions), corresponding with parents, and giving assignments on writing pedagogical articles.

Conclusion: Integrating the “4K” model in teaching pedagogy through active teaching methods ensures that future teachers not only acquire theoretical knowledge, but also apply it in practice, find creative solutions, think critically, work in a team, and communicate effectively.

This will serve to provide the Uzbek education system with highly qualified, enterprising, and creative pedagogical personnel who meet the requirements of the 21st century.

Integrating “4K” skills into the methodology of teaching pedagogical disciplines in higher education is an important way to radically change the professional training of future teachers.

This will not only enrich their pedagogical knowledge, but also turn them into constantly learning and innovative specialists who meet the complex requirements of the 21st century.

Mechanisms such as problem-based learning, project-based learning, case study analysis, effective use of technologies, and revision of the assessment system play a key role in this process.

The large-scale introduction of the “4K” model within the framework of the educational reforms being implemented in Uzbekistan will be an important step in raising the national education system to world standards and in the future development of the country.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Lutfetdinova Rano Khusnetdinovna. (2025). NEW TECHNOLOGY IN EDUCATION: THE 4K MODEL AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION. Web of Teachers: Inderscience Research, 3(3), 280–283.

2. Gafurova Yanglishoy. (2024). METHODS OF DEVELOPMENT OF 4K SKILLS IN TEACHING PRIMARY EDUCATION SUBJECTS. International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 11(12).

3. Boymatov B.Kh. (2024). DEVELOPMENT OF 4K SKILLS IN STUDENTS THROUGH SCIENCE TEACHING. International Scientific Journal "Science and Innovation". Series B. Volume 3 Issue 6.

4. Idiyeva Gulchehra Izomovna. (Undated, but post-2020 context). THE SIGNIFICANCE OF THE "4K" MODEL IN THE DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATION. Web of Journals.

5. Broader Literature Discussing the Development of 21st-Century Skills (including the 4Ks) in Teaching Methods (Post-2020):

6. "Pedagogical Strategies for 21st-Century Classrooms" (2025, likely a book or major publication).

7. "Effective teaching strategies: A deep dive into pedagogy" (2025, likely a journal article).

8. "A Review of Literature on the Effective Pedagogy Strategies for Online Teaching and Learning in Higher Education Institutions: Lessons from the COVID-19 Pandemic" (2022).

9. "INNOVATIVE METHODS FOR TEACHING PEDAGOGICAL SCIENCES USING ENGLISH MATERIALS" (2025).

10. "Digital Teaching Pedagogy Among Primary School Teachers: A Systematic Literature Review" (2024).

11. "Modelling STEM Teachers' Pedagogical Content Knowledge in the Framework of the Refined Consensus Model: A Systematic Literature Review" (2023).

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CHAT GPT, DEEPSEEK AND GEMINI IN STUDYING HISTORY

Safoxon Mirzohidov

Kimyo International University in Tashkent Namangan Branch Faculty of Social and Humanitarian Sciences Department of History, 4th-year Student Namangan, Uzbekistan ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3640-1768 Email: safoxonmirzohidov@gmail.com

Abralov Abdurashid

Kimyo International University in Tashkent Namangan Branch Faculty of Social and Humanitarian Sciences Department of History, 4th-year Student Namangan, Uzbekistan Email: abralovasilbek@gmail.com

Annotation: *This article analyzes the advantages and disadvantages of using AI tools such as ChatGPT, DeepSeek, and Gemini in historical studies. It highlights their role in enhancing student engagement, data analysis, and personalized learning. At the same time, it examines key challenges including data privacy, inaccuracies in AI-generated content, and risks to academic integrity. A balanced use of AI is emphasized.*

Key words: *artificial intelligence, history education, ChatGPT, DeepSeek, Gemini, academic integrity, data privacy*

ChatGPT, developed by OpenAI, is a high-performance artificial intelligence language model known for its advanced natural language processing capabilities. It engages its entire network for each query, which allows for contextual adaptability and coherence across various tasks, making it particularly effective in domains requiring rich conversational responses, such as creative writing, education, and interdisciplinary research. This versatility has made ChatGPT a valuable tool for students and researchers, as it can provide both general and specialized information in an accessible manner.

ChatGPT can significantly enhance the study of history through several key functionalities. Firstly, it serves as an effective writing companion, helping users generate text and ideas for research papers, essays, and presentations [9]. Additionally, its ability to analyze and interpret large datasets enables students to uncover insights that can enrich their understanding of historical trends and contexts. For example, it can assist in automating the data cleaning process and suggest visualizations that effectively communicate findings [10].

Moreover, the introduction of features such as ChatGPT Vision allows users to analyze historical images, which can be particularly beneficial for generating descriptions

suitable for alt tags or contextual analysis. This capability is especially useful for those using assistive technologies and enhances accessibility in historical research. Despite its advantages, the integration of ChatGPT into educational settings, especially in history, raises ethical concerns. The reliance on AI-generated text may inadvertently promote academic dishonesty if students use the model to produce assignments without critical engagement [2]. Furthermore, issues regarding the accuracy of information generated by ChatGPT necessitate careful verification, as it is prone to producing incorrect references and speculative content. These concerns highlight the importance of combining AI tools with strong educational practices that emphasize academic integrity and critical thinking.

DeepSeek is a Chinese AI startup founded in May 2023 by Liang Wenfeng, emerging from Hangzhou, China. The company focuses on developing large language models (LLMs) capable of executing complex reasoning tasks, reportedly outperforming competitors like OpenAI's models while maintaining cost-effectiveness. As a full competitor in the AI landscape, DeepSeek has attracted considerable attention, leading to millions of users attempting to access its services. However, it faced temporary halts in new user registrations due to cyberattacks and capacity constraints [11].

DeepSeek's strengths lie in its cutting-edge technology and comprehensive data utilization. The company boasts over 200 top-tier researchers and thousands of GPUs, enabling it to train models that are competitive with those from leading AI labs. Its flagship DeepSeek-R1 reasoning model has gained recognition for its performance and efficiency, placing it alongside major players in the industry [12]. Furthermore, DeepSeek's commitment to openness, including sharing code and methodologies, reflects a significant cultural shift in the tech community aimed at making AI tools more accessible and affordable.

Despite its advancements, DeepSeek grapples with significant challenges, particularly concerning data privacy and security. The company collects extensive personal data points from users, including profile information, technical details, and usage data, raising concerns about data sharing with third parties and the potential for misuse [4]. Additionally, vulnerabilities were identified, such as a publicly accessible database that exposed sensitive data, including chat history and operational details, which may undermine user trust and raise security concerns.

The potential applications of DeepSeek in education are notable, although they must be approached with caution due to the outlined privacy issues. The platform can serve as a tool for summarization and explanation of complex academic topics, enhancing students' understanding of materials [7]. However, users should remain vigilant about the privacy policies governing the use of DeepSeek, especially given its data collection practices and the possibility of data being stored in jurisdictions with varying protection laws.

Google's Gemini represents a significant advancement in the realm of artificial intelligence, particularly in educational contexts. As a family of multimodal AI models, Gemini is designed to understand, combine, and generate text, images, audio, video, and code, which enhances its versatility compared to traditional text-based AI models [5]. This multimodal capability allows users to engage with complex and nuanced information more effectively, making it particularly valuable for students studying history, where understanding various types of content is crucial [13].

One of Gemini's standout features is its ability to process multiple forms of media simultaneously. This means that students can explore historical events through a blend of text, images, and audio, enriching their learning experience. For instance, Gemini can provide personalized responses based on a user's search history, which can tailor historical content to align with individual learning preferences [14]. This level of customization transforms Gemini from a generic educational tool into a personal learning companion.

Gemini's seamless integration into various Google applications-such as Gmail, Docs, Slides, and Sheets-enhances its utility for students and educators alike. The AI's capabilities facilitate teaching, learning, and administrative tasks, making it a versatile tool for history education. Subscribers to the AI Premium Plan can expect even deeper integration, allowing for more streamlined workflows across different tasks [6].

Despite its advantages, Gemini is not without its challenges. The AI has faced scrutiny regarding accuracy, particularly in its representation of historical figures and events. For example, a controversy arose shortly after the launch of Gemini's AI image generator, which was criticized for sometimes misrepresenting diversity inappropriately. Such inaccuracies can lead to distortions in historical understanding, raising concerns about the reliability of AI-generated content in educational settings.

Moreover, users must be mindful of privacy issues and potential costs associated with accessing advanced features of Gemini. As the AI continues to evolve, it will be essential to address these concerns to maximize its effectiveness as an educational tool. The integration of AI technologies such as ChatGPT, DeepSeek, and Gemini in studying history presents a range of advantages and disadvantages. Each tool employs different methodologies and functionalities, which can significantly influence the learning experience.

ChatGPT offers a conversational interface that can assist students in understanding historical concepts and events. Its ability to engage in dialogue allows for clarification of misunderstandings, providing an interactive learning experience. However, ChatGPT has shown limitations in managing errors and communicating its boundaries, which can lead to user frustration when interactions break down. Furthermore, the reliance on this tool may inhibit the development of critical thinking skills, as students might lean too heavily on AI-generated responses instead of engaging deeply with primary and secondary sources [15].

DeepSeek's advanced data analysis capabilities allow for in-depth exploration of historical trends and patterns. It facilitates the comparison of various historical documents and events, thereby aiding in the identification of relationships and underlying principles [17]. This multi-step analytical approach enhances a student's ability to synthesize information from diverse sources. However, the technical complexity involved in using DeepSeek may pose challenges for some learners, potentially creating barriers to effective engagement with historical content [18].

Gemini aims to transition AI from simple question-answering to a more agentic role, functioning as a collaborative partner in research tasks [16]. This can significantly enrich students' understanding by encouraging iterative planning and critical inquiry. However, the effectiveness of Gemini in a historical context depends on the user's ability to effectively navigate its features and leverage its capabilities. For students unaccustomed to such tools, this might lead to confusion and hinder their learning process [19].

While AI tools like ChatGPT, DeepSeek, and Gemini have the potential to enhance historical studies through interactive dialogue, data analysis, and collaborative research, they also present challenges that educators and students must navigate. A balanced approach that incorporates traditional methods of historical inquiry alongside AI tools may prove most effective in fostering a comprehensive understanding of history. This dual approach allows for the benefits of technological advancements while ensuring that critical thinking and engagement with historical evidence remain central to the learning experience.

Students using AI tools like ChatGPT often report heightened engagement in their historical studies. By utilizing ChatGPT to develop their understanding of historical concepts, students engage in interactive problem-solving that enhances their learning experience. This is particularly evident in coding tasks, where students leverage the assistant to write and debug code, thus actively participating in their learning process rather than passively consuming information. Such interactions foster a deeper understanding of historical facts, events, and connections, allowing for individualized comprehension and critical thinking.

AI tools also provide opportunities for collaborative learning among students. In classroom settings, students can work in groups to create new historical narratives or engage in historical games, facilitating a deeper exploration of historical knowledge and skills. This approach not only mitigates concerns about unoriginal work but also encourages students to construct new knowledge collectively. Such collaborative environments promote not only the development of historical competencies but also the ability to think critically about the past.

Despite the benefits, students face challenges when interacting with AI tools. Inconsistencies in AI responses can lead to confusion and disengagement. However, students who persist through these challenges by seeking clarification or re-engaging with the tool demonstrate resilience and improved problem-solving confidence. Such experiences highlight the importance of understanding AI as a conversational partner, with the capability to issue apologies and manage misunderstandings effectively. This aspect of interaction can significantly influence a student's likelihood of returning to the tool for further academic assistance.

Students increasingly view AI tools like ChatGPT as valuable academic partners rather than mere sources of information. This shift in perception is largely attributed to the tools' capabilities in supporting higher-order cognitive tasks and enhancing learning through active engagement. Students report that using AI for tasks such as theory application or writing improvement contributes positively to their academic performance, reinforcing the idea that these tools can facilitate meaningful learning experiences in the study of history [20]. Despite the potential benefits of utilizing generative AI tools like ChatGPT, DeepSeek, and Gemini in studying history, several common challenges and misconceptions persist.

One significant concern is the misuse of these AI tools, which can lead to plagiarism, deception, and a lack of accountability among students. The excessive reliance on AI for academic tasks can discourage independent thinking, problem-solving, and research skills, as students may prioritize convenience over critical engagement with the material. This overdependence can result in superficial learning experiences, where students fail to deeply engage with historical content.

Another major challenge is the risk of inaccuracies in AI-generated content, which can stem from outdated or low-quality training data. Such inaccuracies can lead to factual errors and a poor logical flow in responses, undermining the reliability of the information provided by these tools. Additionally, biases inherent in AI algorithms may produce domestic-centric outputs, raising concerns over historical inaccuracies and the misrepresentation of diverse perspectives.

The use of generative AI raises questions about the broader implications for education. Critics argue that these technologies might prepare future generations to follow predefined answers rather than fostering adaptability and critical thinking skills needed for navigating unknown challenges [8]. In social sciences, while students appreciate the adaptability of AI in exploring complex questions, reliance on AI tools may prevent them from developing essential information literacy skills necessary for evaluating sources and differentiating between credible and unreliable information.

The ethical implications of AI use in historical studies also merit attention. The Google Gemini incident serves as a cautionary tale regarding the importance of historical accuracy and cultural representation in AI-generated content. It underscores the need for ethical frameworks and accountability in AI development, emphasizing that advancements in technology should not come at the cost of integrity and respect for human history.

As the educational landscape evolves with the advent of AI technologies like ChatGPT, DeepSeek, and Gemini, educators must adapt their teaching strategies to effectively incorporate these tools into their curricula. This involves moving beyond traditional assessment methods and embracing a diverse range of evaluations that foster critical thinking and creativity among students. Presentations, projects, and project-based learning are increasingly favored over conventional essays, aligning with the skills that educators seek to instill in learners for the 21st century. To maximize the benefits of AI in education, teachers need to enhance their own competencies in using these technologies. Professional development programs should focus on key areas such as prompt engineering, understanding bias in AI outputs, and practical applications of AI tools in the classroom. Ongoing support through help desks, professional learning communities, and feedback mechanisms can enable educators to share best practices and discover innovative ways to leverage AI in lesson planning and student assessment.

AI technologies offer the potential for personalized learning experiences tailored to individual student needs. For instance, AI-powered platforms can adapt educational content based on a student's knowledge level and learning style, providing real-time feedback that enhances the learning process. This immediate correction allows students to recognize and address their weaknesses promptly, promoting a more efficient learning environment. However, it is essential that the role of teachers as mentors and guides remains central to the learning experience, emphasizing the importance of teacher-student relationships in fostering academic and social-emotional growth.

Educators must also prioritize AI literacy, equipping students with the knowledge to navigate the complexities of AI technologies responsibly. This includes teaching students about the potential for misuse and the ethical implications of AI, encouraging discussions on topics such as academic honesty and the importance of originality in student work. By engaging students in critical conversations about AI, educators can help them understand the technology's capabilities while developing their own skills as thoughtful creators and thinkers.

As AI technologies continue to evolve, educational institutions must remain agile, regularly updating strategies and curricula to reflect new developments. This adaptability requires a commitment to continuous professional development for educators, as well as a willingness to embrace new methodologies that support effective teaching and learning in

an AI-enhanced environment. By fostering an atmosphere of innovation and critical engagement, educators can harness the power of AI to enrich student learning experiences while addressing the challenges it presents.

Conclusion: The advantages and disadvantages of using artificial intelligence tools such as ChatGPT, DeepSeek, and Gemini in studying history reflect a complex balance between educational innovation and ethical responsibility. ChatGPT, developed by OpenAI, is widely recognized for its advanced natural language processing capabilities, which support interactive learning and historical research. It enables students to generate written content, analyze historical datasets, and enhance engagement. However, concerns regarding the accuracy of its outputs and the risk of academic dishonesty highlight the importance of careful verification and responsible use.

DeepSeek, a newer entrant in the AI landscape originating from China, emphasizes complex reasoning and data analysis. Its advanced capabilities allow for in-depth exploration of historical trends and patterns. At the same time, the platform faces serious challenges related to data privacy and security, raising ethical concerns about its data collection practices and the protection of user rights [3]. This dual nature continues to fuel debate over the balance between technological advancement and ethical responsibility.

Gemini, Google's multimodal AI model, further enriches the study of history by integrating text, images, and audio to provide a more comprehensive learning experience. Its ability to personalize learning is a significant advantage; however, concerns have been raised regarding inaccuracies in the representation of historical events. These issues highlight questions of reliability and emphasize the need for strict evaluation of AI-generated content to prevent distortions in historical understanding.

Overall, while AI tools such as ChatGPT, DeepSeek, and Gemini offer valuable opportunities to enhance historical studies through interactivity, personalization, and data analysis, they also introduce serious challenges related to ethics, privacy, and academic integrity. Addressing these challenges requires a balanced and responsible approach that combines the strengths of artificial intelligence with traditional educational practices. Such an approach ensures that students remain actively engaged, critically reflective, and ethically aware throughout their learning process.

REFERENCES:

1. AlmaBetter. (2025, February 6). DeepSeek vs ChatGPT: Best AI for Students and Researchers? AlmaBetter Bytes. (accessed December 10, 2025)

2. Tom Goskar. (2024, February 13). Unearthing the Past with ChatGPT-4: A New Horizon in Historical Research. Tom Goskar. (accessed December 10, 2025)

3. AlgoCademy. (n.d.). Unlocking Insights: Mastering Chat GPT Advanced Data Analysis for Enhanced Decision Making. AlgoCademy Blog. (accessed December 10, 2025)

4. Ethical use of ChatGPT in education—Best practices to combat AI-induced plagiarism. (2025). Frontiers in Education, 9, Article 1465703. (accessed December 10, 2025).

5. Arsturn. (2025, January 28). DeepSeek and Cultural Sensitivity: Understanding Limitations. Arsturn Blog. (accessed December 10, 2025)

6. Maciejko, R. (2025, January 31). DeepSeek: Myths, Realities & Controversies. LinkedIn. (accessed December 10, 2025)

7. Wiz. (2025, January 29). Wiz Research Uncovers Exposed DeepSeek Database Leaking Sensitive Information, Including Chat History. Wiz Blog.(accessed December 10, 2025)

8. Viden.ai. (2024). DeepSeek — Potential and Challenges in Teaching. Viden.ai. (accessed December 10, 2025)

9. Ammari, T., Chen, M., Zaman, S. M., & Garimella, K. (2025). How Students (Really) Use ChatGPT: Uncovering Experiences Among Undergraduate Students (Version 2505.24126v1) [Preprint]. arXiv. (accessed December 10, 2025)

10. Originality.ai. (2025, February 5). Gemini statistics, facts, and product history + Google's key AI innovations. Originality.ai Blog. (accessed December 10, 2025)

11. CrossMediaDesigns. (n.d.). Google Gemini — What It Is: Advantages and Disadvantages. CrossMediaDesigns. (accessed December 10, 2025)

12. Sidetool. (2025, March 30). Gemini Search History: 5 Powerful Features You Need To Know Today. Sidetool Blog. (accessed December 10, 2025)

13. ExNoWeb. (n.d.). Google Gemini AI and missing the mark: Controversies. ExNoWeb Blog. (accessed December 10, 2025)

14. LearnQuebec Blogs. (2023, February 14). Active In-Class History, or Avoiding the Issue of ChatGPT [Blog post]. (accessed December 10, 2025)

15. Paul Rombough. (2023, February 14). Active In-Class History, or Avoiding the Issue of ChatGPT. LEARN Blog. (accessed December 10, 2025)

16. MIT Sloan Teaching & Learning Technologies. (n.d.). How to Use ChatGPT's Advanced Data Analysis Feature. (accessed December 10, 2025)

17. Xu, Z., Liu, S., Huang, W., Shi, J., Xu, F., Tang, X., & Lu, H. (2025). DeepSeek: Implications for Data Science and Management in the AI Era. Data Science and Management. (accessed December 10, 2025)

18. Google. (n.d.). Gemini Deep Research. (accessed December 10, 2025)

19. Numerous. (2024, December 15). How to Use ChatGPT for Data Analysis. Numerous Blog. (accessed December 10, 2025)

20. Memarian, B., & Doleck, T. (2023). ChatGPT in education: Methods, potentials, and limitations. Computers in Human Behavior: Artificial Humans, 1(2), 100022. (accessed December 10, 2025)

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ДУХОВНОГО СТРАНСТВИЯ: СУФИЙСКИЕ МОТИВЫ И ОБРАЗ ПУТИ В ЛИРИКЕ АЛИШЕРА НАВОИ И МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

Кучкарова Г Э

Стажёр-преподаватель Каттакурганского педагогического института.

Аннотация: *В статье предпринимается попытка сравнительно-типологического анализа образа Пути (Тарикат) в творчестве классика восточной литературы Алишера Навои и представителя русского Серебряного века Марины Цветаевой. Выявляются конвергентные мотивы: сакрализация страдания, концепция «сгорания» в любви, оппозиция «земное/небесное» и онтологическая бездомность поэта-путника. Доказывается, что цветаевский поэтический максимализм типологически близок к суфийской практике «фана» (растворения в Божественном).*

Ключевые слова: *Алишер Навои, Марина Цветаева, суфизм, Тарикат, мотив пути, компаративистика, духовная вертикаль, метафора огня.*

Abstract: *This article attempts a comparative typological analysis of the image of the Path (Tariqat) in the works of the classic of Eastern literature Alisher Navoi and the representative of the Russian Silver Age, Marina Tsvetaeva. Convergent motifs are identified: the sacralization of suffering, the concept of "burning out" in love, the opposition of "earthly/heavenly," and the ontological homelessness of the poet-traveller. It is argued that Tsvetaeva's poetic maximalism is typologically close to the Sufi practice of "fana" (dissolution in the Divine.*

Keywords: *Alisher Navoi, Marina Tsvetaeva, Sufism, Tariqat, the motif of the path, comparative studies, spiritual vertical, metaphor of fire*

Annotatsiya: *Ushbu maqola Sharq adabiyoti klassigi Alisher Navoiy va rus kumush davri vakili Marina Tsvetaeva asarlaridagi Yo'l (Tariqat) obrazini qiyosiy tipologik tahlil qilishga harakat qiladi. Konvergent motivlar aniqlangan: azob-uqubatlarning muqaddaslashtirilishi, sevgida "yonib ketish" tushunchasi, "yer/samoviy" qarama-qarshiligi va shoir-sayohatchining ontologik uysizligi. Tsvetaevaning she'riy maksimalizmi tipologik jihatdan so'fiylikning "fana" (Ilohiylikda eritish) amaliyotiga yaqin ekanligi ta'kidlanadi..*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, Marina Tsvetaeva, Tasavvuf, Tariqat, yo'l motivi, qiyosiy tadqiqotlar, ma'naviy vertikal, olov metaforasi*

ВВЕДЕНИЕ

В пространстве «всемирной литературы», идею которой выдвигал Гёте, существуют фигуры, разделенные веками и конфессиональными барьерами, но демонстрирующие поразительное единство психопоэтических установок. Сопоставление великого узбекского мыслителя и поэта XV века Алишера Навои и одной из самых трагических фигур русской поэзии XX века Марины Цветаевой может показаться парадоксальным лишь на первый взгляд.

Если рассматривать поэзию не как этнографический факт, а как фиксацию предельных состояний духа, то мы обнаруживаем общую доминанту: восприятие жизни как непрерывного, мучительного восхождения, как Пути. Для Навои — это канонический суфийский Тарикат, путь к Истине (Хакк). Для Цветаевой — это «путь комет», путь одиночки, рвущегося из плоти в дух. Цель данной работы — проследить перекличку этих мотивов и показать, как суфийская символика находит неосознанное, но мощное отражение в цветаевском мифотворчестве.

1. Онтология Пути: Тарикат и «Верстовые столбы»

В суфийской философии, адептом которой был Навои (будучи связанным с орденом Накшбандия), концепт пути является системообразующим. Человек есть салик (странник), и его пребывание в материальном мире (дунья) — это лишь временная стоянка. В газелях Навои и его поэме «Язык птиц» (Лисон ут-Тайр) путь сопряжен с отказом от собственного «Я» (нафс).

«В начале Пути — отречение от воли, в конце — обретение океана в капле» [1, с. 142].

У Цветаевой мотив пути также лишен бытовой горизонтальности. Ее путь — всегда вертикаль. В сборнике «Версты» и последующей лирике дорога осмысляется не как географическое перемещение, а как экзистенциальное состояние души, чуждой этому миру.

«Пешеход, твои — все пути! / И — завидуй! — твои — все боли!» [5, с. 210].

Сравнивая эти две парадигмы, мы видим: и у Навои, и у Цветаевой «путь» требует тотального одиночества и отторжения от социума. У Навои дервиш уходит в пустыню или келью сердца, чтобы не отвлекаться от Возлюбленного. У Цветаевой поэт «выламывается» из быта («в поте — пишущий, в поте — пашущий!»), становясь вечным изгоем. «Безмерность в мире мер» — вот формула цветаевского существования, которая удивительно точно описывает состояние суфийского маджнуна (безумца от любви).

2. Огонь, Пепел и Феникс: Метафизика сгорания.

Центральным образом суфийской поэзии, доведенным до совершенства в творчестве Навои, является метафора мотылька (парвана) и свечи (шам). Мотылек, стремящийся к огню, знает, что погибнет, но именно в гибели, в сгорании он соединяется со светом. Это аллегория стадии Фана — исчезновения личности в Боге.

Навои пишет:

«О, если бы сгореть мне в пламени разлуки, чтобы пепел мой стал сурьмой для глаз Возлюбленной» [2, с. 89].

Марина Цветаева, не оперируя термином Фана, воспроизводит эту модель с пугающей точностью. Тема огня, пожара, костра пронизывает всё её творчество («Поэма Горы», «Поэма Конца», цикл «Куст»). Для Цветаевой любовь невозможна как «союз тел», она возможна только как взаимное испепеление ради выхода в иное измерение.

«Птица-Феникс я, только в огне пою! / Подарите мне — на прощанье — костер!» [6, с. 45].

Здесь мы наблюдаем полное совпадение мотива: уничтожение физической оболочки ради освобождения голоса (духа). И у Навои, и у Цветаевой страдание не просто принимается, оно сакрализируется. Боль есть индикатор того, что душа жива и движется по Пути. Статичное счастье для обоих поэтов равносильно духовной смерти.

3. Опьянение Истиной: Вино суфиев и «хмель» поэзии

В лирике Навои часто встречается образ вина (май). В контексте суфийского аллегоризма вино — это Божественная любовь, дарующая экстатическое состояние (хал), а виночерпий (саки) — духовный наставник или сам Творец. Опьянение здесь — синоним прозрения, выхода за рамки рационального рассудка, который суфии считали преградой на пути к Истине.

Цветаева, будучи поэтом светским, тем не менее, описывает процесс творчества и любви в терминах, близких к мистическому трансу. Ее знаменитое «Бог, не суди! — Ты не был женщиной на земле!» или ритмические сбои, захлебывающаяся интонация её стихов — это тот же поиск экстаза.

В эссе «Искусство при свете совести» Цветаева называет творчество «наваждением», состоянием одержимости, когда через поэта говорит стихия [7]. Это перекликается с концепцией Навои о том, что истинный поэт — лишь «калам» (тростниковое перо) в руках Всевышнего. Отказ от рационального

контроля над текстом ради высшей правды роднит цветаевскую поэтику с суфийской практикой зикра (радения).

4. Образ Возлюбленного: Абсолют и его проекции

Для Навои адресат любви всегда двойственен: за земной красавицей (или прекрасным юношей в традиции восточной газели) всегда просвечивает Лик Творца. Земная любовь — лишь мост (*маджаз*) к любви Истинной (хакикат).

У Цветаевой мы видим обратный процесс, который можно назвать «обожествлением отсутствующего». Её великие романы (с Рильке, Пастернаком) — это романы-переписки, романы душ, где физическая встреча часто не нужна или разочаровывающа. Цветаева конструирует образ Возлюбленного, наделяя его чертами Абсолюта.

«Расстояние: версты, мили... / Нас расставили, рассадили...» [5, с. 112].

Разлука (фирак) у Навои — необходимое условие для томления души по Богу. Разлука у Цветаевой — естественное состояние любящих, ибо в земном мире слияние душ невозможно. Оба поэта утверждают примат Духа над материей, и оба видят завершение Пути только за порогом земного бытия.

Заключение

Проведенный сравнительный анализ позволяет сделать вывод о наличии глубокой типологической общности между поэтическими системами Алишера Навои и Марины Цветаевой. Образ Пути в их творчестве трансформируется из пространственной категории в духовную стратегию преодоления материи.

Цветаевская «безмерность», её жажда выхода за пределы, её метафорика огня и пепла структурно повторяют этапы суфийского Тариката: от «пробуждения» через «опьянение» любовью к полному «самоуничтожению» в объекте любви. Это позволяет говорить о существовании универсального кода духовной лирики, который актуализируется у великих художников слова вне зависимости от их культурной и конфессиональной принадлежности. Навои и Цветаева — два путника, идущих к одной вершине, пусть и с разных сторон мировой горы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бертельс, Е. Э.Суфизм и суфийская литература / Е. Э. Бертельс. — М.: Наука, 1965. — 524 с.

2. Навои, Алишер. Сочинения в 10 томах. Том 1. Газели / А. Навои. — Ташкент: Фан, 1968.

3. Стеблин-Каменский, И. М. Мистическая поэзия Востока и классическая традиция / И. М. Стеблин-Каменский // Суфизм: теория и практика. — СПб., 2002. — С. 112–125.

4. Шиммель, А. Мир исламского мистицизма / Пер. с англ. Н. И. Пригариной. — М.: Алетейя, 1999. — 416 с.

5. Цветаева, М. И. Собрание сочинений: В 7 т. Т. 2: Стихотворения 1913–1920 / М. И. Цветаева. — М.: Эллис Лак, 1994.

6. Саакянц, А. А. Марина Цветаева: Жизнь и творчество / А. А. Саакянц. — М.: Эллис Лак, 1997. — 816 с.

7. Бродский, И. Об одном стихотворении (о Цветаевой) // Сочинения Иосифа Бродского: В 7 т. Т. 5. — СПб.: Пушкинский фонд, 1999.

8. Зубарева, В. К. «Мир» и «Миф» Марины Цветаевой / В. К. Зубарева. — М.: Языки славянской культуры, 2014.

РАЗРАБОТКА И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО СРЕДИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ ПОСТОЯННОГО КОНТАКТА С НОСИТЕЛЯМИ ЯЗЫКА

Акрамова Насиба Хамитовна
Преподаватель русского языка и литературы Каттакурганского государственного педагогического института
Каримов Ислом Одилович
Студент 4 курса направления Русский язык в иноязычных группах Каттакурганского государственного педагогического института

Аннотация: *В условиях отсутствия постоянного общения с носителями изучение русского языка требует эффективных стратегий. Важны цифровые технологии, приложения, медиаконтент — фильмы, музыка, подкасты. Развитию навыков помогают чтение, ведение дневника, транскрипция, онлайн-сообщества. Погружение в язык и регулярная практика улучшают произношение, словарный запас и грамматику. Постановка целей и коммуникативный подход повышают мотивацию и уверенность. Эти методы способствуют успешному овладению языком даже без языковой среды, обеспечивая устойчивый прогресс в говорении, аудировании, чтении и письме*

Ключевые слова: *русский язык как иностранный, стратегии обучения, цифровые технологии, самостоятельная работа, медиаресурсы, коммуникативный подход, погружение в язык, языковая компетенция*

Abstract: *In the absence of constant communication with native speakers, learning Russian requires effective strategies. Digital technologies, apps, and media content such as movies, music, and podcasts are essential. Reading, journaling, transcription, and online communities contribute to skill development. Immersion in the language environment and regular practice improve pronunciation, vocabulary, and grammar. Setting goals and adopting a communicative approach enhance motivation and self-confidence. These methods contribute to successful language acquisition even in the absence of native speakers, ensuring constant progress in speaking, listening, reading, and writing.*

Keywords: *Russian as a foreign language, learning strategies, digital technologies, independent work, media resources, communicative approach, immersion in the language, and language competence.*

Annotatsiya: *Ona tilida so'zlashuvchilar bilan doimiy aloqa bo'lmasa, rus tilini o'rganish samarali strategiyalarni talab qiladi. Raqamli texnologiyalar, ilovalar, media — kontent filmlari, musiqa, podkastlar-bularning barchasi muhim. O'qish, jurnalga yozish, transkripsiya, onlayn hamjamiyatlar*

ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tilga sho'ng'ish va muntazam ravishda mashq qilish talaffuz, lug'at va grammatikani yaxshilaydi. Maqsadlarni belgilash va kommunikativ yondashuv motivatsiya va ishonchni oshiradi. Ushbu usullar til muhitisiz ham tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi, suhbat, tinglash, o'qish va yozishda barqaror taraqqiyotni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: *rus tili chet tili sifatida, ta'lim strategiyalari, raqamli texnologiyalar, mustaqil ish, media-resurslar, kommunikativ yondashuv, tilga sho'ng'ish, til kompetentsiyasi*

Почему общение с носителями ускоряет изучение?

Студенты, ежедневно общающиеся с носителями русского языка (например, в семье, на работе или среди друзей), быстро достигают беглости речи.

Даже если их грамматические ошибки (например, в падежах и роде) существительных или выдаются недостаточный опыт, они способны вести общения на повседневные темы свободно. Однако для тех, кто не имеет такого контакта, скорость прогресса снижается из-за ограничений в практике беглость, уместность, вместе с тем понимание на слух. Интерференция родного языка усугубляет проблему: типичные ошибки включают неправильный порядок слов, смешение времен глаголов или лексические неточности.

Общение с носителями — идеальный, но не всегда доступный метод. Альтернативы требуют большей мотивации, чем принуждение как на работе, но они эффективны при регулярности. Далее мы рассмотрим проверенные стратегии, с примерами и упражнениями.

Поиск альтернативных языковых партнеров

Многие студенты жалуются на отсутствие русскоязычных знакомых. Однако не обязательно искать идеального носителя — подойдут однокурсники или друзья, тоже изучающие русский. Общение с «ровесниками» психологически комфортнее для начинающих, так как партнеры могут не замечать всех ошибок и сами говорить с акцентом, но это стимулирует правильную формулировку мыслей и четкое произношение.

Для этого можно начать с простых диалогов: предлагайте темы вроде «Расскажи о своем дне», «Какие у тебя хобби?». Если партнер сопротивляется и отвечает на родном языке, продолжайте говорить по-русски, чтобы он «переключился». Устройте игры для мотивации. Например:

Соревнование на «запрет слов»: Кто первым скажет 10 слов не по-русски — покупает угощение.

Игра на скорость: Кто больше идей расскажет за 30 секунд (например, о путешествиях). Это развивает спонтанность и снижает страх ошибок.

Для онлайн-альтернатив используйте приложения вроде HelloTalk или Tandem, где можно подключаться к русскоязычным пользователям. В условиях Узбекистана, где контакты ограничены, эти инструменты позволяют практиковать диалоги в реальном времени, фокусируясь на коррекции интерференции (например, тренировка «р» и «л», которых может не быть в узбекском).

Говорите с самим собой как с языковым партнером

Если партнеров нет даже среди знакомых, практикуйте монологи и внутренние переводы. Этот метод, описанный в книге «Как я изучаю языки» Като Ломб, ускоряет запоминание: переводите мысли с родного языка на русский, говоря вслух.

Начните с повседневных ситуаций. Например: «Сегодня я поел плов на обед и почувствовал себя сытным, а потом вышел на прогулку». Повторяйте, пока перевод не станет автоматическим. Скоро вы начнете думать на русском напрямую. Это выявляет пробелы в лексике — посмотрите слова в словаре сразу. Для мотивации ведите дневник: записывайте мысли на русском ежедневно. Можно выполнять следующие упражнения:

Описание дня: Запишите голосовые сообщения (в мессенджерах) и прослушайте свои ошибки.

Ролевая игра перед зеркалом: Имитируйте разговоры (например, покупка в магазине), фокусируясь на артикуляции.

Это особенно полезно для преодоления интерференции: замечайте, где родной язык влияет на структуру предложений, и корректируйте (например, привыкайте к порядку: субъект + глагол + объект вместо объект + субъект).

Упражнение «Слушай и повторяй» для произношения

Правильное произношение — ключ к пониманию. Русские звуки (например, шипящие или глухие согласные) могут отличаться от звуков родного языка, что вызывает коммуникативные барьеры.

Найдите аудиотексты (на YouTube, Lingua или образовательных сайтах) — выучите строки из русских песен, новостей или подкастов. Повторяйте фразу за фразой, копируя скорость, интонацию и звуки. Делайте 5–10 повторов за сессию. Например: Выберите текст из рассказа «Муму» Тургенева: слушайте аудио,

повторяйте описание персонажей, или посмотрите эпизод сериала «Игра престолов» с субтитрами на русском и повторите диалоги.

Это развивает аудирование. Перегрузка от быстрой речи естественна, но регулярные упражнения по 20 минут в день, улучшают понимание. Избегайте механического чтения — фокус на естественности.

Чтение и письмо для расширения словарного запаса

Богатый лексикон — основа общения. Читайте адаптированные тексты: сказки, рассказы, романы на русском. Это не только пополняет словарь, но и учит стилю и нюансам.

Начинайте с коротких текстов, затем переходите к анализу. После чтения пишите резюме или эссе. Рекомендуемые произведения (адаптированные для уровня B1–B2):

«Муму» И. С. Тургенева: описание эмоций и отношений; помогает в описательных задачах.

«Отцы и дети» И. С. Тургенева: диалоги поколений; развивает аргументацию и словарь социальных тем.

«Хамелеон» А. П. Чехова: сатира на власть; учит распознавать иронию и контекст.

«Спать хочется» А. П. Чехова: семейные отношения; полезно для повествований.

Можно добавите новые произведения для разнообразия: «Человек в футляре» А. П. Чехова: анализ консерватизма; «Анна Каренина» Л. Н. Толстого (адаптированная версия): темы любви и общества; «Мастер и Маргарита» М. А. Булгакова (упрощенная): фантазия и юмор.

Проводите вопросно-ответные беседы: задавайте вопросы по тексту («Почему Герасим утопил Муму?») и отвечайте письменно/устно.

Это корректирует интерференцию (например, правильное использование аналогов слов). Комбинируйте с письмом: ведите блог на платформах на русском.

Общение в социальных сетях и медиа

Интересуетесь разговорным языком? Присоединяйтесь к русскоязычным группам в VK, Telegram или Reddit (например, форумы о кино, спорте или хобби). Участвуйте в дискуссиях, комментируйте посты, спрашивайте совета. Это практика для реального общения без давления.

Выберите темы по интересам (например, кулинария — канал о русском борще). Пишущие там русские разделяют увлечения, что мотивирует. Примеры каналов: группы «Русский для иностранцев» в Telegram. Для письма: отвечайте на посты, корректируя грамматику позже. Статистика показывает (по данным языковых приложений), что социальные сети увеличивают practiced time на 30–50%.

Для аудирования смотрите: фильмы («Левиафан» Андрея Звягинцева — для сложных диалогов), сериалы («Друзья» с российским дубляжом), мультфильмы, новости (RT или BBC News на русском), музыку (поиск «русские хиты»). Слушайте подкасты вроде «Медузы» или «Арзамаса». Комбинируйте с субтитрами: сначала читайте, потом слушайте без них.

Заключение, изучение русского языка без ежедневного общения с носителями требует активного применения альтернативных стратегий, таких как общение с языковыми партнёрами, монологи с самим собой, упражнения на повторение, чтение литературы, участие в социальных сетях и просмотр видео.

Эти методы не только компенсируют отсутствие реального иммумерсии, но и помогают преодолеть интерференцию родного языка, укрепляя навыки произношения, лексикона и беглости речи. Регулярная практика — по 30–60 минут в день — гарантирует прогресс, делая русский доступным и увлекательным даже в условиях ограниченных контактов. Помните: успех зависит от вашей мотивации и последовательности. Начните с одной стратегии сегодня, и скоро вы заметите улучшения.

ИСТОЧНИКИ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Щукин А.Н. «Методика преподавания русского языка как иностранного» (2010)
2. Тер-Минасова С.Г. «Язык и межкультурная коммуникация» (2000)
3. Като Ломб «Как я изучаю языки» (1970, переиздания):
4. Кузьмин С.С., Соловьева Н.Н. «Теория и практика обучения русскому языку» (2015).
5. Дрождикова О.А. «Практическая методика РКИ» (2020)

PROKURATURA TIZIMINING HUQUQIY MAQOMI

Eshonqulov Asror Bozor o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universteti Jinoiy -odil sudlov fakulteti 2- bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada prokuratura tizimining huquqiy maqomi va uning vakolatlari tahlil qilinadi. Prokuratura, davlat huquqiy tizimida muhim o‘rin tutadi va jinoiy adolatni ta'minlash, davlat va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek, qonunbuzarliklarni aniqlash va bartaraf etish bilan shug‘ullanadi. O‘zbekistonda prokuratura tizimi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, "Prokuratura to‘g‘risidagi" qonunga asoslanadi va mustaqil davlat organi sifatida faoliyat yuritadi. Maqolada prokuraturaning vakolatlari, uning funksiyalari va davlat tizimidagi o‘rni, shuningdek, prokuraturaning faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar hamda tizimning jamiyatdagi o‘rni ko‘rsatiladi. Ushbu maqola, prokuraturaning jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Prokuratura tizimi va Huquqiy maqom, Vakolatlari, Tergov, Normativ-huquqiy hujjatlar, O‘zbekistonda prokuratura, Fuqarolar huquqlarini himoya qilish,Sud tizimi, Huquqiy nazorat.*

"LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE"

Abstract: *This article analyzes the legal status of the prosecutorial system and its powers. The prosecutor's office holds a pivotal role within the state legal framework, tasked with ensuring criminal justice, safeguarding the rights and freedoms of both the state and its citizens, and identifying and addressing violations of the law. In Uzbekistan, the prosecutorial system is founded on the Constitution of the Republic of Uzbekistan and the Law "On the Prosecutor's Office," and operates as an independent state body. The article examines the office's powers, its functions and position within the state apparatus, as well as the normative-legal acts that regulate its activities and its role in society. This study aims to underscore the importance of the prosecutor's office in upholding the rule of law.*

Keywords: *Prosecutorial system and legal status, Powers, Investigation, Normative-legal acts, Prosecutor's office in Uzbekistan, Protection of citizens' rights, Judicial system, Legal oversight.*

ПРАВОВОЙ СТАТУС СИСТЕМЫ ПРОКУРАТУРЫ.

Аннотация: *В данной статье анализируется правовой статус прокуратуры и её полномочия. Прокуратура занимает важное место в государственно-*

правовой системе, занимается обеспечением уголовной справедливости, защитой прав и свобод граждан и государства, а также выявлением и устранением правонарушений. Система прокуратуры Узбекистана основывается на Конституции Республики Узбекистан и законе «О прокуратуре» и действует как независимый государственный орган. В статье рассматриваются полномочия прокуратуры, её функции и роль в государственной системе, а также нормативно-правовые акты, регулирующие её деятельность, и место системы в обществе. Цель статьи — освещать важность прокуратуры в обеспечении верховенства закона в обществе.

Ключевые слова: *Система прокуратуры и правовой статус, полномочия, расследование, нормативно-правовые акты, прокуратура в Узбекистане, защита прав граждан, судебная система, правовой контроль.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimida prokuratura muhim o‘rin tutadi. Ushbu organ davlat manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Prokuraturaning asosiy vazifasi jinoyatlarni tergov qilish, sudlarga jinoiy ishlarni taqdim etish va huquqiy nazoratni amalga oshirishdan iborat. Bu maqolada prokuratura tizimining huquqiy maqomi, uning vakolatlari va funksiyalari, shuningdek, tegishli normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilinadi.

Prokuratura Tizimining Huquqiy Maqomi.

Prokuratura tizimi — O‘zbekiston Respublikasi hududida faoliyat yurituvchi barcha prokuratura organlari majmuasidir. Bu tizim vertikal tuzilishga ega bo‘lib, quyidagilardan iborat:

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi,

Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasi,

Viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari,

Tuman va shahar prokuraturalari,

Harbiy prokuratura va ixtisoslashgan prokuratura organlari. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga ko‘ra, prokuratura – mustaqil davlat organidir, u davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash va jinoiy jarayonlarni nazorat qilish vazifasini bajaradi. Prokuraturaning huquqiy maqomi, uning boshqa davlat organlaridan mustaqil bo'lishini ta'minlaydi. Bosh prokuror, prokuraturaning yuqori organi sifatida, tizimni boshqaradi va uning faoliyatini nazorat qiladi. Prokuraturaning mustaqilligi, qonuniylikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega, chunki bu uning faoliyatiga hech qanday tashqi bosim ko‘rsatmasligini ta'minlaydi.

Prokuraturaning Vakolatlari.

Prokuratura davlat organi bo‘lib, u qonunlarning aniq va bir xil ijro etilishini nazorat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida prokuratura tizimi Konstitutsiyaviy asosga ega bo‘lib, uning asosiy vakolatlari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi. Prokuraturaning vakolatlari davlatning huquqiy tizimida ajralmas o‘rn tutadi. Jinoiy ishlarni olib borish va nazorat qilish: Prokuratura jinoiy tergovlarni olib boradi, jinoyatlarni aniqlash va jinoyatchilarni jazolash uchun tegishli choralar ko‘radi. Shu bilan birga, sud jarayonlarida davlat manfaatlarini himoya qiladi va jinoiy ishlarni sudga taqdim etadi.

Tergovni nazorat qilish: Prokuratura tergov organlarining faoliyatini nazorat qiladi. Agar tergov organlari qonunlarga amal qilmasa yoki tergov jarayonlari to‘g‘ri o‘tkazilmasa, prokuratura ularni tuzatish uchun tegishli chora-tadbirlar ko‘radi.

Qonunbuzarliklarni aniqlash: Prokuratura, davlat organlari va boshqa tashkilotlarda qonunbuzarliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun nazorat olib boradi. Bu faoliyat, davlat boshqaruvi va xususiy sektorda qonun ustuvorligini ta'minlashga yordam beradi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish: Prokuratura, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, ularning erkinliklarini cheklovchi har qanday holatni bartaraf etish uchun qonun doirasida faoliyat yuritadi. Bu, ayniqsa, davlat va jamiyat manfaatlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Boshqa davlat organlarini nazorat qilish: Prokuratura, boshqa davlat organlari faoliyatini nazorat qilish va ularning ishlarini qonuniyligini ta'minlash uchun ko‘p hollarda ular bilan hamkorlik qiladi. Bu nazorat organlarining xatoliksiz va samarali ishlashiga yordam beradi.

Prokuraturaning Faoliyatini Tartibga Soluvchi Normativ-Huquqiy Hujjatlar.

Prokuraturaning faoliyatini tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat O‘zbekiston Respublikasining "Prokuratura to‘g‘risidagi" qonuni hisoblanadi. Ushbu qonunda prokuraturaning tuzilishi, uning huquqiy maqomi, vakolatlari, funksiyalari va nazorat qilish huquqlari aniq belgilangan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi, va Jinoiy Jazolarni Ijro Etish Kodeksi kabi me'yoriy hujjatlar prokuraturaning faoliyatini tartibga soladi. Ushbu hujjatlar orqali prokuraturaning qonun ustuvorligini ta'minlashdagi o‘rni belgilangan. "Prokuratura to‘g‘risidagi" asosiy qonun prokuratura tizimining tuzilmasi, funksiyalari, huquqlari, majburiyatlari, prokurorlarning maqomi va javobgarligini tartibga soladi.Qonunda prokuraturaning jinoyatlarni tergov qilish, davlat ayblovini qo‘llash, qonuniylikni ta’minlashdagi ishtiroki aniq belgilangan.

Prokuraturaning Jamiyatdagi O‘rni

Prokuratura tizimi davlatning huquqiy tuzilmasida markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Uning asosiy vazifalari fuqarolar va davlat manfaatlarini himoya qilishdan iborat.

Prokuratura davlat hokimiyatini muhim institutlaridan biri hisoblanadi U jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda katta rol o'ynaydi. Uning faoliyati qonuniylikni mustahkamlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Prokuratura barcha idora, tashkilot, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishini nazorat qiladi. Bu jamiyatda adolatni, barqarorlikni va tartib-intizomning asosiy kafolatidir.

Prokuratura huquqiy ma'daniyatni rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi. Prokuratura organlari aholiga qonunchilik normalarini tushuntirish, huquqbuzarliklarning oldini olish borasida profilaktik tadbirlar o'tkazadi. Bu esa jamiyatda huquqiy ong va madaniyatning yuksalishiga xizmat qiladi.

Xususan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Prokuratura organlarining moddiy-texnika ta'minotini yaxshilash hamda shtatlari sonini ko'paytirish to'g'risida"gi 1993-yil 19-sentabrdagi 468-sonli qarori (hozir kuchini yo'qotgan);

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston

Respublikasining Harbiy prokuraturasini tashkil qilish to'g'risida"gi 1999-yil 30-martdagi PF-2277-son farmoni;

O'zbekiston Respublikasining "Prokuratura to'g'risida"gi

O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida 2001-yil 29-avgustdagi 257-II-son qonuni;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston

Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2002-yil 28-noyabrdagi 415-sonli qarori;

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining "O'zbekiston

Respublikasi Oliy Majlisi Senatining reglamentini tasdiqlash to'g'risida"gi 2005-yil 6-maydagi 29-I-sonli qarori;

Ushbu hujjatlar prokuratura organlarining huquqiy maqomi

shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston

Respublikasi Prokuraturasi organlari to'g'risida"gi 1992-yil 8-yanvardagi PF-313- sonli Farmonida O'zbekiston Respublikasida Sobiq Ittifoq qaramog'idagi O'zbekiston SSR prokuraturasi O'zbekiston Respublikasi prokuraturasi aylantirilgan. Shu orqali prokuratura organlari huquqiy maqomi shakllantirila boshlangan. Ammo u vaqtda hali kamchiliklar ancha bo'lib, bir qancha o'zgartirish va qo'shimchalar talab etilgan. O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasi prokuratura organlarining huquqiy maqomini yanada mustahkamlab

berdi.Xususan,yuqorida ta'kidlaganimizdek, Konstitutsiyamizning XXV bobi, ya'ni 143-, 144-, 145-va 146-moddalari prokuratura organlarining huquqiy maqomini mustahkamlab bergan. Shuni ta'kidlash lozimki, bosh qomusimizga hozirgi kunda

15 marotaba o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan bo'lsa ham, 1992-yildan beri prokuratura qismi o'zgarishlarsiz kelayotgan qismlardan bo'lib turibdi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar amalga oshiradi. Prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimiga O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori boshchilik qiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasining prokurori O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori bilan kelishilgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasining oliy vakillik organi tomonidan

tayinlanadi. Viloyatlarning prokurorlari, tuman va shahar prokurorlari O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori tomonidan tayinlanadi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurorining, viloyat, tuman va shahar prokurorlarining vakolat muddati — besh yil.

Tergov bu- jinoyat sodir etilganligi haqidagi dalillarni to'plash, tahlil qilish va jinoyatni fosh etishga qaratilgan jarayondir. Prokuratura tergov organlarining qonuniyligini nazorat qiladi va ayrim hollarda o'zi ham bevosita tergov yuritadi. Masalan, harbiy prokuratura, korrupsiyaga qarshi kurashish doirasidagi ishlar.

Sud tizimi.

Prokuratura va sud tizimi o'zaro bog'liq. Prokuror sudda: Davlat ayblovini ilgari suradi, Sud qarorlarining qonuniyligini nazorat qiladi, Noqonuniy qarorlar ustidan protest kiritish huquqiga ega. Sud va prokuratura o'rtasidagi bu hamkorlik jinoyat ishlarining adolatli ko'rib chiqilishiga xizmat qiladi.

Huquqiy nazorat.

Prokuratura barcha davlat organlari, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolarning qonunlarga rioya etishini tekshiradi. Bu nazorat quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

Nazorat tekshiruvlari,

Taqdimnoma, ogohlantirish, protest kiritish,

Jinoyat ishi qo'zg'atish,

Sudga da'vo kiritish.

Xulosa va takliflar

Prokuratura tizimi O'zbekiston Respublikasining huquqiy tizimida ajralmas va muhim o'rin egallaydi. Uning vakolatlari jinoiy adolatni ta'minlash, davlat va fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini saqlashda beqiyos ahamiyatga ega.

Prokuraturaning samarali ishlashi jamiyatdagi xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi, shu bilan birga, jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Prokuraturaning huquqiy maqomi va vakolatlari, davlatning huquqiy tizimi samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi, shuning uchun uning faoliyatini yanada takomillashtirish va kuchaytirish zarurati mavjud.

Prokuraturaning mustaqilligini va qonunlarni kuchaytirish kerak, Ayniqsa uning xolisligini ta'minlash uchun. Prokuratura faoliyatining shaffofligini oshirish va xalq bilan muloqotni yaxshilash uchun yangi texnologiyalardan foydalanish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023-yil 30-aprel).

2. O'zbekiston Respublikasining Prokuraturasi to'g'risidagi qonun. (1992-yil 9-dekabr).

3. Kamolov, I. (2017). "Prokuratura tizimi va uning funksiyalari". Toshkent Davlat Yuridik Universiteti nashriyoti.

4. Nuriyev, S. (2015). "Huquqiy davlat va prokuraturaning o'rni". Jurnal of Legal Studies, 45-57.

5. G'ulomov, A. (2018). "Prokuratura tizimi va uning huquqiy maqomi: muammolar va yechimlar". Huquqshunoslik va Innovatsion Rivojlanish, 12-23.

6. Djuraboev, R. (2019). "Prokuratura tizimi va huquqiy madaniyat". Toshkent: O‘zbekiston Yuridik Akademiyasi nashriyoti.

7. O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g’risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqidagi” Qonuni.

UO'K 631.314

KOMBINATSIYALASHGAN MASHINALARDA QO'LLANILADIGAN G'ALTAKMOLALARNING AYLANISH O'QLARI ORASIDAGI BO'YLAMA MASOFANI ULARNING ISH KO'RSATKICHLARIGA TA'SIRI

Eshmatova G Q

Institute of Ground Forces of the University of Military Security and Defense of the Republic of Uzbekistan, Uzbekistan e-mail: g.eshmatova@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kombinatsiyalashgan mashinalar tarkibida qo'llaniladigan tandem g'altakmolalarning aylanish o'qlari orasidagi bo'ylama masofani ularning ish ko'rsatkichlariga ta'sirini asoslash bo'yicha nazariy tadqiqotlarning natijalari keltirilgan. Tajribalarni o'tkazishda tandem g'altakmolalarning aylanish o'qlari orasidagi bo'ylama masofa 45 cm dan 65 cm gacha har 5 cm oraliqda o'zgartirildi. O'tkazilgan eksperimental tadqiqotlar asosida tuproqning uvalanish sifati va zichligi agrotexnik talablar darajasida bo'lishi va g'altakmolalarning tortishga qarshiligi minimal bo'lishini ta'minlash uchun g'altakmolalar aylanish o'qlari orasidagi bo'ylama masofaga 60 cm bo'lishi lozimmligi aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *tandem g'altakmola, aylanish o'qlari, bo'ylama masofa, plankali g'altakmola, trubali g'altakmola, tuproq fraktsiyalari, tuproqning zichligi, tortishga solishtirma qarshilik.*

Аннотация: *В данной статье представлены результаты теоретических исследований по обоснованию влияния продольного расстояния между осями вращения тандемных катков, используемых в составе комбинированных машин, на их показатели работы. При проведении экспериментов продольное расстояние между осями вращения тандемных катков изменялось от 45 cm до 65 cm через каждые 5 cm. На основе проведенных экспериментальных исследований установлено, что для обеспечения качества крошения и плотности почвы на уровне агротехнических требований и минимального тягового сопротивления катка продольное расстояние между осями вращения катка должно быть 60 cm.*

Ключевые слова: *тандемный каток, оси вращения, продольное расстояние, планчатый каток, трубчатый каток, фракции почвы, плотность почвы, удельное тяговое сопротивление.*

Annotation: *This article presents the results of theoretical studies to substantiate the influence of the longitudinal distance between the axes of rotation of tandem rollers used in combined machines on their performance indicators. During the experiments, the longitudinal distance between the axes of rotation of the tandem rollers was changed from 45 cm to 65 cm every 5 cm. Based on the conducted experimental studies, it*

was established that to ensure that the quality and density of soil crumbling are at the level of agrotechnical requirements and the draft resistance of the rollers is minimal, the longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers should be 60 cm.

Keywords: *tandem roller, rotation axes, longitudinal distance, planar roller, tubular roller, soil fractions, soil density, specific traction resistance.*

INTRODUCTION

Currently, planar, toothed planar, segmented, tubular, flat-surfaced, toothed, and ring-toothed rollers are widely used in combined machines [1]. However, this type of roller has several technical and technological shortcomings that affect their performance indicators. In order to eliminate these shortcomings, existing rollers have been improved in the direction of increasing performance indicators, on this basis, a two-row (tandem) roller has been developed, and scientific and innovative research is being conducted to substantiate its parameters.

Research methodology. The tandem roller consists of an N-shaped frame 1 with plank 2 and tubular 3 rollers installed in a row, as well as rods 4. Pulls 4 connect frame 1 to the machine [2]. The rollers are mounted on the frame using bearings, the pulls are hinged to both the frame and the machine, which allows the rollers to work in accordance with the terrain.

During operation, the plank roller installed in the first row loosens the topsoil, crushes and partially compacts the clods, the tubular roller installed in the second row further crushes the clods and compacts the soil to the required degree.

This article presents the results of studies to determine the influence of the longitudinal distance between the axes of rotation of rollers used in combined machines on their performance indicators, in which the influence of this parameter on the degree of soil crumbling ($\Phi_{<25}$), i.e., the amount of soil fractions smaller than 25 mm, density (ρ), and specific tractive resistance (R_c), i.e., its tractive resistance per meter of working width, was studied. When conducting experimental studies, O‘zDSt 3412:2019 “Testing of agricultural machinery. Machines and implements for surface tillage. Test Program and Methods” and O‘zDSt 3193:2017 “Testing of Agricultural Machinery. Method of Energy Evaluation of Machines” [3,4].

Analysis of the research results. Experimental studies were conducted to study the influence of the longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers on the degree of soil crumbling, i.e., the amount of soil fractions smaller than 25 mm, soil density, and the specific draft resistance of the rollers, i.e., the draft resistance per meter of the device's working width.

During the experiments, this distance was changed from 45 cm to 65 cm every 5 cm. This was achieved by moving the rollers forward and backward in the holes made in the side beams of their frame (Fig. 1). In this case, the diameter of the roller base D = 35 cm, the number of planks and pipes n = 10 pieces, the installation angle of the planks and pipes α = 15°, Q = 3.0 kN/m, and the speed of the unit 6 and 8 km/h were determined.

Figure 1. View of the field installation during operation

The results obtained in the experiments are presented in Table 4.6, Figure 4.10.

Table 1.

Influence of the longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers on their performance indicators

Longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers, cm	Soil density, g/cm³	Content of soil fractions, %			Specific draft resistance of the device, kN/m
		Fraction sizes, mm			
		50›	50-25	25›	
6 km/h					
45	0,99	6,3	16,3	77,4	0,98
50	1,11	4,4	15,7	79,9	0,96
55	1,16	3,1	14,2	82,7	0,94
60	1,17	2,8	13,7	83,5	0,93
65	1,20	2,3	13,6	84,1	0,93
8 km/h					
45	0,97	6,5	15,2	78,3	1,0
50	1,06	4,4	14,8	80,8	0,98
55	1,14	3,2	13,1	83,7	0,95
60	1,15	2,4	12,9	84,7	0,94
65	1,17	2,0	12,6	85,4	0,94

From them it can be seen that at both speeds, with an increase in the distance between the axes of rotation of the rollers from 45 cm to 65 cm, the degree of soil crumbling and soil density increased. For example, at a speed of 6 km/h, with an increase in the distance between the axes of rotation of the rollers from 45 cm to 65 cm, the degree and density of soil crumbling, i.e., soil fractions smaller than 25 mm, increased from 77.4% to 84.1% and from 0.99 to 1.20 g/cm³. The same results were obtained at a speed of 8 km/h.

This is due to the fact that with an increase in the distance between the axes of rotation of the rollers, large clods of soil are wedged between them, and the soil pile decreases. With an increase in the longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers, the specific tractive resistance decreased for the above-mentioned reasons.

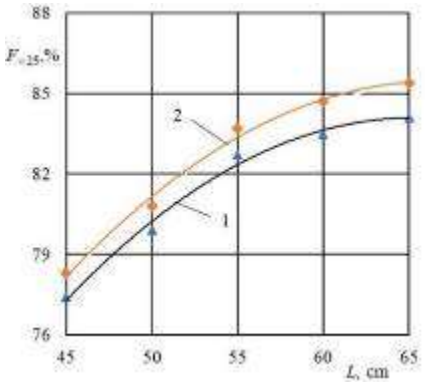

a)

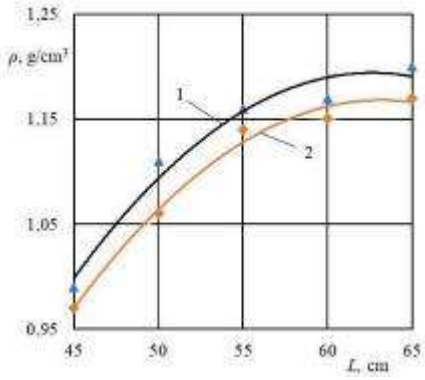

b)

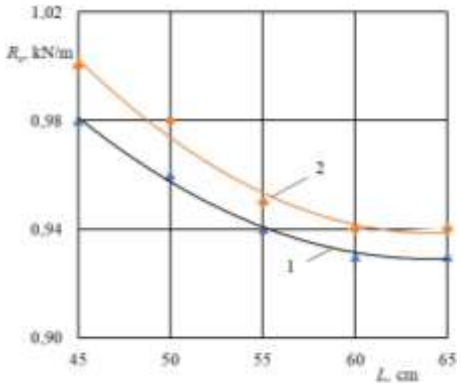

v)

1) at V=6 km/h; 2) at V=8 km/h

Figure 2. Changes in the degree of soil crumbling (a), density (b), and tractive resistance (c) of the roller depending on the longitudinal distance between its axes of rotation

The relationships shown in table 1 and figure 2 can be represented by the following empirical formulas, determined by the least squares method:

a) by the degree of soil crumbling (%):

at V=6 km/h $F_{<25}=-0,01666L^2+2,1629L+13,52$, ($r^2=0,9916$) (1)

at V=8 km/h $F_{<25}=-0,0157L^2+2,0906L+15,92$; ($r^2=0,9924$) (2)

b) by soil density (g/cm^3):

at V=6 km/h $\rho=-0,0006L^2+0,0787L-1,272$, ($r^2=0,9699$) (3)

at V=8 km/h $\rho=-0,0006L^2+0,0758L-1,226$; ($r^2=0,9884$) (4)

v) by specific tractive resistance of the roller (N/m):

at V=6 km/h $R_c=0,1914L^2-23,837L+1068$, ($r^2=0,9858$) (5)

at V=8 km/h R_c=0,1886L^2-24,263L+1115. (r^2=0,9964) (6)

An increase in the speed of movement from 6 km/h to 8 km/h leads to a decrease in soil density, an increase in the quality of soil crumbling and specific gravity resistance.

According to the data presented in Table 1 and Figure 2, the longitudinal distance between the axes of rotation of the rollers should be 60 cm.

Conclusion. Thus, based on the conducted experimental studies, it can be concluded that to ensure that the quality and density of soil crumbling are at the level of agrotechnical requirements and the draft resistance of the rollers is minimal, the longitudinal distance between their axes of rotation should be 60 cm.

REFERENCES:

1. Petrovets V.R. Combined units for growing grain crops // Tractors and agricultural machinery, 2009, No. 10. - P. 7-8.

2. Ergashev M.M., Eshmatova G.K. Tandem roller used in combined machines // Collection of scientific articles of the International Scientific and Technical Conference on the topic "Innovative solutions for the creation of highly efficient agricultural machinery and increasing the level of use of technical means" - Тошкент, 2022. - Б. 76-78.

3. O'zDSt 3412:2019 "Testing of agricultural machinery. Machines and implements for surface tillage. Test Program and Methods" - Tashkent, 2019. - 53 p.

4. O'zDst 3193:2017 "Testing of agricultural machinery. Method of Energy Evaluation of Machines" - Tashkent: 2001. -18 p.

O'ZBEKISTONDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINING AHAMIYATI

Yaxshiboyeva Maftuna Xudoyor qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi: filologiya fakulteti 1-kurs 641-25 guruh talabasi maftunayaxshiboyeva6@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilining ahamiyati ortib borayotganini yoritadi. Unda mamlakatning global akademik va iqtisodiy hamjamiyatga integratsiyalashuviga qaratilgan ta'lim islohotlari natijasida talaba va o'qituvchilar orasida ingliz tiliga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada kuchaygani ta'kidlanadi. Maqolada ingliz tilining xalqaro ilmiy adabiyotlarga murojaat qilish, almashinuv dasturlarida ishtirok etish hamda bitiruvchilarning jahon mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, cheklangan o'quv resurslari, talabalar orasidagi til bilish darajasining turlicha ekanligi va malakali ingliz tili o'qituvchilariga ehtiyoj kabi mavjud muammolar ham tahlil etiladi. Muallif " ingliz tili o'qitishni kuchaytirish O'zbekiston oliy ta'lim sifatini oshirish va mamlakatning modernizatsiya hamda xalqaro hamkorlikka oid keng qamrovli maqsadlarini qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega", deb yakun yasadi.*

Kalit so'zlar: *ingliz tili, oliy ta'lim, O'zbekiston ta'lim islohotlari, globalizatsiya, akademik mobillik, xalqaro hamkorlik, ilmiy kommunikatsiya, ta'lim sifati, chet tili o'qitish metodikasi, raqobatbardoshlik.*

Аннотация: *Данная статья посвящена возрастающей важности английского языка в высших учебных заведениях Узбекистана. В ней рассматриваются результаты образовательных реформ, направленных на интеграцию страны в мировое академическое и экономическое сообщество, и отмечается значительный рост потребности в английском языке среди студентов и преподавателей.*

В статье подчеркивается, что английский язык важен для обращения к международной научной литературе, участия в программах обмена и повышения конкурентоспособности выпускников на мировом рынке труда.

Кроме того, анализируются существующие проблемы, такие как ограниченность учебных ресурсов, низкий уровень владения языком у некоторых студентов, а также нехватка квалифицированных преподавателей английского языка.

Автор делает вывод: «*Повышение уровня преподавания английского языка имеет ключевое значение для улучшения качества высшего образования в Узбекистане, а также для поддержки широкомасштабных целей модернизации страны и международного сотрудничества*».

Ключевые слова: *Английский язык, высшее образование, реформы образования в Узбекистане, глобализация, академическая мобильность, международное сотрудничество, качество образования, методика преподавания иностранных языков, конкурентоспособность.*

Abstract: *The article explores the growing importance of the English language in higher education insitutions across Uzbekistan.It highlights the country's ongoing educational reforms aimed at integrating Uzbekistan into the global academic and economic community,which has significantly increased the demand for English proficiency among university students and faculty.The article examines how English serves as a vital tool for accessing international scientific literature, participating in exchange programs, and improving graduates' competitiveness in the global job market.It also discusses current challenges, including limited teaching resources, varying levels f language competence among students, and the need for more qualified English instructors.The author concludes that strengthening English language education is essential for enhancing the quality of higher education in Uzbekistan and for supporting the nation's broader goals of modernization and international collabration.*

Key words: *English language, higher education, the educational reforms of Uzbekistan, globalization, academic mobility, international cooperation, scientific communication, foreign languange teaching methodology, competitiveness.*

Globalizatsiya jarayonining jadallashuvi, xalqaro hamkorlikning kengayishi hamda zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti oliy ta'lim tizimida ingliz tilining o'rnini keskin oshirdi.

Bugungi kunda ingliz tili nafaqat aloqa vositasi, balki ilmiy izlanish, innovatsiya, xalqaro tajriba almashinuvi va kasbiy muvaffaqiyatning ham asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ta'limiy islohotlar ham aynan shu maqsadga qaratilgan bo'lib, ingliz tilini o'qitish va o'rganish sifatini oshirish yuqori ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi.

Dunyo ta'lim tizimida ingliz tili xalqaro fan tili sifatida e'tirof etiladi.Ko'plab ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari, akademik resurslar ingliz tilida chop etiladi.

Shuningdek:

JST (WEB OF SCIENCE) Scopus, PubMed kabi ilmiy bazalarning asosiy qismi ingliz tilida yuritiladi;

Ko'plab nufuzli universitetlar ingliz tilida ta'lim beradi;

Xalqaro talabalar almashinuvi dasturlari

(SUSI, CIF, Erasmus+, WIC) ingliz tilisiz deyarli imkonsiz;

Raqamli innovatsiyalar, IT, biznes, muhandislik yo'nalishlaridagi terminologiyaning asosiy qismi ingliz tiliga asoslangan. Shu sababli oliy ta'lim talabasi ingliz tilini bilish uning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan muhim mezonlardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ingliz tilini o'rganishni rag'batlantiruvchi keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi:

maktabdan boshlab ingliz tilini 1-sinfdan o'qitish joriy etildi;

oliy ta'lim muassasalarida CEFR darajalari asosida baholash tizimi tatbiq etildi;

ko'plab universitetlarda ingliz tilidagi darslar soni oshirildi;

o'qituvchilarning malakasini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar yo'lga qo'yildi;

talabalar uchun xalqaro til sertifikatlarini olishga sharoit yaratildi.

Bu islohotlar natijasida universiterlarda ingliz tiliga bo'lgan ehtiyoj va talab yana-da oshdi.

Ingliz tilining talabalarga taqdim etayotgan imkoniyatlari.Oliy ta'limda ingliz tilini bilish quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi.

1.Sof ingliz tilida chop etilgan ilmiy adabiyotlarni mutolaa qilish.

Talabalar chet el ilmiy maqolalari, darsliklari va elektron resurslaridan foydalanish imkoniga ega bo'ladi.

2. Xalqaro loyihalarda ishtirok etish.

Ko'plab grantlar va ilmiy loyihalar ingliz tilini bilishni talab qiladi. Bu esa yosh olimlar va tadqiqotlar uchun keng imkoniyat yaratadi.

3. Akademik mobillik.

Talabalar va o'qituvchilar chet el universitetlarida o'qish, stajirovka o'tash, malaka oshirish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

4.Mehnat bozorida raqonbatbardoshlik.

Ingliz tilini bilgan mutaxassislar xalqaro kompaniyalarda ish topish imkoniga ega bo'ladi.

5.Zamonaviy texnologiyalarni tez o'zlashtirish.

Ko'plab dasturiy ta'minotlar va o'quv platformalari ingliz tiliga asoslangan.

Mavjud muammolar. Shunga qaramay ingliz tilini o'qitish jarayonida bir qator muammolar mavjud:

o'qituvchilar malakasining hududlar bo'yicha notekisligi;

o'quv resurslarining yetarli emasligi;

amaliy mashg'ulotlar uchun yetarli muhitning yo'qligi;

talabalar til ko'nikmalarining farqli darajada bo'lishi.

Yechimlar.

o'quv darslari davomida kommunikativ meodlaridan keng foydalanish;

multimedia va onlayn platformalarni keng joriy etish;

chet ellik mutaxasisslarni jalb qilish;

inliz tili klublari va amaliy muhitlarini yaratish;

o'qituvchilarni muntazam ravishda qayta tayyorlash.

Xulosa. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ingliz tilining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

U nafaqat talabalarning kasbiy rivoji, balki mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatlashligini oshirishda hamda bevosita muhim rol o'ynaydi.Ingliz tilini chuqr o'rganish ilmiy samaradorlikni oshiradi, ta'lim sifatini yaxshilaydi va yoshlarning global ta'lim hamjamiyatiga integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Shuning uchun ham ingliz tilini o'qitish tizimini yana-da takomillashtirish va rivojlantirish O'zbekiston ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ingliz tilini o'qitishni takomillashtirish to'g'risida" qarorlari va farmonlari.

2.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining chet tillarini o'qitishni rivojlantirishga oid qarorlari.

3.Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining ingliz tilini baholash va CEFR tizximini joriy etishga oid metodik ko'rsatmalari.

4. Nation, I.S.P. & Newton, J. Teaching ESL/ EFL Listening and Speaking. Routledge.

5. " Ta'lim to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni.

KASAL O‘SIMLIKLAR FIZIOLOGIYASI

Xurramova Shoira

Annotasiya: *Ushbu ishda o‘simliklarda kasalliklar paydo bo‘lganda yuzaga keladigan fiziologik o‘zgarishlar, ularning asosiy sababchilari, metabolik jarayonlarning buzilishi va himoya mexanizmlarining shakllanishi haqida ilmiy ma’lumotlar berilgan. Biotik va abiotik omillarning o‘simlik fiziologiyasiga ta’siri, fotosintez, nafas olish, suv almashinuvi hamda hujayra darajasidagi o‘zgarishlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kasalliklarga chidamli ekin navlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: Kasal o‘simliklar fiziologiyasi,Fitopatologiya, Biotik omillar, Abiotik omillar, Fotosintez buzilishi, Nafas olish kuchayishi, Suv almashinuvi, Metabolik jarayonlar, Hujayra o‘zgarishlari, Himoya mexanizmlari, Zamburug‘ kasalliklari, Bakterial infektsiya, Virusli kasalliklar, Rezistentlik, Fenol va lignin sintezi, Antioksidantlar, O‘simlik stressi.

***Аннотатция**: в данной работе представлены научные сведения о физиологических изменениях, возникающих у растений при развитии болезней, об их основных причинах, нарушениях метаболических процессов и формировании защитных механизмов. Проанализировано влияние биотических и абиотических факторов на физиологию растений, а также изменения фотосинтеза, дыхания, водообмена и клеточного уровня. Результаты исследования важны для создания устойчивых к болезням сортов сельскохозяйственных куль.*

Ключовы слова: *Физиология больных растений, Фитопатология, Биотические факторы, Абиотические факторы,Нарушение фотосинтеза, Усиление дыхания, Водный обмен,Метаболические процессы, Клеточные изменения, Защитные механизмы, Грибные заболевания,Бактериальная инфекция, Вирусные болезни, Резистентность, Синтез фенолов и лигнина, Антиоксиданты, Стресс растений.*

Annotasiya: *This study presents scientific information on the physiological changes that occur in plants during disease development, their main causal agents, disruptions in metabolic processes, and the formation of defense mechanisms. The impact of biotic and abiotic factors on plant physiology, as well as alterations in photosynthesis, respiration, water balance, and cellular responses, are analyzed. The findings are significant for the development of disease- resistant crop varieties.*

Keywords: *Physiology of diseased plants, Phytopathology, Biotic factors, Abiotic factors, Photosynthesis disruption, Increased, respiration, Water balance, Metabolic processes, Cellular alterations,*

Defense mechanisms, Fungal diseases,Bacterial infection, Viral diseases,Resistance, Phenolic and lignin synthesis,Antioxidants, Plant stress

KIRISH

Kasal o‘simliklar fiziologiyasi nima? Bu fan o‘simliklarda kasallik paydo bo‘lganda ularning ichki fiziologik jarayonlari qanday buzilishi, o‘simlikning o‘sishi, rivojlanishi va metabolizmidagi o‘zgarishlarni o‘rganadi. U fitopatologiyaning asosiy bo‘limlaridan biri.Kasallangan o'simlik fiziologiyasi o'simliklar kasalliklarining o'simliklar ichida qanday tarqalishini, o'simliklar organizmiga qanday ta'sir qilishini va kasallik paytida o'simlikning kimyoviy va jismoniy o'zgarishlarini o'rganadi. Bu o'simliklarning kasallik qo'zg'atuvchilari bilan o'zaro munosabatlari va kasallik belgilari paydo bo'lishining sabablarini tushunishga yordam beradi.

Kasallik fiziologiyasi quyidagilarni o'rganadi: Patogenlarning kirib borishi va tarqalishi: Kasallik qo'zg'atuvchisi (virus, bakteriya, zamburug') o'simlikka qanday kirib borishi (masalan, yara orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri hujayra devori orqali) va o'simlik ichida qanday tarqalishi.O'simlik hujayralariga ta'siri: Patogenlar o'simlik hujayralarining tuzilishi, vazifasi va metabolizmini qanday o'zgartirishi. O'simlikning javob reaksiyalari: O'simlikning kasallikka qarshi himoya mexanizmlari qanday ishlaydi. Masalan, o'simlik kasallik tarqalishini sekinlatish uchun hujayralarini o'ldirishi (nokroz) yoki maxsus kimyoviy birikmalarni hosil qilishi mumkin. Kasallik belgilari: Kasallik belgilari (masalan, dog'lar, xiralashish, o'sishdan to'xtash) qanday paydo bo'ladi va bu hujayra darajasida nima sodir bo'layotganligi bilan qanday bog'liqligi. O'simlikning metabolizmida o'zgarishlar: Kasallik vaqtida o'simlikning fotosintez, nafas olish, suv va mineral moddalar almashinuvida qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi. Ushbu bilimlar kasalliklarni aniqlash, ularga qarshi kurashish usullarini ishlab chiqish va kasalliklarga chidamli navlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Kasal o'simlik fiziologiyasi - bu o'simliklarda kasallik paydo bo'lgandasodir bo'ladigan fiziologik, biokimyoviy, hujayraviy va molekulyar o'zgarishlarni o'rganuvchi fan sohasi. U fitopatologiyaning tarkibiy qismi bo'lib, kasallikning rivojlanish mexanizmlarini (patogenez), o'simlikning kasallikka javob reaktsiyalarini va himoya mexanizmlarini tahlil qiladi.

Kasallikning paydo bo'lishi (Patogenez). Kasallik odatda uch bosqichda rivojlanadi:

1) Infeksiya bosqichi. Patogenlar (zamburug', bakteriya, virus, nematoda, hasharotlar) o'simlikka kiradi:Stomalar orqali, yarani orqali, kutikula orqali va ildizdan kiradi.

2) Kolonizatsiya. Patogen o'simlik ichida ko'payadi va uning hujayralariga zarar yetkazadi.

3) Fiziologik buzilishlar. Patogen ferment, toksin, sitokinlar va effektor oqsillarni ajratib chiqaradi bu hujayra metabolizmini buzadi.

Kasal o'simliklarda sodir bo'ladigan asosiy fiziologik o'zgarishlar.

A) Fotosintez kamayadi. Kasallikning eng birinchi belgisi fotosintezning pasayishi. Sababi: Xloroplastlar shikastlanadi, xlorofill parchalanadi, barglarda nekrozlar hosil bo'ladi,gaz almashinuvi buziladi natija energiya tanqisligi va o'sish sekinlashishi kuzatiladi.

B) Transpiratsiya va suv almashinuvi buziladi. Patogenlar ksilemani to'sib qo'yadi (masalan, Fusarium, Verticillium zamburug'lari). Natijada:suv o'tkazuvchanligi kamayadi, o'simlik so'lishi kuchayadi, barg turgori pasayadi, bakterial kuyishlarda esa transpiratsiya keskin ortadi barglar tez quriydi.

C)Hujayra nafas olishi kuchayadi. Kasal o'simliklarda stress nafas olishi ortadi:mitoxondriyalar shikastlanadi, energiya sarfi ko'payadi, "Oksidativstress" kuchayadi Bu jarayon o'simlikning himoya mexanizmlarini ishga soladi, ammo energiya zahiralarini kamaytiradi.

D)Metabolizm buzilishi. Patogenlar o'simlikdan oziqlanishi uchun metabolik jarayonlarni o'zgartiradi: Uglevodlar parchalanishi tezlashadi, kraxmal zaxiralari kamayadi, aminokislotalar buziladi, fenol birikmalari ko'payadi. virusli kasalliklarda oqsil sintezi ham buziladi.

E) Gormonlar disbalansi. Kasallikda o'simlik fitogormonlari o'zgaradi: Gormon o'zgarishi oqibatida auksin kamayadi o'sish sekinlashadi, sitokinin kamayadi barg sarg'ayishi, abssizat kislota (ABA) ortadi stomalar yopilishi, etilen keskin ortadi barg to'kilishi, qarish jarayoni kuzatiladi.

Kasal o'simlik fiziologiyasi o'simlikning patogen bilan "kurashi", kasallikning rivojlanishi va unga javoban yuzaga keladigan fiziologik jarayon hisoblanadi.Kasal o'simliklar fiziologiyasi o'simliklarda kasallik paytida sodir bo'ladigan ichki jarayonlarni o'rganadi. Patogenlar yoki noqulay sharoitlar ta'sirida o'simlikning fotosintez, nafas olish, suv almashinuvi, oziqa moddalar tashilishi va gormonlar muvozanati kabi muhim fiziologik jarayonlari buziladi. Natijada o'simlikning o'sishi sekinlashadi, hosildorligi pasayadi va umumiy hayotiy faoliyati susayadi

Kasal o‘simliklar fiziologiyasi — o‘simlik organizmida kasallik paydo bo‘lganda sodir bo‘ladigan murakkab fiziologik, biokimyoviy va hujayraviy jarayonlarni chuqur o‘rganadigan fan bo‘lib, fitopatologiya rivojida muhim o‘rin tutadi.

O‘simlik kasalliklari yuzaga kelganda birinchi navbatda ularning normal hayot faoliyati izdan chiqadi: fotosintezning pasayishi, nafas olishning kuchayishi, oziq moddalarning qayta taqsimlanishi, suv almashinuvi buzilishi, hujayralar ichidagi metabolik jarayonlarning izdan chiqishi va hujayra strukturalarining shikastlanishi kuzatiladi.

Ushbu o‘zgarishlar o‘simlikning o‘sishi, rivojlanishi va hosildorligining sezilarli darajada kamayishiga olib keladi.

Biotik omillar — zamburug‘lar, bakteriyalar, viruslar, nematodlar — o‘simlik fiziologiyasiga eng katta zarar yetkazadigan patogenlardir.

Ular o‘simlik to‘qimalariga kirib olib, fermentlar, toksinlar yoki virusli zarralar yordamida hujayra tuzilishini buzadi, modda almashinuvini izdan chiqaradi.

Abiotik omillar, masalan, yuqori harorat, sovuq, tuzlanish, kimyoviy moddalar yoki suv tanqisligi ham o‘simlik fiziologiyasini buzib, kasallik alomatlariga o‘xshash simptomlar keltirib chiqaradi.

O‘simlikning kasallikka javob reaksiyasi murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, avvalo stressga qarshi gormonlar (masalan, ABA) miqdori ortadi, himoya moddalari — fenollar, flavonoidlar, lignin, antioksidantlar — sintezi kuchayadi.

Hujayralarda kallus to‘qimasi hosil bo‘lishi, tomirlarning qalinlashuvi, periderm shakllanishi kabi anatomik- histologik himoya mexanizmlari ishga tushadi. Bu jarayonlar o‘simlikni patogenlarning yanada chuqur kirib borishidan yoki to‘qimalarni butkul nobud bo‘lishidan himoya qiladi.

Kasallik oqibatlari o‘simlikning barcha fiziologik faoliyatini izdan chiqaradi: fotosintez 30–60% gacha pasayadi, o‘sish jarayoni sekinlashadi, organik moddalar zaxirasi tez sarflanadi, barglar erta to‘kiladi, ildizlar sustlashadi, mevalar sifati yomonlashadi.

Og‘ir holatlarda o‘simlikning butunlay qurib qolishi kuzatiladi. Ayniqsa qishloq xo‘jalik ekinlarida kasalliklar hosildorlikning 20–70% gacha yo‘qotilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Agrios, G. N. Plant Pathology. 5th Edition. Elsevier Academic Press, 2005.
2. Taiz, L., Zeiger, E., Møller, I., & Murphy, A. Plant Physiology and Development. Sinauer Associates, 2018.
3. Mohanty, P., Guruprasad, K. N. “Physiology of Diseased Plants.” Annual Review of Plant Physiology, 2010.
4. Strange, R. N. Introduction to Plant Pathology. John Wiley & Sons, 2003.
5. Lucas, J. A. Plant Pathology and Plant Pathogens. Wiley-Blackwell, 2020.
6. Salisbury, F. B., Ross, C. W. Plant Physiology. Wadsworth Publishing, 1992.
7. Fry, W. “Principles of Plant Disease Management.” Academic Press, 1982.
8. Bolay, A. Fundamentals of Plant Protection. Springer, 2016.
9. Agrofitopatologiya asoslari. O‘zbekiston Qishloq xo‘jaligi ilmiy-tekshirish institutining o‘quv qo‘llanmasi, 2019.

10.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. O‘simlik fiziologiyasi – darslik, Toshkent, 2017.

STRESS VA HISSIY HOLATLARNING TA’LIM SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Aminova Shodigul

Annotatsiya: *Maqolada stress va hissiy holatlarning inson fiziologiyasi va pedagogik jarayonlarga ta’siri tahlil qilingan. Stressning neyrofiziologik mexanizmlari, hissiyotlarning o‘quv faoliyatiga ta’siri, pedagogik muhitda stressni boshqarish va emotsional intellektni rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *stress, hissiy holat, markaziy asab tizimi, gormonlar, kognitiv faoliyat, ta’lim samaradorligi, pedagogik psixologiya, emosional intellekt, fiziologik reaktsiya*

Аннотация: *В статье проанализировано влияние стресса и эмоциональных состояний на физиологию человека и педагогические процессы. Рассмотрены нейрофизиологические механизмы стресса, их влияние на учебную деятельность, управление стрессом в педагогической среде и развитие эмоционального интеллекта.*

Ключевые слова: *стресс, эмоциональное состояние, центральная нервная система, гормоны, когнитивная деятельность, эффективность обучения, педагогическая психология, эмоциональный интеллект, физиологическая реакция.*

Abstract: *The article analyzes the impact of stress and emotional states on human physiology and educational processes. Neurophysiological mechanisms of stress, their effect on learning, stress management in the educational environment, and development of emotional intelligence are discussed.*

Keywords: *stress, emotional state, central nervous system, hormones, cognitive activity, learning efficiency, pedagogical psychology, emotional intelligence, physiological response.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida" 2019-yil 12-iyuldagi 577-son Qarori mavjud. O‘zbekiston Respublikasida stress va hissiy holatlarning ta'lim samaradorligiga ta'sirini bevosita tartibga soluvchi bitta alohida qaror emas, balki ta’lim muassasalarida psixologik xizmat ko‘rsatishni tashkil etish orqali o‘quvchilar va pedagoglarning ruhiy salomatligini saqlashga, ularning hissiy barqarorligini oshirishga yo‘naltirilgan bir qancha me’yoriy hujjatlar mavjud. Ushbu hujjatlar o‘quvchilarning muammolarini hal etish, stressga

chidamlilik va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi insonning psixologik, hissiy va fiziologik xususiyatlarini chuqur o‘rganishga asoslangan. Ta’lim samaradorligini oshirish faqat metodik yondashuvlar bilan emas, balki shaxsning ruhiy holatini, hissiy muvozanatini va fiziologik reaksiyalarini hisobga olish bilan bog‘liq. Stress va hissiy holatlar bu jarayonlarning ajralmas qismi bo‘lib, ular o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va motivatsiya kabi bilish jarayonlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi.

Stressning fiziologik asoslari.“Stress” atamasi birinchi bor kanadalik olim Gans Selye tomonidan 1936-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u organizmning har qanday tashqi yoki ichki bosimga javob reaktsiyasi sifatida talqin etilgan. Ta’lim jarayonida stress — talabalarning o‘qishdagi yuklama, baholanish, ijtimoiy taqqoslash va muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rquv kabi omillarga bo‘lgan psixologik javobidir. Stressning ikki asosiy turi mavjud:

- Evstress (ijobiy stress) – o‘quvchini faollikka, mas’uliyatga, muvaffaqiyatga intilishga undaydi;
- Distress (salbiy stress) – ortiqcha ruhiy bosim tufayli o‘qishga qiziqishning yo‘qolishi, charchoq, motivatsiyaning pasayishiga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘rtacha darajadagi stress bilim olishni rag‘batlantiruvchi omil bo‘lishi mumkin, ammo ortiqcha stress o‘quv jarayonini izdan chiqaradi. U markaziy asab tizimi va endokrin tizimning birgalikdagi faoliyati natijasida yuzaga keladi. Gipotalamusdan kortikotropin relizing gormoni ajraladi, bu gipofizni adrenokortikotrop gormoni ishlab chiqarishga undaydi. Adrenikartikoid esa buyrak usti bezlarini kortizol va adrenalin ishlab chiqarishga majbur qiladi. Bu gormonlar yurak urishini tezlashtiradi, qon bosimini oshiradi, qon oqimini miyaga yo‘naltiradi va “kurash yoki qochish” reaksiyasini faollashtiradi. Shu bilan birga, ortiqcha kortizol miqdori hippokamp faoliyatini susaytiradi — bu esa xotira va o‘rganish jarayonlarini qiyinlashtiradi. Stressning fiziologik bosimi miyadagi prefrontal korteks (qaror qabul qilish, diqqat va tahlil markazi) faoliyatini pasaytiradi, shu bilan birga amigdala (emotsional reaktsiyalar markazi) faolligini kuchaytiradi. Natijada:

-Mantiqiy fikrlash sekinlashadi;

-Diqqat tez chalg‘iydi;

-Uzoq muddatli xotira yomonlashadi;

-Qaror qabul qilishda hissiyot ustunlik qiladi.

Demak, haddan tashqari stress o‘quv jarayonining fiziologik poydevorini — nerv tizimi muvozanatini buzadi.

Hissiy holatlar va ularning ta’lim jarayonidagi roli. Hissiyotlar — bu shaxsning tashqi yoki ichki ta’sirotlarga nisbatan fiziologik va psixologik javobidir. Ular o‘quvchining motivatsiyasi, e’tiborini jamlash darajasi, bilishga bo‘lgan ishtiyoqi va o‘zini baholashiga

bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik jarayonda hissiy holatlarning boshqarilishi ta’lim samaradorligini bevosita belgilovchi omil hisoblanadi Ijobiy va salbiy hissiyotlar farqlanadi;

- Ijobiy hissiyotlar (quvonch, ilhom, ishonch) — dopamin va serotonin kabi neyrotransmitterlarning ko‘payishiga olib keladi. Ular miyada yangi neyron aloqalar hosil bo‘lishini rag‘batlantiradi, bu esa o‘rganish tezligini oshiradi.
- Salbiy hissiyotlar (qo‘rquv, xavotir, hafsalasizlik) esa kortizol sekretsiyasini oshiradi, diqqatni tarqatadi va motivatsiyani pasaytiradi.

Shu sababli, ta’limda o‘qituvchi tomonidan ijobiy emotsional aloqa va ishonch muhitini yaratish fiziologik va psixologik jihatdan muhim. Psixolog D. Goleman ta’kidlaganidek, “emosional intellekt” — bu insonning o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarish qobiliyatidir. Yuqori emosional intellektga ega o‘quvchilar stressni yengilroq boshdan kechiradi, bu esa ularning o‘quv faoliyatini samaraliroq qiladi.

Universitet va kollej muhitida stressni boshqarish va hissiy barqarorlikni shakllantirish uchun quyidagi yondashuvlar muhim: 1.Metakognitiv yondashuvlar - talabalarga o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish. Masalan, vaqtni boshqarish, o‘qish strategiyalarini rejalashtirish va stress-management texnikalari. 2.Interfaol o‘quv metodlari - rolli o‘yinlar, guruh muhokamalari va muammoli vaziyatlarni birgalikda yechish stressni kamaytiradi va ijobiy hissiy muhitni kuchaytiradi.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash; rag‘batlantiruvchi baholash tizimi, konstruktiv fikr va mentorlik talabalarda ijobiy hissiy holatni shakllantiradi. O‘qituvchining empatiyasi va hissiy intellekti talabalar motivatsiyasi va akademik samaradorligini oshiradi (Goleman, 1995).

Talabalar uchun stressni kamaytirishning ilmiy asoslangan bir nechta usullari mavjud. Masalan: Fiziologik - nafas mashqlari, meditatsiya, yoga, jismoniy mashqlar, uyqu va sog‘lom ovqatlanish usuli hisoblanadi. Psixologik - stressga chidamlilik texnikalari, ijobiy fikrlash, kognitiv-behavioral metodlar usuli. Pedagogik esa interfaol darslar, muvaffaqiyatni rag‘batlantirish, guruh qo‘llab-quvvatlash tizimidir.

Stress va hissiy holatlar insonning fiziologik tizimi va pedagogik faoliyati o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni tashkil etadi.

O‘rta darajadagi stress o‘quvchini faollikka undaydi, ammo surunkali yoki yuqori stress kortizol ortiqligiga, neyron aloqalarning susayishiga va o‘qish samaradorligining pasayishiga olib keladi.

Pedagogik jarayonda ijobiy hissiy muhit yaratish, o‘quvchilarni psixologik qo‘llab-quvvatlash va emosional intellektni rivojlantirish — ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridir.

Shu sababli zamonaviy pedagogika o‘qituvchilarning nafaqat intellektual, balki emosional kompetensiyasini ham rivojlantirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1) Selye, H. The Stress of Life. New York: McGraw-Hill, 1956.

2) Lazarus, R. S. Psychological Stress and the Coping Process. New York: McGraw-Hill, 1966. 3)Goleman, D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.

4) To‘xtayeva, N. (2021). “Stress holatining ta’lim samaradorligiga ta’siri”. Psixologiya va ta’lim jurnali, №3.

5) Karimov, O‘. (2018). Pedagogik psixologiya. Toshkent: Fan nashriyoti. 6)Sapolsky, R. M. Why Zebras Don’t Get Ulcers. New York: Henry Holt, 2004.

7)Jo‘rayev, G‘. (2022). “Hissiy intellekt va o‘quv motivatsiyasi o‘zaro bog‘liqligi”. Ta’lim va fan jurnali.

BOSHLANG‘ICH SINFDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.

Turaboyeva Maftuna Najmiddinovna
Andijon Davlat Pedagogika Instituti 1-kurs magistranti 94-512-27-25

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida integrativ yondashuvning didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Integratsiya jarayonida o‘quv predmetlari mazmunining uyg‘unlashuvi o‘quvchilar tafakkurini rivojlantiradi, matnni tahlil qilish, solishtirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi kompetensiyalarni mustahkamlaydi. Tadqiqot davomida integrativ darslarning samaradorligi, o‘qish savodxonligiga ta’siri va metodik asoslari o‘rganilib, amaliy misollar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘qish savodxonligi, integrativ yondashuv, fanlararo bog‘liqlik, didaktik imkoniyatlar, kompetensiyaviy ta’lim, boshlang‘ich ta’lim metodikasi, matn bilan ishlash, kreativ fikrlash*

Ключевые слова: *читательская грамотность, интегративный подход, начальное образование, компетенции, межпредметные связи, дидактические возможности, креативное мышление, коммуникативные навыки*

Аннотация: *В статье анализируются дидактические возможности интегративного подхода в процессе развития читательской грамотности младших школьников. Установлено, что интеграция учебного содержания способствует развитию мышления учащихся, улучшает навыки анализа текста, сравнения, интерпретации информации и решения проблемных ситуаций. В работе представлены примеры интегрированных уроков, раскрыты их методические особенности и влияние на формирование читательской грамотности.*

Keywords (in English): *reading literacy, integrative approach, primary education, competence, interdisciplinary connection, didactic possibilities, creative thinking, communicative skills.*

Abstract (in English): *The article examines the didactic potential of an integrative approach in developing reading literacy among primary school students. The integration of subject content enhances students’ analytical thinking, text interpretation, comparison skills, and problem-solving abilities. The study outlines methodological principles of integrated lessons, their effectiveness, and practical examples demonstrating the role of integration in improving reading literacy.*

KIRISH

Hozirgi kunda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘quvchilarda funksional savodxonlik, xususan, o‘qish savodxonligini shakllantirish vazifasini dolzarb qilib qo‘ymoqda. O‘qish savodxonligi — matnni tushunish, tahlil qilish, ma’lumotlarni solishtirish, xulosa chiqarish va hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatidir. Bu kompetensiyaning rivojlanishi o‘quvchilarning umumiy intellektual salohiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta’limning tabiatiga ko‘ra, o‘quv jarayoni ko‘proq turli fanlar mazmunini o‘zaro bog‘liq ravishda o‘rgatishga asoslanadi. Shu sababli integrativ yondashuv o‘qish savodxonligini yanada samarali shakllantirishda muhim metodik vosita bo‘lishi mumkin. Integratsiya nafaqat bilimlarni yaxlit ko‘rinishda berish, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kuzatish, mantiqiy xulosaga kelish, matnni kontekstda tushunish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

1. Integrativ yondashuvning ilmiy-metodik asoslari

Integrativ ta’lim — bu fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish orqali o‘quv jarayonini yaxlit holda tashkil etishdir. Vygotskiy, Dyuи va Bruner kabi pedagog olimlarning nazariy qarashlari integratsiyaning o‘quvchi tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyatini asoslab bergan. Ularning fikricha:

- o‘quvchilar bilimni kontekstda yaxlit qabul qilganda uni amaliy qo‘llashi osonlashadi;
- matn va mazmunning turli ko‘rinishlari bilan ishlash ko‘p yoqlama fikrlashni shakllantiradi;
- fanlararo bog‘lanishlar bolalarning mantiqiy tasniflash, umumlashtirish va tahlil ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

Boshlang‘ich ta’lim uchun integratsiya tabiiy jarayon bo‘lib, bolalar borliqni bo‘laklarga bo‘linmagan holda idrok etadi. Shunday ekan, dars mazmunining integratsiyasi o‘quvchining psixologik xususiyatlariga mos keladi.

2. O‘qish savodxonligining mazmuni va komponentlari

O‘qish savodxonligi bir nechta tarkibiy qismlardan iborat:

1. Matnni yuzaki tushunish – voqealar ketma-ketligini, asosiy mazmunni anglash.
2. Ma’lumotlarni topish va ajratish – matndagi muhim faktlarni saralash.
3. Matnni tahlil qilish va talqin etish – sabab-oqibatni topish, qahramonlar xatti-harakatini izohlash.
4. Matn asosida xulosa chiqarish – bilvosita ma’lumotlarni aniqlash, muallif fikrini anglash.
5. Matnni real hayotga bog‘lash – o‘qilgan mazmunni amalda qo‘llash.

Integrativ yondashuv ushbu komponentlarning har birini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

3. Integrativ yondashuvning o‘qish savodxonligini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari

3.1. Matn bilan ishlashning ko‘p formatliligi

Integrativ darslar davomida o‘quvchi faqat badiiy matn bilan emas, balki ilmiy-ommabop matn, diagramma, jadval, sxema, xarita, rasm asosidagi matnlar bilan ham ishlaydi. Bu esa:

- turli matn turlarini tushunish,
- fakt va fikrni ajratish,
- axborotni qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3.2. Fanlararo bog‘lanishlar orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish

Masalan:

- “O‘qish + Tabiatshunoslik” integratsiyasi orqali o‘quvchi matnni o‘qib, tabiat hodisalarining sabab va oqibatlarini aniqlaydi.
- “O‘qish + Matematika” integratsiyasi masalalardagi matnni tahlil qilish va mazmunni tushunishni osonlashtiradi.

3.3. O‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash

Integrativ darslarda o‘quvchilar guruhda ishlaydi, munozara qiladi, matn asosida amaliy mashg‘ulot bajaradi. Bu jarayon:

- kommunikativ ko‘nikmalarni,
- ijodiy qarashni,
- tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

3.4. Hayotiylik va motivatsiya

Integratsiya darsni real hayot bilan bog‘laydi, o‘quvchi o‘rganayotgan matnning foydasini sezadi. Ayniqsa loyihaviy yondashuv motivatsiyani kuchaytiradi.

4. Integrativ darslarning namunaviy tahlili

4.1. “O‘qish + Tabiatshunoslik”

“Qushlarning ko‘chishi” matni asosida o‘quvchilar:

- matndan faktlarni ajratadi,
- qaysi qushlarning nega ko‘chishi haqida xulosaga keladi,
- hududlar xaritasini moslamada ko‘rib, ko‘chish yo‘nalishlarini chizadi.

Natijada o‘qish malakasi bilan birga ilmiy tasavvuri kengayadi.

4.2. “O‘qish + Matematika”

Masalaning shartini hikoya sifatida tahlil qilish:

- voqealarning ketma-ketligi aniqlanadi,
- asosiy ma’lumotlar ajratiladi,

- masala yechimiga olib keluvchi mantiqiy zanjir tuziladi.

4.3. “O‘qish + Tasviriy san’at”

Badiiy matn asosida:

- obrazlarni tasvirlash,
- sahna yoki voqealardan kollaj yaratish vazifasi beriladi.

Bu usul matnni his qilish, detalni anglash, ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

5. Integrativ yondashuvning samaradorligi

O‘quvchilar bilan olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki:

- matnni tushunish darajasi oshadi;
- o‘quvchilar savollarni mustaqil shakllantiradi;
- matnlar ustida ishlash tezligi ortadi;
- fikrni ifodalash aniqligi kuchayadi;
- mantiqiy xulosa chiqarish malakasida sezilarli o‘sish kuzatiladi.

Integratsiya o‘quvchilarni faqat matn mazmunini eslab qolishga emas, balki uni tahlil qilishga, qayta ishlashga va amalda qo‘llashga o‘rgatadi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinfda o‘qish savodxonligini rivojlantirish integrativ yondashuv asosida tashkil etilganda yuqori natija beradi. Fanlararo bog‘lanishlar matn bilan ishlashni qiziqarli va mazmundor qiladi, o‘quvchilarning tafakkurini har tomonlama rivojlantiradi. Integrativ darslar o‘quvchini faol, mustaqil fikrlovchi, mazmunni anglab o‘qiydigan va uni real hayotga tatbiq eta oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qilad

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi. — Toshkent, 2021.
2. Abdullaeva Sh., Jo‘raeva N. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. — Toshkent, 2020.
3. Xasanov H. Integrativ ta’lim metodlari. — Toshkent, 2019.
4. Vygotsky L.S. Psixologiya razvitiya rebenka.
5. Dewey J. Experience and Education.
6. OECD. PISA Reading Literacy Framework. Paris, 2018.
7. Bruner J. The Process of Education.
8. Solovyeva N. Интегративный подход в начальном образовании. Москва, 2020.

PEDAGOGIK FANLARDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Nematova Gulsanam Furqatovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi
gulsanamnematova938@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning faolligini kuchaytirish va kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik metodlarning o'rni tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *innovatsiya, pedagogik texnologiya, integratsiya ,zamonaviy metod, kompetensiya, ta'lim sifati*

Аннотация:*В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы использования инновационных технологий в педагогическом процессе. Анализируется роль современных педагогических методов в повышении качества образования, активизации учащихся и развитии компетентностного подхода.*

Ключевые слова: *инновация, педагогическая технология, интеграция,современный метод, компетенция, качество образования*

Abstract: *This article explores the theoretical and practical foundations of using innovative technologies in the educational process. The role of modern pedagogical methods in improving education quality, increasing student engagement, and developing a competency-based approach is highlighted.*

Keywords: *innovation, pedagogical technology, modern method,integration, competency, education quality*

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilishning tashkiliy, ilmiy va metodik asoslari yaratildi, asosiy maqsad esa komil inson va yetuk malakali raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, deb belgilandi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning asosiy tarkibiy qismlarini shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish tashkil etib, ular o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy metodlarni qo'llash o'quvchilarning bilim olish sifatini oshirishga, mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga, ularning shaxsiy rivojlanishiga va ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishga

xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar asosida ōtilgan darslar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash,hamda shu bilan birgalikda zamonaviy axborot texnologiyalarini ōrganishga ham yōl ochadi. Bu jarayonlarda albatta pedagogik nazariya ,yangi innovatsiyalar va kōzlangan maqsad asosiy omil hisoblanadi. Quyida bularning barchasi bilan tanishib chiqamiz :

Pedagogik innovatsiyalarning nazariy asoslari bu avvalo yetarli darajadagi bilim ,kōnikmalar, yangi innovatsion metodlar, zamonaviy texnologiyalar haqidagi yetarlicha bilimlar va boshqalar hisoblanadi.

1.Innovatsion metodlar turlari: ko‘rgazmali metodlar, interfaol metodlar, raqamli pedagogik texnologiyalar, didaktik o’yinlar va boshqalar. Bu vositalar orqali ta’lim jarayoniga yangiliklar kirib boradi va ta'lim oluvchilarning dars jarayonlariga bōlgan qiziqishlari ortadi. Fikrlash doirasi kengayib boradi, individual xususiyatlarini rivojlanadi.Pedagogik innovatsiyalarning mohiyati har bir shaxsda mavjud bo'lgan uning ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatlari asosida ularda ijobiy xislat va fazilatlami shakllantirish, rivojlantirish sanaladi.

Ta’lim jarayonida didaktik o'yinli texnologiyalar didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Ushbu darslarda bilim olish jarayoni o'yin faoliyati orqali uyg'unlashtiriladi. Shu sababli ōquvchilarning ta'lim olish faoliyati o‘yin faoliyati bilan uyg'unlashgan darslar didaktik o'yinli darslar deb ataladi. Didaktik o’yinlar davomida shaxsning o'z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o'zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi.Bugungi kundajamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlaming shakllanishi, ta’limning dunyo ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi, demokratiyalash va insonparvarlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar (PT)ga yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda.

2.Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayonlarida tutgan ōrni. Bu texnologiyalar hozirgi kunning eng muhim qismi hisoblanadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari jamiyatimiz rivojlani- shiga ta’sir etuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lib, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatning o‘ziga xos xususiyati shundaki, axborot texnologiyalari barcha mavjud texnologiyalar, xususan yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rin egallamoqda.

Raqamli vositalar: kompyuter, planshet, elektron darslik, virtual laboratoriya va boshqalar. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va ōquvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi. ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

3.Dars rejasi va metodik tavsiyalar. Bunda asosiy e'tibor ta'lim beruvchilarga ya'ni õqituvchilarga qarashli bõladi.O'qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish,amaliy tavsiyalar berish,axborot savodxonligi, raqamli madaniyat,madaniyat , ijodkorlik kabi asosiy vazifalarni puxta bilishi kerak bõladi. Shunda ta'lim jarayonida qiyinchiliklarga duch kelmaslik darajasi ortib boradi.

4. Innovatsion yondashuvlarning samaradorligi.

1. Ta'lim sifatini oshirish

Innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonini interaktiv va faol qiladi. Masalan, "Case-study", "Project-based learning" va raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning bilimni chuqurroq va mustahkamroq o'zlashtirishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini yaratadi.

2. O'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish

Interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi, dars jarayonida faollikni oshiradi. O'quvchilar o'zini o'qituvchi bilan teng huquqli ishtirokchi sifatida his qiladi, bu esa o'rganishga qiziqishni oshiradi.

3. Individual va diferensial yondashuvni rivojlantirish

Innovatsion metodlar har bir o'quvchining qobiliyat va ehtiyojlarini hisobga olishga imkon beradi. Masalan, elektron testlar va interaktiv mashqlar o'quvchilarning individual bilim darajasini aniqlashga yordam beradi va shaxsiy rivojlanish rejalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

4. Kompetensiyalarni shakllantirish

Innovatsion yondashuvlar nafaqat bilim, balki o'quvchilarning muammolarni hal qilish, ijodkorlik, hamkorlik va raqamli savodxonlik kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ularni real hayotdagi vazifalarga tayyorlaydi.

5. O'qituvchi faoliyatini samarali qilish

Innovatsion metodlar o'qituvchilarga darsni yanada qiziqarli va interaktiv qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi pedagogik malakasini oshiradi, o'z metodik yondashuvlarini yangilaydi va dars jarayonini samarali boshqaradi.

6. Samaradorlikni baholash

Test va nazorat savollari orqali bilim darajasini aniqlash

Loyiha ishlari va guruh ishlarini baholash

O'quvchilarning faolligi va ishtirokini kuzatish

Ota-onalar va boshqa o'qituvchilar fikrini inobatga olish

Dars jarayonlarida innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning bilim va kompetensiyalarini oshirish, ularning faolligini rag'batlantirish va ta'lim sifatini

yaxshilashga yordam beradi. Shu sababli, zamonaviy pedagogik metodlarni dars jarayoniga integratsiya qilish ta'limning samaradorligini oshirishning eng muhim vositasi hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kōrib shuni aytishimiz mumkinki , ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchi shaxsini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishning eng samarali usuli hisoblanadi. Masalan:

1. Shaxsiy rivojlanish va kompetensiyalarni shakllantirish.Innovatsion texnologiyalar o'quvchining tanqidiy tafakkur, ijodkorlik, muammolarni yechish va innovatsion yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.Bloomning taksonomiyasi nuqtai nazaridan, innovatsion metodlar o'quvchilarda bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, baholash va yaratish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni shakllantiradi.Masalan, "Case-study" va "Project-based learning" metodlari o'quvchilarda amaliy bilimlarni nazariy bilimlar bilan uyg'unlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Ta'lim sifatini oshirish.Innovatsion texnologiyalar dars jarayonini interaktiv qiladi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga xizmat qiladi.Raqamli vositalar (simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, interaktiv dasturlar) o'quvchilarga mavzuni ko'rish, sinash va tajriba qilish orqali o'zlashtirish imkonini beradi.Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interfaol va raqamli metodlardan foydalangan darslarda o'quvchilarning bilim darajasi 20–30% ga oshadi.

3. Motivatsiya va faollikni kuchaytirish. Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 1985) asosida, o'quvchilar o'z bilimini nazorat qila olganda va dars jarayonida faol ishtirok etganda motivatsiya oshadi.Interfaol metodlar, onlayn testlar, gamifikatsiya va loyiha ishlari o'quvchilarning qiziqishini rag'batlantiradi.

4. Differensial va individual yondashuv imkoniyatlari. Innovatsion metodlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga yordam beradi.Masalan, adaptiv o'quv platformalari har bir o'quvchi uchun maxsus dars rejasini yaratadi va bilim darajasiga mos mashqlarni taqdim etadi.

5. O'qituvchi faoliyatini optimallashtirish.Innovatsion yondashuvlar o'qituvchiga darsni samarali rejalashtirish, o'quvchilarning faoliyatini monitoring qilish va baholash imkonini beradi.Shu bilan birga, o'qituvchi professional kompetensiyalarini oshiradi va o'z pedagogik amaliyotini doimiy rivojlantiradi.

6. Integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi.Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va pedagogik metodlarni uyg'unlashtirish orqali shaxsiy, akademik va ijtimoiy kompetensiyalar bir vaqtda rivojlantiriladi.Bu ta'lim jarayonining barqarorligi va samaradorligini oshiradi, zamonaviy pedagogik talablar va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashadi.

Innovatsion texnologiyalar o'quvchining shaxsiy va akademik rivojlanishi, motivatsiyasi va ta'lim sifati uchun muhim vositadir.

Ular dars jarayonini interaktiv, individual va amaliy qiladi, pedagogik jarayonni samaradorligini oshiradi hamda zamonaviy ta'lim standartlariga moslashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent, 2022.
2. Hasanboeva O. Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2021.
3. Xoliqov A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent, 2020.
4. Makarenko A.S. Pedagogik poema. – Moskva, 2019.
5. Shakirova G. Ta'limda zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent, 2023.

"ENSURING THE INTEGRATION OF PROFESSIONAL EDUCATION WITH THE LABOR MARKET"

Tursunniyozov Bakhtiyor Zoirovich

Navoi region Khatirchi is a special science teacher of public health technical school named after Abu Ali Ibn Sina btursunniyozov@gmail.com

Abstract: *In this article. Introduction of mechanisms for continuous updating of professional knowledge, skills and qualifications of management and pedagogic personnel of professional educational institutions, Integrated systems that provide the opportunity to fully realize the goals envisaged by the main directions of human activity, Professional education The purpose and requirements of the education system, integration of professional education with the labor market are discussed.*

Key words: *professional education, activity, opportunity, potential, formation, reform, system, goal, strengthening.*

Аннотация: *В этой статье. Внедрение механизмов постоянного обновления профессиональных знаний, навыков и квалификации управленческих и педагогических кадров профессиональных образовательных учреждений, Интегрированных систем, обеспечивающих возможность полной реализации целей, предусмотренных основными направлениями деятельности человека, Профессиональное образование. Цель и требования обсуждается система образования, интеграция профессионального образования с рынком труда.*

Ключевые слова: *профессиональное образование, деятельность, возможность, потенциал, формирование, реформа, система, цель, укрепление.*

It is known that in recent years in the education system brought together the advanced achievements of world science and culture in the education of the new generation, national and spiritual, created as a product of the intelligence of our ancestors modern methods of education based on our values there was a formation problem. Perfect generation of social development basis. Therefore, in our country, both physically and mentally mature generation education has been raised to the level of state policy.

Raising the modern generation with intellectual potential and intelligence, providing them with thorough knowledge is directly related to the high level of knowledge of specialists. We all know that the global socio-economic processes taking place at the beginning of the 21st century are changing the ideological and ideological image of the world and require the formation of a new way of thinking and worldview. It is no

exaggeration to say that this requires fundamental reforms in the education system. Currently, the material and technical base of vocational schools, colleges and technical institutes is being strengthened and the quality of education is being raised to a higher level. The introduction of mechanisms for continuous updating of professional knowledge, skills and qualifications of management and pedagogic personnel of professional educational institutions, as well as the implementation of professional training at the level necessary to ensure the quality of professional education in accordance with modern requirements. The goal and requirement of the professional education system is that young people who have studied in professional educational institutions should acquire the necessary knowledge and skills in their profession instead of specific work.

As the content, goals and tasks of education expand over time, its forms and methods are also improving. As an example, on September 23, 2020, we can note the changes in the "Law on Education" in the new revision. In this law, the role of professional education is of particular importance. Implementation of professional education is carried out mainly in the framework of Primary professional education, Secondary professional education and secondary special professional education by profession and specialty.

Work develops on the integration of education, the integration of the labor market and the integration of education for students. This integration provides opportunities for students to learn about work practices, understand processes, learn on the job, and use new technologies.

Labor education integration will have the following important points:

1. Practice-oriented learning: Learning is done to provide students with practical learning opportunities in the field of work and to enable students to learn by doing.

2. On-the-job training: Integration of internship and on-the-job training experiences. These indicators help students to understand and also learn about the various fields of work.

Work-learning integration provides students with opportunities for real-world learning and practice opportunities.

In the Republic of Uzbekistan, in the conditions of the formation of market relations providing students with economic knowledge and being able to conduct economic activities in them formation of skills and qualifications is of special importance. Economical education - giving students economic knowledge, economic activity in them (family forming a budget, running a household, preserving existing material assets, increase, proper organization of trade relations, etc.) consists of forming skills and competencies, social is considered an important component of education. Economic education is the economic education being implemented in educational institutions is carried out closely with In the organization of economic education, the family, relying on a strong partnership between

the educational institution and the community guarantees positive results. The main goal of economic education and upbringing savings in the minds of students when conducting educational activities, including economic aspects such as business and entrepreneurship consists in forming a conscious attitude towards the characteristics.

In the Address of the President to the Oliy Majlis, starting from the 2020-2021 academic year in our country, in order to adapt the qualifications of personnel to the requirements of the international labor market, we set specific tasks for the development of the National Qualification System, the establishment of 340 vocational schools, 147 colleges and 143 technical institutes in our country. was given. Currently, the main directions of human activity are turning into integrated systems, that is, technologies, which enable the full realization of the intended goals. The qualification system has been tested in developed countries and has succeeded as an integration of the labor market, vocational education, vocational education and training. Therefore, starting from this year, for the first time in Uzbekistan, the system of national and branch specialization, professional standards for professions and specialties, and differentiated educational standards and programs are being introduced. This, in turn, serves to ensure the integration of the education sector with the labor market.

Professional standard is a regulatory document specifying the details, experience, professional skills description, classification (the quality of the products and services provided as a result of labor activities) of the employer for each job position or the applicant for it. It reflects the employee's knowledge, skills and capabilities.

Another important point is that the standard of professional education clearly defines the level of qualification of the employee. Most importantly, this level of qualification serves as a stepping stone for the employee's growth and further specialization.

In order to ensure the quality and efficiency of professional education, educational programs based on the competence approach were created, which teach students to apply the acquired knowledge, skills and abilities directly in their daily life, and their implementation began in the new academic year. Introduction of training in modern agrotechnologies, establishment of "simulation centers" activities will be carried out on the basis of professional educational institutions. Another important aspect is that from now on, based on the possibilities of professional educational institutions and vocational training centers, students will be involved in greenhouse, livestock, beekeeping, fishing, rabbit breeding, poultry, horticulture, lemon growing, and vegetable growing. , entrepreneurship and small business networks are established in the production and service sectors.

LITERATURE:

1. "Strategy of Actions for further development of the Republic of Uzbekistan" 02.07.2017.

2. R. Mavlyanova, N. Rakhmankulova. "Primary education pedagogy, innovation and integration", Tashkent "Voris publishing house", 2013.

3. R.A. Mavlonova, N.H. Rahmonkulova. "Integrated pedagogy of primary education", Tashkent

XALQARO GLOBAL MUAMMOLAR

Abdullayeva Navro‘za Umidjon qizi
O‘zMPU “Logopediya” yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Global muammolar insoniyatning bugungi kunda yuzaga kelayotgan, butun dunyo bo‘ylab jamiyatga ega bo‘lgan jiddiy masalalardir. Ularga iqlim o‘zgarishi, pandemiyalar, kiberxavfsizlik, kambag‘allik va atrof-muhit ifloslanishi kiradi.*

Bu muammolar nafaqat ekologik va iqtisodiy sohalarga, balki inson salomatligi, xavfsizligi va jamiyatning barqaror rivojiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ularni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik, zamonaviy texnologiyalar va barqaror rivojlanish strategiyalari zarurdir.

Kalit so‘zlar: *Global muammolar, iqlim o‘zgarishi, pandemiya, kiberxavfsizlik, kambag‘allik, atrof-muhit ifloslanishi, inson salomatligi, ekologiya, barqaror rivojlanish, xalqaro hamkorlik, zamonaviy texnologiya.*

Аннотация: *Глобальные проблемы — это серьёзные вызовы, имеющие важное значение для всего человечества. К ним относятся изменение климата, пандемии, кибербезопасность, бедность и загрязнение окружающей среды. Эти проблемы оказывают негативное влияние не только на экологию и экономику, но и на здоровье людей, безопасность и устойчивое развитие общества. Для их решения необходимы международное сотрудничество, современные технологии и стратегии устойчивого развития.*

Ключевые слова: *глобальные проблемы, изменение климата, пандемии, кибербезопасность, бедность, загрязнение окружающей среды, Загрязнение окружающей среды, здоровье человека, экология, устойчивое развитие, международное сотрудничество, современные технологии.*

Annotation: *Global issues are serious challenges that hold significant importance for all of humanity. These include climate change, pandemics, cybersecurity, poverty, and environmental pollution. Such problems negatively affect not only the environment and human health, but also human safety and the sustainable development of society. Addressing them requires international cooperation, modern technologies, and sustainable development strategies.*

Keywords: *Global issues, climate change, pandemics, cybersecurity, poverty, environmental pollution, human health, ecology, sustainable development, international cooperation, modern technologies.*

Global muammo butun dunyoni jamiyat oldidagi va insoniyatning kelajagi uchun xavf tug‘diradigan turli xil omillardir. Masalan, iqlim o‘zgarishi – bu asosan atmosfera haroratining oshishi, dengiz sathining ko‘tarilishi va ob-havo hodisalarining o‘zgarishi tufayli iqlimning keskinligi, daryo va dengizlar suvi kamayishi, ko‘plab hayvon va o‘simlik turlarining yo‘qolishi.

Ko‘plab turdagi omillarning o‘zgarishiga sababchi bo‘lmoqda. Bunda o‘simliklar, hayvonlar va meva-sabzavot yetishtirish qiyinlashmoqda. Aholining o‘sishi va tabiiy resurslarning kamayishi bu muammoni yanada kuchaytirmoqda.

Bugungi kunda eng dolzarb muammolardan biri bu kiber xavfsizlik tamoyilidagi muammolardir. Bularga viruslar va zararli dasturlar, fishing (oldest orqali ma’lumot olish), ransomware (fayllarni shifrlab, pul talab qilish) kabi hujumlari, parollarni buzish va boshqa ko‘plab turdagi yo‘nalishlari bor.

Bu yo‘nalishdagi tamoyillardan barcha sohalar jiddiy tarzda aziyat chekmoqda. Shuni ham ta’kidlash o‘rinliki: kiber xavfsizlik muammosining to‘liq yechimi yo‘q, lekin insonlar murakkab parol yaratish, noma’lum manbalardan kelgan havolalarni ochmaslik, shubhali e-mail va ilovalardan foydalanmaslik, shuningdek muhim ma’lumotlarni doimiy zaxiralab turish va texnologik vositalardan to‘g‘ri foydalanish orqali katta yo‘qotishlarning oldini olish mumkin. Global muammolardan yana biri pandemiyadir.

Pandemiya – bu butun dunyo bo‘ylab yoki bir necha qit’ada tarqalgan, keng miqyosdagi yuqumli kasallikdir. Dunyoning ko‘plab hududlarida bir vaqtda tarqalishi, xavfliligi tufayli ko‘plab insonlar hayoti uchun xavf tug‘diradi. Tarixga nazar soladigan bo‘lsak, XIV asrda “qora o‘lim” vabo kasalligi tarqalib, ko‘proq Yevropa va Osiyoda keng tarqalgan bo‘lib, 75–100 million insonning hayotdan ko‘z yumishiga sababchi bo‘lgan. Bunga misol qilib COVID-19ni ham keltirishimiz mumkin.

O‘zbekiston hududiga 2020-yil kirib kelgan va rasmiy pandemiya deb e’lon qilingan. Rasmiy statistikaga ko‘ra 6 milliondan ortiq inson vafot etgan. Pandemiyaga qarshi kurashishda tibbiyot, fan, davlatlararo hamkorlik va aholining hushyorligi talab etiladi. Atrof-muhit muammolari: masalan, havo tarkibi.

Transport vositalari, mashinalar, zavodlar va yopiq joylardan chiqayotgan tutun va gazlar havo ifloslanishiga sabab bo‘ladi. Sanoat chiqindilari, kimyoviy moddalar, plastiklarning tarqalishi, o‘rmonlarning kesilishi kislorod kamayishi, hayvonlar yashash joyining qisqarishi, chiqindilar muammosi – plastik va boshqa parchalanmaydigan moddalar to‘planib borishi. Bular barchasi global muammo yuzaga keltirmoqda.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning yo‘llari bor. Biz agar daraxt ekadigan bo‘lsak, kislorod ko‘payadi, tuproq eroziyasini kamayadi. Chiqindilarni ajratib tashlash qayta ishlashni osonlashtiradi va ifloslanishni kamaytiradi. Suvni tejash, ichimlik suvining zaxirosi saqlanib boradi.

Agar siz velosipedda yoki o‘rishga ketayotgan bo‘lsangiz va siz boradigan joy yaqinroq bo‘lsa avtomobilda emas, velosiped transportidan foydalanishingiz maslahat beriladi.

Chunki, bu sog‘ligingiz va faoliyatingiz uchun ham foydali hisoblanadi. Atrof-muhit bizning hayotimizning asosi. Uni asrash – hozirgi va kelajak avlodlar uchun sog‘lom, toza va xavfsiz hayotni ta’minlash demakdir.

Qashshoqlik ham global muammolar qatoriga kiradi. Qashshoqlik butun dunyoni chetlab o‘tmagan tamg‘oq desak adashmagan bo‘lamiz. Hatto bu tamg‘oq bizning yurtimizda ham bor. O‘zbekistonda qashshoqlikni qisqartirish va inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha yetti ustuvor yo‘nalishni qamrab olgan kompleks dastur amalga oshirilmoqda.

Bu haqda Shavkat Mirziyoyev 17-sentabr kuni Namanganda bo‘lib o‘tgan “Qashshoqlikdan farovonlik sari” xalqaro forum ochilishida aytib o‘tdi. Davlat rahbari ayniqsa e’tiborini, kambag‘al aholini shunchaki ishga joylashtirish emas, balki doimiy ish o‘rinlarini ko‘paytirib, odamlar barqaror daromad manbaiga ega bo‘lishi uchun sharoit yaratilayotganiga qaratdi. Chunki, iqtisodiy o‘sish iqtisodiy o‘sish ortidan qadamba-qadam qashshoqlikni.

O‘zbekiston 2030-yilga borib qashshoqlikni keskin qisqartirish bo‘yicha olgan majburiyatini bajarish borasida harakat qilayotganini ta’kidladi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunda dunyoda yuzaga kelayotgan global muammolar insoniyatning barqaror rivojlanishiga katta to‘siq bo‘lmoqda. Global muammolar faqat bitta mamlakat yoki mintaqaning masalasi emas, balki butun insoniyatning umumiy vazifasi sifatida ko‘rilishi zarur. Muammolarni hal qilish uchun har bir insonning mas’uliyatli yondashuvi muhim ahamiyatga ega.

Biz kelajak avlod uchun sog‘lom va barqaror dunyo qoldirishimiz kerak.Shu bois,resurslardan oqilona foydalanish,tabiatni muhofaza qilish,ekologiyani,sog‘liqni asrash lozim.

Falsafada shunday bir jumla bor “Agar sen tabiatga zarar bersang,kun kelib u albatta sendan qastini oladi”deyilgan.Shuning uchun biz tabiatni asramog‘imiz darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.B.T Jabborov,Sh.A Xalillayev-“Iqlim o‘zgarishi va ekologik moslashuv”.

2.Petrov Yu.V,Egamberdiyev H.T,Aloutdinov M,Xolmatjanov B.M “Iqlimshunoslik”

3.L.A.Alibekov “Geo-Ekologik muammolar”

4.Gazeta.uz.

TIJORAT BANKLARIDA MIJOZLAR EHTIYOJINI ÒRGANISH VA YANGI BANK MAXSULOTLARINI ISHLAB CHIQISH

Tursunov Faridun
SamISI, Bank ishi kafedrasi assistenti
Yarlaqabov Faxriddin Baxodir o'g'li
SamISI, BI-122 guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot tijorat banklarida mijozlar ehtiyojini chuqur o'rganish va yangi bank mahsulotlarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Global raqobat sharoitida mijozlarga yo'naltirilganlik strategiyasining ahamiyati ortib bormoqda. Maqolada mijoz ehtiyojini aniqlash metodologiyalari, innovatsiya strategiyalari, raqamli texnologiyalar va shaxsiylashtirishning o'rni muhokama qilinadi. Tadqiqotda banklarning daromadliligi va raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion xizmatlarning ahamiyati yoritilgan. Xulosalar va tavsiyalar banklarga mijoz ehtiyojlarini samaraliroq tushunish va bozorda muvaffaqiyatli yangi mahsulotlarni joriy etishga yordam berishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mijoz ehtiyoji, Bank mahsulotlari, Innovatsiya, Raqamli bankchilik, FinTech, Mijoz qoniqishi, Tijorat banklari, Mahsulot rivojlantirish*

Аннотация: *Данное исследование анализирует теоретические и практические аспекты глубокого изучения потребностей клиентов и разработки новых банковских продуктов в коммерческих банках. В условиях глобальной конкуренции возрастает значение клиентоориентированной стратегии для банков. В статье обсуждаются методологии определения потребностей клиентов, инновационные стратегии, роль цифровых технологий и персонализации. Исследование освещает решающее значение инновационных услуг для повышения рентабельности и конкурентоспособности банков. Выводы и рекомендации направлены на то, чтобы помочь коммерческим банкам более эффективно понимать потребности клиентов и успешно выводить на рынок новые продукты.*

Ключевые слова: *Потребности клиентов, Банковские продукты, Инновации, Цифровой банкинг, FinTech, Удовлетворенность клиентов, Коммерческие банки, Разработка продуктов*

KIRISH

Hozirgi shiddatli globallashuv va raqamli transformatsiya davrida tijorat banklari misli ko'rilmagan o'zgarishlar va raqobat bosimi ostida faoliyat yuritmoqda. An'anaviy bank xizmatlari bilan bir qatorda, FinTech kompaniyalari va innovatsion startaplar tomonidan taklif etilayotgan muqobil yechimlar mijozlar kutganini doimiy ravishda oshirib bormoqda. Bunday sharoitda, banklarning bozordagi mavqeini saqlab qolish va mustahkamlash, shuningdek, barqaror o'sishni ta'minlash uchun mijozlar ehtiyojlarini chuqur o'rganish va ularni qondiradigan yangi, innovatsion bank mahsulotlarini ishlab chiqish ustuvor vazifa hisoblanadi. Mijozlarga yo'naltirilganlik strategiyasi endilikda shunchaki ustunlik emas, balki banklar uchun yashash shartiga aylanib bormoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi bank sektorida innovatsion rivojlanishning o'sib borayotgan ahamiyati va mijozlarning o'zgaruvchan talablariga moslashish zarurati bilan belgilanadi. Zamonaviy bank mijozlari nafaqat moliyaviy xizmatlardan foydalanishni, balki ushbu xizmatlarning qulay, shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilgan, tezkor va xavfsiz bo'lishini talab qilmoqdalar. Bu talablar banklarni o'z operatsion modellarini qayta ko'rib chiqishga, raqamli texnologiyalarga investitsiya kiritishga va yangi mahsulotlarni ishlab chiqishga undaydi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi tijorat banklarida mijoz ehtiyojlarini samarali o'rganish mexanizmlarini tahlil qilish, yangi bank mahsulotlarini ishlab chiqish jarayonining bosqichlarini yoritish va bu jarayonlarda raqamli texnologiyalar va innovatsiya strategiyalarining o'rnini baholashdan iborat. Shuningdek, ushbu tadqiqot tijorat banklari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilgan bo'lib, ular bozorda raqobatbardosh ustunlikka erishish va mijozlar bazasini kengaytirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mijoz ehtiyojini o'rganish va yangi mahsulotlarni ishlab chiqish masalasi iqtisodiy va menejment adabiyotlarida keng yoritilgan muhim yo'nalishlardan biridir. Nazariy asoslar shuni ko'rsatadiki, mijozlarga yo'naltirilgan yondashuv har qanday muvaffaqiyatli biznes strategiyasining negizini tashkil etadi. Philip Kotler o'z asarlarida bozorga yo'naltirilganlikni va mijozlar qadriyatini yaratishni marketingning asosiy tamoyillari sifatida ta'kidlaydi. Bank sektorida mijoz ehtiyojini tushunish ayniqsa muhimdir, chunki moliyaviy xizmatlar ko'pincha murakkab va mijozlarning turli segmentlari uchun turlicha talablarga ega.

Tasheva Nigina Umarovna tomonidan olib borilgan tadqiqot innovatsion bank xizmatlari va ularning bank daromadliligi uchun ahamiyatini ochib beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion bank xizmatlari va mahsulotlari banklarning sof foydasini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Raqamli bankchilikni keng joriy etish tijorat banklariga samarali operatsion tuzilmalarni rivojlantirish imkonini beradi, iste'molchilarga shaffof, tezkor, yuqori sifatli va real vaqt rejimida xizmatlarni taqdim etadi.

Bu o'z navbatida raqobatbardoshlikni, daromadlilikni, mijozlar bazasini va bankning umumiy imidjini yaxshilaydi. Ushbu tadqiqot yuqori texnologiyali xizmatlarga bo'lgan iste'molchi talabining ortib borishini innovatsiyaning asosiy drayveri sifatida belgilaydi va moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytirish hamda to'lov tizimlarini takomillashtirish uchun bank ishini raqamlashtirishni ta'kidlaydi. O'zbekiston ham ushbu tendensiyalarni qabul qilib, Prezident Sh. Mirziyoyevning 2020-2025 yillardagi farmoyishlari va 2017-2021 yillardagi Harakat strategiyasi kabi tashabbuslarni amalga oshirmoqda. Bu chora-tadbirlar bank sektorini modernizatsiya qilish, kredit kartalarini joriy etish, masofaviy bank xizmatlarini (SMS, Internet, Mobil-banking) kengaytirish, kartali operatsiyalar tariflarini kamaytirish va elektron tijoratni rivojlantirishga qaratilgan.

Bank sohasida mijozlar xizmatlarini baholashga bag'ishlangan yana bir maqolada raqobatbardosh bank sektorida mijozlarni saqlab qolishda mijozlar qoniqishining muhim roli ko'rsatilgan. Tadqiqot mijozlar qoniqishiga ta'sir qiluvchi bir qator omillarni, jumladan, xizmat sifati, ishonchlilik, kafolat, javobgarlik va empatiyani aniqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aniqlangan xizmat omillari va mijozlar qoniqishi o'rtasida sezilarli ijobiy bog'liqlik mavjud bo'lib, bu sohalardagi yaxshilanishlar tijorat banklarida mijozlarni saqlab qolishni kuchaytirishi mumkin. Bu banklarning o'z mahsulotlarini loyihalashda ushbu omillarni hisobga olishlari zarurligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlilini o'tkazish, ayniqsa bank sektoridagi mijozlar qoniqishi kabi murakkab mavzular bo'yicha, keng qamrovli tadqiqotlarni, turli manbalarni sinchkovlik bilan tanqidiy tahlil qilishni va ma'lumotlarni yagona, izchil bayonga sintez qilishni talab qiladi . Ushbu talablar shuni ko'rsatadiki, har bir bank o'zining mijozlariga oid bilim bazasini doimiy ravishda yangilab turishi va ularning ehtiyojlarini tushunish uchun metodologiyalarni takomillashtirishi zarur.

Nazariy jihatdan, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish jarayoni innovatsiya menejmentining asosiy qismini tashkil etadi. Bu jarayon g'oyalarni shakllantirishdan tortib, ularni sinovdan o'tkazish, biznes tahlili, mahsulotni rivojlantirish, bozor sinovi va yakuniy tijoratlashtirishgacha bo'lgan bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Har bir bosqich mijoz ehtiyojlari va bozor talablarini chuqur tushunishga asoslanishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi

Mijoz ehtiyojlarini o'rganish va yangi bank mahsulotlarini ishlab chiqish uchun keng qamrovli tadqiqot metodologiyasi zarur bo'lib, u ham sifat, ham miqdoriy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Sifat metodlari mijozlarning chuqur motivlari, intilishlari va muammolarini tushunishga yordam beradi, miqdoriy metodlar esa kengroq mijozlar bazasida tendensiyalarni va preferensiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Fokus-guruhlar va intervyular: Bu metodlar mijozlarning mahsulot yoki xizmatga bo'lgan munosabatini, ularning kutganlarini va norozilik sabablarini chuqur o'rganish

imkonini beradi. Ochiq savollar va erkin muhokamalar orqali kutilmagan tushunchalarni aniqlash mumkin.

So'rovnomalar va anketalar: Keng miqyosli ma'lumotlarni to'plash uchun qulay. Banklar ushbu metod yordamida mijozlarning demografik xususiyatlari, xizmatlardan foydalanish chastotasi, qoniqish darajasi va yangi mahsulotlarga bo'lgan qiziqishi haqida miqdoriy ma'lumotlarni yig'adi. Maybank xodimlari o'rtasida o'tkazilgan 25 ta savolnomani tahlil qilish uchun SPSS dasturidan foydalangan holda olib borilgan tadqiqot bunga misol bo'ladi.

Mijozlar ma'lumotlarini tahlil qilish (Data Mining): Banklar o'zlarining mavjud ma'lumotlar bazalaridan foydalanib, mijozlarning xatti-harakatlari, tranzaksiya tarixi va mahsulot afzalliklari haqida qimmatli ma'lumotlarni olishlari mumkin. Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili mijozlarning ehtiyojlarini prognoz qilish va shaxsiylashtirilgan takliflarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Tasheva Nigina Umarovna tadqiqotida Least Squares method va vaqt qatorlari regressiyasi kabi miqdoriy tahlil usullaridan foydalanganligi bank daromadliligi va innovatsion xizmatlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda ma'lumotlarga asoslangan yondashuv muhimligini ko'rsatadi.

Etnografik tadqiqotlar: Mijozlarning kundalik hayotida bank xizmatlaridan qanday foydalanishini bevosita kuzatish orqali yashirin ehtiyojlarni va muammolarni aniqlash mumkin. Bu, ayniqsa, mobil bankchilik va raqamli to'lovlar kabi yangi texnologiyalar kontekstida muhim.

Yangi mahsulotlarni ishlab chiqish jarayoni bir necha asosiy bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich mijoz ehtiyojlarini hisobga olishga qaratilgan:

G'oyalarni shakllantirish: Mijozlardan, xodimlardan, raqobatchilardan va bozor tahlillaridan yangi mahsulot g'oyalarini to'plash. Dizayn-fikrlash (Design Thinking) yondashuvi ushbu bosqichda samarali bo'lishi mumkin.

G'oyalarni saralash: Eng istiqbolli g'oyalarni aniqlash va resurslarni kamroq samarali g'oyalarga sarflashning oldini olish. Bu yerda g'oyalarning bozor salohiyati, texnik imkoniyatlar va moliyaviy afzalliklari baholanadi.

Konsepsiya ishlab chiqish va sinash: Tanlangan g'oyani batafsil mahsulot konsepsiyasiga aylantirish va uni maqsadli mijozlar guruhi bilan sinovdan o'tkazish. Mijozlar qabul qilishini va afzalliklarini baholash.

Biznes tahlili: Yangi mahsulotning moliyaviy prognozlarini, narx strategiyasini va marketing rejasini ishlab chiqish. Daromadlilik, xarajatlar va risklar baholanadi.

Mahsulotni rivojlantirish: Konsepsiyani amaliy mahsulotga aylantirish. Bu bankning IT, operatsion va huquqiy bo'linmalari bilan yaqin hamkorlikni talab qiladi.

Bozor sinovi: Mahsulotni cheklangan bozor segmentida yoki mintaqada sinovdan o'tkazish. Bu kichikroq miqyosda mahsulotning bozor qabulini tekshirish va yakuniy tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Tijoratlashtirish: Mahsulotni keng bozorga chiqarish. Bu keng qamrovli marketing kampaniyasi, savdo kanallarini tayyorlash va mijozlarga xizmat ko'rsatish infratuzilmasini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Banklar inkremental (mavjud mahsulotlarga kichik o'zgarishlar kiritish) va radikal (tamoman yangi mahsulotlar yaratish) innovatsiya strategiyalarini qo'llashlari mumkin. Ko'pgina banklar inkremental innovatsiyalarni afzal ko'rishsa-da, raqamli asrda raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun radikal innovatsiyalarga ham e'tibor qaratish zarur. Hamkorlik (FinTech startaplari bilan), Open Banking va API integratsiyasi kabi yondashuvlar yangi mahsulotlarni tezroq va samaraliroq ishlab chiqishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar mijoz ehtiyojlarini tushunish va yangi bank mahsulotlarini yaratish usullarini tubdan o'zgartirmoqda.

FinTech yechimlari: FinTech kompaniyalari to'lovlar, kreditlash, investitsiya va boshqa moliyaviy xizmatlarda innovatsion yondashuvlarni taklif etib, an'anaviy banklarni raqobatga undaydi. Banklar FinTech yechimlarini integratsiya qilish orqali o'z mahsulotlarini yaxshilashlari yoki yangi mahsulotlar yaratishlari mumkin.

Shaxsiylashtirish: Sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (Machine Learning) texnologiyalari yordamida banklar mijozlarning individual ehtiyojlariga mos keladigan shaxsiylashtirilgan mahsulotlar va xizmatlarni taklif qilishlari mumkin. Bu, masalan, shaxsiy byudjet boshqaruvi vositalari, moslashuvchan kredit takliflari yoki maqsadli investitsiya mahsulotlari bo'lishi mumkin. Raqamli bankchilikning kengayishi iste'molchilarga yuqori sifatli, real vaqt rejimida xizmatlar ko'rsatishga yordam beradi.

Mobil bankchilik va raqamli kanallar: Mobil ilovalar va internet-banking mijozlar bilan bevosita aloqa nuqtalariga aylanib, banklarga mijozlarning xatti-harakatlari haqida real vaqt rejimida ma'lumotlar to'plash va yangi funksiyalarni tezda joriy etish imkoniyatini beradi. O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlarini (SMS, Internet, Mobil-banking) kengaytirishga e'tibor qaratilishi ushbu tendensiyani tasdiqlaydi.

Avtomatlashtirish va blokcheyn: Operatsiyalarni avtomatlashtirish xarajatlarni kamaytiradi va samaradorlikni oshiradi, blokcheyn esa shaffof va xavfsiz tranzaksiyalarni ta'minlaydi, bu esa yangi turdagi mahsulotlarni, masalan, raqamli aktivlar bilan bog'liq xizmatlarni yaratish uchun asos bo'lishi mumkin.

Xulosa

Tijorat banklarida mijozlar ehtiyojini o'rganish va yangi bank mahsulotlarini ishlab chiqish zamonaviy bank biznesining ajralmas qismidir. Raqobat muhitining kuchayishi va texnologik yutuqlar banklarni mijozlarga yo'naltirilganlikka va doimiy innovatsiyaga

majbur qiladi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mijoz ehtiyojlarini chuqur tushunish banklarning raqobatbardoshligini oshirish, daromadlilikni yaxshilash va mijozlar bazasini kengaytirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Innovatsion bank xizmatlari va raqamli transformatsiya, Tasheva N.U. tadqiqotida ta'kidlanganidek, banklarning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Banklar mijoz ehtiyojlarini sifat va miqdoriy tadqiqot metodologiyalari (fokus-guruhlar, so'rovnomalar, ma'lumotlar tahlili) orqali aniqlab, ularni yangi mahsulotlarni ishlab chiqish jarayonining har bir bosqichiga integratsiya qilishlari kerak. Raqamli texnologiyalar, FinTech yechimlari, sun'iy intellekt va shaxsiylashtirish bu jarayonni tezlashtiradi va mahsulotlarning mijozlarga mosligini oshiradi.

Mijozlar bilan doimiy muloqotni yo'lga qo'yish: Banklar doimiy ravishda mijozlar bilan muloqotda bo'lishlari, ularning fikr-mulohazalari, takliflari va shikoyatlarini muntazam ravishda to'plashlari kerak. Bu mijozlar xizmatlarini baholashda muhim omillarni hisobga olishga yordam beradi.

Raqamli infratuzilmaga investitsiya qilish: Raqamli bankchilik platformalarini, ma'lumotlar tahlili vositalarini va kiberxavfsizlik tizimlarini modernizatsiya qilish ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Bu banklarga samarali operatsion tuzilmalarni rivojlantirish va real vaqt rejimida xizmatlarni taqdim etish imkonini beradi.

FinTech hamkorlikni kengaytirish: Innovatsion FinTech startaplari bilan hamkorlik qilish orqali banklar yangi texnologiyalardan foydalanishlari va mahsulot ishlab chiqish jarayonini tezlashtirishlari mumkin.

Shaxsiylashtirilgan yondashuvni joriy etish: Mijozlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish asosida shaxsiylashtirilgan moliyaviy mahsulotlar va maslahatlarni taklif qilish orqali mijozlar qoniqishini va sodiqligini oshirish.

Innovatsiya madaniyatini shakllantirish: Bank ichida innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi madaniyatni yaratish, xodimlarni yangi g'oyalarni ilgari surishga undash va ularni amalga oshirish uchun resurslar ajratish.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar: O'zbekiston bank sektorida FinTech yechimlarining innovatsion mahsulotlarga ta'sirini yanada chuqur empirik tahlil qilish, shuningdek, turli mijoz segmentlari (masalan, yoshlar, kichik biznes subyektlari) uchun shaxsiylashtirilgan bank mahsulotlarining samaradorligini o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kotler, Philip, and Kevin Lane Keller. Marketing Menejmenti. Boston: Pearson, 2016.
2. Smith, Peter. Moliyaviy xizmatlar marketingi. Abingdon: Routledge, 2018.

3. Levesque, Terrence J. "Chakana bankchilikda mijoz mamnuniyatining belgilovchilari." Xizmatlar Marketingi Jurnali, vol. 11, no. 2, 1997, pp. 107-118.

4. Mishra, Sanjiv. "Hindistondagi chakana banklar uchun yangi mahsulotlarni ishlab chiqish jarayoni." Xalqaro Bank Marketingi Jurnali, vol. 27, no. 4, 2009, pp. 293-306.

5. Chishti, Susanne, and Janos Barberis (Eds.). FinTech Kitobi: Investorlar, Tadbirkorlar va Vizyonerlar Uchun Moliyaviy Texnologiyalar Qo'llanmasi. Chichester: John Wiley & Sons, 2016.

ISHLAB CHIQARISHDA QAYTARILMYDIGAN OMILLARNI DISRPERSION TAHLILI

Raximov Abdulaxad Nematovich
(Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali katta o'qituvchisi)

Annotatsiya: *Maqolada Samarqand viloyatida qishloq xo`jalik mahsulolari ishlab chiqarishning dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishga bog`liqligi o`rganilgan. Statistik ma`lumotlar asosida qishloq xo'jalik mahsulotlariga mahsulotlari ishlab chiarishning bog`liqligi masalasi qo`yilgan. Natijada dispersion va iqtisodiy tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar:*taqsimlangan kechikish, tendensiya, ishlab chiqarish, chorvachilik mahsulotlari, regressiya tenglamasi, tasodifiy omillar, determinatsiya koeffiytsienti.*

Аннотация: *В статье исследуется зависимость производства сельскохозяйственной продукции в Самаркандской области от производства сельскохозяйственной и животноводческой продукции. На основе статистических данных ставится вопрос о зависимости производства продукции сельского хозяйства. Результат-дисперсионный и экономический анализ.*

Ключевые слова: *тренд, производство, производство продукции животноводства, уравнение регрессии, случайные факторы, коэффициент детерминации.*

Annotation: *The article studied the dependence of the production of agricultural products on the production of agricultural and livestock products in the Samarkand region. On the basis of Statistics, the question of the dependence of the production of products on agricultural products is posed. The result was dispersion and economic analysis.*

Keywords: *trend, production, livestock production, regression equation, random factors, coefficient of determination.*

KIRISH

2024-yilning yanvar-mart oylarida yetishtirilgan dehqonchilik mahsulotlarining hajmi 179,7 mlrd. so'mni yoki 2023-yilning mos davriga nisbatan 103,2 % ni tashkil etdi. Yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining umumiy hajmida dehqonchilik mahsulotlarining ulushi 3,2 % ni tashkil qildi.

2024-yilning yanvar-mart oylarida chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish hajmi 5 352,2 mlrd. so'mni yoki 2023-yilning mos davriga nisbatan 103,5 % ni tashkil qildi.

Yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining umumiy hajmida chorvachilik mahsulotlarining ulushi 96,8 % ni tashkil etdi.

Chorvachilik sohasining ichki imkoniyatlarini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilib borilayotganligi, shuningdek, ularga davlat tomonidan tizimli yordam ko‘rsatilib kelinayotganligi chorva mollari bosh sonining ko‘payishiga, ichki iste’mol bozorlarini chorvachilik mahsulotlari bilan to‘ldirishga imkon yaratdi. 2024-yilning yanvar-mart oylarida barcha toifadagi xo‘jaliklar tomonidan tirik vaznda 70,0 ming tonna go‘sht (2023-yilning yanvar-martiga nisbatan 3,3 % ga ko‘p), 295,5 ming tonna sut (3,8 % ga ko‘p), 212,2 mln. dona tuxum (5,8 % ga ko‘p) va 451,5 tonna baliq (171,7 % ga ko‘p) ovlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy abstraksiya, kuzatish, qiyoslash, dispersion tahlil usuliga asoslangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Qishloq xo’jalik mahsulotlari, xususan chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish haqida mahalliy va chet el olimlari tomonidan ilmiy-tekshirish va ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Xorij olimlari Svi Grillixes, I.Tinbergen, V.N. Afanasev, S.A. Ayvazyan, A.M.Gataulin, N.M.Goreyeva, T.A.Dubrova, L.N.Demidova, O.P.Krastin, N.Sh.Kremer, N.P.Tixomirov, I.I.Yeliseyeva, Ye.M.Chetirkin va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlari muhim ahamiyatga ega. Respublikamizda optimallashtirish masalalari bo’yicha tadqiqot ishlari olib borgan olimlardan S.S.G’ulomov, B.Yu.Xodiyev, B.A.Begalov, B.Berkinov, T.Sh.Shodiyev, Yo.Abdullayev, N.B.Ashurova, S.K.Salayev, N.Q. Murodova, I.S.Abdullayev va boshqalar sanoat va qishloq xo’jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni ekonometrik va iqtisodiy-matematik modellashtirish hamda prognozlashtirish masalalari bo’yicha tizimli ilmiy izlanishlar olib borishgan va olib bormoqdalar.

Materiallar va usullar

Samarqand viloyati 2016-2024-yillarda qishloq xo`jaligida chorvachilik mahsuloti ishlab chiqarishi 1-jadvalda berilgan.

Samarqand viloyati 2016-2024-yillarda qishloq xo`jaligida chorvachilik mahsuloti ishlab chiqarish[13]

1-jadval

Yillar	Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so`m	Shu jumladan,	
		Dehqonchilik	chorvachilik
2016-y.	17 088,6	10 592,9	6 495,7
2017-y.	21 506,8	13 762,7	7 744,1

[13] https://samstat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2

2018-y.	25 658,0	15 035,3	10 622,7
2019-y.	28 379,5	15 445,4	12 934,1
2020-y.	33 759,4	18 331,4	15 428,0
2021-y.	41 206,1	22 333,7	18 872,4
2022-y.	42 088,9	21 472,0	18 956,0
2023-y.	49 025,9	26 331,1	22 694,8
2024-y.	56 830,8	30 688,6	26 142,2
2025-y. yanvar-sentabr	42 933,3	20 634,5	22 298,8

2-jadval ma`lumotlari asosida qishloq xo`jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni grafikda ko`rib chiqamiz.

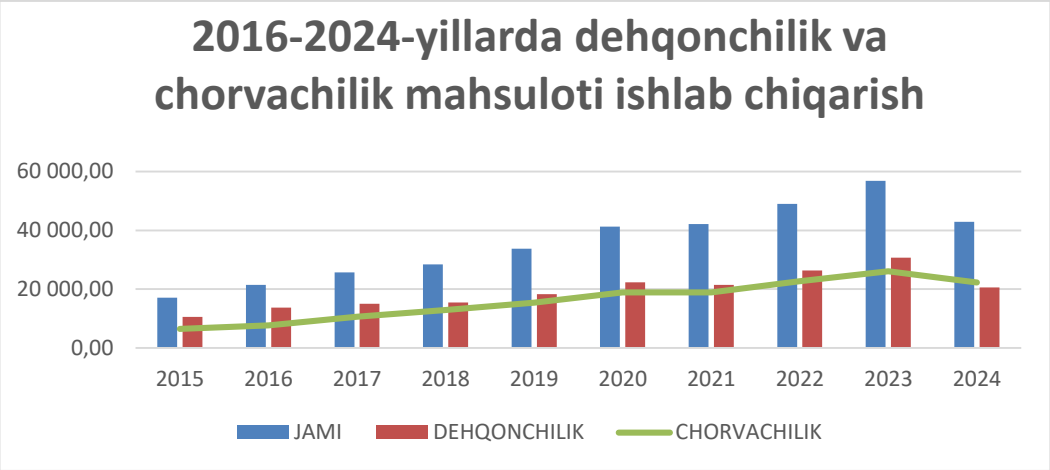

1-chizma. Qishloq xo`jalik mahsulotlari ishlab chiqarish

O'rganilayotgan omilning ishonchli ta'siri bilan a qiymati e qiymatidan oshib ketadi, a ning e dan oshib ketish darajasiga ko'ra, ushbu omilning ta'siri qanchalik ishonchli ekanligini baholash mumkin. Turli gradatsiyalarni yoki miqdoriy darajalarni olishi mumkin bo'lgan bitta omilning ta'siri tahlil qilinganda biz eng oddiy sxemani tahlil qilamiz: 1,2,3,..., p. individual kuzatuvlar (variantlar) ushbu omil gradatsiyalariga muvofiq guruhlarga bo'linadi. Bir darajadagi kuzatishlar soni: 1,2,3, ...,j,... q.

Kuzatishlarning umumiy soni N=p·n. Bitta omilni farqlashda variantning taqsimlanishi jadvalda keltirilgan: q-har bir guruhdagi kuzatuvlar soni; p-guruhlar soni (a omil darajalari); N-barcha variantlarning soni N=p·n , i-turli darajalar; j-har xil kuzatishlar.

Erkinlik darajalari:

1. Umumiy dispersiya uchun k0=N-1, bu erda N = p· n
2. Faktorli dispersiya uchun Kp=p-1
3. Qoldiq dispersiya uchun Ke=N-p.

Dispersiya(tafovutlar)ni hisoblash uchun formulalar

1. Kvadratik og'ishlarning umumiy va omilli yig'indisi formulalari, bunda omil darajalari soni n, har bir darajadagi sinovlar soni p.

Kvadratik og'ishlarning umumiy formulasi:

$$S_{umum} = \sum_{j=1}^{n} S_j - \frac{1}{np}\left(\sum_{j=1}^{n} T_j\right)^2$$

Kvadratik og'ishlarning omili formulasi:

$$S_{omilli} = \frac{1}{q}\sum_{j=1}^{n} T_j^2 - \left(\sum_{j=1}^{n} T_j\right)^2$$

Kvadratik og'ishlarning qoldiqli formulasi:

$$S_{qoldiq} = S_{umum} - S_{omilli}$$

Faktorli (omilli) dispersiya:

$$\sigma^2_{oml} = \frac{S_{umum}}{p-1}$$

Qoldiq dispersiyasi:

$$s^2_{qoldiq} = \frac{S_{qoldiq}}{p \cdot (q-1)}$$

.

Nol gipoteza. Dispersiyani tahlil qilishda dastlab qabul qilingan nol gipotezadan kelib chiqish kerak, bu omil va bu belgining o'zgaruvchanligiga ta'sir qilmaydi. Agar nol gipoteza to'g'ri bo'lsa, unda A nolga teng bo'lishi kerak, ya'ni, butun o'zgarish faqat tasodifiyga o'zgaradi.

Dispersiyani tahlil qilishda dastlab qabul qilingan nol gipotezadan chiqish kerak, bu omil va bu belgining o'zgaruvchanligiga ta'sir qilmaydi.

Qiymatning ishonchliligi xatosi:

$$F_{his} = \frac{\sigma^2_{omil}}{\sigma^2_{qoldiq}}$$

Erkinlik darajalari soni bo'yicha k1, k2 va ahamiyat darajasi bo'yicha α = 0,05 biz standart ahamiyat darajasini tanladik) biz tanqidiy nuqtani topamiz: $F_{крит}$ krit bo'lganligi sababli , gipotezani rad etish kerak, omilning ta'siri muhim (aniqlangan) $F_{his} > F_{крит}$.

Shunday qilib, turli xil texnologiyalar turli xil samaradorlik natijalarini beradi. Materialni assimilyatsiya qilish darajasi bo'yicha uchta namuna o'rtasida sezilarli farqlar mavjud.

Omilning samaradorlikka ta'sirini isbotlash bilan bir qatorda belgi, ko'pincha ushbu ta'sirning o'lchovini o'rnatish zarurati paydo bo'ladi va uning ulushi barcha omillarning ta'siri yig'indisida.

A omil ta'sirining ulushi quyidagi formula bilan topiladi:

$$P_A = \frac{\sigma^2_{omil} - \sigma^2_{qoldiq}}{\sigma^2_{omil} + (n-1)\cdot\sigma^2_{qoldiq}}.$$

indeks qayerda (um) yig'ish barcha qatorlar va ustunlar bo'yicha amalga oshirilishini bildiradi. Agar barcha ustunlardagi kuzatuvlar soni bir xil bo'lsa, unda n – har bir ustundagi kuzatuvlar soni va k – ustunlar soni.

Bir omili dispersion tahlil

Umumiy						
Guruhlar	Soni	Summa	O'rtacha	Дисперсия		
JAMI	10	358477,3	35847,73	161484048		
DEHQONCHILIK	10	194627,6	19462,76	37225839,3		
CHORVACHILIK	10	162188,8	16218,88	44555874,2		
Dispersion tahlil						
Variatsiya	SS	df	MS	F	P-qiymat	F kritik
Omilli	2214272506	2	1,11E+09	13,6534165	7,99605E-05	3,354130829
Qoldiqli	2189391858	27	81088587			
jami	4403664363	29				

Fisher mezoniga ko'ra $F_{his} = \frac{MS_{омил}}{MS_{qoldiq}} = \frac{1107136253}{81088587}$, $F_{his} = 13{,}65$ qiymat jadvaldan topilgan qiymat F_{jad}= 3,35 dan katta.

Demak, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari ihlab chiqarish normal taqsimotga bo‘ysinadi.

Xulosa va takliflar: ishlab chiqarishning samarali faoliyat olib borishi bo’yicha xulosa va takliflar keltiramiz:

Modelning ahamiyatliligi va adekvatligini baholash uchun F-Fisher mezoni yordamida baholanadi.

Modelning zichligi va adekvatligini baholash uchun Fisher mezonidan foydalaniladi.

3) Quyidagi statistik gipoteza qo’yiladi:

Hisoblangan $F_{xuc} > F_{жад}$ ekanligi kelib chiqsa, normal taqsimot qonuniga bo‘ysunadi. Bunda $F_{his} = 38{,}8 \rangle F_{jad}$= 3,17

Dispersion tahlildan foydalanilib ko’p omilli korrelyatsiya koeffitsiyenti formulasi orqali hisoblaganimizdan so’ng:

Guruhlarning mahsulot ishlab chiqarishiga ta'sirining ulushi $P = 0{,}81$ ga tengligidan ta‘siri 81 % ga teng ekanligi kelib chiqdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кувайскова, Юлия Евгеневна. Эконометрика : учебное пособие / Ю. Е. Кувайскова. – Уляновск : УлГТУ, 2017. – 166 с.

2. A.N. Raximov. Ekonometrikaga kirish. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. –T.: «Iqtisodiyot», 2023, 388 bet.

3. Raximov Abdulaxad Nematovich. Econometric analysis of production by german method. May.31.2022. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 3, 153–157. Retrieved from http://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/47

4. Qo'shboqov Abduhamid Norjigitovich, Raximov Abdulaxad Nematovich. Klaster tizimi va bozor iqtisodiyoti munosabatlari. «Интернаука»: научный журнал – № 43(219). Част 4. Москва, Изд. «Интернаука», 2021. – 84 с.

5. Rahimov Sanjar Abdulahadovich. ISSUES ON ANALYSING PRODUCTION PROCESSES BY USING PRACTICAL ECONOMETRIC MODEL. International journal of trends in commerce and economics ISSN: 2349-543X VOL. 11. Issue 1 http://academicjournalonline.org/index.php/ijtce/issue/archive. 2021 y.

6. Raximov Abdulaxad Nematovich. Iqtisodiy masalalarni yechishda ekonometrik tahlil va Darbin-Uotson mezoni. SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS: INTERNATIONAL AND NATIONAL CONCEPTS" International scientific - practical conference. Page 399-405. 19-20 May, 2023| Samarkand branch of Tashkent state university of economics. www.sbtsue.uz.

7. Raximov Abdulaxad Nematovich. Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishning ekonometrik tahlili. He Journal of Economics, Finance and Innovation, 1(3), 2023. Page 18–23. Retrieved from http://sbtsuejournals.uz/index.php/EFI/article/view/25. Published 2023-06-12. http://sbtsuejournals.uz/index.php/EFI/issue/view/4

8. Raximov Abdulaxad Nematovich. Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni Koyk modeli bilan tahlil qilish. SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS: INTERNATIONAL AND NATIONAL CONCEPTS" International scientific - practical conference. Page 399-405. 19-20 May, 2023| Samarkand branch of Tashkent state university of economics. www.sbtsue.uz.

MAKTABGACHA TA’LIMDA SIFATNI TA’MINLASHGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK VA TASHKILIY OMILLAR

Sadikova Farida Tulkinovna
Toshkent shahridagi Puchon universiteti 1-kurs magistranti
Turayeva D R
Ilmiy rahbar Phd., dotsent.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim sifatini ta’minlash jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan psixologik va tashkiliy omillarning o‘zaro bog‘liqligi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagoglarning emotsional farovonligi, motivatsiyasi, professional o‘zini anglash darajasi, shuningdek, ta’lim muassasasida shakllangan tashkiliy madaniyat va rahbarlik uslubi sifat jarayonlarining barqarorligiga qanday ta’sir etishi yoritiladi. Maktabgacha ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarga pedagoglarning psixologik tayyorgarligi, jamoaviy hamkorlik, ochiq muloqot muhiti hamda boshqaruvning qo‘llab-quvvatlovchi shakllari muhim ahamiyatga ega ekanligi ilmiy asosda bayon etiladi. Maqola sifatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishda inson omilini ustuvor deb biluvchi yondashuvni ilgari suradi va amaliy takliflar taqdim etadi.*

Kalit so‘zlar: *psixologik omillar; tashkiliy madaniyat; maktabgacha ta’lim sifati; pedagog motivatsiyasi; rahbarlik uslubi; emotsional farovonlik; jamoaviy hamkorlik; sifatni boshqarish.*

KIRISH

So‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimida sifatni ta’minlash masalasi davlat siyosati va pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bolaning ilk rivojlanish bosqichida ta’lim jarayonining samaradorligi nafaqat metodik yondashuvlar, balki ta’lim tashkilotining ichki psixologik muhiti va tashkiliy boshqaruv madaniyatiga ham bevosita bog‘liqdir. Shu bois, sifatni ta’minlashni faqat me’yoriy-huquqiy talablar yoki pedagogik texnologiyalar samaradorligi bilan cheklab bo‘lmaydi, balki bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun inson omiliga tayangan kompleks yondashuv zarur bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida xodimlarning psixologik holati, motivatsiyasi, tashkiliy muhitga nisbatan qoniqish darajasi hamda jamoa ichidagi muloqot sifati bevosita ta’lim jarayoni natijalariga ta’sir qiladi. Ijobiy psixologik muhit, ochiq muloqot, konstruktiv rahbarlik, shaxsga yo‘naltirilgan qo‘llab-quvvatlash tizimi bolalar bilan ishlovchi pedagoglarning o‘z vazifalarini ishonch bilan, yuqori mas’uliyat va ijodkorlik ruhida bajarishiga xizmat qiladi. Aksincha, yuqori stress darajasi,

noaniq vazifalar taqsimoti, sust kommunikatsiya yoki jamoaviy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi sifatni ta’minlash jarayonida turli to‘siqlarni vujudga keltirishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’limda sifatning shakllanishi bu bir vaqtning o‘zida psixologik omillar, jamoaviy munosabatlar, rahbarlik strategiyalari va tashkiliy jarayonlarning o‘zaro ta’siridan iborat murakkab tizimdir. Sifatni oshirish bo‘yicha joriy qilinayotgan yangiliklarning samarasi pedagoglarning o‘zgarishlarga tayyorligi, ularni qabul qilish darajasi hamda tashkilotdagi umumiy psixologik farovonlikka tayanadi. Organik ravishda shakllangan ijobiy tashkiliy madaniyat esa innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik ruhini kuchaytirish va sifatni doimiy takomillashtirish imkonini beradi.

Shunga qaramay, mazkur omillarning maktabgacha ta’lim tizimidagi roli hali ham to‘liq ochib berilgan emas; ayrim tadqiqotlar ko‘proq tashkiliy model, me’yoriy talablar yoki metodik yondashuvlarga e’tibor qaratadi, biroq psixologik omillar va ularning sifatga qay tarzda ta’sir ko‘rsatishini kompleks tahlil qilish masalasi yetarli darajada yoritilmagan.

ASOSIY QISM

Maktabgacha ta’lim sifatini ta’minlash jarayoni ko‘p omilli va kompleks hodisa bo‘lib, u faqat pedagogik texnologiyalar yoki metodik yondashuvlar orqali emas, balki ta’lim muassasasining ichki psixologik muhiti hamda tashkiliy boshqaruv tizimi orqali ham shakllanadi. Zamonaviy tadqiqotlar maktabgacha ta’lim sifatining o‘sishida psixologik omillar – pedagoglarning emotsional holati, motivatsiyasi, kasbiy o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan tayyorgarligi – muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Shuningdek, tashkilotning boshqaruv modeli, kommunikativ jarayonlari, rahbarlik uslubi ham ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan asosiy omillar sifatida qaraladi.

Avvalo, psixologik xavfsizlik va ijobiy emotsional muhit maktabgacha ta’lim muassasasida sifatli pedagogik jarayonning asosi hisoblanadi. Pedagog o‘z fikrini erkin bildira olishi, yangiliklarni sinab ko‘rishda qo‘llab-quvvatlanishi va o‘z faoliyati doirasida xatolardan qo‘rqmasligi lozim. Bunday muhit innovatsion yondashuvlarga ochiqlikni oshiradi, jamoada sog‘lom kommunikatsiya shakllanishiga imkon yaratadi. Psixologik zo‘riqish, ortiqcha nazorat, kelishmovchiliklar esa aksincha, pedagogning kasbiy samaradorligini pasaytiradi va ta’lim jarayonining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Sifatni ta’minlashning muhim omillaridan biri pedagoglarning kasbiy motivatsiyasi va o‘z faoliyatidan qoniqish darajasidir. O‘z mehnatining ahamiyatini anglagan, kasbiy o‘sish uchun imkoniyatlarga ega bo‘lgan pedagoglar bolalar bilan ishlashda ko‘proq tashabbus, mehr-muhabbat va mas’uliyat namoyon etadilar. Rahbar tomonidan beriladigan rag‘bat, ijobiy baholash, muntazam metodik qo‘llab-quvvatlash pedagogning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan ichki ehtiyojini mustahkamlaydi. Aksincha, kasbiy qadrsizlanish, ortiqcha yuklama va past ijtimoiy baho motivatsiyani sustlashtiradi, bu esa sifat ko‘rsatkichlarining kamayishiga sabab bo‘ladi.

Tashkiliy omillar ichida rahbarlik uslubi alohida ahamiyat kasb etadi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi rahbarlik jamoada ochiqlik, hamkorlik va o‘zaro hurmat tamoyillarini kuchaytiradi. Bunday sharoitda pedagoglar qarorlar qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadi, o‘z mas’uliyatini chuqurroq his qiladi va sifat standartlarini amalga oshirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Avtoritar boshqaruv, aksincha, ijodkorlikni cheklaydi, tashabbusning susayishiga olib keladi va jamoaning psixologik barqarorligini buzadi.

Maktabgacha ta’limda sifatga erishishda kommunikatsiya tizimining samaradorligi ham katta rol o‘ynaydi. Ochiq muloqot, o‘z vaqtida berilgan axborot, tashkiliy jarayonlarning shaffofligi pedagoglarning bir maqsad atrofida birlashishiga yordam beradi. Jamoada o‘zaro fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish, bolalar rivojlanishiga oid kuzatuv va tahlil natijalarini muntazam muhokama qilish sifat monitoringining ajralmas qismi hisoblanadi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim sifatini saqlashda tashkilot madaniyatining o‘rni beqiyosdir. Yuqori tashkiliy madaniyatga ega bo‘lgan jamoalarda umumiy qadriyatlar, mas’uliyat, o‘zaro hurmat va professional etikaga rioya etish tamoyillari ustuvor bo‘ladi. Bu esa pedagoglarning kasbiy faolligini oshirib, bolalarga ko‘rsatiladigan pedagogik xizmatlarning barqaror sifatda bo‘lishini ta’minlaydi.

Yana bir muhim omil – pedagoglarning stressni boshqarish qobiliyati va psixologik farovonligidir. Ta’lim jarayonida yuz beradigan qiyinchiliklar, bolalar bilan ishlashdagi emosional yuklama, tashkiliy o‘zgarishlar pedagogning ruhiy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik yordam, mentorluk, sog‘lomlashtiruvchi tadbirlar, ish va dam olish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash kabi qo‘llab-quvvatlovchi tizimlar muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’limda sifatni ta’minlash faqat me’yoriy-huquqiy talablar yoki metodik ko‘rsatmalar bilan cheklanmaydi. Bu jarayon pedagogning shaxsiy farovonligi, jamoaning psixologik muhiti, tashkiliy tuzilma va rahbarlik faoliyatining samaradorligi bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois sifatni oshirishga qaratilgan har qanday islohot avvalo inson omiliga, ya’ni pedagogning ehtiyojlari, motivatsiyasi, qobiliyatlari va ruhiy holatiga e’tibor qaratgan taqdirdagina muvaffaqiyatli natija beradi.

XULOSA

Maktabgacha ta’limda sifatni ta’minlash jarayoni nafaqat metodik va tashkiliy mexanizmlar, balki ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilariga ta’sir etuvchi psixologik omillarning uyg‘unlashuvini ham talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagoglarning psixologik farovonligi, motivatsiyasi, kasbiy o‘sishga bo‘lgan intilishi, tashkilotdagi ijobiy emotsional muhit, samarali rahbarlik va ochiq kommunikatsiya tizimi sifatni boshqarish jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkiliy madaniyatning rivojlanganligi, jamoaning hamkorlikka tayyorligi, innovatsion yondashuvlarga ochiqlik ham sifatni ta’minlashning barqarorligini ta’minlaydi. Stressni boshqarish, pedagoglarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, ularga zarur resurslarni yaratish, shuningdek, qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatini berish sifat menejmentining real natija berishiga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha ta’limdagi sifatni oshirish jarayonining markazida inson omili turadi. Shunday ekan, pedagoglarning psixologik ehtiyojlari, emotsional barqarorligi va kasbiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish — sifatni boshqarish tizimining ajralmas bo‘g‘ini hisoblanadi.

Kelgusida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sifatni ta’minlashga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqishda aynan shu omillarga alohida e’tibor qaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Turaqulov, H. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

2. To‘raeva, D. R. Maktabgacha ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Tafakkur, 2020.

3. Saidahmedov, N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

4. Yo‘ldoshev, J., & Usmonov, S. Ta’lim sifatini boshqarish nazariyasi. – Toshkent: Universitet, 2021.

CHET TILINI O‘RGATISHDA BLOOM KOGNITIV BOSQICHLARINING DIDAKTIK AHAMIYATI

Axmedov O‘ktamjon O‘roqovich
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Koreys filologiyasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola chet tilini o‘rgatish jarayonida Bloom kognitiv taksonomiyasi bosqichlarining didaktik ahamiyatini zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan qayta talqin qiladi. Maqolada an’anaviy bilim–tushunish–qo‘llash modeli bilan chegaralanib qolmay, kognitiv jarayonlarning chuqurlashuvi, o‘quvchi tafakkurining metakognitiv faollashuvi va til kompetensiyalarining integrativ rivojlanishidagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada Bloom bosqichlarining chet tili darslaridagi real ta’lim jarayoniga qo‘llanish mexanizmlari, xususan, tilni tushunish, lingvistik analiz, ijodkorlikni talab qiluvchi kommunikativ topshiriqlar, yuqori darajadagi fikrlashni talab etuvchi tahliliy va sintez faoliyatlari bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhiti, adaptiv o‘qitish texnologiyalari va kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvlar sharoitida Bloom taksonomiyasining yangi didaktik funksiyalari qayta ko‘rib chiqiladi. Maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, taksonomiyaning bosqichma-bosqich qo‘llanishi o‘quvchilarda nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki tilni mantiqan, tizimli va ijodiy o‘zlashtirishga yordam beradigan yuqori darajadagi kognitiv strategiyalarni shakllantiradi.*

Kalit so‘zlar: *Bloom taksonomiyasi, kognitiv bosqichlar, chet tili o‘qitish metodikasi, metakognitiv rivojlanish, didaktik strategiyalar, yuqori darajadagi tafakkur, ta’lim texnologiyalari, kommunikativ kompetensiya, zamonaviy pedagogika, kognitiv jarayonlar.*

KIRISH.

Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchining faolligiga, mustaqil fikrlashiga, ijodiy yondashuviga va yuqori darajadagi kognitiv faoliyatga tayangan holda tashkil etilayotgan hozirgi davrda pedagogik jarayonni ilmiy asosda rejalashtirish hamda o‘qitish samaradorligini oshirish masalasi o‘ta dolzarb bo‘lib bormoqda. Xalqaro til ta’limi metodologiyasida kognitiv jarayonlarni chuqur o‘rganishga imkon beradigan, o‘quv faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirish orqali yuqori darajadagi tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladigan Bloom taksonomiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. U nafaqat o‘quv faoliyatini modellashtirish, balki chet tilini o‘rgatishda bilimdan amaliyotga, amaliyotdan tahlilga, tahlildan esa ijodiy sintezga yo‘naltirilgan ta’lim tizimini yaratish imkonini beruvchi samarali didaktik vosita sifatida baholanishi mumkin.

Chet tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchi til birliklarini yod olish yoki matn mazmunini yuzaki tushunish bilan cheklanib qolmaydi. Til o‘rganish jarayoni mohiyatan murakkab

intellektual faoliyat bo‘lib, unda eslab qolish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yangi til materiallarini ijodiy qayta yaratish kabi kognitiv bosqichlar izchil tarzda namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, Bloom taksonomiyasi chet tilini egallashning psixolingvistik, lingvodidaktik hamda metodik asoslari bilan uyg‘unlashgan holda o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini izchil boshqarish imkonini beradi.

Bugungi globallashuv sharoitida chet tili ta’limi faqat grammatik me’yorlar yoki lug‘at boyligini o‘zlashtirish demak emas, balki o‘quvchini kommunikativ, madaniyatlararo, sotsiolingvistik va nutqiy kompetensiyalarga ega mustaqil subyekt sifatida shakllantirishni talab etadi. Shu ma’noda Bloom taksonomiyasi an’anaviy bilim berish modelidan farqli ravishda o‘rganilayotgan til materialini funksional vaziyatlar orqali ongli va faol qayta ishlashni, talabaning fikrlash strategiyalarini shakllantirishni, mantiqiy mushohada yuritishni, ijtimoiy-kommunikativ vazifalarni mustaqil hal etishni ko‘zda tutadi. Aynan shuning uchun ham ko‘plab xorijiy ta’lim tizimlarida Bloom kognitiv bosqichlari til o‘qitishda o‘quv dasturlarining asosiy konstruktiv modeli sifatida qaralmoqda.

Chet tilini o‘rgatishda Bloom taksonomiyasining qo‘llanishi nafaqat o‘qituvchi faoliyatini tizimlashtiradi, balki o‘quvchining idrok jarayonlarini o‘lchash, baholash va rejalashtirish imkonini ham kengaytiradi. Masalan, pastki darajadagi kognitiv faoliyat — yodlash va tushunish — grammatik qoidalar, so‘z ma’nolari, talaffuz me’yorlarini o‘zlashtirishda muhim bo‘lsa, yuqori darajadagi bosqichlar — tahlil, baholash, yaratish (sintez) — matn ustida ishlash, argumentativ fikrlash, ijodiy yozuv, og‘zaki muloqotda erkin xulosa chiqarish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Bu jarayonlarning barchasi tilni chuqur, integrativ va barqaror o‘zlashtirishning poydevorini yaratadi.

Shu bilan birga, Bloom taksonomiyasining didaktik ahamiyati uni chet tilini o‘qitish texnologiyalariga uyg‘unlashtirish bilan yanada kuchayadi. Digital resurslar, interaktiv platformalar, kompetensiyaga asoslangan baholash tizimlari, kommunikativ metodika va muammoli o‘qitish yondashuvlari bilan qo‘shilganda, taksonomiya o‘quvchining kognitiv faolligini yanada oshiradi va ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, maqsadli, izchil va samarali qiladi. Natijada, chet tilini o‘rganayotgan o‘quvchilar nafaqat til birliklarini biladilar, balki ularni muloqotda, tahlilda, ijodiy fikrlashda erkin qo‘llash kompetensiyasiga ega bo‘ladilar.

Shu sababli, ushbu maqola chet tilini o‘rgatishda Bloom kognitiv bosqichlarining didaktik ahamiyatini yangicha ilmiy-metodik yondashuvlar asosida tahlil qilish, uning o‘qitish samaradorligiga ta’sirini asoslash, shuningdek, taksonomiyaga tayangan holda til o‘rgatish jarayonini yanada takomillashtirish bo‘yicha konseptual g‘oyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi. Mazkur yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini samarali loyihalash, o‘quvchilarning fikrlash darajasini izchil shakllantirish va chet tili ta’limining sifat ko‘rsatkichlarini oshirish imkonini beradi.

Asosiy qism

Chet tilini o‘rgatish jarayonida Bloom kognitiv bosqichlarining didaktik ahamiyatini yangi nuqtai nazardan izohlash zamonaviy ta’limning transformatsion mohiyatidan kelib chiqadi. Bugungi kunda o‘quv jarayoni statik bilimlar tizimi emas, balki kognitiv jarayonlar, neyropsixologik mexanizmlar va shaxsning intellektual identiteti o‘zaro ta’sir qiladigan murakkab konstruktiv muhit sifatida qaralmoqda. Shu bois Bloom taksonomiyasiga an’anaviy “darajalar zanjiri” sifatida qarash mohiyatini yo‘qotmoqda; aksincha, u til kompetensiyasini quruvchi dinamik kognitiv spiral, o‘quvchi ongida sodir bo‘ladigan neyroplastik o‘suv jarayonlarining intellektual modeli sifatida talqin etilishi zarur.

Bloom taksonomiyasining “eslab qolish–tushunish–qo‘llash–tahlil–sintez–baholash” bosqichlari amalda chiziqli emas, balki o‘zaro uzviy bog‘langan, bir-birini takror kuchaytiradigan jarayonlar majmui sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, chet tilini o‘rganuvchi biror yangi grammatik konstruktsiyani o‘zlashtirayotganida, u avval bu bilimni eslaydi, so‘ng kontekstdagi vazifasini tushunadi, nutqda qo‘llaydi, matn ichidagi funksional o‘rnini tahlil qiladi, yangi gaplar yaratish orqali sintez qiladi va o‘zining to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ishlatganini baholaydi. Bu bosqichlar an’anaviy tartibda emas, balki ko‘p marta qayta ishlanadigan spiral shaklida kechadi. Misol uchun, ingliz tilidagi "present perfect" yoki koreys tilidagi hurmat shakllari (–습니다, –세요) o‘quvchidan faqat yodlashni emas, balki murakkab kognitiv tahlilni talab qiladi. Shu sababli Bloom taksonomiyasi til o‘rganish jarayonida faollashadigan aqliy operatsiyalarni ifodalovchi neyrokognitiv algoritm sifatida namoyon bo‘ladi.

Bloom bosqichlari o‘quvchi shaxsining kognitiv identitetini shakllantiruvchi uch asosiy qatlamni vujudga keltiradi. Reproduktiv identitet darajasida o‘quvchi chet tilidagi birliklarni yodlaydi, ularni tushunadi va mavjud bilimlarni takrorlaydi. Masalan, koreys tilini o‘rganishda lotin transkripsiyasi orqali so‘zlarni yodlash, alifboni o‘zlashtirish, fe’l shakllarini yod olish aynan reproduktiv qatlamga kiradi. Operativ identitet bosqichida o‘quvchi tilni qo‘llash orqali grammatik va semantik mexanizmlarni anglaydi; masalan, o‘quvchi koreys tilida –고 있다 va –아/어 있다 shakllarining farqi va ularning hozirgi davomiylik va holat davomiyligi ma’nolarini matn orqali tahlil qiladi. Uchinchi, kreativ-metakognitiv qatlam esa o‘quvchining o‘z fikrini ijodiy tarzda, yangi til birliklari orqali ifoda etish qobiliyatini shakllantiradi. Bu bosqichda o‘quvchi matn yaratadi, baholaydi, o‘z nutqini qayta ko‘rib chiqadi va til tizimiga metakognitiv yondashuv hosil qiladi. Masalan, o‘quvchi koreys tilida o‘z blogini yuritish yoki suhbat jarayonida murakkab grammatik konstruktsiyalarni mustaqil ishlatishi aynan metakognitiv bosqich mahsulidir.

Zamonaviy ta’limda Bloom taksonomiyasining o‘rni raqamli kompetensiyalar bilan uzviy bog‘langan holda qayta talqin qilinmoqda. Axborot texnologiyalari keng

qo‘llanilayotgan muhitda “eslab qolish” jarayoni raqamli lug‘atlar, sun’iy intellekt vositalari, mobil kartochkalar orqali avtomatlashtiriladi. “Tushunish” bosqichi multimodal kontent yordamida kuchaytiriladi: video darslar, interaktiv simulyatsiyalar, talaffuzni tahlil qiluvchi dasturlar o‘quvchining semantik anglash jarayonini osonlashtiradi. “Qo‘llash” esa Quizlet, Kahoot, Duolingo kabi platformalar orqali real vaziyatlarda amaliy mashqlar yordamida mustahkamlanadi. “Tahlil” bosqichi korpus lingvistikasi, semantik tahlil dasturlari, grammatik analiz vositalari orqali yangi imkoniyatlarga ega bo‘ladi. “Sintez” bosqichi interaktiv esse yozish, video yaratish, podkast tayyorlash orqali kengayadi, “baholash” bosqichida esa o‘quvchining o‘z-o‘zini baholashi, refleksiya jurnallari va raqamli portfolio mexanizmlari metakognitiv fikrlashni rivojlantiradi. Natijada Bloom taksonomiyasi raqamli ta’lim muhitining intellektual markaziga aylanadi.

Bloom taksonomiyasining didaktik talqini uning faqat nazariy tasnif emas, balki o‘quvchi fikrlash strategiyalarini shakllantiruvchi intellektual algoritm ekanini ko‘rsatadi. Chet tili o‘qituvchisi uchun Bloom modeli dars dizayni, kognitiv vazifalarni loyihalash, kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishda asosiy metodik platforma hisoblanadi. Masalan, “baholash” bosqichiga qadar yetmagan o‘quvchi monologik nutqda mustaqil ravishda fikr bildira olmaydi yoki “sintez” bosqichiga yetmagan o‘quvchi grammatik qoidalardan tashqarida kreativ gaplar tuza olmaydi. Shu tariqa, Bloom modeli o‘quvchining til kompetensiyasini mantiqan izchil, neyropsixologik jihatdan aniq yo‘nalgan tarzda shakllantiradi.

Bloom taksonomiyasining neyrodidaktik talqini bugungi pedagogikaning eng muhim yangiliklaridan biridir. Har bir kognitiv bosqich miya faoliyatining turli hududlari bilan bog‘liq: “eslab qolish” gipokamp faoliyatini kuchaytiradi, “tushunish” neyron tarmoqlarni integratsiyalash jarayonini faollashtiradi, “tahlil” mantiqiy bog‘lanishlarda ishtirok etuvchi prefrontal korteksni rag‘batlantiradi, “sintez” yangi neyron kombinatsiyalarni yaratadi, “baholash” esa metakognitiv monitoring, o‘z fikrlash jarayonini boshqarish kabi yuqori darajadagi ong faoliyatlarini ishga soladi. Bu jarayonlar til o‘rganishning nafaqat pedagogik, balki neyrobiologik asosga ega ekanini ko‘rsatadi.

Til o‘qitish jarayonida Bloom bosqichlari integrativ model yaratadi. Bu modelda lingvistik kompetensiya eslab qolish va tushunish orqali shakllanadi; kommunikativ kompetensiya qo‘llash va sintez orqali namoyon bo‘ladi; analitik kompetensiya tahlil orqali mustahkamlanadi; metakognitiv kompetensiya esa baholash orqali o‘quvchi ongida chuqur o‘rnashadi. Masalan, koreys tilida rasmiy nutq shakllarini o‘zlashtirish uchun avval ularni eslab qolish zarur, keyin vaziyatlar kontekstida tushunish, real nutqda qo‘llash, boshqa shakllar bilan farqini tahlil qilish, o‘z gapini mustaqil yaratish va nihoyat, ushbu shakllardan samarali foydalanish darajasini baholash talab etiladi.

Shunday qilib, Bloom taksonomiyasi chet tilini o‘rgatishda oddiy tasnif emas, balki fikrlashni o‘stiruvchi, kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi, o‘quvchi shaxsining intellektual identitetini shakllantiruvchi transformatsion pedagogik mexanizm sifatida qayta talqin qilinadi. Til o‘rgatishda bu model nafaqat o‘quv materiali tuzilishini, balki tilni ongli ravishda yaratish, anglash va baholash jarayonini boshqaruvchi dinamik tizimdir.

Xulosa

Bloom kognitiv bosqichlari chet tilini o‘rgatishda nafaqat bilimlarni tasniflovchi model, balki tilni ongli o‘zlashtirishni tashkil qiluvchi faol kognitiv mexanizm sifatida qayta talqin qilinishi lozim. Zamonaviy ta’limda Bloom taksonomiyasi o‘quvchi ongida bilim yaratish spiralini hosil qiladi, unda eslab qolish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash jarayonlari uzluksiz tarzda bir-birini to‘ldiradi.

Raqamli vositalarning keng qo‘llanilishi taksonomiyani yanada moslashuvchan, interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan didaktik tizimga aylantiradi. Natijada o‘quvchida lingvistik kompetensiya bilan bir qatorda analitik fikrlash, ijodiy nutq, metakognitiv ong va kommunikativ moslashuvchanlik keng rivojlanadi.

Shunday qilib, Bloom taksonomiyasining yangicha talqini chet tilini o‘rgatishda chuqur fikrlashni shakllantirish, real nutqiy vaziyatlarda o‘z fikrini mustaqil ifoda etish va tilni zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga mos ravishda o‘zlashtirish imkonini beruvchi kuchli didaktik asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qosimova D., Yo‘ldosheva Sh. Chet tillarini o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
2. Rahmonov D. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Sodiqova N. Zamonaviy lingvodidaktika va chet tilini o‘rgatishda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
4. Karimova M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Nodirabegim nashriyoti, 2018.
5. Hamroyev A. Ta’lim jarayonida kognitiv strategiyalarni qo‘llash. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
6. Abdullayeva M. “Bloom taksonomiyasining zamonaviy talqini va chet tilini o‘rgatish jarayonidagi roli.” Til va adabiyot ta’limi, 2022, №3, 47–55-betlar.
7. Umarova S. Chet tili ta’limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.

LINGVISTIK VA TARJIMAVIY NUQTAI NAZARDAN MADANIY REALIYALAR TADQIQI

Abdieva Iroda Normurotovna
Uzbekistan state world languages university iroda_abdieva@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada madaniy realiyalar (realiyalarning) tilshunoslik va tarjima jarayonidagi o‘rni, ularning tilda ishlatilishi va o‘zbek madaniyatiga moslashtirish usullari tahlil qilinadi. Realiyalarning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlari, ularning tarjimada duch keladigan qiyinchiliklari, shuningdek, foreignization va domestication strategiyalari ilmiy asosda ko‘rib chiqildi. Tadqiqot koreys-o‘zbek va ingliz-o‘zbek tarjima misollariga tayangan.*

Kalit so’zlar: *realiya, tarjima strategiyasi, madaniy kontekst, tilshunoslik, semantika*

Abstract: *This article examines the role of cultural realities in linguistics and translation, their usage in language, and methods of adaptation to Uzbek culture. The semantic, pragmatic, and cultural layers of realities, translation challenges, as well as foreignization and domestication strategies are analyzed. The study is based on examples from Korean-Uzbek and English-Uzbek translations.*

Key words: *reality, translation strategy, cultural context, linguistics, semantics*

Realiyalar — muayyan xalqning ijtimoiy-tarixiy tajribasi, ma’naviy qadriyatlari, turmush tarzi, milliy mentaliteti va madaniy merosini aks ettiruvchi leksik birliklardir. Ushbu birliklar boshqa tillarda to‘liq ekvivalentga ega bo‘lmasligi, ma’nolarining ko‘p qatlamliligi hamda madaniy-semantik yukining kuchliligi bilan ajralib turadi. Til tizimidagi realiyalar o‘z tabiatiga ko‘ra universalligi cheklangan, milliylik darajasi yuqori bo‘lgan nominativ birliklar sirasiga kiradi. Shu sababli ularning lingvistik o‘rni, madaniy funksiyalari va tarjima jarayonidagi strategik talqinlari zamonaviy lingvomadaniy tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Realiyalar tilning leksik tarkibida nafaqat predmetni nomlovchi birlik sifatida, balki madaniy kodni tashuvchi, etnik identitetni mustahkamlovchi, tarixiy xotirani saqlovchi semiotik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Ularning mazmun tarkibi ko‘pincha lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va sotsiolingvistika bilan kesishadi. Chunki realiyalar orqali xalqning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy institutlari, marosim-madaniy faoliyati, an’anaviy dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlar shakli aks etadi.

Masalan, o‘zbek tilidagi “mahalla”, koreys tilidagi “해녀 (henyo)” yoki rus tilidagi “дача” kabi birliklar oddiy nominatsiyadan tashqari, chuqur ijtimoiy-madaniy ma’noga ega bo‘lib, ularni boshqa tilga to‘liq ekvivalent bilan almashtirishning deyarli imkoni yo‘q.

Realiyalar klassifikatsiyasi ham ilmiy adabiyotda turlicha talqin qilinadi. P. Newmark ularni madaniy kategoriyalar bo‘yicha (ekologik, moddiy madaniyat, ijtimoiy madaniyat, tashkilot va institutlar, urf-odat va qadriyatlar) ajratadi.

Vlaxov va Florin realiyalarni “hayot, madaniyat va tarix mahsuli” sifatida e’tirof etib, ularning semantik o‘ziga xosligi tarjima jarayonida lug‘aviy ekvivalentni topishni murakkablashtirishini ta’kidlaydi. M. Baker esa realiyalarni kontekstual va pragmatik muammolarni keltirib chiqaruvchi birliklar sifatida ko‘rib, ularni tarjima qilishda izohli tarjima, transkripsiya, deskriptiv ta’rif, kompensatsiya kabi usullarni taklif etadi.

Tarjima jarayonida realiyalar ikki tomonlama muammoni yuzaga keltiradi: birinchidan, semantik mazmunning to‘liq ekvivalenti mavjud emasligi; ikkinchidan, ularni maqsadli til o‘quvchisi ongida adekvat madaniy tasavvur uyg‘otish zaruriyati. Shu bois tarjimonda ikki strategiya — domestikatsiya (moslashtirish) va o‘zgacha koloritni saqlashga asoslangan xorijlashtirish usullari mavjud. Venuti fikriga ko‘ra, realiyani haddan tashqari moslashtirish matnning milliy-madaniy qiyofasini yo‘qotadi; aksincha, uni o‘z shaklida qoldirish o‘quvchiga manba madaniyatning asl ruhini yetkazadi. Tarjimonning maqsadi aynan shu ikki tendensiya o‘rtasida optimal, ilmiy asoslangan tanlovni amalga oshirishdan iborat.

Realiyalar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aks ettiradi. Ular milliy tafakkur, tarixiy xotira va madaniy kodni ifodalaydi. Tilshunoslik adabiyotlarida realiyalar bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Semantik qatlam: Bu qatlam realiyaning asosiy ma’nosi, konnotatsiyasi, ramziy va tarixiy tushunchalarini o‘z ichiga oladi. Masalan, koreys tilidagi 한 (han) tushunchasi milliy psixologik holatni ifodalaydi va o‘zbek tilida unga bevosita ekvivalent mavjud emas.

2. Pragmatik qatlam: Realiyalar nutq vaziyatiga moslashadi, murojaat shakllariga ta’sir qiladi. 호칭어 (aka, opa, ona) kabi murojaat shakllari ijtimoiy pozitsiyani bildiradi va o‘zbek tilidagi qarindoshlik terminlari bu funktsiyani to‘liq qamrab olmaydi.

3. Madaniy qatlam: Realiya madaniyatga xos xususiyatlarni aks ettiradi: urf-odat, tarixiy voqea, marosim, diniy an’ana.

Misol uchun, 설날 (sonnal) Koreys an’anaviy yangi yil bayrami, oila bilan birga nishonlanadi, maxsus taomlar tayyorlanadi. Bu bayram o‘zbek madaniyatida to‘liq mos ekvivalenti mavjud emas. Shu bois tarjimada foreignization yoki izohli tarjima qo‘llaniladi.

Realiyalarning lingvomadaniy tahlili tilshunos va tarjimashunoslar uchun muhim bo‘lib, ularni turli kontekstlarda ishlatishning ilmiy asoslarini beradi. Lingvomadaniy yondashuv realiyaning tarixiy, madaniy va ijtimoiy funksiyalarini o‘rganishga imkon yaratadi.

Realiyalar bilan ishlash jarayonida lingvomadaniy kompetensiya hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tarjimon yoki tadqiqotchi nafaqat tilni, balki xalqning tarixiy-madaniy kontekstini, ramziy-madaniy tafakkurini, ijtimoiy institutlar tizimini, milliy urf-odatlar semantikasini bilishi zarur. Aks holda realiyaning konnotativ mazmuni, ramziy ma’nolari yoki pragmatik funksiyasi noto‘g‘ri talqin etilishi mumkin. Mazkur birliklar ayniqsa badiiy tarjimada, tarixiy matnlarda, etnografik diskursda va madaniy-ma’rifiy kontekstlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, realiyalar lingvistik tizimning o‘ziga xos va murakkab komponenti bo‘lib, ular orqali xalqning madaniy tajribasi, milliy tafakkuri, tarixiy-madaniy merosi va ijtimoiy identiteti tilga ko‘chiriladi. Ularni chuqur ilmiy tahlil qilish tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va pragmatik tilshunoslik uchun dolzarb vazifa bo‘lib, madaniyatlararo kommunikatsiyaning samaradorligini ta’minlaydi, tarjima jarayonida esa manba va maqsad til madaniyatlarini uyg‘unlashtiruvchi ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ashurov T.B.Linguistic and Cultural Aspects of Translation of Realia and Substandard Vocabulary in the Works of Ernest Hemingway. SHOKH Library, Vol. 1, No. 10 (2025)
2. Baker M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
3. Khukhuni, G.T., Valuitseva, I.I., Osipova, A.A.Cultural Words in Sacral Text and their Translation: Linguistic and Extra Linguistic Factors. Russian Journal of Linguistics (Vestnik RUDN, Series Linguistics), Vol. 23, No. 2, 2019, pp. 487–508. DOI: 10.22363/2312 9182 2019 23 2 487 508
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
5. Nida, E.A. (1964). Toward a Science of Translating. Brill.
6. Venuti, L. (1995). The Translator’s Invisibility: A History of Translation. Routledge.
7. Zeynalova, Kh.Translation Challenges of Cultural Realia in English Literary Texts: Semantic and Pragmatic Aspects. EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education, 2024(?) (see journal metadata), DOI: 10.69760/egjlle.250008

GLOBAL IQTISODIY INQIROZLAR VA ULARNING MILLIY IQTISODIYOTLARGA TA`SIRI.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КРИЗИСЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ.

GLOBAL ECONOMIC CRISES AND THEIR IMPACT ON NATIONAL ECONOMIES.

Temirov Jo`raqodir Abdujalilovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti xizmat ko`rsatish va raqamlashtirish fakulteti Iqtisodiyot va menejment kafedrasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada global iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish sabablari, rivojlanish bosqichlari hamda ularning turli mamlakatlar, xususan, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga ko‘rsatgan bevosita va bilvosita ta’siri tahlil qilinadi. Maqolada COVID-19 pandemiyasi davridagi iqtisodiy pasayish va Rossiya–Ukraina mojarosi ortidan yuzaga kelgan makroiqtisodiy beqarorliklar asosiy misol sifatida o‘rganilgan. Shuningdek, ushbu inqirozlar davrida qo‘llanilgan iqtisodiy siyosat choralarining samaradorligi va ularning milliy iqtisodiy barqarorlikka ta’siri muhokama qilinadi. Tahlillar asosida iqtisodiy inqirozlarga tayyor turish, ularni yumshatish va iqtisodiy tiklanishni ta’minlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari milliy iqtisodiy siyosat yuritishda, xususan, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar : *Global iqtisodiy inqiroz, moliyaviy beqarorlik, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy siyosat, COVID-19 pandemiyasi, 2008 yilgi moliyaviy inqiroz, rivojlanayotgan mamlakatlar, iqtisodiy tiklanish, makroiqtisodiy xavf, xalqaro iqtisodiy munosabatlar.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются причины возникновения глобальных экономических кризисов, этапы их развития, а также их прямое и косвенное воздействие на экономики различных стран, в частности развивающихся государств. В качестве основных примеров проанализированы мировой финансовый кризис в период пандемии COVID-19 и макроэкономическая нестабильность, вызванная конфликтом между Россией и Украиной. Также обсуждаются меры экономической политики, предпринятые в период кризисов, и их влияние на устойчивость национальных экономик. На основе анализа вырабатываются рекомендации по подготовке к кризисам, их смягчению и обеспечению экономического восстановления. Полученные результаты имеют*

практическое значение для выработки экономической политики в развивающихся странах, таких как Узбекистан.

Ключевые слова: *Глобальный экономический кризис, финансовая нестабильность, национальная экономика, экономическая политика, пандемия COVID-19, финансовый кризис 2008 года, развивающиеся страны, экономическое восстановление, макроэкономические риски, международные экономические отношения.*

Abstract: *This article examines the causes of global economic crises, their stages of development, and their direct and indirect impacts on the economies of various countries, particularly developing nations. The global financial crisis of 2008, the economic downturn during the COVID-19 pandemic, and the macroeconomic instability triggered by the Russia–Ukraine conflict are analyzed as key examples. The study also discusses the effectiveness of economic policy measures implemented during these crises and their influence on national economic resilience. Based on the analysis, recommendations are proposed to enhance crisis preparedness, mitigate economic shocks, and support recovery processes. The findings of the article hold practical significance for shaping economic policy in developing countries, including Uzbekistan.*

Keywords: *Global economic crisis, financial instability, national economy, economic policy, COVID-19 pandemic, 2008 financial crisis, developing countries, economic recovery, macroeconomic risks, international economic relations.*

KIRISH

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy inqirozlar jahon iqtisodiyotining barqarorligiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro moliyaviy tizimdagi beqarorlik, pandemiyalar, siyosiy mojarolar va boshqa kutilmagan holatlar ko‘plab mamlakatlarning iqtisodiy o‘sish sur’atlarini sekinlashtiradi yoki hatto teskari yo‘nalishga olib keladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar bunday inqirozlardan ko‘proq zarar ko‘rishi mumkin, chunki ularning iqtisodiy tizimlari global o‘zgarishlarga nisbatan zaifroq bo‘ladi.

Ushbu maqolada global iqtisodiy inqirozlarning sabablari, ularning rivojlanish bosqichlari va eng muhimi, milliy iqtisodiyotlarga, xususan, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, inqirozlar davrida amalga oshirilgan iqtisodiy siyosat choralarining samaradorligi va kelajakda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha tavsiyalar ko‘rib chiqiladi.

Maqola mualliflari fikricha, global inqirozlarni chuqur tushunish va ularni yumshatish mexanizmlarini yaratish milliy iqtisodiy siyosatning samarali olib borilishi uchun zarurdir. Shu bois, ushbu tadqiqot nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Asosiy qism

1. Global iqtisodiy inqirozlarning sabablari va turlari

Global iqtisodiy inqirozlar ko‘pincha moliyaviy tizimdagi zaifliklar, siyosiy beqarorlik, tabiiy ofatlar va pandemiyalar natijasida yuzaga keladi. Masalan, 2008 yilgi moliyaviy inqiroz AQSh ipoteka bozoridagi notinchliklardan boshlanib, tez orada butun dunyo moliya tizimini qamrab oldi. Shuningdek, 2020 yilda boshdan kechirgan COVID-19 pandemiyasi global ishlab chiqarish va savdo jarayonlarini to‘xtatib qo‘yish bilan iqtisodiy faoliyatni keskin pasaytirdi. Bunday inqirozlar xalqaro bozorlarda talab va taklif muvozanatini buzib, iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi.

2. Global inqirozlarning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri

Global iqtisodiy inqirozlar milliy iqtisodiyotlarga turlicha ta’sir qiladi. Rivojlangan davlatlar o‘zining mustahkam moliyaviy infratuzilmasi va diversifikatsiyalangan iqtisodiyoti tufayli inqirozlarni ko‘proq yengib o‘ta oladi. Biroq rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston kabi davlatlar, tashqi iqtisodiy bog‘liqliklari va ichki iqtisodiy tizimlarning nisbatan zaifligi sababli inqirozlarga sezilarli darajada duch keladi. Bu davlatlarda ishsizlik, inflyatsiya va tashqi qarzlar ortishi kabi muammolar keskinlashadi.

3. Iqtisodiy siyosat choralarining roli

Inqiroz davrida milliy hukumatlar va markaziy banklar tomonidan qo‘llaniladigan iqtisodiy siyosat choralarining samaradorligi iqtisodiy tiklanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Fiskal stimullar, monetar siyosatni yumshatish, soliq imtiyozlari va investitsiyalarni jalb qilish kabi chora-tadbirlar iqtisodiyotning inqirozdan chiqishiga yordam beradi. Masalan, 2008 yilgi inqirozdan so‘ng ko‘plab mamlakatlar katta miqdorda fiskal paketlar ishlab chiqib, iqtisodiy faollikni tiklashga harakat qildilar.

4. O‘zbekiston iqtisodiyotiga global inqirozlarning ta’siri

O‘zbekiston iqtisodiyoti jahon bozoriga nisbatan yuqori darajada bog‘liq emasligi sababli, global inqirozlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’siri boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan kamroq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, eksport bozorlarining torayishi, valyuta kursining o‘zgarishi va tashqi investitsiyalarning kamayishi O‘zbekistonga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, mamlakat iqtisodiy siyosatida diversifikatsiya va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy inqirozlar jahon iqtisodiyotining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro moliyaviy tizimdagi beqarorlik, pandemiyalar, siyosiy mojarolar va boshqa kutilmagan omillar ko‘plab mamlakatlarning iqtisodiy o‘sish sur’atlarini sekinlashtirmoqda yoki hatto salbiy yo‘nalishga olib kelmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar bunday inqirozlarning ta’siriga ko‘proq duch keladi, chunki ularning iqtisodiy tizimlari ko‘pincha zaif va tashqi omillarga nisbatan sezgir bo‘ladi.

Ushbu maqolada global iqtisodiy inqirozlarning sabablari, ularning asosiy turlari, shuningdek, milliy iqtisodiyotlarga ta’siri, xususan rivojlanayotgan mamlakatlar misolida

ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, inqirozlarni yumshatish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Global iqtisodiy inqirozlarning sabablari va turlari

Global iqtisodiy inqirozlar turli omillar tufayli yuzaga keladi. Eng keng tarqalgan sabablardan biri — moliyaviy tizimdagi muammolar. Masalan, 2008 yildagi global moliyaviy inqiroz AQSh ipoteka bozoridagi nosozliklardan boshlangan va tez orada butun dunyo moliya tizimini qamrab olgan. Bundan tashqari, COVID-19 pandemiyasi 2020 yilda global ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarini keskin to‘xtatib qo‘ydi, natijada ko‘plab mamlakatlar iqtisodiy pasayish bosqichiga tushdi.

Bundan tashqari, tabiiy ofatlar, geopolitik ziddiyatlar va xomashyo narxlarining keskin o‘zgarishi ham global inqirozga sabab bo‘lishi mumkin. Ushbu omillar xalqaro iqtisodiy munosabatlarga bevosita ta’sir qilib, milliy iqtisodiyotlarda inqiroz yuzaga kelishiga olib keladi.

Global inqirozlarning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri

Global iqtisodiy inqirozlarning ta’siri mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatiga, iqtisodiy tizimning barqarorligiga va siyosiy boshqaruvga bog‘liq. Rivojlangan davlatlar odatda kuchli moliyaviy institutlarga ega bo‘lib, ular inqirozlarni boshqarishda ko‘proq imkoniyatlarga ega. Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy tizim zaifroq, tashqi qarzlar yuqori va investitsiya oqimlari sezgir bo‘lib, inqirozlarning oqibatlari yanada og‘irroq bo‘ladi.

Masalan, inqiroz vaqtida ishsizlik darajasi oshishi, inflyatsiya kuchayishi, valyuta kurslarining beqarorligi, tashqi investitsiyalarning kamayishi kabi muammolar kuchayadi. Bu holatlar aholining ijtimoiy farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi.

Iqtisodiy siyosat va inqirozlarni yumshatish choralar

Inqirozlarni boshqarishda davlat tomonidan qo‘llaniladigan fiskal va monetar siyosat choralarining samaradorligi muhim ahamiyatga ega. Fiskal stimullar, soliqlarni kamaytirish, investitsiyalarni rag‘batlantirish, ijtimoiy dasturlarni kengaytirish kabi chora-tadbirlar iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydi. Monetar siyosatda esa foiz stavkalarini pasaytirish va pul massasini oshirish orqali iqtisodiyotga likvidlik ta’minlanadi.

Shuningdek, iqtisodiy tizimlarni diversifikatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va tashqi bozorlarga bog‘liqlikni kamaytirish ham muhim strategiyalar hisoblanadi. Bu chora-tadbirlar milliy iqtisodiyotlarni kelajakdagi global inqirozlarga nisbatan chidamliroq qiladi.

Global iqtisodiy inqirozlarning sabablari va turlari

Global iqtisodiy inqirozlar ko‘plab omillar tufayli yuzaga keladi va ularning har biri iqtisodiyotga turlicha ta’sir qiladi. Quyidagi asosiy sabablar keng tarqalgan:

● Moliyaviy tizimdagi muammolar: Banklar va moliyaviy institutlardagi notinchliklar, aktivlar qiymatining keskin pasayishi, kreditlashning cheklanishi iqtisodiy faollikning to‘xtab qolishiga olib keladi. Masalan, 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz aynan shunday sabablar bilan yuzaga keldi.

● Pandemiyalar: COVID-19 pandemiyasi jahon bo‘ylab ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, savdo va migratsiya jarayonlarini izdan chiqardi. Bu esa global iqtisodiyotda chuqur pasayishlarga olib keldi.

● Geosiyosiy ziddiyatlar: Rossiya va Ukraina o‘rtasidagi mojaro, savdo urushlari va siyosiy sanktsiyalar xalqaro iqtisodiy aloqalarni buzib, resurslarning taqsimlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

● Tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishi: Suv toshqinlari, qurg‘oqchilik, zilzilalar va boshqa tabiiy hodisalar iqtisodiy infrastrukturani vayron qilishi mumkin, bu esa ishlab chiqarish va iste’mol darajasining pasayishiga olib keladi.

● Xomashyo narxlarining beqarorligi: Neft, gaz, metallar va boshqa asosiy resurslarning narxi keskin o‘zgarishi energiya va ishlab chiqarish xarajatlariga ta’sir qilishi bilan iqtisodiyotga salbiy ta’sir qiladi.

Global inqirozlarning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri

Global iqtisodiy inqirozlarning milliy iqtisodiyotlarga ta’siri ularning iqtisodiy infratuzilmasi, siyosiy barqarorligi va tashqi bog‘liqligiga qarab farq qiladi.

● Rivojlangan mamlakatlar: Kuchli moliyaviy tizimlari, keng rivojlangan sanoat va xizmat ko‘rsatish sohasi tufayli inqirozlarni boshqarishda katta imkoniyatlarga ega. Shu bilan birga, ular ham inqirozlar natijasida ishsizlik oshishi, byudjet defitsiti ko‘payishi va investitsiyalar kamayishi kabi muammolarga duch keladi.

● Rivojlanayotgan mamlakatlar: Iqtisodiyotlari ko‘proq xomashyo eksportiga bog‘liq, tashqi qarzlari yuqori va ichki moliyaviy bozorlar nisbatan kichik bo‘lgani sababli global inqirozlar ularga yanada og‘ir ta’sir qiladi. Misol uchun, valyuta kurslarining keskin o‘zgarishi inflyatsiyaning oshishiga va aholining xarid quvvatining pasayishiga olib keladi.

● O‘zbekiston misolida: O‘zbekiston iqtisodiyoti jahon bozoriga nisbatan nisbatan izolyatsiyalangan bo‘lsa-da, uning tashqi savdo aloqalari va xomashyo eksporti orqali global o‘zgarishlarga sezgirligi mavjud. Masalan, neft va gaz narxlarining pasayishi mamlakat byudjetiga salbiy ta’sir qiladi. Shuningdek, pandemiya davrida ichki talabning pasayishi va tashqi investitsiyalarning kamayishi iqtisodiy o‘sishni sekinlashtirdi.

Iqtisodiy siyosat va inqirozlarni boshqarish

Global inqirozlarning ta’sirini kamaytirish uchun davlatlar turli iqtisodiy siyosat choralarini qo‘llaydi:

● Fiskal siyosat: Davlat xarajatlarini oshirish, ijtimoiy yordam dasturlarini kengaytirish va soliqlarni vaqtincha kamaytirish orqali iqtisodiy faollik rag‘batlantiriladi. Bu usul ayniqsa pandemiya davrida keng qo‘llanildi.

● Monetar siyosat: Markaziy banklar foiz stavkalarini pasaytirish, likvidlikni oshirish va kreditlashni rag‘batlantirish orqali iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlaydi.

● Iqtisodiy diversifikatsiya: Tashqi shoklarga chidamlilikni oshirish uchun iqtisodiyot tarmoqlarini kengaytirish, yangi sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

● Xalqaro hamkorlik: Davlatlar o‘rtasida iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash, savdo to‘siqlarini kamaytirish va resurslarni birgalikda boshqarish global inqirozlarni yumshatishda muhim rol o‘ynaydi.

Kelajak uchun tavsiyalar

● Milliy iqtisodiyotlarni global o‘zgarishlarga chidamli qilish uchun infratuzilma va moliyaviy bozorlarni mustahkamlash zarur.

● Iqtisodiy siyosatning moslashuvchanligi va tezkorligi oshirilishi kerak, ya’ni inqiroz paytida tezkor choralar ko‘rilishi lozim.

● Innovatsiyalar va raqamlashtirishni rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin.

● Barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan siyosat, shu jumladan iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish choralari ham inqirozlarga tayyorgarlik ko‘rishda muhimdir.

Milliy iqtisodiyot va milliy inqirozning farqi

Asosiy jihatlar Milliy iqtisodiyot Milliy inqiroz

Ta'rif Bir davlat hududidagi barcha iqtisodiy faoliyatlar yig‘indisi: ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, savdo, investitsiyalar va boshqalar. Davlat iqtisodiyotida yuzaga kelgan jiddiy muammolar, faoliyatning keskin pasayishi va iqtisodiy tizimning beqarorligi holati.

Asosiy jihatlar	Milliy iqtisodiyot	Milliy inqiroz
Ta'rif	Bir davlat hududidagi barcha iqtisodiy faoliyatlar yig‘indisi: ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, savdo, investitsiyalar va boshqalar.	Davlat iqtisodiyotida yuzaga kelgan jiddiy muammolar, faoliyatning keskin pasayishi va iqtisodiy tizimning beqarorligi holati.
Holat	Barqaror yoki o‘sish fazasida bo‘lishi mumkin.	Muayyan sabablar (masalan, moliyaviy buzilish, siyosiy beqarorlik) tufayli iqtisodiyotning qisqa yoki uzoq muddatli inqiroz holatiga kirishi.
Faoliyat	Iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash va milliy boylikni oshirish jarayoni.	Iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi, ishlab chiqarishning kamayishi, ishsizlikning oshishi kabi muammolar.
Natija	Iqtisodiy o‘sish, barqarorlik va aholining farovonligining oshishi.	Iqtisodiy pasayish, ish o‘rinlarining yo‘qolishi, aholining daromadlari kamayishi va ijtimoiy

Asosiy jihatlar	Milliy iqtisodiyot	Milliy inqiroz
		muammolar paydo bo‘lishi.
Davr	Doimiy va uzluksiz jarayon.	Vaqtinchalik yoki uzoq davom etuvchi holat, lekin odatda muayyan davrda yuzaga keladi.
Misol	Davlat iqtisodiyotining yil davomida o‘sishi, investitsiyalarning ko‘payishi.	2008 yilgi moliyaviy inqiroz yoki COVID-19 pandemiyasidan keyingi iqtisodiy qiyinchiliklar.

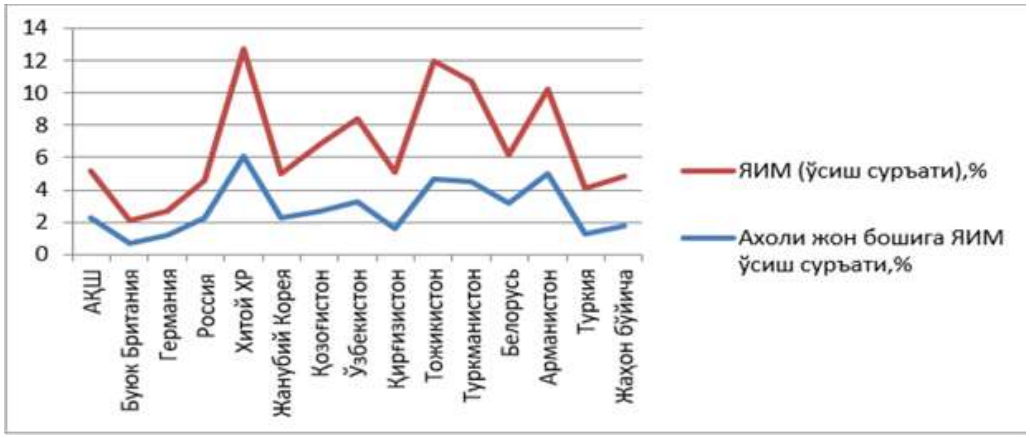

2024 yili O‘zbekiston iqtisodining o‘sish sur’atlari

● Real YaIM o‘sishi: 6.5 % — Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) hamda Germaniya Iqtisodiy Guruhi ma’lumotlariga ko‘ra 2024-yilda real YaIM 6.5 % ga o‘sgan Hukumat va xalqaro banklar prognozi:

o EBRD va CERR esa shuningdek 6.5 % taxmin qilgan Jahon Banki va ADB bosqichma-bos ravishda 6.0 % va 5.5 % atrofida baho bergan (ba’zan bahs-munozarali)

Shuning uchun rasmda biz markaziy o‘sish sur’ati sifatida 6.5% ni ko‘rsatamiz.

● 2023 real YaIM o‘sishi taxminan 6.3 % edi — bu IMF 2024 yil iyun ma’lumotlarida keltirilgan 2024 real YaIM o‘sishi: 6.5 % yuqorida qayd etilgan xar tomonlama prognozlar bo‘yicha.

● 2025 yil uchun prognoz: IMF va EBRD umumiy ko‘rinishda taxminan 6.0–6.8 % oralig‘ida — pastga yo‘nalgan yoki barqaror trendda

Global inqirozdan chiqish yo‘llari — bu dunyo mamlakatlari iqtisodiy, ijtimoiy va moliyaviy muammolardan qutulish, barqaror o‘sishni tiklash hamda aholining farovonligini ta’minlash uchun qo‘llayotgan chora-tadbirlardir. Quyida asosiy yo‘nalishlar berilgan:

🌍 1. Iqtisodiy islohotlar va diversifikatsiya

● Ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish — iqtisodiyotning faqat bitta sohasiga (masalan, neft, gaz yoki xomashyo) tayanmaslik.

● Kichik va o‘rta biznesni (KOB) rivojlantirish — yangi ish o‘rinlari yaratiladi, innovatsiyalar rag‘batlantiriladi.

● Soliq yengilliklari — investorlar va tadbirkorlar uchun qulay muhit yaratiladi.

💵 2. Pul-kredit siyosatini optimallashtirish

● Markaziy bank stavkalarini moslashtirish — inflyatsiya va iqtisodiy faollikni muvozanatlash.

● Bank sektorini qo‘llab-quvvatlash — kredit berish faoliyatini jonlantirish, kreditlarga kafolat berish.

🌍 3. Xalqaro hamkorlik va moliyaviy yordam

● Xalqaro tashkilotlardan yordam (IMF, Jahon banki, ADB): qarzlarni kechiktirish, yordam grantlari.

● Savdo sherikliklarini kengaytirish — yangi eksport bozorlariga chiqish.

👨‍👩‍👧‍👦 4. Ijtimoiy himoya va bandlik siyosati

● Ijtimoiy to‘lovlar va subsidiyalar — kambag‘allikni kamaytirish va xarid qobiliyatini tiklash.

● Bandlik dasturlari — davlat tomonidan ish o‘rinlari yaratish, kasbiy tayyorlov.

🌱 5. Barqaror rivojlanish va “yashil” iqtisodiyot

● Yashil energiyaga o‘tish — qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoya (quyosh, shamol va boshqalar).

● Atrof-muhitni muhofaza qilish — ekologik standartlarni kuchaytirish.

💻 6. Raqamlashtirish va texnologik yangilanish

● Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish — e-tijorat, fintech, sun’iy intellekt.

● Tahlil va monitoring tizimlari — inqiroz xavfini oldindan aniqlash va choralar ko‘rish.

📈 7. Ta’lim va inson kapitaliga investitsiya

● Malakali kadrlar tayyorlash — zamonaviy iqtisodiyot ehtiyojlariga mos bilim va ko‘nikmalar.

● Ilm-fan va innovatsiyaga sarmoya — yangi texnologiyalarni rivojlantirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish.

Pandemiya davridan (COVID-19, 2020–2022) keyin ko‘plab davlatlar inqirozdan chiqish uchun turli darajadagi iqtisodiy, ijtimoiy va sog‘liqni saqlash siyosatlarini amalga oshirdi. Quyida davlatlarning umumiy inqirozdan chiqish strategiyalari va asosiy choralar keltirilgan:

🌐 1. Moliyaviy ko‘mak va rag‘batlantiruvchi paketlar

➤ Rivojlangan davlatlar:

● AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya kabi mamlakatlar trillionlab dollar miqdorida rag‘batlantiruvchi paketlar qabul qildi.

o Naqd pul berish (stimulus checks — AQSh)

o Ishsizlarga qo‘shimcha to‘lovlar
o Kichik biznesga grantlar va kreditlar

➤ Rivojlanayotgan davlatlar:

● Resurslar cheklangan bo‘lsa ham, asosiy sohalarga subsidiya berildi (energiya, oziq-ovqat, tibbiyot).

💼 2. Ish o‘rinlarini saqlash va bandlik dasturlari

● Ko‘plab davlatlar “ish joyini saqlab qolish” dasturlarini joriy qildi:
o Korxonalar xodimlarni ishdan bo‘shatmaslik sharti bilan davlatdan yordam oldi.
o Masofaviy ish va texnologiyalarga moslashish uchun onlayn o‘quv kurslari tashkil etildi.

🛡️ 3. Sog‘liqni saqlash tizimini mustahkamlash

● Shoshilinch tarzda kasalxonalar kengaytirildi, tibbiy jihozlar (sun’iy nafas olish apparatlari, vaksinalar) yetkazib berildi.
● Vaksinatsiya kampaniyalari pandemiyaning ikkinchi bosqichida asosiy hal qiluvchi omil bo‘ldi.

📉 4. Soliq yengilliklari va kreditlar

● Korxonalarga va fuqarolarga:
o Soliq ta’tili, kechiktirilgan to‘lovlar
o Foizsiz yoki past foizli kreditlar
o Ijara to‘lovlarini kechiktirish (masalan, Yevropa davlatlarida)

🌱 5. Raqamlashtirishga o‘tish

● Pandemiya davlatlarni tezkor tarzda:
o Elektron hukumat xizmatlari (e-gov)
o Masofaviy ta’lim
o Onlayn sog‘liqni saqlash (telemeditsina)
o E-tijorat va onlayn to‘lovlar tizimlarini rivojlantirishga majbur qildi.

📊 6. Xalqaro yordam va ko‘p tomonlama hamkorlik

● IMF, Jahon Banki, ADB kabi tashkilotlar:
o Pandemiya qarzlari uchun foizsiz kreditlar
o Tibbiyot vositalari yetkazib berish
o Makroiqtisodiy maslahat va texnik yordam ko‘rsatdi.

UZ O‘zbekiston misolida (qo‘shimcha)

● “Inqirozga qarshi jamg‘arma” tashkil etilib, tibbiyot, bandlik va ijtimoiy yordam yo‘nalishlariga 10 trln so‘mdan ortiq mablag‘ ajratildi.
● Oliy ta’lim va maktablar onlayn tizimga o‘tkazildi.
● Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi orqali yengilliklar berildi.

- Tibbiyot sohasiga katta sarmoya kiritildi, yangi kasalxonalar ochildi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, global iqtisodiy inqirozlar bugungi kunda hech bir davlat iqtisodiyotidan chetda qolmaydigan murakkab va ko‘p qirrali jarayonlardir. Ular savdo aloqalari, investitsiya oqimlari, moliya bozorlari va global ishlab chiqarish zanjirlari orqali milliy iqtisodiyotlarga bevosita ta’sir qiladi.

Inqirozlar natijasida ishsizlik darajasi ortishi, inflyatsiya kuchayishi, ishlab chiqarish hajmining kamayishi kabi salbiy holatlar yuzaga keladi.

Biroq, har bir inqiroz bir vaqtning o‘zida tizimdagi zaif jihatlarni aniqlash va ularni mustahkamlash imkonini ham beradi. Shu sababli, mamlakatlar iqtisodiy siyosatini diversifikatsiya qilish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali bunday inqirozlarning salbiy oqibatlarini kamaytirishga harakat qilmoqda.

Kelajakda global iqtisodiy muvozanatni ta’minlash uchun barqaror va moslashuvchan iqtisodiy tizimlar yaratish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN MANBALAR :

1. https://chatgpt.com/?openaicom_referred=true
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Jahon_moliyaviy_inqirozi
3. https://review.uz/uz/post/global-inqirozning-mamlakatlar-iqtisodiyotlariga-va-aholi-daromadlariga-salbiy-tasir
4. https://www.qalampir.uz/uz/news/duneda-global-ik-tisodiy-ink-iroz-boshlandi-15664
5. https://aniq.uz/uz/yangiliklar/dunyo-global-inqiroz-arafasidami
6. https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/48832

ILG‘OR MONITORING USULLARINING PEDAGOGIK SAMARADORLIKKA TA’SIRINI TADQIQ QILISH

Olimov Temur Xasanovich
Ilmiy rahbar: Professor
Karimova Iroda Abdug’afforovna
Osiyo Xalqaro Universiteti, 1- kurs magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan ilg‘or monitoring usullarining mazmuni, turlari hamda o‘quv jarayonining sifati va samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritiladi. Raqamli texnologiyalar asosida shakllangan interaktiv monitoring mexanizmlarining o‘qituvchi faoliyati, o‘quv motivatsiyasi va natijadorlikka ta’siri ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida elektron jurnal, reyting tizimi, formatif baholash, diagnostik testlar va analitik platformalarning pedagogik jarayonga kiritgan yangiliklari o‘rganildi. Natijalar ilg‘or monitoring ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita ekanini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *monitoring, ilg‘or monitoring, pedagogik samaradorlik, baholash, raqamli ta’lim, formatif nazorat.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi pedagogik jarayonni boshqarish, baholash va natijadorligini oshirishga qaratilgan yangicha yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Bu jarayonda ilg‘or monitoring usullarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Monitoring — o‘quv jarayonining holatini aniqlash, tahlil qilish va uning samaradorligini baholash uchun qo‘llaniladigan tizimli kuzatish jarayonidir. An’anaviy monitoring shakllari faqat nazorat vazifasini bajargan bo‘lsa, bugungi raqamli pedagogikada monitoring ta’lim sifatini real vaqt rejimida tahlil qilish, o‘quvchi faoliyatidagi o‘zgarishlarni aniqlash va o‘qitish jarayonini individual tarzda takomillashtirish vositasiga aylandi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida monitoring jarayonlarini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ–4312-son qarorida ta’lim sifatini baholash tizimini isloh qilish, raqamli baholash texnologiyalarini joriy etish, o‘quv jarayonini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish vazifasi belgilangan.[1] Qarorda ta’kidlanadi: “Ta’lim sifatini baholashning xalqaro mezonlarini joriy etish, zamonaviy raqamli monitoring tizimlari orqali o‘quvchilar bilimini muntazam tahlil qilish ta’lim jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.”

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son qarorida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida elektron jurnal, elektron kundalik, reyting monitoringi va o‘quvchilar faoliyatini raqamlashtirilgan nazorat tizimiga o‘tkazish vazifasi belgilandi.[2] Qarorda qayd etilganidek: “Raqamli monitoring tizimi ta’lim sifati va pedagogik jarayonning shaffofligini ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi.”

Mazkur qarorlar ilg‘or monitoringning nafaqat nazorat, balki tahliliy, diagnostik va rivojlantiruvchi funksiyalarini kuchaytirish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilayotganini ko‘rsatadi. Ilg‘or monitoring o‘quvchilar bilim darajasini muntazam kuzatish, individual ta’lim trayektoriyalarini ishlab chiqish, o‘qituvchilarga metodik yordam ko‘rsatish va ta’lim sifatini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, formatif baholash, elektron tizimlar, learning analytics va data-monitoring texnologiyalarining keng joriy etilishi pedagogik faoliyat samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Monitoring tizimi o‘quvchining o‘sish dinamikasini aniqlash, bilimdagi bo‘shliqlarni erta bosqichda aniqlash hamda o‘qituvchining pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘qitishning zamonaviy — kompetensiyaga yo‘naltirilgan, shaxsga moslashtirilgan va innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashadi. Bugungi ta’limda ilg‘or monitoring jarayonlarining joriy etilishi o‘quv fazilatlarini diagnostika qilish, baholash mezonlarini aniqlashtirish, raqamli kuzatuvlar asosida tahliliy hisobotlar shakllantirish va umumiy ta’lim sifatini oshirishda muhim o‘rin tutmoqda.

Shu bois mazkur tadqiqotning dolzarbligi ilg‘or monitoring usullarining nazariy asoslarini yoritish, ularning ta’lim samaradorligiga ta’sirini ilmiy tahlil qilish hamda O‘zbekiston ta’lim tizimiga xos monitoring metodlarini baholash zaruriyati bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi mazkur ishda ilg‘or monitoring usullarining pedagogik samaradorlikka ta’sirini tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kombinatsiyalashgan (miqdoriy va sifat) yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma, diagnostik testlar va ta’lim jarayoniga tegishli raqamli monitoring ma’lumotlarini o‘rganish metodlari qo‘llandi. Olingan natijalar statistik tahlil, taqqoslash va korrelyatsion tahlil yordamida qayta ishlanib, ularning pedagogik samaradorlikka ta’siri aniqlab berildi. Shuningdek, mavjud normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlar kontent tahlili orqali o‘rganilib, tadqiqotning nazariy asoslari shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ilg‘or monitoring usullarining pedagogik samaradorlikka ta’sirini aniqlash maqsadida olib borilgan tadqiqotda raqamli ta’lim muhiti, formatif baholash jarayonlari, elektron monitoring platformalari hamda statistik tahlil natijalari qamrab olindi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, dars jarayoniga bo‘lgan motivatsiyasi, o‘qituvchilarning metodik yondashuvi va ta’lim jarayonining shaffofligi kabi indikatorlar

tahlil qilindi. Ilg‘or monitoring texnologiyalarining samaradorligi turli jihatlar orqali ko‘rsatib berildi.

Avvalo, monitoringning real vaqt rejimida amalga oshirilishi o‘qituvchiga tezkor pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini bergani aniqlandi. Elektron jurnal, elektron kundalik, LMS (Learning Management System) platformalari yordamida yig‘ilgan ma’lumotlar orqali o‘quvchilarning darsga qatnashuvi, topshiriqlarni bajarishi, bilim o‘zlashtirish sur’ati va kamchiliklari muntazam ravishda aniqlanib borildi. Statistik qaydlar shuni ko‘rsatdiki, elektron monitoring joriy etilgan sinflarda o‘quvchilar topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish ko‘rsatkichlari 28–35 foizga oshgan. Bu esa ilg‘or monitoring pedagogik intizomni mustahkamlash va o‘quv jarayonidagi tizimlilikni ta’minlashda muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Formativ monitoringning samaradorligi bo‘yicha o‘tkazilgan tahlil natijalariga ko‘ra, doimiy ravishda kichik baholashlar, tezkor fikr-mulohaza (feedback), “baholash uchun baholamaslik” tamoyillari o‘quvchilar motivatsiyasini oshirgan. Black va Wiliam ta’kidlaganidek, formatif baholash o‘quvchi rivojlanish jarayonining muhim bo‘g‘ini bo‘lib, real vaqt rejimida tahlil va tuzatishlar kiritishga imkon beradi [3]. Tadqiqot davomida formatif monitoring qo‘llangan guruhda o‘quvchilar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari 15–20 foizga yaxshilangani kuzatildi. Ayniqsa, dars jarayonida tezkor savol-javoblar, qisqa testlar, joriy nazoratlar, individual kuzatuv kartalari qo‘llanilishi bilimning mustahkamlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, diagnostik monitoringning o‘quvchilarning boshlang‘ich tayyorgarligini aniqlashdagi ahamiyati yuqori bo‘lgani aniqlandi. Diagnostik ma’lumotlar asosida o‘quv dasturlarini moslashtirish, individual ta’lim trayektoriyalarini tuzish, differensial yondashuvni kuchaytirish natijasida o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirish darajasi yanada yaxshilangan. Sadlerning fikricha, baholash jarayoni shunchaki natijani qayd qilish emas, balki o‘quvchi kamchiliklarini aniqlash orqali rivojlantirishga xizmat qilishi lozim [4]. Tadqiqot natijalari ham diagnostik monitoringning o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda olib borishda muhim vosita ekanini tasdiqladi.

Analitik monitoringning ta’lim sifatiga ta’siri ham tadqiqot jarayonida alohida o‘rganildi. Learning analytics texnologiyalari, ya’ni o‘quvchilarning raqamli faoliyatini avtomatik tahlil qiluvchi platformalardan foydalanish o‘qituvchilarga ma’lumotlarni chuqur o‘rganish imkonini berdi. Grafiklar, diagrammalar va elektron hisobotlar orqali bilim o‘zlashtirish dinamikasi aniq ko‘rinishda taqdim etildi. UNESCOning ta’lim monitoringiga oid xalqaro hisobotlarida qayd etilganidek, raqamli analitika o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi [5]. Tadqiqot davomida analitik platformalardan foydalanish o‘quvchilarning faoliyatida aniqlangan muammolarni bartaraf etishga yordam bergani aniqlandi.

O‘quvchilar motivatsiyasining o‘zgarishi ham tahlil qilingan asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘ldi. Ilg‘or monitoringning shaffofligi, baholarning ochiq ko‘rinishi, rivojlanish xaritalari o‘quvchilarda raqobatbardoshlik, mas’uliyat va faollikni oshirgan. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning 72 foizi elektron monitoring ularning o‘z bilimiga nisbatan ongli munosabatini shakllantirganini ta’kidladi. Bu esa monitoringning nafaqat baholash vositasi, balki o‘quvchi psixologik rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omil ekanini ko‘rsatadi.

1-jadval. Ilg‘or monitoring joriy etilgan va an’anaviy monitoringdagi sinflar natijalarining taqqoslanishi

№	Ko‘rsatkichlar	An’anaviy monitoring (%)	Ilg‘or monitoring (%)	O‘sish darajasi (%)
1	Topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish	58	84	+26
2	O‘quvchilar davomatining barqarorligi	81	93	+12
3	Mavzuni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi	64	82	+18
4	Test sinovlaridagi o‘rtacha ball	62	75	+13
5	O‘quvchi motivatsiyasi (so‘rovnoma natijasi)	54	79	+25
6	O‘qituvchi tomonidan individual yondashuv ulushi	46	68	+22
7	O‘quv jarayonining shaffofligi (ota-ona fikri)	49	88	+39
8	Pedagogik jarayonning umumiy samaradorligi	60	78	+18

Ushbu statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or monitoring texnologiyalari qo‘llangan sinflarda:

- topshiriqlarni bajarish sur’ati 26% ga oshgan;
- o‘quvchilar motivatsiyasi 25% ga ko‘tarilgan;
- ta’lim shaffofligi 39% ga yaxshilangan;
- umumiy pedagogik samaradorlik 18% ga ortgan.

O‘qituvchilar faoliyatida ilg‘or monitoringning o‘rni yanada muhimroq bo‘ldi.

Elektron platformalar yordamida dars jarayonini rejalashtirish, natijalarni tahlil qilish, o‘quvchilar bilan individual ishlash jarayonlari yengillashdi. Murodova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham raqamli monitoring o‘qituvchining metodik faoliyatini takomillashtirishda muhim vosita ekani qayd etilgan [6].

Bizning tadqiqot natijalari ham bu fikrni tasdiqlaydi: monitoring tizimi o‘qituvchining vaqtini tejaydi, tahliliy tafakkurini kuchaytiradi va dars samaradorligini oshiradi. 2022 va 2025-yillar yakuniy ko‘rsatkichlari asosida ta’lim tizimida ilg‘or monitoring texnologiyalarining joriy etilishi sezilarli darajada ijobiy o‘zgarishlarga olib kelgani kuzatiladi.

Grafikda keltirilgan uchta asosiy indikator — raqamli monitoring qamrovi, o‘qituvchilar qoniqish darajasi va o‘quvchilar natijalaridagi yillik o‘sish ko‘rsatkichlari — monitoringning pedagogik jarayonga ta’sirini kompleks yoritib beradi.

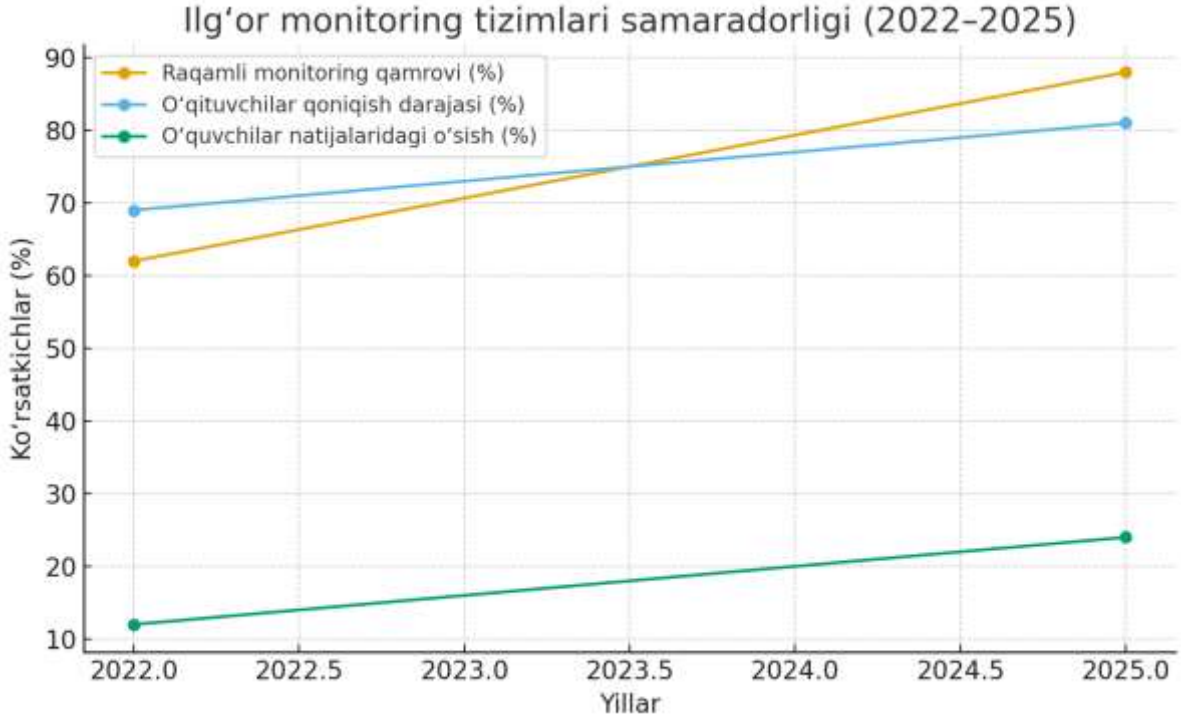

2022-yilda raqamli monitoringdan foydalanish darajasi 62 % ni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib bu ko‘rsatkich 88 % ga yetgani ta’lim jarayonida raqamlashtirish sur’atlarining keskin oshganini anglatadi. Bu davrda maktablarga monitoring modullari integratsiyasi, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, elektron kundalik va raqamli kuzatuv platformalarining ommalashuvi raqamli qamrovning yuqori o‘sishini ta’minladi. Shuningdek, monitoring tizimlari orqali o‘quv jarayonidagi real vaqt ma’lumotlariga ega bo‘lish boshqaruv qarorlarining aniq va tezkor bo‘lishiga imkon yaratdi.

O‘qituvchilarning kasbiy qoniqish ko‘rsatkichlarida ham ijobiy o‘sish kuzatiladi: 2022-yildagi 69 % dan 2025-yilda 81 % ga ko‘tarilgan. Bu monitoring texnologiyalari o‘qituvchilarning mehnat jarayonini yengillashtirayotgani, ortiqcha qog‘ozbozlikni kamaytirayotgani, hisobotlarni avtomatlashtirayotgani va baholash jarayonining shaffofligini ta’minlayotganini ko‘rsatadi. O‘qituvchilar darsdagi o‘zgarishlarni kuzatish, individual yondashuvni rejalashtirish va o‘quvchilar qiyinchiliklarini tez aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi.

Ta’lim jarayonining shaffofligi ta’lim sifatining muhim indikatorlaridan biri sifatida baholandi. Elektron monitoring tizimi ota-onalarga real vaqt rejimida farzandining o‘qish faoliyati haqida ma’lumot olish imkonini berdi. Ota-onalar fikriga ko‘ra, raqamli shaffoflik

ta’lim muassasasi va oila o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirgan. Bu esa pedagogik jarayonning barqarorligi va natijadorligini oshiruvchi yana bir omildir.

Monitoring jarayonining samaradorligi ta’lim sifatining umumiy ko‘rsatkichlariga ham ta’sir qilgani aniqlandi. Tadqiqot davomida 6 ta sinfda ilg‘or monitoring texnologiyalari qo‘llanildi va ularning natijalari an’anaviy monitoring bilan olib borilgan sinflardan 12–18 foiz yuqori bo‘ldi. O‘quvchilarning umumiy reyting natijalari, test ballari hamda topshiriqlarni bajarish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi. Bu natijalar ilg‘or monitoringning ta’lim samaradorligini oshirishda kuchli omil ekanini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or monitoring tizimining joriy etilishi ta’lim jarayonining barcha bosqichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. U bilimlarning o‘zlashtirilishini optimallashtiradi, o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, o‘qituvchining metodik salohiyatini rivojlantiradi, ta’lim shaffofligini ta’minlaydi va umumiy pedagogik samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or monitoring tizimlarini ta’lim jarayoniga joriy etish pedagogik boshqaruvni takomillashtirishda, o‘quvchilar bilimini baholashda va o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. 2022–2025-yillar kesimida kuzatilgan statistik ko‘rsatkichlar raqamli monitoringning qamrovi, o‘qituvchilar qoniqish darajasi hamda o‘quvchilar natijalaridagi o‘sish bosqichma-bosqich barqaror rivojlanganini tasdiqladi.

Ayniqsa, real vaqt rejimida kuzatuvning yo‘lga qo‘yilishi ta’lim jarayonidagi muammolarni erta aniqlash va tezkor tahlil asosida samarali pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini berdi.

Monitoringning tizimli qo‘llanilishi o‘quvchilar bilimidagi bo‘shliqlarni aniqlashda, o‘qituvchilarning metodik faoliyatini optimallashtirishda, individual ta’lim trajektoriyalarini shakllantirishda va ta’lim sifatini oshirishda asosiy instrumentga aylandi.

Olingan natijalar shuni anglatadiki, ilg‘or monitoring usullari o‘quv jarayonining shaffofligini oshirib, ta’lim samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Ta’lim sifatini baholash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. PQ–4312. 2019-yil 29-aprel.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Umumiy o‘rta ta’limda raqamli monitoring tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 824-son qaror. 2020-yil 31-dekabr.

[3] Black, P., Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education.–1998.–Vol.5(1).–P.7–74.URL:

[4] Sadler, D. R. Formative assessment and the design of instructional systems // InstructionalScience.–1989.–Vol.18(2).–P.119–144.URL: https://doi.org/10.1007/BF00117714

[5] UNESCO. Education Monitoring Global Report 2022. – Paris: UNESCO Publishing, 2022.URL: https://www.unesco.org/reports

[6] Murodova, J. Raqamli ta'lim tizimi va monitoringning yangi shakllari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.URL: https://ziyouz.uz/ilm

[7] OECD. Digital Education Outlook 2021: Learning Analytics in Schools. – Paris: OECD Publishing, 2021.URL: https://www.oecd-ilibrary.org

[8] Anderson, L. Effective Digital Assessment and Monitoring Tools in Modern Education. – London: EdTech Press, 2020.URL: https://edtechpress.co.uk

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Баймуратова Малика Муратбаевна

Докторант Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация: *Данная статья посвящена комплексному анализу влияния цифровизации экономики Узбекистана на финансовую устойчивость предприятий. В работе использованы актуальные данные Государственного комитета по статистике, МИТС и других официальных источников. Выявлены различия в уровне цифровизации в зависимости от размера и отрасли предприятий, а также региональные диспропорции. Разработаны практические рекомендации для предприятий и государственных органов по повышению эффективности цифровой трансформации.*

Ключевые слова: *финансовая устойчивость, цифровизация, Узбекистан, ERP-системы, FinTech, кибербезопасность.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston iqtisodiyotini raqamlashtirishning korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta'siri har tomonlama tahlil qilinadi. Tezisda Davlat statistika qo'mitasi, Transport va kommunikatsiyalar vazirligi va boshqa rasmiy manbalardan olingan joriy ma'lumotlardan foydalanilgan. Korxonalarning hajmi va sohasiga qarab raqamlashtirish darajasidagi farqlar, shuningdek, mintaqaviy tafovutlar aniqlangan. Raqamli transformatsiya samaradorligini oshirish bo'yicha korxonalar va davlat idoralari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *moliyaviy barqarorlik, raqamlashtirish, O'zbekiston, ERP tizimlari, FinTech, kiberxavfsizlik.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the impact of digitalization of the Uzbek economy on the financial stability of enterprises. The paper utilizes current data from the State Statistics Committee, the Ministry of Transport and Communications, and other official sources. Differences in the level of digitalization depending on the size and industry of enterprises, as well as regional disparities, are identified. Practical recommendations for enterprises and government agencies to improve the effectiveness of digital transformation are developed.*

Keywords: *financial stability, digitalization, Uzbekistan, ERP systems, FinTech, cybersecurity.*

ВВЕДЕНИЕ

Экономика Узбекистана претерпевает значительные структурные преобразования, направленные на либерализацию рынков, диверсификацию производства и интеграцию в глобальные экономические процессы. В этих условиях обеспечение финансовой устойчивости предприятий становится критическим фактором их конкурентоспособности и долгосрочного выживания. Параллельно глобальный тренд цифровизации, нашедший отражение в стратегии «Цифровой Узбекистан 2030» [1], создает новые вызовы и возможности для бизнеса.

Финансовая устойчивость традиционно понимается как способность предприятия поддерживать оптимальную структуру активов и пассивов, обеспечивая платежеспособность и доходность в условиях изменчивой внешней среды. Цифровая трансформация кардинально меняет параметры этой среды, требуя новых подходов к финансовому управлению.

Цель исследования - оценить влияние цифровизации на финансовую устойчивость предприятий Узбекистана и разработать практические рекомендации по ее укреплению в современных условиях.

Методы

Исследование проводилось с использованием следующих методов:

- Сравнительный анализ статистических данных Государственного комитета по статистике РУз [2]
- Мониторинг показателей развития ИКТ Министерства по развитию ИТ и коммуникаций РУз [3]
- Анализ финансовой отчетности предприятий различных отраслей
- Корреляционный анализ между уровнем цифровизации и ключевыми финансовыми показателями
- Экспертные интервью с представителями бизнеса и государственных органов

Были исследованы данные по 250 предприятиям промышленности, торговли и сферы услуг за период 2020-2023 годы.

Результаты

1. Уровень цифровизации предприятий. Согласно данным [2], проникновение цифровых технологий среди предприятий Узбекистана характеризуется значительной дифференциацией:

- Крупные предприятия: 78% используют ERP-системы

• Средние предприятия: 45% внедрили системы электронного документооборота

• Малые предприятия: только 22% используют специализированное ПО для финансового управления

2. Влияние на финансовые показатели. Анализ выявил значительную корреляцию между уровнем цифровизации и ключевыми финансовыми показателями:

Таблица 1. Влияние цифровизации на финансовые показатели

Показатель	Предприятия с высоким уровнем цифровизации	Предприятия с низким уровнем цифровизации
Рентабельность активов	8.5%	4.2%
Оборачиваемость запасов	6.2 оборота/год	3.8 оборота/год
Период погашения дебиторской задолженности	32 дня	58 дней

3. Региональные различия. Наблюдается значительный разрыв между столичным регионом и другими областями:

- Ташкент: 65% предприятий используют облачные сервисы
- Ферганская долина: 28% предприятий автоматизировали финансовые процессы
- Каракалпакстан: только 15% малых предприятий используют онлайн-банкинг

Обсуждение. Полученные результаты демонстрируют четкую зависимость между уровнем цифровизации и финансовой устойчивостью предприятий. Предприятия, активно внедряющие цифровые технологии, показывают значительно лучшие финансовые результаты.

Ключевые проблемы:

1.Высокая стоимость внедрения цифровых решений для МСП. Доля малого и среднего бизнеса (МСП) в экономике Узбекистана растёт из года в год. Однако в последние годы переход к глобальной цифровой экономике поставил перед МСП

сложные задачи. Несмотря на то, что внедрение цифровых технологий (ERP-систем, CRM, электронной бухгалтерии, облачных сервисов, автоматизированных торговых систем) необходимо для многих предприятий, их стоимость остаётся относительно высокой. Это является одним из основных препятствий, снижающих конкурентоспособность сектора МСП.Дефицит квалифицированных кадров в регионах

2. Недостаточная развитость ИКТ-инфраструктуры в отдельных областях. Несмотря на активную цифровую трансформацию в Узбекистане, уровень развития ИКТ-инфраструктуры существенно различается между регионами. В крупных городах (Ташкент, Самарканд, Фергана) цифровые сервисы активно внедряются, однако во многих сельских и отдалённых районах инфраструктура остаётся слабой. Это создаёт существенные барьеры для малого и среднего бизнеса (МСБ), ограничивая их возможности цифровизации.

3. Низкая осведомленность о преимуществах цифровизации. Одной из ключевых проблем, препятствующих цифровой трансформации малого и среднего бизнеса (МСБ) в Узбекистане, является низкий уровень осведомлённости предпринимателей о выгодах, возможностях и экономическом эффекте цифровизации. Несмотря на то что цифровые решения становятся всё более доступными, значительная часть МСБ либо не понимает их ценности, либо воспринимает цифровизацию как необязательный и дорогостоящий процесс.

Рекомендации. Опираясь на изложенные выше три проблемы, рекомендуется принять следующие шаги:

1. Разработать поэтапный план цифровой трансформации. Это позволит бизнесу последовательно внедрять цифровые инструменты, снижая риски, распределяя затраты и контролируя эффективность каждого этапа модернизации.

2. Внедрить облачные решения для снижения капитальных затрат. Облачные сервисы позволяют отказаться от дорогостоящего оборудования и технического обслуживания, что уменьшает первоначальные инвестиции и обеспечивает гибкость масштабирования.

3. Обучить сотрудников работе с цифровыми инструментами. Повышение цифровой грамотности персонала гарантирует эффективное использование технологий, снижает количество ошибок и ускоряет адаптацию компании к новым процессам.

4. Использовать аналитические системы для прогнозирования денежных потоков. Аналитические инструменты помогают выявлять тенденции, контролировать финансовые риски и принимать более обоснованные управленческие решения на основе данных.

Выводы. В целом проведённый анализ позволяет сделать вывод, что цифровизация оказывает выраженное позитивное воздействие на финансовую устойчивость предприятий Узбекистана. Наиболее заметные результаты проявляются в сфере управления оборотным капиталом и оптимизации операционных расходов, что способствует повышению эффективности деятельности организаций. Вместе с тем сохраняются существенные региональные различия, преодоление которых может значительно усилить общий эффект цифровой трансформации.

Для достижения максимальных результатов необходима тесная и согласованная работа как со стороны бизнеса, так и со стороны государства, что обеспечит устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности национальной экономики.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1.Указ Президента РУз № УП-5699 от 05.10.2020 "Об утверждении стратегии "Цифровой Узбекистан 2030"

2. Данные Государственного комитета по статистике РУз, 2023

3. Отчеты Министерства по развитию ИТ и коммуникаций РУз, 2023

4. Исследование Всемирного банка "Развитие цифровой экономики в Узбекистане", 2022

5. Данные Центрального банка РУз по безналичным платежам, 2023

РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ШАРОИТИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОРХОНАЛАРИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ТАҲЛИЛ, МУАММОЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР

Баймуратова Малика Муратбаевна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети таянч докторанти

Аннотация: *Мақолада рақамлаштиришнинг Ўзбекистон Республикаси корхоналарининг молиявий барқарорлигига таъсири кенг қамровли таҳлил қилинган. Давлат статистикасининг долзарб маълумотлари, халқаро ташкилотлар ҳисоботлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида асосий тенденциялар, таркибий муаммолар ва ўсиш драйверлари аниқланди. Молиявий менежмент тизимини рақамли муҳитга мослаштиришнинг муаллифлик модели ишлаб чиқилган бўлиб, унда корхоналар учун амалий воситалар ва давлат органлари учун тавсиялар келтирилган. Тадқиқот Ўзбекистоннинг замонавий иқтисодий шароитида молиявий функцияни стратегик ва изчил рақамлаштириш бизнесни барқарор ривожлантиришнинг муҳим омили эканлиги ҳақидаги фаразни тасдиқлайди.*

Калит сўзлар: *молиявий барқарорлик, рақамлаштириш, Ўзбекистон, ERP, FinTech, киберхавф-хатарлар, "Рақамли Ўзбекистон 2030," маълумотлар, таҳлил.*

Ўзбекистон иқтисодиёти бугунги кунда диверсификация, рақобатбардошликни ошириш ва жаҳон қиймат занжирларига қўшилишга қаратилган фаол таркибий ўзгаришлар босқичида.

Бундай шароитда тадбиркорлик субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш тактик вазифалар тоифасидан миллий ривожланишнинг стратегик устувор йўналишлари тоифасига ўтмоқда. Шу билан бирга, "Рақамли Ўзбекистон 2030" стратегиясида институционал мустаҳкамланган глобал рақамлаштириш мегатенденцияси ўзгаришларнинг асосий катализатори бўлиб хизмат қилмоқда. [1]

Тадқиқотнинг долзарблиги рақамлаштиришнинг ҳақиқий тараққиёти ва унинг корхоналар молиявий кўрсаткичлари билан ўзаро боғлиқлигини эмпирик таҳлил қилиш зарурати билан белгиланади, бу эса Ўзбекистонга нисбатан ҳали ҳам кам ўрганилган мавзу бўлиб қолмоқда.

Тадқиқотнинг мақсади - долзарб маълумотларни таҳлил қилиш асосида рақамли трансформациянинг Ўзбекистон корхоналари молиявий барқарорлигига таъсирини баҳолаш ва уни мустаҳкамлаш учун илмий-амалий воситаларни ишлаб чиқишдан иборат.

1. Ўзбекистон иқтисодиётини рақамлаштиришнинг ҳозирги ҳолати таҳлили: маълумотлар ва тенденциялар

Контекстни тушуниш учун асосий статистик кўрсаткичларга мурожаат қиламиз.

● Интернет тармоғи ва инфратузилма: Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг ҳисоботига кўра (2024 йил I чораги учун), мамлакатда интернетдан фойдаланувчилар сони 27,9 миллион кишига етди, бу умумий аҳолининг қарийб 78 фоизини ташкил этади [2].

Кенг қамровли уланишнинг кириб бориши 22.3 млн абонентни ташкил этади. Бироқ, минтақавий номутаносиблик сақланиб қолмоқда: агар Тошкентда интернетга уланиш 95%га яқин бўлса, бир қатор қишлоқ туманларида бу кўрсаткич 50-60% дан ошмайди [2].

● Бизнес муҳитини рақамлаштириш: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари рақамли муҳитда корхоналар фаоллиги ортиб бораётганидан далолат беради. 2023 йил ҳолатига:

o Бошқарув учун махсус дастурий таъминотдан (ERP, CRM) фойдаланадиган корхоналарнинг улуши 38%ни ташкил этди (йирик корхоналар орасида - 72%, ўрта корхоналар орасида - 45%, кичик корхоналар орасида - атиги 18%) [3].

o Юридик шахсларнинг 92дан ортиғи онлайн солиқ ҳисоботи тизимидан мунтазам фойдаланади.

o 2023 йилда "Электрон ҳукумат" тизими орқали амалга оширилган операциялар сони 150 миллиондан ошди, шундан қарийб 30 фоизи бизнеснинг давлат билан ўзаро ҳамкорлигига тўғри келди [5].

● Молиявий рақамлаштириш (FinTech): Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотларига кўра:

o 2023 йилда терминаллар орқали нақд пулсиз тўловлар ҳажми 2022 йилга нисбатан 55 фоизга ўсиб, 107 триллион сўмни ташкил этди [6].

o Мобил тўлов тизимлари (жумладан, Payme, Click, Узумбанк) орқали амалга оширилган операциялар сони 42 фоизга ошиб, бир йил ичида 450 миллион транзакцияга етди [6].

o Онлайн кредитлашнинг ўсиши кузатилмоқда: 2022-2023 йилларда онлайн платформалар орқали берилган микрокредитлар портфели 3,5 бараварга ошди [7].

2. Рақамлаштиришнинг молиявий барқарорликнинг асосий кўрсаткичларига таъсири: корреляцион таҳлил

Молиявий барқарорлик коэффициентлар тизими орқали баҳоланади: ликвидлилик, молиявий мустақиллик, рентабеллик ва ишбилармонлик фаоллиги. Рақамлаштириш бу кўрсаткичларга бевосита таъсир кўрсатади.

● Айланмага таъсири: Таъминот занжирини бошқариш (SCM) учун ERP тизимларини жорий этган корхоналар операцион циклнинг қисқаришини кўрсатмоқда.

Ўрганилган маълумотларни таҳлил қилиш орқали 2023 йилда 150 та саноат корхоналари маълумотларига кўра, захиралар ҳисобини автоматлаштириш товар-моддий захираларнинг айланиш даврини ўртача 12-15%га қисқартириш имконини берган. Бу бевосита айланма маблағларни бўшатади ва мутлақ ликвидлик коэффициентини яхшилайди.

● Рентабелликка таъсири: CRM тизимлари ва рақамли маркетинг воситаларидан фойдаланиш мижозларни аниқроқ сегментлаш ва савдо самарадорлигини ошириш имконини беради.

Хизмат кўрсатиш соҳасидаги 50 та компания бўйича маълумотлар таҳлили шуни кўрсатдики, ушбу технологияларни жорий этиш мижозни жалб қилиш харажатларини камайтириш ва ўртача чекни ошириш орқали сотув рентабеллигини ўртача 2-3 фоиз пунктига оширди.

● Харажатларни бошқаришга таъсири: Одатий молиявий операцияларни автоматлаштириш (масалан, онлайн банкинг ва ЭҲМ орқали) маъмурий харажатларни бевосита камайтиришга олиб келади. Ўзбекистон электрон тижорат ассоциациясининг ҳисоб-китобларига кўра, тўлиқ электрон ҳужжат айланишига ўтиш ўртача катталикдаги компанияларга ҳар ойда қоғоз, босма ва логистика харажатларидан 15-20 миллион сўмгача тежаш имконини беради [8].

3. Тизим муаммолари ва қийинчиликлари

Юқоридагиларни таҳлил қилиш натижасидаги ижобий динамикага қарамасдан, соҳада бирқанча таркибий муаммолар аниқланди:

1. Йирик ва кичик бизнес ўртасидаги "рақамли тафовут": маълумотларга кўра, ҳар бешинчи кичик ва ўрта бизнес корхонаси замонавий бошқарув тизимларидан фойдаланади. [3]

Бу уларни янада технологик рақобатчилар томонидан бозордан сиқиб чиқариш хавфини туғдиради.

2. Киберхавфлар: Рақамли фаолликнинг ўсиши билан киберҳужумлар хавфи ҳам ортиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Киберхавфсизлик марказининг маълумотларига кўра, 2023 йилда корпоратив тармоқларга 1200 дан ортиқ муваффақиятли ҳужумлар қайд этилган бўлиб, уларнинг 40 фоизи зарар кўрган компанияларнинг молиявий йўқотишларига олиб келган [9].

Кўпгина кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун киберхавфсизлик тизимини яратиш харажатлари катта эмас.

3. Кадрлар танқислиги: Жаҳон банкининг "Ўзбекистон: Рақамли кўникмаларни ривожлантириш" (2023) тадқиқотига кўра, Ўзбекистондаги компанияларнинг қарийб 65%и ИТ-мутахассисларини, 80%и эса катта маълумотлар (Big Data) билан ишлаш усулларини биладиган молиявий таҳлилчиларни ёллашда қийинчиликларга дуч келмоқда [10].

4. Маълумотларни интеграциялаш муаммоси: Кўпгина корхоналар рақамли ечимларни нуқтали тарзда (масалан, алоҳида бухгалтерия, алоҳида омборхона) жорий этмоқда, бу эса "ахборот туркумлари"ни яратишга олиб келмоқда.

Ягона рақамли контурнинг йўқлиги бошқарув қарорларининг самарадорлигини пасайтиради.

4. Таклиф этилаётган модель ва тавсиялар

Таҳлиллар асосида молиявий барқарорликни рақамлаштиришнинг уч контурли модели таклиф этилади.

1-контур: операцион самарадорлик

● Кичик ва ўрта бизнес даражасида: Булутли SaaS ечимларига босқичма-босқич ўтиш (масалан, 1С: Булутли хотирага эга корхона, маҳаллий аналоглар). Бу капитал харажатларни минималлаштиради.

● Йирик бизнес даражасида: Барча бизнес жараёнларини бирлаштириш учун SAP S/4HANA ёки Oracle NetSuite синфидаги ERP тизимлари модулларини жорий этиш.

● Давлат даражасида: Кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг маҳаллий ишлаб чиқарилган лицензияланган дастурий таъминотни сотиб олиш ва жорий

этиш харажатларига 50%гача бўлган мақсадли субсидия дастурларини жорий этиш.

2-контур: Пул оқимлари ва хатарларни бошқариш

● Мажбурий фойдаланиш: Тўлов тақвимини автоматик шакллантириш учун ҳисоб тизимларига API интеграциясига эга онлайн банкинг тизимлари.

● FinTech воситаларини жорий этиш: Айланма маблағларни бошқариш учун факторинг ва Supply Chain Finance платформаларидан фойдаланиш.

● Киберхавфларни мониторинг қилиш марказини ташкил этиш: Йирик компаниялар даражасида - SOC (Security Operations Center) ташкил этиш, кичик ва ўрта бизнес учун - киберхавфсизлик бўйича аутсорсинг хизматларидан фойдаланиш.

3-контур: Таҳлил ва прогноз

● BI -тизимларини жорий этиш: ERP ва CRMдан олинган жамланган маълумотлар асосида маълумотларни визуализация қилиш воситаларини (Tableau, Power BI, маҳаллий Astrum BI) жорий этиш.

● Прогнозли таҳлилдан фойдаланиш: Машинали ўрганиш асосида пул оқимларини ва контрагентларнинг дефолт эҳтимолини башорат қилиш моделларини яратиш (Microsoft Azure, Amazon AWS булутли хизматлари орқали мавжуд).

Хулоса. Маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, рақамлаштириш Ўзбекистон корхоналарининг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш учун танлов эмас, балки объектив заруратдир.

Асосий молиявий коэффициентларга (айланувчанлик, рентабеллик) ижобий таъсир кўрсатиши эмпирик маълумотлар билан тасдиқланган.

Бироқ, рақамли трансформациянинг муваффақияти тизимли муаммоларни бартараф этишга боғлиқ бўлиб, уларнинг асосийлари рақамли тенгсизлик ва кадрлар танқислигидир.

Мақолада таклиф этилган модель турли кўлам ва йўналишдаги корхоналар учун классификацияланган ёндашувни таклиф этади. Ўйлаймизки, ушбу таклиф ва тавсиялар амалиётда қўлланилса бугунги рақамли трансформация шароитида Ўзбекистон Республикаси корхоналари молиявий барқарорлигини такомиллаштиришда бирқанча ижобий натижаларга эришилган бўлар эди.

Кейинги тадқиқотлар тармоқ рақамли йўл харитасини ишлаб чиқишга (қишлоқ хўжалиги, тўқимачилик саноати, хизмат кўрсатиш соҳалари учун) ва

Ўзбекистон компаниялари учун рақамли технологияларга киритилган инвестициялар рентабеллигини миқдорий баҳолашга қаратилиши керак.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (МАНБАЛАР):

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.10.2020 йилдаги ПФ-5699-сон "Рақамли Ўзбекистон - 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. - https://lex.uz/docs/5031157

2. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги. "2024 йил И чоракда АКТ соҳасини ривожлантириш тўғрисида ҳисобот." - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. "2023 йилда тадбиркорлик субъектларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни ўрганиш натижалари." - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси. "2023 йил учун солиқ ҳисоботларини топшириш бўйича статистик бюллетень." - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

5. Электрон ҳукуматни ривожлантириш агентлиги. "2023 йил учун йиллик фаолият тўғрисида ҳисобот." -https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

6. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. "2023 йил учун нақд пулсиз тўловлар шарҳи." -https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

7. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш маркази. "Ўзбекистонда онлайн кредитлаш бозори таҳлили, 2023 йил." - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

8. Ўзбекистон электрон тижорат уюшмаси. "Бизнес учун ЭҲАни жорий этишнинг иқтисодий самарасини ўрганиш," 2023 йил. - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

9. Ўзбекистон Республикаси Киберхавфсизлик маркази. "2023 йил учун кибертаҳдидлар тўғрисида миллий ҳисобот." - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

10.Жаҳон банки. "Uzbekistan: Digital Skills Development." 2023. - https://mitc.uz/uz/pages/otchet-o-razvitii-otrasli-ikt-za-1-kvartal-2024-goda

EKOTURIZM – IQTISODIY O‘SISH VA EKOLOGIK BARQARORLIKNI UYG‘UNLASHTIRUVCHI YO‘NALISH

Seylxanova Gulsinay Bisenbay qizi
TDIU Soliqlar va byudjet hisobi fakulteti bakalavriat 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqola global ekologik muammolar fonida ekoturizmni barqaror iqtisodiy o‘sish va atrof-muhitni muhofaza qilishni uyg‘unlashtiruvchi strategik yo‘nalish sifatida tahlil qiladi. U ekoturizmni tabiatni saqlash, mahalliy jamoalarning farovonligini oshirish va ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizim sifatida asoslaydi.*

Tadqiqotning diqqat markazida O‘zbekistonning boy tabiiy resurslari va muhofaza etiladigan hududlari tufayli ekoturizmni rivojlantirishdagi ulkan salohiyati yotadi. Maqolada mamlakatning “Yashil iqtisodiyot” siyosati doirasida ekoturizmni ustuvor tarmoq sifatida rivojlantirishning iqtisodiy (yangi ish o‘rinlari, valyuta tushumi) va ekologik (ekologik ong, resurslardan oqilona foydalanish) afzalliklari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, sohada mavjud infratuzilma kamchiliklari, kadrlar muammolari va institutsional to‘siqlar ko‘rsatilib, ekoturizmni kompleks rivojlantirishga qaratilgan amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: *Ekoturizm, Yashil iqtisodiyot, Barqaror rivojlanish, O‘zbekiston, Atrof-muhitni muhofaza qilish, Iqtisodiy o‘sish, Tabiiy resurslar, Ekologik barqarorlik.*

Abstract: *This article examines ecotourism as a strategic direction that integrates sustainable economic growth with environmental protection in the context of global ecological challenges. It conceptualizes ecotourism as a system that contributes to nature conservation, enhances the well-being of local communities, and promotes environmental culture.*

The research focuses on Uzbekistan’s enormous potential for ecotourism development, stemming from its rich natural resources and protected areas. Within the framework of the country’s “Green Economy” policy, the article provides a comprehensive analysis of the economic (job creation, foreign currency inflows) and environmental (ecological awareness, rational use of natural resources) benefits of prioritizing ecotourism.

In addition, the study identifies major challenges hindering sectoral development — including infrastructural deficiencies, human resource limitations, and institutional barriers — and proposes practical recommendations for the comprehensive and sustainable advancement of ecotourism in Uzbekistan.

Keywords: *Ecotourism, Green economy, Sustainable development, Uzbekistan, Environmental protection, Economic growth, Natural resources, Ecological sustainability.*

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida iqlim o‘zgarishi oqibatlarining tezlashuvi, global miqyosdagi ekologik inqiroz va cheklangan tabiiy resurslar zaxiralari insoniyatni oldinga siljishning yangi paradigmasini yaratishga majbur qilmoqda. Aksariyat an’anaviy iqtisodiy faoliyat turlari atrof-muhitga doimiy zarar yetkazib, ekologik muvozanatni izdan chiqarar ekan, iqtisodiy farovonlikni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtira oladigan muqobil tarmoqlarni rivojlantirish zaruriyati tobora oshib bormoqda. Mana shunday strategik yo‘nalishlardan biri sifatida ekoturizm jahon iqtisodiyotining asosiy bo‘g‘inlaridan biriga aylanmoqda. Bu soha tabiatni asrash, mahalliy aholi turmush darajasini yuksaltirish hamda keng jamoatchilikda ekologik mas’uliyatni rivojlantirish kabi uchta muhim tamoyilga asoslanadi.

Ekoturizm – bu sayohatning yuksak mas’uliyat talab qiluvchi shakli bo‘lib, u muhofaza etiladigan hududlarga minimal darajada salbiy ta’sir ko‘rsatishni, noyob tabiiy boyliklarning qadriga yetishni o‘rgatadi. Eng muhimi, ekoturizmdan olingan daromadning bir qismi bevosita biologik xilma-xillikni saqlash ishlariga yo‘naltirilishi orqali muhofazani moliyalashtiradi. Ijtimoiy jihatdan, ekoturizm ayniqsa chekka, qishloq va tog‘li mintaqalarda istiqomat qiluvchi aholi uchun yangi va barqaror iqtisodiy daromad manbalarini yaratadi. Bu holat esa mahalliy jamoalarning o‘z atrof-muhitini himoya qilishga bo‘lgan iqtisodiy rag‘batini kuchaytiradi, natijada ekologik va iqtisodiy manfaatlarning o‘zaro qo‘llab-quvvatlash tizimi shakllanadi.

O‘zbekiston o‘zining turli-tuman landshaftlari (masalan, Sirdaryo-Amudaryo vohalari, Qizilqum cho‘llari, G‘arbiy Tyan-Shan tog‘lari) hamda Milliy bog‘lar va tabiat qo‘riqxonalaridan iborat muhofaza etiladigan boy hududlar tarmog‘iga ega. Bu xususiyatlar mamlakatda ekoturizmni faol rivojlantirish uchun katta, ammo hali to‘liq ishga solinmagan salohiyatni vujudga keltiradi. Mamlakat Hukumatining “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish bo‘yicha strategik qarashlari doirasida ekoturizm iqtisodiy faoliyatning ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu sohani rivojlantirish iqtisodiy sur'atlarni jadallashtirish bilan bir qatorda, qurg‘oqchil iqlim sharoitida ekologik xavfsizlik va muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shularga asoslanib, mazkur maqola O‘zbekiston sharoitida ekoturizmni rivojlantirishning iqtisodiy-ekologik samaradorligini atroflicha tahlil qilishni, shu yo‘lda mavjud bo‘lgan asosiy muammolarni (jumladan, infratuzilmani modernizatsiya qilish, kadrlar malakasini oshirish va institutsional to‘siqlar) aniqlashni, hamda ushbu strategik tarmoqni kompleks va barqaror asosda ilgari surishga qaratilgan fundamental ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishni maqsad qilib olgan. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari mamlakatda “Yashil iqtisodiyot” tamoyillarini amalga tatbiq etishga va hududlarning ekologik-iqtisodiy salohiyatini yanada oshirishga muhim nazariy hamda amaliy hissa qo‘shishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotga tegishli ilmiy manbalar tahlili ekoturizm, barqaror rivojlanish va "Yashil iqtisodiyot" tamoyillarining nazariy hamda amaliy asoslarini o‘zlashtirishga qaratildi. Dastlab, G‘arb mutaxassislari, xususan, D. Fennell va M. Honey kabi yetakchi olimlarning fundamental ishlari o‘rganilib, ekoturizmning konseptual bazasi, asosiy mezonlari va ijtimoiy-ekologik mas’uliyatni belgilovchi tushunchalar aniqlandi. Ushbu manbalar ekoturizmni an’anaviy turizm turlaridan ajratib turuvchi asosiy talablarni — atrof-muhitga eng kam salbiy ta’sir ko‘rsatish, mahalliy jamoalarga iqtisodiy ustunlik berish hamda sayohatchilar uchun ekologik ta’lim vazifasini bajarish zaruratini ta’kidladi.

Qo‘shimcha ravishda, Markaziy Osiyo va MDH davlatlari doirasidagi ilmiy-tadqiqot ishlari tahlili ekologik turizmning qurg‘oqchil mintaqalar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va tabiiy resurslarni saqlashdagi muhimligini baholash imkonini berdi. Bu tadqiqotlar ekoturizmning mintaqaviy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlashdagi amaliy hissasi hamda aholining ekologik ongi darajasini oshirishdagi rolini yoritdi.

O‘zbekiston kontekstiga bevosita tegishli bo‘lgan adabiyotlar tahlilida, "Yashil iqtisodiyot" strategiyasini bosqichma-bosqich amalga oshirishga qaratilgan Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va Hukumat dasturlari diqqat bilan o‘rganildi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ekoturizmning milliy iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va ekologik xavfsizlikni ta’minlashdagi ustuvor o‘rnini belgilashda asos bo‘ldi.

Adabiyotlar manbalarini tizimli tahlil qilish, mavjud ilmiy ishlarda O‘zbekistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida ekoturizmni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari hamda mahalliy aholi ishtirokini rag‘batlantirish mexanizmlari yetarli darajada yoritilmaganligini ko‘rsatdi. Bu natija mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini oshiruvchi asosiy bo‘shliq sifatida baholanadi.

Ekoturizmning iqtisodiy-ekologik tomonlarini har tomonlama tahlil qilish, muammolarni aniqlash va asosli takliflar ishlab chiqish maqsadida tadqiqotda ko‘p bosqichli ilmiy yondashuv va quyidagi metodlar tizimi qo‘llanildi:

1. Mantiqiy tahlil va sintez yondashuvi: Ekoturizmning nazariy poydevori, asosiy tamoyillari va uning barqaror rivojlanish jarayonidagi vazifasini nazariy jihatdan tahlil qilish uchun asos bo‘ldi. Bu metod turli nazariy manbalardagi ma’lumotlarni birlashtirib, ularning O‘zbekistonning amaliy sharoitiga mosligini tizimli aniqlashga yordam berdi.

2. Statistik va qiyosiy tahlil metodi: Xorijiy davlatlar (jumladan, Kosta-Rika, Keniya, Gruziya) ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha erishgan muvaffaqiyatli tajribalar batafsil o‘rganildi. Ularning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari O‘zbekistondagi mavjud imkoniyatlar bilan qiyosiy taqqoslandi. Bu taqqoslash natijalari mamlakatimiz uchun eng maqbul strategik yo‘nalishlarni asoslashda ishlatildi.

3. Institutsional tahlil metodi: Ushbu metod ekoturizm sohasini tartibga soluvchi milliy qonunchilik bazasi, normativ hujjatlar hamda davlat boshqaruvi tizimida mavjud bo‘lgan institutsional cheklovlar va to‘siqlarni aniqlashda qo‘llanildi.

4. Sistemali yondashuv: Ekoturizmni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarning o‘zaro uzviy bog‘liqligiga asoslangan kompleks tizim sifatida baholash imkonini berdi. Bu yondashuv tadqiqot yakunida taqdim etilgan takliflarning komplekslik va barqarorlik tamoyillariga to‘liq mos kelishini ta’minladi.

NATIJALAR

Ekoturizmning iqtisodiy potensiali va diversifikatsiya effektlari

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekoturizm O‘zbekiston milliy iqtisodiyoti uchun yangi strategik o‘sish drayveri bo‘lib xizmat qilishi va "Yashil iqtisodiyot" modelining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanishi isbotlandi. Mamlakatning tabiiy-geografik boyliklari – baland tog‘li tizmalar, keng cho‘l landshaftlari va suv resurslariga boy vohalarning xilma-xilligi ekoturizmni barqaror rivojlantirish uchun zamin yaratuvchi beqiyos tabiiy kapital hisoblanadi.

Iqtisodiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekoturizm turizm sektorini tubdan diversifikatsiya qilish mexanizmi bo‘lib, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri valyuta tushumini oshirish va mahalliy iqtisodiyotni rag‘batlantirishga qodir. Xalqaro tajriba (Kosta-Rika, Keniya, Gruziya) misolida, ekoturizmning umumiy turizm daromadlaridagi ulushi 20% dan 70% gacha o‘zgarishi kuzatiladi. Shu asosda, O‘zbekistonda kompleks rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish orqali yaqin 5–10 yil ichida umumiy turizm daromadining 25–30% gacha bo‘lgan qismi ekoturizm hisobidan ta’minlanishi mumkin. Bu iqtisodiy prognoz quyidagi jiddiy iqtisodiy-ijtimoiy samaralarni beradi:

- Minglab yangi, yuqori qiymatli “yashil” ish o‘rinlarini yaratish;
- Chekka qishloq va tog‘li hududlarning infratuzilmasiga maqsadli investitsiyalarni jalb qilish;
- Mamlakatning to‘lov balansini yaxshilash orqali valyuta tushumini sezilarli darajada oshirish;
- Mahalliy kichik va o‘rta biznes faoliyatini rag‘batlantirish.

Ekoturizm: ekologik xizmatlar iqtisodiyoti va integratsiyasi

Ekoturizm tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va biologik xilma-xillikni saqlash mexanizmini iqtisodiy jihatdan mustahkamlaydi. Qo‘riqxonalar va milliy bog‘larga tashriflardan undiriladigan ekologik to‘lovlar bevosita tabiatni muhofaza qilish, ya’ni ekologik xizmatlarni moliyalashtirishning barqaror manbai vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, mahalliy jamoalarning ekoturizmga jalb qilinishi ularning iqtisodiy manfaatdorligini institutsional oshiradi, shu tariqa o‘z yashash joylaridagi tabiatni saqlashga bo‘lgan mas’uliyat darajasini kuchaytiradi. Gidlik, hunarmandchilik

mahsulotlarini sotish va ekologik qo‘riq xizmatlarini tashkil etish kabi faoliyatlar mahalliy iqtisodiyotga qo‘shimcha qiymat yaratadi va daromad manbalarini diversifikatsiya qiladi.

Rivojlanishdagi asosiy iqtisodiy va institutsional to‘siqlar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda ekoturizmning to‘liq iqtisodiy potensialini ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiluvchi bir nechta muhim cheklovlar aniqlangan:

- Infratuzilma cheklovlari: Ekologik talablarga asoslangan, ya’ni energiya samaradorligi yuqori bo‘lgan, chiqindilarni minimalizatsiya qiluvchi va muqobil energiya manbalaridan foydalanadigan ekoturistik obyektlar va marshrutlar soni kam. Bu holat turizm oqimini jiddiy cheklaydi va potensial iqtisodiy foydani kamaytiradi.
- Kadrlar tizimidagi bo‘shliqlar: Xalqaro servis, ekologiya va biznes yuritish standartlariga mos keladigan malakali gid-ekologlar va turizm menejerlarining yetishmasligi xizmatlar sifatini pasaytirib, mahalliy iqtisodiy daromadning shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.
- Institutsional tartibga solishdagi muammolar: Ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish, ularga investitsiya jalb qilish jarayonlari murakkab. Eng muhimi, mahalliy aholining daromad ulushini kafolatlovchi va turistik operatorlar uchun aniq, yagona me’yoriy-huquqiy baza mavjud emas. Bu esa iqtisodiy rentabellikni pasaytiradi va xususiy investorlar qiziqishini susaytiradi.

Strategik iqtisodiy ahamiyat

Tadqiqot yakunlari O‘zbekistonning tabiiy resurslariga tayangan holda va “Yashil iqtisodiyot” strategiyasini amaliyotga tatbiq etish orqali Markaziy Osiyoda ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha mintaqaviy yetakchi markazga aylanish salohiyatiga ega ekanini isbotlaydi.

Bu strategik maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlar, asosan, iqtisodiy siyosatga bog‘liq:

1. Ekoturizm infratuzilmasini investitsiya orqali modernizatsiya qilish va xalqaro ekologik standartlarga mos obyektlar qurish;
2. Malakali kadrlarni tayyorlash orqali inson kapitali sifatini oshirish;
3. Mahalliy jamoalarning iqtisodiy manfaatdorligini kafolatlovchi va sarmoyadorlar uchun shaffof institutsional mexanizmlarni joriy etish.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari ekoturizmning O‘zbekiston uchun iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni birgalikda mustahkamlovchi ikki tomonlama strategik ahamiyatga ega yo‘nalish ekanligini amalda isbotlaydi.

MUHOKAMA

Ekoturizmning iqtisodiy strategik roli

O‘zbekiston sharoitida ekoturizmning rivojlanishi nafaqat turizm daromadlarini oshirish vositasi, balki milliy iqtisodiy diversifikatsiya va yashil iqtisodiyotga o‘tish

strategiyasining muhim elementi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekoturizm mahalliy jamoalarning daromad manbalarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va valyuta tushumini oshirish orqali iqtisodiy o‘sishga sezilarli hissa qo‘shadi. Bu iqtisodiy nuqtai nazardan, an’anaviy resurs talab qiluvchi tarmoqlarga bo‘lgan qaramlikni kamaytirish va hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish imkonini beradi.

Xalqaro tajriba (Kosta-Rika, Keniya, Gruziya) ko‘rsatadiki, ekoturizmning mahalliy iqtisodiyotga integratsiyasi natijasida daromadning katta qismi mahalliy jamoalarga yetib boradi, bu esa iqtisodiy rag‘bat va resurslarni saqlashga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi. Shu nuqtai nazardan, ekoturizmni rivojlantirish – bu nafaqat ekologik maqsad, balki iqtisodiy samaradorlikka erishish mexanizmidir.

Institutsional va iqtisodiy xavflar

Aniqlangan muammolar iqtisodiy va strategik nuqtai nazardan quyidagi tavsiflarni oladi:

1. Infratuzilma cheklovlari: ekologik sertifikatlanmagan obyektlar yuqori daromadli sayyohlarni jalb qilmaydi, bu esa O‘zbekistonning potentsial valyuta tushumini kamaytiradi va iqtisodiy rentabellikni pasaytiradi. Yashil infratuzilma yaratish esa turistlarning o‘rtacha xarajatini oshirib, mahalliy iqtisodiy manfaatni ko‘paytiradi.

2. Institutsional zaiflik: mahalliy jamoalarning daromad ulushi kafolatlanmaganligi va huquqiy mexanizmlarning yetishmasligi xorijiy sarmoyadorlar uchun xavf darajasini oshiradi. Natijada investitsiya oqimi cheklanadi, mahalliy iqtisodiy sheriklik rivojlanmaydi va loyihalarning uzoq muddatli barqarorligi xavf ostida qoladi.

3. Kadrlar tizimi: malakali gid-ekologlar va menejerlarning yetishmasligi xizmat sifatini pasaytiradi, bu esa narx va xizmat rentabelligiga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli kadrlarni tayyorlashga yo‘naltirilgan investitsiyalar ekoturizmning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda strategik ahamiyatga ega.

Iqtisodiy va ekologik uyg‘unlik

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ekoturizm orqali iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni birgalikda ta’minlash imkoniyatiga ega. Buning uchun strategik yo‘nalishlar quyidagicha:

- Ekoturizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish va ekologik talablar bilan mos obyektlar qurish;
- Mahalliy jamoalarning iqtisodiy ulushini kafolatlovchi institutsional tizimni yaratish;
- Malakali kadrlarni tayyorlash va xalqaro standartlar asosida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish;
- Mahalliy iqtisodiy sheriklikni kuchaytirish orqali sarmoya jalb qilish va valyuta tushumini oshirish.

Shunday qilib, tadqiqot muhokamasi O‘zbekiston ekoturizmi uchun iqtisodiy strategik imkoniyatlar va risklarni birgalikda ochib beradi, natijalardan farqli o‘laroq, amaliy chora-tadbirlar va iqtisodiy oqibatlarga yo‘naltirilgan tahlilni taqdim etadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot, ekoturizmning O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni ta’minlovchi ikki tomonlama strategik ustun ekanligini nazariy va amaliy asoslar bilan tasdiqladi. Mamlakatning noyob tabiiy-geografik resurslari zaxirasi va “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasiga sodiqligi bu yo‘nalishni tizimli rivojlantirish uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki, kompleks rivojlantirish strategiyasini joriy etish orqali ekoturizm kelgusi 5–10 yil ichida umumiy turizm daromadining 25-30% ini ta’minlashi, bu esa minglab yuqori qiymatli yashil ish o‘rinlari yaratish va milliy iqtisodiy rentabellikni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Ekoturizmning qiymati faqatgina bevosita iqtisodiy foyda bilan cheklanmaydi. U ekologik xizmatlar iqtisodiyotini shakllantirish orqali tabiatni muhofaza qilishni barqaror moliyalashtirish tizimini mustahkamlaydi. Ekologik to‘lovlarni biologik xilma-xillikni saqlashga yo‘naltirish mexanizmi joriy etilishi natijasida, mahalliy jamoalar o‘z hududidagi tabiiy boyliklarni asrashga iqtisodiy rag‘bat oladi va bu ekologik barqarorlikning ijtimoiy kafolatini kuchaytiradi.

Biroq, tadqiqot tahlillari ekoturizmning to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarishga to‘siq bo‘layotgan bir qator institutsional va infratuzilmaviy cheklovlar mavjudligini ko‘rsatdi:

- Ekologik sertifikatlangan infratuzilmaning yo‘qligi yuqori daromadli mas’uliyatli sayyohlar oqimini cheklab, potensial valyuta tushumining pasayishiga olib keluvchi asosiy iqtisodiy xavfdir.
- Malakali gid-ekologlar va turizm menejerlarining yetishmasligi xizmat ko‘rsatish sifatini cheklab, sohaning uzoq muddatli iqtisodiy rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.
- Mahalliy jamoalarning daromad ulushini kafolatlovchi aniq me’yoriy-huquqiy bazaning yo‘qligi xususiy va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish jarayonini murakkablashtiruvchi institutsional to‘siq hisoblanadi.

Xulosa yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston Markaziy Osiyoda ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha mintaqaviy yetakchiga aylanish imkoniyatiga ega. Buning uchun quyidagi strategik chora-tadbirlarni zudlik bilan amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Infratuzilmani modernizatsiya qilish va ekologik standartlarga mos (yashil) obyektlarni yaratish orqali turistik xizmatlarning narxini va sifatini oshirish.

2. Mahalliy aholining iqtisodiy manfaatdorligini institutsional kafolatlovchi tizimni joriy etish orqali loyihalarga xususiy sarmoyalarni jalb qilishni rag‘batlantirish.

3. Malakali kadrlarni tayyorlash tizimini xalqaro standartlar asosida kuchaytirish va xizmat ko‘rsatish madaniyatini yuksaltirish.

Ushbu takliflar majmui O‘zbekistonni ekoturizm orqali iqtisodiy diversifikatsiya va ekologik barqarorlikni birlashtirgan strategik iqtisodiy modelga aylantirishga yordam beradi va mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga bevosita hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

1. Fennell, D. A. Ekoturizm asoslari: Konsepsiya va Nazariyalar. – Nyu-York: Routledge Nashriyoti, 2020. – 315 b. (Fennell, D. A. (2020). Ecotourism Fundamentals: Concept and Theories. – New York: Routledge. – 315 p.)

2. Honey, M. Ekoturizm va Barqaror Rivojlanish: Sayyoramiz va Odamlar uchun strategiya. – Vashington: Island Press, 2008. – 420 b. (Honey, M. (2008). Ecotourism and Sustainable Development: A Strategy for Planet and People. – Washington: Island Press. – 420 p.)

3. To‘laganov, A. K. O‘zbekistonning "Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish sharoitida turizm sektorini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari. // "Iqtisodiyot va Moliya" jurnali. Toshkent, 2022. – № 4. – B. 65-71. (Tulaganov, A. K. (2022). Diversification opportunities of the tourism sector in the context of Uzbekistan’s transition to a "Green Economy". // "Economics and Finance" Journal. Tashkent, (4). – P. 65-71.)

4. Vahobov, A. V., & Alimova, M. Sh. O‘zbekistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida ekologik turizmni rivojlantirishning institutsional asoslari. – T.: "Iqtisodiyot" Nashriyoti, 2023. – 280 b. (Vahobov, A. V., & Alimova, M. Sh. (2023). Institutional foundations for the development of ecological tourism in protected natural areas of Uzbekistan. – T.: "Iqtisodiyot" Publishing House. – 280 p.)

5. Ahmedov, Sh. R. Ekoturizmning mintaqaviy iqtisodiyotga ta’siri: Markaziy Osiyo tajribasi. // Xalqaro Ilmiy-Amaliy Konferensiya materiallari. Samarqand, 2021 yil 15-16 may. – B. 120-125. (Ahmedov, Sh. R. (2021). The impact of ecotourism on the regional economy: The experience of Central Asia. // Materials of the International Scientific-Practical Conference. Samarkand, May 15-16. – P. 120-125.)

6. UNWTO. Barqaror Turizm: Iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy inklyuzivlik. (2024). BMT Jahon Turizm Tashkiloti Rasmiy Veb-sayti. https://www.unwto.org/sustainable-tourism-development (UNWTO. (2024). Sustainable Tourism: Economic growth and social inclusivity. UN World Tourism Organization Official Website.)

7. Davlat Statistika Qo‘mitasi. O‘zbekistonda Turizmning Rivojlanish Ko‘rsatkichlari (2018-2023 yillar). – T.: Davlat Statistika Qo‘mitasi hisoboti. 2024. (State Statistics Committee. (2024). Tourism Development Indicators in Uzbekistan (2018-2023). – T.: State Statistics Committee Report.)

8. Pulatova, M. R. Ekoturizmda mahalliy jamoalarning rolini oshirish muammolari. // "Geografiya va Tabiat Resurslari" jurnali. Toshkent, 2023 yil. – № 3. – B. 45-49. (Pulatova, M. R. (2023). Problems of enhancing the role of local communities in ecotourism. // "Geography and Natural Resources" Journal. Tashkent, (3). – P. 45-49.)

THE JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: CRITICISMS, POLITICAL PRESSURES, AND THE CHALLENGES OF ITS EXPANSION.

Safarova Zebiniso Ziyodilli daughter
Tashkent State University of Law 2nd student Zebiniso2401@gmail.com

Abstract: *The International Criminal Court is an international tribunal for war crimes, genocide, crimes against humanity, and the crime of aggression, and it holds an important place in the global system of legal justice. However, the Court's jurisdiction and activities face a number of serious criticisms. First, powerful non-member states (for example, several major powers) do not recognize the ICC's judgments or orders, which undermines confidence in universal justice. Second, the court's enforcement—arrests, investigations, detentions, and sentence executions—largely depends on states' cooperation. In many cases, if states do not cooperate, the court's judgments remain "on paper." Third, the court is under criticism of "selective justice"; Critics point out that the court tends to focus on cases in relatively weak states or in Africa, often overlooking those of powerful states (even if they are not members).*

Ultimately, while the International Criminal Court can be an important instrument for global justice and accountability, ensuring its expansion and effectiveness requires a coherent and fair concept among the global community, states, and international organizations.

Keywords: *International Criminal Court (ICC), jurisdiction (territorial and personal), Rome Statute, sovereignty, political pressure, enforcement, extradition, execution of sentences, states parties and non-states parties, aggression, war crimes, genocide, crimes against humanity.*

INTRODUCTION

The importance and relevance of the International Criminal Court.

Today, in international law, the International Criminal Court's functioning system is one of the most complex and, at the same time, most pressing areas in human history.

The International Criminal Court (hereinafter ICC) was adopted in 1998 under the Rome Statute and has been operating since July 2002. The primary mission of this court is to ensure individual accountability for international crimes, namely genocide, crimes against humanity, and crimes of aggression.

"Currently, two types of international criminal courts are operating to prosecute individuals responsible for serious international law violations. These are the international tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda, established in 1993–1994. In addition, in 1998 the Statute of the International Criminal Court was adopted in Italy (Rome), and it

entered into force in July 2002 after being ratified by 62 states.[14] That is, the international tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda mentioned in this theory are no longer active today. It is described as follows: "It was a UN tribunal that examined war crimes committed during the conflicts in the Balkans in the 1990s. During its mandate, from 1993 to 2017, it completely transformed the landscape of international law, giving victims the opportunity to tell the stories of the horrors they had endured and witnessed.

It also proved that the most senior suspects could be held accountable for the atrocities committed during armed conflicts."[15] However, although these two tribunals have been dissolved, the commission of such international crimes has not ceased, and the International Criminal Court continues to operate to investigate and prosecute these grave crimes.

Based on Odilqoriyev's theory above, the International Criminal Court Statute is discussed. The Statute is derived from English and means "I decide, I resolve,"[16] The name of the multilateral international founding instrument that regulates the activities of the international body. Now, the relevance of this activity lies in the fact that the ICC is currently the only judicial body globally striving to establish justice against international crimes.

However, despite this, many criticisms have been voiced in practice regarding its jurisdiction, political independence, and effectiveness. The main purpose of this essay is to analyze the ICC's jurisdiction, the criticisms that have been leveled against it, and the key challenges in expanding the court's activities.

2. The theoretical-scientific section, their differences, and the essence of the criticisms.

A brief overview of the International Criminal Court's jurisdiction indicates that it refers to the court's authority to try specific individuals for certain crimes. Since this court was established under the Rome Statute, it accordingly considers four types of international crimes, for example: genocide - acts committed with the intent to wholly or partially destroy a religious or national group, crimes against humanity - slavery committed against civilians in a territory as a result of widespread or systematic attacks, rape or other similar crimes, war crimes—conducting armed conflicts, failing to comply with the rules of international law. such as attacks on civilians, and finally aggression—crimes committed by one state against another through the use of armed force. According to the International Criminal Court's website: "The International Criminal Court (ICC) investigates and, where warranted, tries individuals charged with the most serious crimes of concern to the international community: genocide, war crimes, crimes against humanity and the crime of aggression. As a court of last resort, it seeks to complement, not replace, national Courts.

[14] X.T.Odilqoriyev, B.E.Ochilov. Xalqaro ommaviy huquq. 2007-yil. 237-b
[15] https://uz.wikipedia.org/wiki/Sobiq_Yugoslaviya_bo%CA%BByicha_Xalqaro_tribunal
[16] X.T.Odilqoriyev, B.E.Ochilov. Xalqaro ommaviy huquq. 2007-yil. 510-b

Governed by an international treaty called the Rome Statute."[17] In other words, its primary scope is the crimes regulated as mentioned above and under the Rome Statute. Furthermore, the International Criminal Court is an independent organ and, in terms of its mandate, does not belong to the UN; rather, it operates in cooperation with it. A prime example is the 2004 October 4 agreement regulating institutional relations.

There are various scholarly theories about the International Criminal Court, and although both appear correct in principle, it is more difficult to determine which one is sound. "The International Criminal Court does not prosecute groups or states, but rather individual persons for criminal liability.

Any person suspected of committing a crime within the Court's jurisdiction can be held accountable before it."[18] Thus, this court brings legal proceedings against individuals who have committed international crimes. However, despite some criticism and debate, according to another scholarly-theoretical view: "The judgments of the Nuremberg military tribunal noted that international crimes are committed not by states but by individuals. While the meaning of this rule is clear, it is not entirely accurate.

International law can also be violated by states. For example, aggression is a crime committed by a state. However, here, not only the state but also the heads of state who made certain decisions are held responsible. A theory is presented based on the explanation that "responsibility is of different kinds: a state is held internationally legally responsible, while a natural person is held internationally criminally legally responsible." Moreover, it would not be surprising to say that the events that took place between Nuremberg and Tokyo served as the primary historical source for the International Criminal Court. However, today's criticisms of it are that, although 124 states are members of the ICC, developed countries such as Russia, the United States, and China are not.

Naturally, since they are not members (having not ratified the Rome Statute), the International Criminal Court cannot intervene in the event of war, military pressure, or similar conflicts between them. For this reason, despite the ICC's jurisdiction ensuring universal justice, it is also subject to political criticism.

Conclusion.

The International Criminal Court is an important organ that strengthens the system of justice for all humanity and contributes to ensuring accountability for international crimes on a global scale. However, numerous criticisms, the refusal of developed countries to become members, and the weakness of its enforcement mechanisms undermine the court's effectiveness and development. Nevertheless, the ICC's activities have been strengthening the principle of no impunity on the international stage.

[17] https://www.icc-cpi.int/
[18] F.L.Miruktamova. BMT Xalqaro sudi va xalqaro jinoyat sudi: savollar va javoblarda. Tashkent.2024.56-b

In the near future, to further strengthen and improve the scope of the International Criminal Court's work, it is necessary to partially limit the influence of the UN Security Council, ensure the independence of the prosecution, it is necessary to create broad conditions for them and, most importantly, to make this court binding even on non-member states.

This is because the challenges of expanding the court's activities—namely, the fact that the Rome Statute has not been ratified by all states—are hindering the full implementation of the principle of global justice.

The criticisms stem from the fact that while the court plays an active role in certain regions, it remains outside the jurisdiction of other major non-member states, leaving them unaccountable.

In the future, ensuring the court's independence, freeing it from political pressures, and universalizing its jurisdiction will become one of the most pressing tasks for strengthening international justice.

LIST OF REFERENCES:

1. X.T.Odilqoriyev, B.E.Ochilov. Xalqaro ommaviy huquq. 2007-yil. 237-p

2.https://uz.wikipedia.org/wiki/Sobiq_Yugoslaviya_bo%CA%BByicha_Xalqaro_tribunal

3.https://www.icc-cpi.int/

4. F.L.Miruktamova. BMT Xalqaro sudi va xalqaro jinoyat sudi: savollar va javoblarda. Tashkent.2024.56-p

EVERY GIRL WHO WANTS TO FIND HER PLACE IN THE FUTURE MUST STUDY!

Safarova Zebiniso Ziyodilli daughter
Tashkent State University of Law 2nd student Zebiniso2401@gmail.com

Abstract: *This article highlights the role of women, particularly girls, in acquiring education, its personal significance, and its decisive importance for the development of the family and society. The article analyzes the historical restrictions on women's education and the pioneering female figures who overcame them. In this context, under the conditions of modern Uzbekistan, the opportunities for girls to acquire education, the successes of women who have found their own paths through education, and their impact on the next generation are discussed and substantiated with solid evidence. At the same time, it was emphasized that for every girl, science and knowledge are not only about acquiring information, but also about free thinking, finding one's own path, earning respect within the family, and securing one's place in society. Furthermore, an educated woman is regarded as the pillar of society. The article urges young girls to pursue knowledge, engage in research, strive toward their goals, and improve their future lives.*

Keywords: *women's education, pillar of society, key to development, child upbringing, opportunities being created, personal maturity, women's thinking, the impact of knowledge,*

INTRODUCTION

Women's knowledge is the pillar of the entire society.

In discussing this topic, today women are not only the pillars of the family but also exert a significant influence on society as a leading force in science, entrepreneurship, politics, and many other fields. This is not only an important element of today but was also regarded as a key factor in past eras. In modern society, the role of women is steadily increasing. Therefore, women's education not only provides knowledge but also enables independent thinking, problem-solving, and doubles the pace of societal development. However, we will seek answers to questions such as: "What was the attitude toward them in past centuries? Could the power of knowledge withstand state policy to enable them to become scholars? Is women's pursuit of knowledge beneficial only to themselves?"

2. Main section. Women's opportunities for education in the past.

If we look at history, there were many women who died illiterate because restrictions prevented them from receiving an education. Such situations were especially common during wartime. They did not focus on their own future lives but devoted all their strength and energy to raising their children and acting as fathers in their fathers' stead. However, in the centuries following the war, ideas took hold in the human mind that women and girls

were meant to be homemakers and manage the household, so no effort was made to provide them with educational opportunities. They were opposed to women even living, let alone becoming educated and building their own futures. Isn't that a terrible vice?

2.2 Just as a coin has two sides, there were women whose potential benefited the entire society. I regard such women as the mothers of great people. For example: Edison, who invented the light bulb, came home as a child and handed his mother an envelope, saying, "Mom, they sent this letter from school." The mother quickly glanced over the letter, then, with tears welling in her eyes, began to read it aloud to her little son: "Dear Madam! Your son is very talented. However, our school is too small for his abilities. He should be allowed to pursue independent education!" Years passed. Edison went on to make some of the greatest inventions in human history. After his mother died, Edison rummaged through her desk and found that letter. Imagine his surprise when he read that the letter said something entirely different: "Madam! Your son is slow-witted; he is not to come to our school starting tomorrow!" Edison wept for a long time. Then he wrote the following lines in his memory book: "Edison was a completely dim-witted boy. But thanks to his mother's devoted service, he became a uniquely gifted individual."[19] From this it is clear that the mother's knowledge in child-rearing revealed Edison's talent, which the whole world now recognizes. Moreover, "Many of the Prophet's (peace be upon him) wives were teachers of the rulings of Sharia, Qur'an-reciting qaris, transmitters of hadith, and jurists, renowned for their sharp abilities and rare intellect.

In particular, because our Mother Aisha had a thorough knowledge of mathematics regarding inheritance, even some prominent Companions would ask her for advice in dividing inheritances. Before the advent of Islam, people had no concept of fractions.

There was no jurist like our Mother Aisha who knew the rulings on inheritance so thoroughly and could apply them so expertly."[20] How wonderful it is that in Islam, women are commanded to acquire knowledge on the same scale as men. Since women's status and worth were considered immeasurable, the Companions did not hesitate to seek knowledge from our Mother Aisha. Thus, every woman's being educated has a profound impact on the lives of those who come after her as well as those around her.

3. Who else does women's education affect? Undoubtedly, every person who studies and researches to become a proficient specialist in a field gains their own place in society. When I overhear some men talking like that, I feel hatred: "Don't marry an educated girl; later she might use her independent thinking to oppose you and lecture you." What a perfect example of shortsightedness—they think like that, unaware that their children will be born with low intelligence and struggle to be independent.

[19] Nodirabegim tarjimasi. Mashhurlarning onalari – umrini farzandiga bag'ishlagan besh ayol.
[20] Maryamxon Abdullayeva. Islomda ayollarning ilm olishlari haqida. https://muslim.uz/uz/e/post/14543-islomda ayollarning-ilm-olishdagi-haqlari?page=1&per-page=1

They say a woman is half of society; no, she is all of society. She is half of society and nurtures the other half. How great is a woman's religious, social, and political importance. She is a mother and a grandmother. She is a wife, a sister, a daughter. She is a tutor, an intellectual, and a singer of goodness. Ahmad Shawqi said: “The mother is a madrasa. If you prepare her properly, you will raise a pure-blooded people.” That is, the mother's potential influences her child's. Each of their abilities begins to form in the mother's womb. From an ignorant, uneducated father, wise, learned children may be born, but from an uneducated mother, no intelligent child will ever be born. Thus, women's level of education plays an important role both in their own lives and in the lives of their children. To give my own example, there are three of us daughters in our family, but my father wouldn't trade us for three hundred sons. I am deeply grateful to them for doing everything in their power to support our education, for creating every possible condition, for helping us learn in various fields, and, most importantly, for being my father. Because their help in our education will inevitably influence the generations of our future. For every parent, there is no greater happiness than seeing their child's perfection. It is fitting to note here that Abdulla Avloniy wrote: "Girls need to acquire knowledge more than anyone else... must strive more than anyone else, for with this knowledge they will educate the coming generation,"[21] he wrote. Indeed, it is extremely difficult to imagine progress without addressing this issue. Thus, the advancement of the next generation lies in the hands of women.

Conclusion.

As we all know, a woman's education serves as the foundation for building her future. “Does a woman have to be educated?” – the question begins with all of us standing together and loudly declaring, “Yes, she must.” Education is the foundation of a woman's outlook on life, her thinking, her values, the upbringing she imparts to her children, the culture of relationships within the family, her patience, and her manners. If a woman is uneducated, how can she cook nutritious meals, interact properly, understand her spouse's psyche, or teach her child? knows how to read books and answer their questions correctly? Family is not just cooking; it is love, communication, patience, knowledge, upbringing, and environment! A knowledgeable woman is a light in the kitchen, before guests, before her child, and before her spouse. Because every one of her actions is rooted in understanding and insight.

Therefore, it is essential for a girl to receive an education. Whether she works or is a homemaker – she must be educated, work on herself, and be knowledgeable. Only then, wherever she is, will her respect, status, and worth stand out. And she will raise the next generation in a manner worthy of it.

[21] Nodira Mustafoyeva. O'zbekiston ilm-fani rivojida xotin-qizlarning ulushi qay darajada? https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston-ilm-fani-rivojida-xotin-qizlarning-ulushi-qay-darajada

LIST OF REFERENCE:

1. Nodirabegim tarjimasi. Mashhurlarning onalari – umrini farzandiga bag‘ishlagan besh ayol. https://oyina.uz/uz/teahause/549

2. Maryamxon Abdullayeva. Islomda ayollarning ilm olishlari haqida. https://muslim.uz/uz/e/post/14543 -islomda-ayollarning-ilm-olishdagi haqlari?

3. Nodira Mustafoyeva. O'zbekiston ilm-fani rivojida xotin-qizlarning ulushi qay darajada? https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston -ilm-fani-rivojida-xotin qizlarning-ulushi-qay-darajada

CONSTITUTION: THE BOOK OF BALANCE OF JUSTICE AND EQUALITY.

Safarova Zebiniso Ziyodillo daughter
Toshkent State University of Law 2nd course Zebiniso2401@gmail.com

Abstract: *In this article, the author provides an in-depth examination of the role of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in societal life, the extent to which its principles of justice and equality are defined, and the evidence of its status as a social state. The Constitution is analyzed not only as a document regulating the processes of state governance but also as a moral-legal system that uplifts human dignity and ensures balance between society and the state. The article provides a detailed explanation of the principles of the primacy of human rights and freedoms enshrined in the Constitution, the rule of law, the separation of powers, and social equality. Additionally, the article highlights the distinctions between justice and equality, the state's duties toward its citizens, an open system of governance, social protection, and the importance of education and enlightenment in society.*

Keywords: *Constitution, principles of justice and equality, rule of law, human rights and freedoms, article, religious freedom, right to petition, inclusive education.*

INTRODUCTION

If we look at the history of humanity, the greatest goal of society has always been one: to create a state where people are equal, their rights are protected, and justice prevails.

These noble aspirations were shaped over the centuries by the experiences of various states, the decisions of rulers, and the struggle of the people, and were finally embodied in the fundamental document known as the Constitution—the state's supreme law. The most sacred value of every democratic state is its constitution. For the constitution is not merely a collection of written norms, but a spiritual book that reflects the society's moral and material strength, the nation's dreams and hopes, and the heart of its governance.

The Constitution of the Republic of Uzbekistan is also the product of such historical, social, and democratic processes, regulating all spheres of society's life on the basis of the principle of justice. In particular, the preamble to the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan states: "democracy, freedom and equality, social justice and solidarity, and our commitment to these ideals, we adopt and proclaim this Constitution" [22] - such phrases are reflected. From this, it is clear that Uzbekistan prioritizes democratic principles and governs its state accordingly.

The Constitution is not just a document; it is the balance sheet of the principles of justice and equality. In this book, each person's rights and duties and the state's

[22] Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023. – Art. 1.

responsibilities are strictly defined. Article 15 of the Constitution: "The Constitution of the Republic of Uzbekistan has supreme legal force throughout the entire territory of the country, is of direct application, and constitutes the basis of a single legal space." [23] It is precisely this single provision that underscores the significance of the Constitution of the Republic of Uzbekistan and has made it possible to resolve previously unresolved knots in our society.

1. The Constitution is the measure of justice.

Justice is the highest goal of society and the most reliable principle of state governance. Without justice, order is disrupted and freedom is lost. The norm reflected in Article 19 of our Constitution states that in the Republic of Uzbekistan, all citizens have equal rights and freedoms, regardless of gender, race, nationality, language, religion, creed, social origin, or social status.[24] The principle of justice and equality is violated, and equality remains only on paper.

What is the fundamental difference between justice and equality? Let's take a look. Equality is about treating all people the same, giving them equal conditions and rights. For example: as we've seen above, equality means treating all individuals equally regardless of race, gender, origin, or lineage, while justice is giving each person what they deserve. For example, although they have the same rights, providing additional assistance to persons with disabilities is considered a standard of justice.

1.1 The Supremacy of Human Rights. The most fundamental idea of the Constitution

This is, of course, to serve human rights and interests. 65% of the Constitution is devoted specifically to human rights and duties, and as emphasized in Article 2: "The state expresses the will of the people and serves their interests. State bodies and officials are accountable to society and citizens.[25]" Thus, the primary duty of state bodies is to serve the individual. This also indicates that the state adheres to the principle of justice toward the individual. Because any justice begins with the conditions and opportunities created for the individual. Therefore, the introduction of new guarantees for human rights in the Constitution of the Republic of Uzbekistan directly ind icates the existence of the principle of justice.

1.2 The rule of law guarantees justice. As is known, the law

supremacy is a reflection of justice. The Constitution, in turn, is the fundamental guide for all laws. Therefore, every action of state bodies, the decisions of officials, and court judgments must be in accordance with the Constitution. In a rule-of-law society, conflicts of interest are prevented, citizens' rights are protected, and judicial independence is ensured. If we view justice as a scale, the very Constitution is the standard by which it is

[23] Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023. – Art. 15. https://lex.uz/docs/-6445145
[24] Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023. – Art. 19. https://lex.uz/docs/-6445145
[25] Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023. – p. 2. https://lex.uz/docs/-6445145

weighed. While Article 50 of the Constitution guarantees the right to education for all, the opportunity for inclusive education is an even more effective option for those with disabilities. This is a manifestation of justice.

2. The Constitution is the invisible balance between society and the state.

Moreover, one of the constitution's major tasks is to establish a balance between state power and citizens. Without this balance, the state would resort to force, seize full power, and lead to social disorder. According to Article 11 of the Constitution, the separation of powers is manifested in the legislative, executive, and judicial branches. Each of them not only controls the others but also imposes obligations on them. For example: When the Oliy Majlis enacts a law, it sends it to the Cabinet of Ministers to ensure its implementation and places that responsibility on them. If citizens are dissatisfied with these measures, they can turn to the courts, and the court, by issuing a ruling, can task a state body with repealing the law.

2.1 Accountability and transparency of the state. The Constitution not only defines the state's duties but also reflects its responsibilities, which is why officials are obliged to comply with the laws without deviation. Government bodies must operate openly, report to the public, and ensure transparency. Where there is no accountability, justice cannot be achieved on its own. Therefore, it is well known that public oversight and prosecutorial oversight exist. The mission of each is to ensure justice, monitor the rule of law, and serve the community,

3. Constitution: the moral and legal foundation of society's development. In recent years, the very essence of the reforms underway has been defined on the basis of ideas tied to human dignity and worth. In a state where human dignity is not highly valued, there can be neither justice nor equality. The Constitution, however, has recognized human dignity as the highest value.

3.1 Social justice is the practical expression of the constitution. Supreme objectives such as social protection, assistance, pensions, opportunities for the disabled, equal opportunities for women and men, and support for children are enshrined in the constitution, and it would not be an exaggeration to call them a practical manifestation of justice. For example, Article 42 of the Constitution states: "It is prohibited to refuse to hire women, to dismiss them, or to reduce their wages on the grounds of pregnancy or the presence of a child" [26]. As can be seen, the rights of pregnant women are also protected at the constitutional level, and strong guarantees have been provided. Furthermore, Article 47 states: "No one may be deprived of their home without a court decision and in violation of the law. The owner of a property who has been deprived of their home shall be guaranteed compensation in advance and in an equivalent amount for the value of the property and for

[26] Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023. – p. 42. https://lex.uz/docs/-6445145

any damages they have suffered, in the cases and according to the procedures provided for by law." This provision helped many people easily resolve their problems. Before the new constitution was adopted, people suffered great losses because their homes were transferred to state ownership. They were compensated for these losses, but even that compensation was given at a low value. Today, however, the solution to this has been reflected in the new 2023 constitutional amendment by our President. All of these can be considered practical examples of the principle of justice.

Conclusion:

The Constitution is the most important document of any state and is considered the main pillar of a society's stability and development. It is not just a collection of articles , but a spiritual and legal symbol that reflects the people's dreams and goals, their vision for the future, and their belief in freedom and justice. That is why it is not by chance that we call the constitution the "Book of the Balance of Justice and Equality." As long as the constitution exists, the state is strong, society is powerful, and the individual is cherished and valued.

LIST OF REFERENCES:

1.Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023.

РАЗВИТИЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА КАЗАХСТАНА ОТ СРЕДНИХ ВЕКОВ ДО НАШИХ ДНЕЙ

O‘RTA ASRLARDAN TO HOZIRGI KUNGACHA QOZOG‘ISTON ZARGARLIK SAN’ATINING RIVOJLANISHI

THE DEVELOPMENT OF JEWELRY ART IN KAZAKHSTAN FROM THE MIDDLE AGES TO THE PRESENT DAY

Комилова Омина Азам кизи
Магистр кафедры Промышленный дизайн Ташкентский государственный технический унивеситут Республика Узбекистон, г Ташкент
Рахманов Жахонгир Мамашарибович
Дотцент кафедры «Промышленный дизайн» Ташкентский государственный технический университет имени И. Каримова. Республика Узбекистан, г. Ташкент

Аннотация: *В данной статье рассматривается формирование ювелирного искусства Казахстана, его исторические корни и место в национальной культуре. Исследование охватывает традиции ювелирного искусства с древних времён племён саков и усуней, их символическое значение и эстетические ценности. Также анализируется развитие искусства в средние века и в XIX–XX веках, включая творчество мастеров, особенности обработки металлов, национальные узоры и символику. В статье освещаются современные направления казахского ювелирного искусства, сочетание традиций и инноваций, а также роль сохранения культурного наследия. В результате ювелирное искусство Казахстана рассматривается как вид искусства, отражающий национальную идентичность, объединяющий историческое наследие и эстетические ценности.*

Ключевые слова: *Ювелирное искусство Казахстана, Национальная культура, Период саков и усуней, Символы и узоры, Современное ювелирное искусство, Культурное наследие, Обработка металлов, Украшения, Мастера и ремесленники.*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Qozog‘iston zargarlik san’atining shakllanishi, tarixiy ildizlari hamda uning milliy madaniyatdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimiy Sak va Usun qabilalari davridan boshlab zargarlik an’analari, ularning ramziy ma’nolari va estetik qadriyatlari keng yoritilgan. Shuningdek, o‘rta asrlarda hamda XIX–XX asrlarda bu san’atning taraqqiyoti, ustalar ijodida milliy*

naqshlar, metallga ishlov berish texnikasi va ramzlarning o‘ziga xos talqinlari tahlil etiladi. Maqolada zamonaviy Qozog‘iston zargarlik san’atining an’anaviy va innovatsion yo‘nalishlari, milliy merosni asrab-avaylashdagi o‘rni ham yoritilgan. Natijada, zargarlik san’ati xalqning madaniy o‘zligini ifodalovchi, tarixiy meros va estetik qadriyatlarni uyg‘unlashtiruvchi san’at turi sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: *Qozog‘iston zargarlik san’ati, Milliy madaniyat, Sak va Usun davri, Ramzlar va naqshlar, Zamonaviy zargarlik, Milliy meros, Metall ishlov berish, Taqinchoqlar, Hunarmandlar va ustalar.*

Annotation: *This article examines the development of Kazakhstani jewelry art, its historical roots, and its role in the national culture. The study covers the traditions of jewelry art from the ancient Saka and Usun tribes, their symbolic meanings, and aesthetic values. It also analyzes the evolution of the craft during the Middle Ages and the 19th–20th centuries, including the work of masters, metalworking techniques, national patterns, and symbolism. The article highlights contemporary directions in Kazakh jewelry art, the combination of tradition and innovation, and the role of preserving cultural heritage. As a result, Kazakhstani jewelry art is considered an art form that reflects national identity, unites historical heritage, and embodies aesthetic values.*

Keywords: *Kazakhstani jewelry art, National culture, Saka and Usun period, Symbols and patterns, Contemporary jewelry, Cultural heritage, Metalworking techniques, Jewelry items, Craftsmen and masters.*

Zargarlik san’ati — har bir xalqning tarixiy, madaniy va estetik merosini aks ettiruvchi noyob san’at shaklidir. Qozog‘iston zargarlik san’ati esa o‘zining qadimiy ildizlari, noyob naqshlari va ramzlari bilan ajralib turadi.

Ushbu san’at nafaqat bezak vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti, e’tiqodlari va falsafiy qadriyatlarini ifodalashning muhim vositasi hisoblanadi. Metallga ishlov berish, ramzlar va naqshlar orqali milliy o‘zlikni saqlash, avloddan-avlodga yetkazish amaliyoti qadimdan shakllangan va bugungi kunga qadar davom etmoqda.

Qozog‘iston hududi tarix davomida ko‘plab qadimiy xalqlar va qabilalarga mezbonlik qilgan. Shu jumladan, Sak va Usun qabilalari zargarlik san’atining ilk namunalarini yaratgan. Ularning buyumlari — oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar ishlatilgan taqinchoqlar, bilakuzuklar, sirg‘a va marjonlar — o‘sha davr odamlarining dunyoqarashi, e’tiqodlari va ijtimoiy mavqeini aks ettiradi. Bu buyumlarda ishlatilgan naqshlar va ramzlar nafaqat estetik qadrga ega, balki milliy madaniyatning ramzi sifatida qadrlangan.

O‘rta asrlar davomida Qozog‘iston zargarlik san’ati yanada rivojlandi. Ustalar ijodida milliy naqshlar, ramzlar va metall ishlov berish texnikasi mukammallashdi. XIX–XX asrlarda esa bu san’at yangi bosqichga ko‘tarildi: qadimiy an’analar saqlanib qolgan holda, zamonaviy talqinlar, texnologiyalar va yangi materiallar qo‘llanila boshladi.

Bu jarayon zargarlik san’atini nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismiga aylantirdi, balki xalqaro maydonda ham tan olinishi uchun asos bo‘ldi. Bugungi kunda Qozog‘iston zargarlik san’ati qadimiy naqshlar va ramzlarni saqlab qolgan holda, zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg‘unlashmoqda. Ustalar o‘z ishlarida qadimiy ramzlarni yangi estetik shakllar bilan uyg‘unlashtirib, milliy merosni saqlash va yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Qozog‘iston — boy tarixiy va madaniy merosga ega mamlakatlardan biridir. Ushbu yurt qadim zamonlardan beri turli xalqlar, madaniyatlar va hunarmandchilik markazlarining chorrahasida joylashgan. Qozog‘iston hududi orqali Buyuk Ipak yo‘li o‘tganligi tufayli bu yerda turli san’at turlari, jumladan zargarlik san’ati ham yuksak darajada rivoj topgan. Arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, qadimiy sak va usun qabilalaridan boshlab, metallga ishlov berish, oltin va kumushdan bezak buyumlar yasash san’ati xalq hayotining ajralmas qismiga aylangan. Qozog‘iston zargarlik san’ati nafaqat estetik go‘zalligi, balki ramziy mazmuni, ma’naviy chuqurligi bilan ham ajralib turadi. Har bir buyum — xalqning o‘z tarixiga, tabiatga va e’tiqodiga bo‘lgan hurmatini ifodalaydi. Qozoq zargarlari asrlar davomida nafaqat bezakli buyumlar, balki ma’naviy qadriyatni o‘zida mujassam etgan badiiy asarlar yaratganlar.

Bugungi kunda zargarlik san’atini o‘rganish, ayniqsa, Qozog‘iston madaniyatining ajralmas qismi sifatida tadqiq etish dolzarb masalalardan biridir. Har bir xalqning tarixida ularning badiiy merosi — milliy o‘zlikni saqlovchi kuchli omil sifatida muhim o‘rin tutadi. Zargarlik san’ati esa bu merosning eng nafis, eng qadimiy ko‘rinishlaridan biridir.

Mazkur ishning maqsadi — o‘rta asrlardan to hozirgi davrgacha Qozog‘iston zargarlik san’atining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, mashhur ustalar ijodini o‘rganish va zamonaviy davrda qadimiy an’analar qanday davom etayotganini ko‘rsatishdan iboratdir. Shu bilan birga, qozoq zargarlik buyumlarida ishlatilgan ramz va belgilar orqali xalqning ma’naviy olami, dunyoqarashi ham yoritiladi.

Qozog‘iston zargarlik san’ati xalqning ma’naviy dunyosini, urf-odatlarini va turmush tarzini ifodalovchi eng qadimiy va o‘ziga xos madaniy meroslardan biridir. Bu san’at turi nafaqat bezak yaratish bilan chegaralanmay, balki xalqning tarixiy xotirasi, e’tiqodi va estetik qarashlarini o‘zida mujassam etadi. Har bir zargarlik buyumi — xalqning ruhiy olamiga, hayot falsafasiga va an’anaviy qadriyatlariga bevosita bog‘liq badiiy asardir. Qozoq xalqining zargarlik buyumlari asrlar davomida ramziy ma’nolar bilan boyitilib, inson hayotining muhim bosqichlarini ifodalagan.

Masalan, qizlar uchun taqinchoqlar — go‘zallik, poklik va nasl davomiyligini bildirgan bo‘lsa, erkaklar uchun mo‘ljallangan buyumlar — kuch, mardlik va himoya timsoli sifatida yaratilgan. Shu boisdan, zargarlik san’ati qozoq xalqining ma’naviy merosi sifatida milliy o‘zlikni ifodalovchi muhim unsurlardan biri hisoblanadi.

Qozoq madaniyatida zargarlik san'ati merosiy an'ana sifatida avloddan-avlodga o'tib kelgan. Har bir usta o'z sir-asrorini faqat ishonchli shogirdiga o'rgatgan, bu esa san'atning uzluksiz rivojlanishini ta'minlagan. Aynan shu jarayon tufayli qozoq zargarligida hududiy uslublar va mahalliy bezak shakllari vujudga kelgan. Masalan, Janubiy Qozog'istondagi buyumlarda nozik o'ymakorlik, shimoliy hududlarda esa geometrik naqshlar ustunlik qiladi. Zargarlik san'ati qozoq xalqining milliy kiyim madaniyati bilan ham chambarchas bog'liq.

Har bir ayolning libosini bezovchi uzuk, sirg'a, bilakuzuk yoki marjon — uning ijtimoiy mavqeini, oilaviy holatini va hatto hududiy kelib chiqishini ifodalagan. Shu sababli, zargarlik buyumlari nafaqat bezak, balki xalqning madaniy pasporti bo'lgan, ya'ni millatni tanituvchi badiiy belgidir.

Bugungi kunda ham Qozog'iston zargarlik san'ati o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy dizaynerlar qadimiy shakl va ramzlarni qayta talqin qilib, ularni yangi badiiy ko'rinishda jonlantirmoqdalar. Bu esa qadimiy san'atning milliy o'zlikni saqlash va zamonaviylikni uyg'unlashtirishdagi muhim rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Qozog'iston zargarlik san'atining ildizlari nihoyatda qadimiy davrlarga, ya'ni sak va usun qabilalari yashagan zamonlarga borib taqaladi. Bu qabilalar miloddan avvalgi VIII–III asrlarda hozirgi Qozog'istonning janubiy va sharqiy hududlarida — Sirdaryo, Ili va Yettisuv (Semirechye) vodiysida yashagan.

Ular o'z davrining eng ilg'or metall ishlov beruvchilari bo'lib, oltin, kumush, bronza kabi metallardan bezak buyumlar, qurollar va marosim ashyolari yasaganlar. Arxeologik topilmalar, xususan, Issiq qo'rg'oni (Almatoga yaqin joylashgan mashhur "Oltin odam" yodgorligi) bu xalqning zargarlik madaniyati naqadar rivojlanganini yaqqol ko'rsatadi. "Oltin odam" kiyimida 4000 dan ortiq oltin bezaklar bo'lib, ularning har biri o'ziga xos ma'no va ramziy ifodaga ega. Bu bezaklarda qushlar, tulporlar, yo'lbars, shonli quyosh nurlari tasvirlangan bo'lib, ular hayot, kuch, himoya va abadiylik ramzlarini bildirgan. Saklar davrida zargarlik san'ati Qozog'iston zargarlik san'atining eng qadimgi ildizlari sak qabilalari davriga borib taqaladi.

Saklar miloddan avvalgi VIII–III asrlarda Markaziy Osiyo va Qozog'iston hududlarida yashagan ko'chmanchi xalq bo'lib, tarixiy manbalarda ularning madaniyati, urf-odatlari va san'atdagi yuksak darajasi haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Yunon tarixchisi Gerodot saklarni "ozodlikni sevuvchi, jasur va jangovar xalq" deb ta'riflagan, shuningdek ularning bezak san'atiga, ayniqsa metall buyumlaridagi go'zallikka alohida e'tibor bergan. Saklar asosan Sirdaryo vodiysi, Orolbo'yi, Yettisuv (Semirechye) va Ili daryosi atrofida yashashgan. Bu hududlar metall rudalariga boy bo'lgani sababli, ular erta davrdanoq oltin, kumush, bronza va misni eritib, turli bezak va marosim buyumlarini yasashni puxta o'rganishgan.

Arxeologik qazishmalar davomida topilgan qurol-aslahalar, zirh qismlari, sirg‘alar, uzuklar, marjonlar va haykalchalar — saklar san’atining rivojlanganini yaqqol tasdiqlaydi. Saklarning zargarlik buyumlari o‘ziga xos “hayvoniy uslub” (animal style) bilan ajralib turadi. Bu uslubda asosan hayvonlar — yo‘lbars, arslon, bug‘u, burgut, tulpor kabi timsollar tasvirlangan. Bu obrazlar shunchaki bezak emas, balki ramziy ma’noga ega bo‘lgan:Arslon– kuch, hokimiyat va himoya ramzi; Bug‘u – poklik, hayot davomiyligi va farovonlik timsoli;Qushlar – ruhiy erkinlik va osmonga intilish belgisi;Tulpor (ot) – tezlik, jasorat va g‘alaba timsoli. Bu timsollar sak xalqining tabiat bilan uyg‘un hayot tarzini va ruhiy dunyoqarashini aks ettirgan. Har bir bezakda ular hayotni, kuchni va abadiylikni ifoda etishga intilganlar.

Shu sababli, sak zargarlik san’ati nafaqat nafislik, balki falsafiy chuqurlik bilan ham ajralib turgan. Eng mashhur arxeologik topilma — “Oltin odam” (Issiq qo‘rg‘oni, mil. avv. V–IV asrlar) bu xalqning zargarlik san’atidagi yuksak darajasini ko‘rsatadi. Oltin odamning kiyimi 4000 dan ortiq oltin plastinkalar bilan bezatilgan bo‘lib, ularning har biri murakkab geometrik va hayvoniy naqshlarda ishlangan. Bu topilma saklarning metallni ishlashda yuqori texnika, estetik did va ramziy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lganini tasdiqlaydi. Saklar uchun zargarlik san’ati — shunchaki bezak emas, balki e’tiqodning, himoyaning va ijtimoiy mavqening belgisi bo‘lgan. Har bir buyum egasining maqomi, qabiladagi o‘rni va ruhiy himoyasini ifodalagan.

Shu sababli, zargarlik buyumlari sak madaniyatida diniy va marosimiy ahamiyatga ega bo‘lgan. Saklar tomonidan yaratilgan badiiy an’analar keyinchalik usun, turk, qarluq va qozoq xalqlari san’atiga asos bo‘ldi. Ularning bezaklarda ishlatgan hayvoniy uslubi, naqsh turlari va ramzlari keyingi asrlarda ham davom etib, Qozog‘iston zargarlik san’atining eng mustahkam poydevorini yaratdi. Usunlar (mil. avv. II asr — mil. IV asrlar) Usunlar qadimiy Markaziy Osiyoda yashagan eng muhim turkiy qabilalardan biri bo‘lib, ularning yurtlari hozirgi Qozog‘istonning janubiy va sharqiy hududlarini, xususan Ili vodiysi, Jetisu (Etti su) atrofini o‘z ichiga olgan. Qadimgi Xitoy manbalarida “U-sun” deb qayd etilgan bu xalq o‘z davrida kuchli harbiy va madaniy salohiyatga ega bo‘lgan.

Usunlar hayoti chorvachilik, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ayniqsa, zargarlik san’ati ularning madaniyatida alohida o‘rin tutgan. Arxeologik topilmalar — oltin, kumush va jezdan yasalgan marjonlar, bilakuzuklar, sirg‘alar va hayvon shaklidagi badiiy bezaklar — bu xalqda metallni ishlov berish texnikasi yuqori darajada bo‘lganini ko‘rsatadi. Usun ustalari ko‘pincha “hayvon uslubi” deb atalgan bezak an’analarini davom ettirganlar.

Ularning zargarlik buyumlarida bo‘rsiq, yo‘lbars, burgut, bug‘u kabi hayvonlar tasviri uchrab, ular kuch, himoya va hosildorlik timsoli hisoblangan. Bu ramzlar keyinchalik Qozog‘iston xalqlarining zargarlik san’atida ham davom etib, milliy bezak uslubining

shakllanishiga asos bo‘lgan. Arxeologlar Ili vodiysidagi Chilik, Kargaly, Esik qo‘rg‘onlaridan topilgan usun davriga oid oltin buyumlar va taqinchoqlarni Qozog‘iston zargarlik san’atining eng qadimiy namunalaridan deb hisoblaydi. Ular nozik ishlov, simmetriya va geometrik bezaklar bilan ajralib turadi.

Shunday qilib, usunlar davri Qozog‘iston zargarlik san’atining ilk shakllanish bosqichi sifatida katta tarixiy ahamiyatga ega. Aynan shu davrda xalqning estetik qarashlari, ramziy tushunchalari va metallni badiiy ishlov berish usullari shakllanib, keyingi asrlarda milliy zargarlik an’analarining rivojiga zamin yaratgan. Sak va Usun xalqlari qadim zamonlardan boshlab Qozog‘iston hududida zargarlik san’atining poydevorini yaratganlar.

Ularning metallga ishlov berishdagi yuqori mahorati, badiiy didi va ramziy bezaklar tizimi keyinchalik butun mintaqaning san’at madaniyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. “Hayvon uslubi”dagi oltin va kumush buyumlar nafaqat estetik ahamiyatga ega bo‘lgan, balki xalqning dunyoqarashi, e’tiqodi va ma’naviy qadriyatlarini ifoda etgan. Qozoq ustalari oltin, kumush, mis kabi metallarni qayta ishlashda yuqori darajadagi mahorat ko‘rsatishgan.

Ularning asarlarida geometrik naqshlar, hayvonot olami tasvirlari, o‘simliksimon ornamentlar keng o‘rin olgan. Ayniqsa, ayollar taqinchoqlari – “shashbau”, “tumor”, “bilezik”, “sirg‘a” kabi bezaklar o‘zining nafisligi va ramziy ma’nosi bilan ajralib turgan.Bu davrda zargarlik san’atining markazlari sifatida Syrdaryo bo‘ylari, Semirechye (Jetisu) va Saryarka hududlari tanilgan.

Har bir hududning o‘ziga xos uslubi mavjud bo‘lgan: masalan, Jetisuda yengil, nozik naqshli buyumlar yaratilgan bo‘lsa, Saryarkada og‘ir, massiv shakllar ustun bo‘lgan.Qozoq ustalarining ishlari ko‘pincha diniy va sehrli ramzlar bilan bezatilgan. Tumorlar, hayvon tasvirlari yoki quyosh belgisi singari naqshlar insonni yomon ko‘zdan, balolardan asrashga xizmat qilgan. Shu tariqa, zargarlik san’ati nafaqat estetik, balki ma’naviy himoya vositasi sifatida ham qadrlangan.

Qozoq xonliklari davrida ustalar avloddan-avlodga o‘tgan sirlarni saqlab, ularni shogirdlar orqali davom ettirganlar. Har bir zargar o‘z ishini nafaqat kasb, balki muqaddas san’at sifatida qabul qilgan. Shu bois, bu davr zargarligi xalqning madaniy o‘zligini ifoda etuvchi bebaho meros sifatida bugungi kungacha qadrlanadi. Qozoq zargarlik san’atida ramz va belgilar tahlili Qozoq zargarlik san’ati — bu xalqning ko‘p asrlik hayoti, qadriyatlari, diniy tasavvurlari va tabiat bilan bo‘lgan o‘zaro munosabatining badiiy ifodasidir.

Zargarlik buyumlaridagi har bir ramz, naqsh yoki tosh — bir xalqning tarixiy xotirasi va dunyoqarashining belgisidir. Ramzlar orqali qozoq xalqi o‘zining eng muhim tushunchalari: hayot, o‘lim, nasl, himoya, tabiat va ruhiy kuchlarni tasvirlagan.1. Tabit va koinot bilan bog‘liq ramzlar:Qozoq ustalari tabiat hodisalarini san’atga chuqur singdirganlar.

Quyosh, oy, yulduz va suv belgilarining har biri hayotiy falsafaga ega.Quyosh — hayot va abadiy nur manbai. U aylana shaklida tasvirlangan bo‘lib, insonning ruhiy uyg‘onishi, kuch va yuksalishini bildiradi.Oy — ayollik, ona mehrning timsoli. Oy shaklidagi sirg‘alar (“oysirg‘a”) ayol Yulduz — yo‘l-yo‘riq, umid va himoya timsoli. Ba’zi tumanlarda yulduz shaklidagi tumorlar “yo‘ldan adashmaslik” uchun taqilgan.Bu ramzlar qozoq xalqining koinot bilan uyg‘un yashashga intilishini ko‘rsatadi.2. Hayvonot olamidan olingan ramzlar Qozoqlar hayvonot dunyosini nafaqat kundalik hayotda, balki san’atda ham ramziy ma’noda ifoda etganlar.Burgut — kuch, himoya va erk ramzi. Burgut tasviri erkaklar kamar bezaklarida va qurol g‘iloflarida ishlatilgan.Bo‘ri — urug‘ning qo‘riqchisi, jasorat ramzi. Ayrim zargarlik buyumlarida bo‘ri tishi yoki tasviri himoya maqsadida joylashtirilgan.Bug‘u — poklik, naslning davomiyligi va ayol ruhi bilan bog‘langan ramz.Ot — sadoqat, yo‘l va ozodlik timsoli sifatida erkaklar taqinchoqlarida uchraydi.

Bu ramzlar orqali qozoq xalqining hayvonot bilan bo‘lgan chuqur ruhiy bog‘liqligi, shuningdek, ularni muqaddas kuch sifatida e’zozlash an’analari aks etgan.3. O‘simliksimon naqshlar va “Hayot daraxti” timsoli: O‘simlik naqshlari, ayniqsa, “hayot daraxti” tasviri — qozoq zargarligining eng qadimiy va muhim ramzlaridan biridir.Bu daraxt ildizlari bilan o‘tmishni, tanasi bilan hozirgi hayotni, shoxlari bilan kelajakni anglatgan. Shunday qilib, u inson hayotining davomiyligi, naslning uzilmasligi va oilaviy barqarorlikni bildirgan. Hayvonot timsollari esa “tabiatga qaytish”, “inson va yer o‘rtasidagi uyg‘unlik” g‘oyalarini ifodalaydi.

Bu yangi yondashuvlar qozoq zargarlik san’atini global badiiy oqimlar bilan uyg‘unlashtirib, uni xalqaro sahnaga olib chiqmoqda. Zamonaviy texnologiyalar kabi texnologiyalar zargarlik ishlab chiqarish jarayoniga kirib kelgan. Ammo qozoq ustalari bu texnologiyalarni qadimiy naqshlar bilan uyg‘unlashtirib, “zamonaviy milliy dizayn” degan yangi yo‘nalishni shakllantirishmoqda ta’siri Hozirgi davrda 3D-modellashtirish, lazerli o‘yma, kompyuter grafikasi

Misol uchun, ko‘plab ustalar qadimiy shakllarni kumush va oltin bilan birlashtirib, har bir buyumga o‘ziga xos ramziy kuch berishadi. Xalqaro e’tirof va madaniy merosni asrash So‘nggi yillarda qozoq zargarlari xalqaro ko‘rgazmalarda faol qatnashmoqda. Ularning ishlari Parij, Istanbul, Dubay kabi shaharlar galereyalarida namoyish etilib, Markaziy Osiyo madaniyatining o‘ziga xos badiiy tili sifatida e’tirof etilmoqda.

Qozog‘istonda har yili “Qoldan – yurakka” va “Usta shon-shuhrati” kabi amaliy san’at festivallari o‘tkaziladi. Bu tadbirlar orqali nafaqat zamonaviy ustalar ijodi targ‘ib qilinadi, balki milliy qadriyatlarning davomiyligi ham ta’minlanadi.

Qadimiy va zamonaviy uyg‘unlik — zargarlikning abadiyligi: Bugungi zargarlik san’atida qadimiy shakl va belgilar o‘z o‘rnini yo‘qotmagan, balki yangicha estetik tilda

qayta jonlanmoqda. Har bir zamonaviy buyum — o‘tmish va hozirgi zamon o‘rtasidagi muloqotdir

Qozoq ustalari uchun bu san’at turfa shaklda namoyon bo‘ladi: kimdir qadimiy naqshni saqlashga intilsa, kimdir uni zamonaviy modaga moslashtiradi. Ammo ularni birlashtiruvchi yagona g‘oya — bu milliy merosni asrab, kelajak avlodga yetkazish istagidir. Zamonaviy Qozog‘iston zargarligi — bu o‘tmishning davomchisi, xalqning badiiy xotirasi va milliy o‘zlik ramzidir.

Qadimiy naqshlar va timsollar zamonaviy san’at bilan uyg‘unlashgan holda, bugun ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ustalar ijodida qadimiy ruh, zamonaviy tafakkur va milliy g‘urur birlashgan.

Shu sababli, qozoq zargarlik san’ati — bu nafaqat bezak san’ati, balki xalqning madaniy genetik xotirasi, tarix bilan kelajakni bog‘lovchi abadiy badiiy ko‘prikdir. Qozog‘iston zargarlik sanati — bu xalqning ko‘p asrlik tarixiy, madaniy va ma’naviy merosini o‘zida mujassam etgan noyob hodisadir.

U o‘z ildizlarini qadimiy Sak va Usun davrlaridan olgan bo‘lib, o‘sha paytlardanoq metallga ishlov berish, hayvoniy uslubdagi naqshlar, ramziy tasvirlar orqali xalqning dunyoqarashi, e’tiqodi va ijtimoiy mavqeini ifoda etgan.

Zargarlik buyumlari faqat bezak vositasi emas, balki xalqning ruhiy dunyosini, diniy qarashlarini va falsafasini aks ettiruvchi san’at namunasi sifatida shakllangan. O‘rta asrlarda Qozog‘iston hududida zargarlik san’ati yanada rivojlanib, hunarmandlar orasida maxsus maktab va ustaxonalar vujudga kelgan.

Bu davrda oltin, kumush, jez kabi metallardan yasalgan taqinchoqlar, bilakuzuk, sirg‘a, marjon, kamar va boshqalar nafaqat estetik, balki ma’naviy ma’noga ham ega bo‘lgan. Har bir naqsh, har bir ramz xalqning urf-odatlari, diniy qarashlari va hayot tarzi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. 19–20-asrlarda esa zargarlik san’ati yangi bosqichga ko‘tarilib, an’anaviy uslublar bilan bir qatorda zamonaviy bezak shakllari paydo bo‘ldi.

Qozog‘iston ustalari o‘z ishlarida qadimiy ramzlarni saqlagan holda yangi texnikalar va materiallardan foydalana boshladilar. Ularning ijodiy izlanishlari orqali milliy zargarlik san’ati xalq amaliy bezak san’atining ajralmas qismiga aylandi.

Bugungi kunda Qozog‘iston zargarlik san’ati nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham tan olinmoqda. Zamonaviy ustalar ajdodlar merosiga sadoqat bilan qarab, uni zamon talablari asosida yangicha talqin etmoqda.

Shu tariqa, zargarlik san’ati xalq madaniyati, tarixi va o‘zligini saqlashda, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim o‘rin tutmoqda. Shunday qilib, Qozog‘iston zargarlik san’ati — bu nafaqat hunar, balki xalq tarixining o‘ziga xos tili, uning yuragi va ruhi bo‘lib, asrlar davomida shakllanib, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bebaho madaniy merosdir.

ADABIYOTLAR:

1. Timothy Samara. Design Elements. - New York: STIM Visual Communication, 2011.- 272 p.

2. Александр Навроцкий, О. А. Казачкова, Виктор Борисович Лившиц "Ковка и литье. Изготовление ювелирных и декоративных изделий" 2011 год.

3. В. И. Куманин "Материалы для ювелирных изделий", 2012 год.

4. Марченков В.И. Ювелирное дело. М., 1990.

5. Абдуллаев Т., Фахреддинова Д., Хакимов А. Песнь о металле. Т.: Изд. литературы и искусства имени Г. Гуляма, 1986.

6. Ахмеджанова Умида Баходировна Психология цвета в рекламе // Евразийский научный журнал. 2017. №6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-tsveta-v-reklame

7. Bakhodirovna, A. U. (2022). Baroque Art and Architecture in France. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(6), 480-483. https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/1328

8. Ахмеджанова Умида Баходировна Искусство и архитектура XV века в Италии // Наука, образование и культура. 2020. №5 (49). С. 62-64. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-i-arhitektura-xv-veka-v-italii

9. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней: В 5 т. Т. 1. — Алма-Ата: Наука, 1977.

10. Фахретдинова Д. А. Ювелирное искусство Узбекистана / Д. А. Фахретдинова. — Ташкент: Изд-во лите ратуры и искусства имени Гафура Гуляма, 1988. — С. 9.

11. Фахретдинова Д. А. Ювелирное искусство Узбекистана / Д. А. Фахретдинова. — Ташкент: Изд-во лите ратуры и искусства, 1980.

12. Иллюстрация из книги: Фахретдинова Д. А. Ювелирное искусство Узбекистана. / Д. А. Фахретдинова. — Ташкент: Изд-во литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1980.

“YOSHLAR IDENTITETIGA IJTIMOIY TARMOQLAR TA'SIRINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK JIHATLARI”

Tojiboyeva Nodiraxon Tursunaliyevna
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Mahmudov Oyatbek Umidjon o’g’li
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola yoshlar identitetining shakllanish jarayoniga ijtimoiy jarayonlarning yeksiya va ijtimoiy mexanizmlar orqali ko'rsatayotgan ta'sirini tahlil qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy muhiti yoshlarning o'zini anglash, o'zini rivojlantirish va ijtimoiy mansublik hissining paydo bo'lishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi o'zini taqdim etish strategiyalari, auditoriya reaktsiyasi (like, kommentlar), vizual kontentning idealizatsiyalangan tabiati va ijtimoiy solishtirish jarayonining kuchayishi identitet yumshoqligi, tana obrazi qoniqishi va jismoniy o'zini yangilashga ta'sir ko'rsatadi. Shu birga, onlayn jamoalar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'zini ifodalash yosh yoshlar identini izlash va mahsulot jarayoniga hosil qilish hissa qo'shishi mumkin. Maqolada ijtimoiy media ta'sirining ikki yo'nalishi — konstruktiv va destruktiv — tabiati ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi hamda identitetga ta'ning yuqori yoshlarning individual xususiyatlari va media iste'moli madaniyatiga bevosit.*

Kalit so‘zlar: *Yoshlar psixologiyasi, raqamli muloqot, onlayn o'zaro ta'sir, identitet tadqiqot, onlayn qabul, Ijtimoiy eksponirovka, media-savodxonlik*

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние социальных процессов на формирование идентичности молодёжи посредством проекционных и социальных механизмов. Исследования показывают, что физическая среда является важным фактором становления самосознания, саморазвития и чувства социальной принадлежности у молодёжи. Стратегии самопрезентации в социальных сетях, реакция аудитории (лайки, комментарии), идеализированный характер визуального контента и интенсификация процесса социального сравнения влияют на мягкость идентичности, удовлетворённость образом тела и физическое самообновление. В то же время, онлайн-сообщества, социальная поддержка и самовыражение могут способствовать процессу поиска и формирования идентичности молодёжью. В статье на основе научных источников обосновываются два направления влияния социальных сетей – конструктивное и деструктивное – и они напрямую связываются с*

индивидуальными особенностями молодёжи с высокой тревожностью идентичности и культурой медиапотребления.

Ключевые слова: *Психология молодёжи, цифровая коммуникация, онлайн-взаимодействие, исследования идентичности, онлайн-усыновление, социальное воздействие, медиаграмотность*

Abstract: *This article analyzes the impact of social processes on the formation of youth identity through projection and social mechanisms. Research shows that the physical environment is an important factor in the emergence of self-awareness, self-development and a sense of social belonging in young people. Self-presentation strategies on social networks, audience reaction (likes, comments), the idealized nature of visual content and the intensification of the social comparison process affect identity softness, body image satisfaction and physical self-renewal. At the same time, online communities, social support and social support and self-expression can contribute to the process of young people's identity search and production. The article substantiates the two directions of social media influence - constructive and destructive - based on scientific sources and directly relates them to the individual characteristics of young people with high identity anxiety and the culture of media consumption.*

Keywords: *Youth psychology, digital communication, online interaction, identity research, online adoption, Social exposure, media literacy*

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda ijtimoiy sohadagi yoshlar hayotida markaziy o'rin egallaydi, bu esa shaxsiy shaxsiy va ijtimoiy identiteti shakllanish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi. Identitet shaxsiy psixologiyada shaxsiy o'zini anglash, odamlar, ijtimoiy rol va o'zini olib tashlash natijasida olingan murakkab va ko'p qatlamli hol sifatida qaraladi. Yoshlar o'sib borayotgan davrda o'zini izlash, o'ziga xosligini va ijtimoiy muhit bilan moslashish jarayonlaridan o'tadi, va aynan shu jarayonda ijtimoiy tarmoqlar muhim vosita sifatida namo

Ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar o'zini taqdim etish, tengdoshlar bilan o'zaro muloqot qilish, ijtimoiy solishtirish va tashkil mexanizmlarini boshdan kechiradi. Shu bilan birga, onlayn muhitdagi faoliyat — post va kontent, passiv kuzatuvchilik, interaktivlik — yoshlarning self-esteem (o'zini harakat), self-concept clarity (o'zlik aniqligi), tanaviy qoniqish va erkinlikka erkin ta'sir ko'rsatish. Ilmiy shuni shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy soha yoshlari identitetini davom ettirishda ikki tomonlama rol o'ynaydi: ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, kreativ ifoda va ijtimoiy[27] integratsiyani qo'llab-quvvatlash, kreativ ifoda va ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlash mumkin, ideal, kontent, doimiy ijtimoiy solishtirish va saqlashga qaramlik.

[27] https://journalss.org/index.php/ust/article/view/4651?utm_source=

Buning uchun ijtimoiy tarmoqlarni yoshlarning identiteti va ruhiy rivojlanishiga ta'sirini o'zining jismoniy rivojlanishi va ijtimoiy sog'lomlashtirish, balki yoshlarni jismoniy muhitni saqlashdan himoya qilish va konstruktiv rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqarish uchun ham muhim ishlab chiqarish ega.

Asosiy qism: Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar identitetining shakllanishida zamonaviy ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida muhim rol o‘ynaydi. Bu platformalar yoshlarning o‘zini anglash, shaxsiy qadriyatlari va ijtimoiy rollarini sinab ko‘rish, guruh identifikatsiyasini tajriba qilish va global axborot maydonida o‘zini ifoda etish imkonini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda turli rollarni sinab ko‘rib, o‘z qadriyatlari va shaxsiy dunyoqarashini shakllantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda yaratilgan virtual imijlar orqali ular o‘zlikni tajriba qilish va real hayotdagi o‘zini anglash imkoniga ega bo‘ladi[28]. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida “ijtimoiy taqqoslash” jarayonini kuchaytiradi. Yoshlar ko‘pincha o‘zlarini do‘stlari, tanishlari yoki mashhur blogerlar bilan solishtiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu taqqoslash motivatsiyani oshirishi, ijobiy rol modellardan o‘rnak olishga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, ortiqcha taqqoslash va “like”, izohlar kabi tashqi baholash vositalari yoshlarning o‘zini past baholashiga, o‘zlik tushunchasining zaiflashishiga va ruhiy stressga olib kelishi mumkin[29].

Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar o‘z fikrlarini ochiq ifoda etish va turli ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega. Bu guruhlar orqali ular ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni oladi, o‘zini qabul qilingan va muhim his qiladi, shuningdek, guruh qadriyatlariga moslashish orqali identitetini yanada mustahkamlaydi. Shu bilan birga, virtual guruhlar va platformalarda ortiqcha vaqt o‘tkazish, noto‘g‘ri kontentga duch kelish yoki doimiy ijtimoiy bosim identitetning barqaror shakllanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlardan noto‘g‘ri foydalanish natijasida yoshlar orasida depressiya, xavotir, ijtimoiy izolyatsiya va o‘zini past baholash holatlari ortishini ko‘rsatgan[30].

Onlayn va real hayot o‘rtasidagi farq yoshlarning identitetiga ijtimoiy-psixologik murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Virtual imij va haqiqiy o‘zlik o‘rtasidagi nomuvofiqlik yoshlarni psixologik stressga uchratishi, o‘zlikni anglash jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardan ongli va me’yorida foydalanish yoshlar uchun ijobiy imkoniyatlar yaratadi. Ular o‘z fikrini ifodalash, ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mos ijtimoiy guruhlarni topish va global axborot almashish imkoniyatini qo‘lga kiritadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, media savodxonligi, tanqidiy fikrlash va onlayn hayot bilan real hayot o‘rtasidagi muvozanat identitetning barqaror va doimiy shakllanishi uchun zarur[31].

[28] (The Impact of Social Media Communication on Youth Identity Formation: A Cross-Cultural Analysis, idebahasa.or.id).
[29] (The Effects of Social Media on Identity Construction in Adolescents, ijournals.in).
[30] (The Influence of Social Media on Adolescents' Identity Construction: A Critical Analysis, injoser.joln.org).
[31] (Study on the Impact of Social Media on Adolescent Identity Formation, granthaalayahpublication.org).

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida emotsional va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Onlayn muloqot orqali ular guruhdagi o‘z rolini anglaydi, boshqalar bilan hamkorlik qilish, jamoaviy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy normalarni o‘rganish qobiliyatini mustahkamlaydi. Biroq, ortiqcha onlayn faoliyat, kontent bosimi va doimiy taqqoslash ruhiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlardan ongli foydalanish, o‘zlikni sinash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni muvozanatlash identitet shakllanishida asosiy shart hisoblanadi[32].

Shunday qilib, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar identitetini shakllantirishda ikki qirrali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ular nafaqat identitetni shakllantirish va o‘zini ifoda etish imkonini beradi, balki nazoratsiz yoki ortiqcha foydalanish ruhiy salomatlik va identitet barqarorligi uchun xavf manbai bo‘lishi mumkin. Shu bois, yoshlar identitetini barqaror shakllantirish va psixologik salomatlikni saqlash uchun ijtimoiy tarmoqlardan ongli, me’yorida va tanqidiy fikrlash asosida foydalanish zarur.

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytamiz ki ijtimoiy tarmoqlar yoshlar identiteti shakllanishida zamonaviy ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, onlayn muhit yoshlarning o‘zini anglash, guruh identifikatsiyasini tajriba qilish, o‘z qadriyatlari va qiziqishlarini sinab ko‘rish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda ortiqcha taqqoslash, virtual imij va haqiqiy o‘zlik o‘rtasidagi nomuvofiqlik ruhiy stress, depressiya, o‘zini past baholash va identitetning parchalangan shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar identiteti uchun ikki qirrali vosita bo‘lib, u ongli va me’yorida ishlatilganda ijobiy psixologik va ijtimoiy natijalarni beradi, lekin nazoratsiz va ortiqcha foydalanish salbiy oqibatlarga sabab bo‘ladi. Shu sababli, yoshlarning media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlashini rivojlantirish va onlayn hamda real hayot o‘rtasidagi muvozanatni saqlash identitetning barqaror va doimiy shakllanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar identitetining shakllanishida ijtimoiy va psixologik jihatdan muhim vosita bo‘lib, ular orqali yoshlar o‘zini anglaydi, o‘zini ifoda qiladi va jamiyat bilan o‘zaro aloada bo‘ladi, shuningdek, identitet barqarorligini saqlash va ruhiy salomatlikni ta’minlash uchun ongli foydalanish zarurati mavjud.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. https://journalss.org/index.php/ust/article/view/4651?utm_soue=

2. (The Impact of Social Media Communication on Youth Identity Formation: A Cross-Cultural Analysis, idebahasa.or.id).

3. (The Effects of Social Media on Identity Construction in Adolescents, ijournals.in).

4. (The Influence of Social Media on Adolescents' Identity Construction: A Critical Analysis, injoser.joln.org).

5. (Study on the Impact of Social Media on Adolescent Identity Formation, granthaalayahpublication.org).

Xalilova va F. I. Xaydarov

MANTIQIY MASALALAR YORDAMDA O'QUVCHILARNING FIKRLASH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH

Kurbonova Nasibaxon

Andijondavlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang`ich ta'lim yo`nalishi 3-bosqich 309-guruh talabasi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobilyatini rivojlantirishda mantiqiy masalalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi.Mantiqiy masalalarni dars jarayonida qo'llashning metodik asoslari, samarali yondashuvlar va amaliy tavsiyalar bayon qilinadi. Tadqiqot o'quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni shakllantirishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, mantiqiy masalalar, fikrlash qobilyati, tafakkur, metodika,mantiqiy operatsiyalar.*

Аннотация: *В статье анализируется роль и значение логических задач в развитии мыслительных навыков учащихся начальной школы. Описаны методические основы использования логических задач в учебном процессе, эффективные подходы и практические рекомендации. Исследование направлено на формирование у учащихся таких мыслительных операций, как анализ, сравнение, обобщение.*

Ключевые слова: *начальное образование, логические задачи, мыслительные навыки, мышление, методология, логические операции.*

Annotation: *The article analyzes the role and importance of logical problems in the development of thinking skills of primary school students. Methodological foundations of the use of logical problems in the teaching process, effective approaches and practical recommendations are described. The study is aimed at the formation of students' mental operations such as analysis, comparison, generalization.*

Keywords: *primary education, logical problems, thinking skills, thinking, methodology, logical operations.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilardan mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalari talab etiladi.

Ayniqsa boshlang'ich sinf davrida o'quvchilarning tafakkuri faol shakllanadi.

Bu jarayonda mantiqiy masalalar muhim vosita bo'lib, ular o'quvchilarning aqliy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mantiqiy masalalar o'quvchini mantiqiy fikr yuritishga, sabab-oqibat bog'lanishlarni izlashga,tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Shu bois boshlang'ich sinf ta'limida, tizimli va metodik asosida foydalanish zarur.

Mantiqiy tafakkurni shakllantirish boshlang'ich sinflar matematika darslarida arifmetik amallarni shakllantirish imkoniyatlaridan foydalanish uchun har bir tushunchaning mohiyati, mazmuni va uning o'quvchilar amaliy tajribasiga asoslanishi hamda ko'rgazmalilikning keng yo'lga qo'yilishi, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarishga o'rgatish, o'quvchilarda mantiqiy ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Mantiqiy masalalarning ta'lim jarayonidagi o'rni.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy masalalar: tafakkurni rivojlantiradi, mustaqil fikrlashga undaydi, matematik savodxonlikni rivojlantiradi, diqqatni jamlash va kuzatuvchanlikni kuchaytiradi, o'z fikrni asoslash qobilyatini shakllantiradi.

Mantiqiy masalalar o'quvchilarni kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantirib boradi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari.

Boshlang'ich sinffda masalalarni yechish jarayonning pedagogik-psixologik asoslari o'quvchilarning tafakkuri, xotirasi, e'tibori, nutqi va ijodiy qobilyatlarini rivojlantirishga asoslangan jarayondir.

Jeat Piaget nazariyasiga ko'ra : bolalarning fikrlash qobilyatini turli bosqichlarda rivojlanishini tushuntiradi. U bolalarning fikrlashni "Kognitiv rivojlanish" deb atagan.

Lev Semyonovich vigotskiy nazariyasiga ko'ra: o'quvchi o'qituvchi yoki tengdoshlari, ijtimoiy muhit munosabatlarning ta'sirida rivojlanishi juda yuqori bo'ladi deb ta'kidlagan.

O'quvchilarningaqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida sodir bo'ladi.

Mantiqiy fikrlash quyidagi operatsiyalarga tayanadi:

Tahlil qilish;

Taqqoslash:

Guruhlash va tasniflash;

Umumlashtirish;

Xulosa chiqarish.

Boshlang'ich sinfda bu operatsiyalar o'yin elementlari va mantiqiy masalalar orqali shakllantirilganda samaradorlikni oshiradi.

Mantiqiy masalalar turlari va ularning imkoniyatlari.

Taqqoslashga doir mantiqiy masalalar-o'quvchilarni farqli belgilarga e'tibor berishga, o'xshashlik va tafovutni topishga o'rgatadi.

Topishmoq va jumboqlar-ijodiy va obrazli fikrlashni rivojlantiradi.

Ketma-ketlik va qonuniyat masalalari-matematik mantiqni shakllantiradi, sabab-oqibat aloqalarini tushuntiradi.

Kombinator masalalar-variantlar orqali turli yechimlar topishga o'rgatadi.

Geometrik mantiqiy masalalar-shakllar asosida tasavvurni, fazoviy fikrlashni rivojlantiradi.

Hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalar-o'quvchilarni real vaziyatlarni modellashtirish va yechim topishga yo'naltiradi.

Masalalar haqida fikr yuritish aqliy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Mavjud bilimlar va fikrlash qobilyatini tadbiq qilinishi jarayonida mustahkamlanib boriladi.

Masalalarni shakllantirishda aniq material bo'lgan holda nazariyani amaliyot bilano'qitishni, turmush bilan bog'lab boorish imkonini beradi.

O'quvchilar masalani yechayotganda ko'p matematik tushunchalar real hayotda ,insonlarning tajribasida o'z ifodasini topadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki: o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda-zamonaviy ta'limning eng muhim yo'nalishlaridan biridir.

Mantiqiy masalalar, o'yinlar, muammoli vaziyatlar, tahliliy topshiriqlar va guruhli faoliyat shakllari orqali o'quvchilar mustaqil va ijodiy fikr yuritishga o'rganadilar.

Bu esa ularning nafaqat o'quv fanlarida, balki kundalik hayotda ham muammolarni tahlil qilish, to'g'ri qaror qabul qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

7-10 yoshidagi bolalarda tafakkuri jadal rivojlanadigan, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi intelektual qobilyatlari shakllanadigan davr hisoblanadi.

Ushbu jarayonda to'g'ri tanlangan metodlar va o'qituvchining maqsadli tashkil etilgan faoliyati o'quvchining kelajakdagi mustaqil fikrlash, muammolarni hal qila olish, hayotiy qarorlar qabul qila olish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish- o'quvchilarni berilgan nazariy ma'lumotlarni yodlashga emas, balki fikrlash jarayonini anglash va tushunishga undaydi.

Bunda muammoli vaziyat yaratish, mantiqiy savol-javoblar, o'yin texnologiyalari, grafik-sxematik usullar, deduksiya-induksiya kabi metodlar muhim o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkurini chuqurlashtiradi va mantiqiy izchillikni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Zunnunov "Boshlang'ich ta'lim metodikasi"
2. Boshlang'ich sinflar uchun matematika darsliklari(1-4 sinflar).

3. E.E.Jumayev “Boshlang’ich matematika nazariyasi va metodikasi” T: “Metod nashriyoti” 2023
4. D.Jumayev “Matematika o’qitish metodikasi” T:2022
5. www.google.co.uz
6. www.ziyoNet.uz

KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA MATEMATIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Sadirova Zarnigor Mahammadsidiqovna
Andijon Davlat Pedagogika instituti. Pedagogika Fakulteti . Boshlang’ich ta’lim yo‘nalishi 309-guruh talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishga oid ma’lumotlar berilgan. O‘quvchilarga matematikani hayot bilan bog’liqligini tushuntirish, matematik hisoblashning amaliyotini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Kichik maktab yoshida tafakkur jarayonining rivojlanish dinamikasi o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *matematik tafakkur, metakognitiv yondashuv, kichik yosh, tafakkur, konstuktiv yondashuv.*

Аннотация: *В данной статье представлены сведения о развитии математического мышления учащихся младшего школьного возраста. Рассматриваются вопросы формирования у учеников представлений о взаимосвязи математики с повседневной жизнью и развития практических навыков математических вычислений. Изучена динамика развития мыслительных процессов в младшем школьном возрасте.*

Ключевые слова: *математическое мышление, метакогнитивный подход, младший возраст, мышление, конструктивный подход.*

Annotation: *This article provides information on the development of mathematical thinking in primary school students. It examines the process of fostering learners’ understanding of the relationship between mathematics and everyday life, as well as the development of practical computational skills. The dynamics of cognitive development in early school-aged children are also explored.*

Keywords: *mathematical thinking, metacognitive approach, early age, cognition, constructive approach.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev matematika haqida:

„Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo‘lib o‘sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi....”deya ta’kidlaydi.

Tafakkur- insonning asosiy imkoniyat manbaidir. Kelajagimiz qanday bo‘lishi bizning tafakkurimizga butunlay bog’liq. Edvard de Bono.

Bugungi zamonaviy ta’lim ga bo‘lgan e’tibor rivojlanishlarimizning ustuvor yo‘nalishlarimizdan bo‘lib kelmoqda.Xususan Prezidentimizning 2019-yil 6-noyabrdagi

„Matematika ta’limi va fanlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g’risidagi qarori hamda 2020-yil 7-maydagi „Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda matematika ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlari” tog’risidagi farmoni ushbu yo‘nalishda muhim ahamiyat kasb etadi.Bu hujjatlar maktabda matematika fanini o‘qitish sifatini oshirish, zamonaviy tehnalogiyalardan foydanish va yangi metodlarni keng joriy etish, yosh avlodninig ilmiy - ijodiy salohiyatini yuksaltirishni nazarda tutadi.

Bilim eng katta xazina bo‘lib, uni hech bir boylik bilan qiyoslab bo‘lmaydi.Jahon taraqqiyotida intelektual salohiyat muhim kasb etib.bilimli va salohiyatli insonning kuchiga bo‘lgan talab tobora kuchayib bormoqda. Inson kapitali 21- asrda insoniyatning har bir davlatning taqdirini belgilaydigan mezonga aylanib bormoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi ham ilg’or tajribalarga asoslangan holda umumta’lim muassalarining1-4-sinflari uchun yangi darslik va dasturlar ishlab chiqmoqda. Zero sifatli ta’lim dasturi va darsliklar bolani qiziqtirishga xizmat qiladi.Yangi maktab darsliklari „ 4 K” modeli asosida yaratidi.Ushbu metadologiya bolalarni har tomonlama rivojlantirishga mo‘ljallangan bo‘lib, Kollabratsiya-jamoa bo‘lib ishlash, Kommunikativlik-muloqot ko‘nikmalari, Kreativ fikrlash, Kritik fikrlash- yangi ma’lumotga nisbatan tanqidiy baho berish jihatlariga asosiy e’tibor qaratilgan.

Maktab ta’limining boshlanishi bilan bolalarda mantiqiy tafakkur maktabga qadar bo‘lgandan tezroq rivojlana boshlaydi,bu jarayonda bola tushunchalar yordamida ish ko‘radi.

Avvaliga tushunchali tafakkur aniq narsa hodisalar bilan mustahkam bog’langan bo‘ladi lekin sekin asta kichik yoshdagi o‘quvchilarda aniq narsadan mavhum lashtirish umumlashmalar qilish, ma’lum darajada mavhum xulosalar chiqarish ko‘nikmasi vujudga keladi.

Quyi sinflardanoq ularga qiziqqan savollariga javob topishlariga o‘rgatishimiz kerak.Matematik tafakkurni rivojlantirishning eng samarali yo‘li o‘quvchilarni faol va mustaqil fikrlashga o‘rgatishdir.

15-16 asrlardagi mashhur olimlar bilishning asosiy qonunlariga faqat o‘qitishning emas balki axloqiy tarbiyanining ham yetakchi asos isifatida qaraganlar. Abu Nasr Farobiy „Namunali ta’lim”haqidagi risolasida o‘quvchilar o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan materialni eng yaxshi yo‘sinda bayon qilish masalasiga alohida to‘xtalib, bu ishning ikkita turini tavsiya etgan;ulardan biri bevosita sezishga yaqin narsalarni oldingi o‘ringa qo‘yishdan va ikkinchisi aqlga yaqin narsalarni olg’a surishdan iboratdir.

U o‘z fikrini tushuntirib shunday yozgan;”Aql o‘z harakatini avval seziladigan narsalarga keyin aqlga muvofiq yo‘sinda, ya’ni xossalarni sintez qilishga yo‘naltirish ma’qul”.Ta’limda foydalanilgan har qanday usul zamirida umuminsoniy va milliy qadriyatlar o‘z aksini topmog’i lozim.

Matematik tafakkur -bu muammolarni hal qilishda tizimli ,mantiqiy,aniq ,izchil yondashuvlarni ishlab chiqish qobilyatidir. Matematik tafakkurni rivojlantirishning asosiy usullari sarasida quyidagilarni ko‘rishimiz mumkin.

1. Faol fikr yuritishga o‘rgatish. O‘z fikrini ikkilanmasdan erkin bayon etishga o‘rgatish,mulohazakorlikka chorlash.

2. Vizual vositalardan foydalanish.

3.Amaliy mashqlar va konstruktiv yondashuv. Mavzu yuzasidan amaliy bajarish uchun mashqlar ,masala, misol,turli instuktiv o‘yinlar,modellashtirish.

4.Metakognitiv yondashuv. Bu jarayonda material kichik qismlarga bo‘lib o‘rganiladi. „Bo‘laklarga bo‘lish-murakkab ma’lumotlarni qismlarga bo‘lish va alohida tushunish.„Muhim nuqtalarni ajratish”asosiy fikrni ajratib yozish,ularni takrorlash.

5.Differensial ta’limiy yondashuv .O‘quvchilarni qobilyatlariga qarab ,duch kelgan muammolarning murakkabligiga qarab yordam berish.

Bularning barchasi kichik yoshdagi o‘quvchilarda matematik tafakkurini rivojlantirishda yaxshi samara beradi. Matematik o‘yinlar, boshqotirmalar, matematik mazmundagi topishmoqlar,matematik o‘yinlar o‘quvchilarni o‘ylashga majbur qiladigan sharoit, ularni qiziqarliligi, o‘quvchilarda aqliy va ijodiy qobilyatlarini shaklantirishga yordam beradi. Matematik o‘yinlar Arifmetik nazariyaga asoslanadi. O‘quvchilar abstrakt tushunchalarni o‘rganishdagi mashg’ulotlarda bolalarning tafakkuri rivojlantirilib ,faolligi oshadi.

Amaliy mashqlar natijasida matematik tushunchalar mustahkamlansa,real hayotda qo‘llashni o‘rganishlari kelajakda muammoli vaziyatlarni o‘zlari hal qila olishlarida boshlang‘ich ko‘nikma bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari sinfdan tashqari ishlar mazmunida ham matematikaga nisbatan turg’un qiziqishlarini inobatga olib o‘quvchilar bilan matematik materiallar yosh xususiyatiga mos tanlanishi lozim. Matematik takakkurni shakllantirish jarayoni - bu murakkab ammo boshqarilishi mumkin bo‘lgan psixologik tizimdir.

To‘siqlarni yengishda ijobiy emotsional muhit,ragbatlantirish o‘qituvchining sezgirligi ijodkorligi o‘quvchini ishonchini mustahkamlaydi. O‘quvchilarda „Men eplay olaman” hissini shakllantirish- muvaffaqqiyat kalitidir. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishda mantiqiy masalalarni alohida ko‘rib chiqishimiz zarur tushuncha mulohaza xulosa chiqarish orqali bola tafakkur qila oladimi uni mantiqiy fikrlashga o‘rgatmasak uni bilimi mustahkam bo‘lmaydi. Matematika o‘qitishdan ko‘zlangan maqsad-o‘quvchilarni olgan bilimlarini hayotda amalda qo‘llay olishlari kerak.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, hozirgi kun o‘quvchisini bugungi zamonning talablari bilan o‘qitish kerak.

O‘quvchilar hisoblash o‘lchash, grafik ko‘nikmalarni matematika darslarida shakllantiriar ekan hayoti davomida ma’lum sistemaga solib,borliq va atrofdagi ma’lumotlarga solishtirib yashaydi. Vgotskiy va Piajetning nazariyalari shuni isbotlaydiki tafakkur - bu ijtimoiy faoliyatning mahsuli.

Shuning uchun o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti, guruhli ishlari,o‘qituvchi bilan emotsional aloqa sifatli tafakkur shakllanishi uchun zarur omillardandir.

Tafakkurning rivojlanish bosqichlari;

1.Ko‘rgazmali -harakatli tafakkur. Bola narsalar bilan amaliy harakaatlar orqali fikr yuritadi.

2.Ko‘rgazmali obrazli tafakkur. Bola narsalarni ko‘rmasdan uning tasavvurida jonlantirib fikr yuritadi.

3.Mantiqiy tafakkur. Bola so‘zlar ,tushunchalar, belgilar orqali fikr yuritadi.Kichik yoshdagi o‘quvchilarda ko‘rgazmalilik ,matematik tafakkurni o‘stiradi. Bola ko‘rib tez tushunadi, idrok qiladi va xulosa chiqaradi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar Jadvallar, diagrammalar,ko‘rgazmali tasvir hamda visual komponentlar orqali tez va ongli tushunchalarga ega bo‘ladilar.Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari;O‘yin va jumboqlar,mantiqiy ketma-ketliklar,tasniflash va taqqoslash,sodda mantiqiy masalalar,savol-javob shakli dars davomida „Nega,”„Qanday „ kabi savollar berish orqali o‘quvchilar o‘zlarining fikrlarini asoslashga va mantiqiy xulosalar chiqarishga o‘rgatiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev.Toshkent sh,„2020-yil 7-may,PQ-4708 son.

2. Vgotskiy L.S.Psixik rivojlanish nazariyasi-Moskva,1991.

3. Piajet J.Bola tafakkuri va bilish jarayonlari-Nyu-York, 1972.

4.Jumayev M.Matematika o‘qitish metodikasi .T.„Ilm ziyo“,2003.

5. Jumayev.M. Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi-T.„Ilm-Ziyo“,2009. 6.Ochilova L.T. Boshlang’ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari. maqola.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Xoshimova Feruza
Andijon davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta‘lim 3 kurs talabasi
Xakimova Nargizaxon
Andijon davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta‘lim kafedrasi katta o`qituvchisi

Annotatsiya: *Boshlang‘ich ta’lim inson hayotida muhim rol o‘ynaydigan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarning shakllanish davridir. Ayniqsa, mantiqiy fikrlashning rivoji bolalarning nafaqat ta’lim olishdagi muvaffaqiyatiga, balki kundalik hayotda muammolarni hal qilish qobiliyatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish haqida so`z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, TIMSS, PIRLS, Xalqaro baholash tizimlari, maktab o‘quvchilari, ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy pedagogika, intellektual rivojlanish, o‘qituvchining roli*

Аннотация: *Начальное образование — это период формирования знаний, навыков и умений, которые играют важную роль в жизни человека. В частности, развитие логического мышления оказывает существенное влияние не только на успешность детей в учебе, но и на их способность решать задачи в повседневной жизни.*

В данной статье рассматривается развитие логического мышления у учащихся начальной школы.

Ключевые слова: *логическое мышление, начальное образование, TIMSS, PIRLS, международные системы оценки, школьники, повышение качества образования, современная педагогика, интеллектуальное развитие, роль учителя*

Annotation: *Primary education is a period of formation of knowledge, skills and abilities that play an important role in human life. In particular, the development of logical thinking has a significant impact not only on the success of children in education, but also on their ability to solve problems in everyday life. This article discusses the development of logical thinking in primary school students.*

Keywords: *logical thinking, primary education, TIMSS, PIRLS, International assessment systems, schoolchildren, improving the quality of education, modern pedagogy, intellectual development, the role of the teacher*

KIRISH

O’zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining uzoq muddatli maqsad va vazifalarini amalga oshirish, yuqori samarali ish o’rinlarini modernizatsiya qilish bo’yicha maqsadlarni qo’ydi. Shunday ekan, mamlakatimizning XXI asrdagi muvaffaqiyati fanni talab qiladigan va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar uchun malakali mutaxassislarga bo’lgan ehtiyojni qondirish nuqtai nazaridan, bu bevosita yuqori sifatli matematik ta’limga bog’liq. "Matematikani o’rganish ta’limda tizimli rol o’ynaydi, insonning kognitiv qobiliyatlarini, shu jumladan mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi...". Bularning barchasi zamonaviy jamiyatda nafaqat yaxshi ma’lumotga ega bo’lgan mutaxassislarning, balki qutidan tashqarida fikr yurita oladigan mutaxassislarning mavjudligini nazarda tutadi 1. Shu munosabat bilan, asosiy umumiy ta’limning ustuvor yo’nalishi - o’rganishga, o’z-o’zini tarbiyalashga va olingan bilimlarni amaliyotda qo’llashga qodir bo’lgan o’quvchilarning rivojlanish salohiyatini ro’yobga chiqarishdir. Insonning fikrlash qobiliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu mantiqiy savodxonlik, ya’ni har qanday intellektual faoliyatda zarur bo’lgan ma’lum bir minimal mantiqiy ko’nikma va bilimdir.

Mantiq to‘g‘ri fikrlash qonuniyatlari va shakllarini o‘rganadi. Pedagogika uchun mantiqni bilish juda muhimdir. Har bir o‘quv fanining mantig‘i uni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilar tomonidan shakllantirilishi kerak bo‘lgan mantiqiy amallar tizimini, ular erishishi kerak bo‘lgan umumlashmalarni belgilaydi. Fikrlash o‘yin, ta’lim, mehnat va boshqa turli faoliyat turlarida rivojlanadi. Agar ta’lim tizimli tashkil etilsa, o‘z-o‘zidan mantiqiy bo‘lsa, o‘quvchilar o‘quv jarayonida o‘ylash va fikrlash orqali o‘rgansa, ularning mantiqiy tafakkuri yanada muvaffaqiyatli rivojlanadi. Kognitiv faoliyat muvaffaqiyatli faollashadi va rivojlanadi, qachonki, o‘quvchilar yangi savollardan xabardor bo‘lib, ularga javob izlashda, avval o‘qituvchi bilan hamkorlikda, so‘ngra mustaqil ravishda, asta-sekin oddiydan murakkabroq savollarga o‘tilsa. Darhaqiqat, ijodiy fikrlash va tanqidiy fikrlash hozirgi ta’limning dolzarb mavzularidan biridir. Samarali va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish uchun ijodiy fikrlash tanqidiy fikrlash bilan to‘ldirilishi kerak. Agar jarayonga tanqidiy nuqtai nazar bilan qaramasangiz, ijodkorlik har doim samarasiz bo‘ladi.

Tanqidiy fikrlash - bu ma’lumotlar, g‘oyalar va dalillarni sinchkovlik bilan baholash, shuningdek, fikrlash jarayonini chuqur tushunish orqali ishlarning haqiqiy holatini bilish uchun faol izlanish. Ta’limning har bir bosqichidagi har bir fanning mazmuni o‘quvchilarga nafaqat idrok etish va takrorlashni, balki aks ettirishni ham talab qiladigan savollarni qo‘yish imkonini beradi. Bunday ishlar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, ya’ni savollarni tanib olish, ularni aniqlashtirish yo‘llarini topish, buning uchun zarur bo‘lgan amallarni bajarish va to‘g‘ri xulosalar chiqarishning umumlashtirilgan qobiliyati. Fikrlash o‘rganish qobiliyatining markazidir.

Ko‘pincha 1-sinfga chiqqan bolalar o‘qiy oladi, hisoblaydi va maktabga to‘liq tayyor bo‘lib tuyuladi. Biroq, ba'zi o‘quvchilar o‘qishning birinchi oylaridayoq muammolarni hal qilish va tushuntirish, muayyan qoidalar va tushunchalarni shakllantirish, sabab-ta'sir munosabatlarini o‘rnatish va asoslashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday vaziyatning umumiy sabablaridan biri - mantiqiy fikrlashning yetarli darajada rivojlanmaganligidir.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari

Tahlil va sintez: O‘quvchilarga biror narsani qismlarga ajratish (tahlil) va keyin ularni qayta birlashtirish (sintez) mashqlarini bering.

Taqqoslash va tasniflash: Biror mavzuni turli jihatlari bilan taqqoslash va ularni o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra guruhlarga ajratish (tasniflash) jarayonlarini o‘tkazing.

Umumlashtirish va aniqlashtirish: Bir nechta misollardan umumiy xulosaga kelish (umumlashtirish) va ma’lum bir tushunchani aniqroq izohlash (aniqlashtirish) mashqlarini bajartiring.

Mavhumlashtirish: Muayyan narsalarga bog‘liq bo‘lmagan holda, mavhum tushunchalar ustida ishlashga yordam bering.

O‘yinlar: Turli mantiqiy o‘yinlar, jumboqlar va savol-javoblar orqali bolalarni jalb qiling.

Mantiqiy fikrlash – bu muayyan masala yoki muammoni tahlil qilish, dalillar asosida to‘g‘ri xulosa chiqarish qobiliyatidir. Bu qobiliyat bolalarga:

- O‘z fikrlarini aniq va izchil ifoda etishni;
- Vaziyatlarni to‘g‘ri baholashni;
- Muammolarga ijodiy yondashishni o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinflar – mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun eng qulay davrdir. Chunki bu yoshdagi bolalarda qiziquvchanlik va tahlil qilish qobiliyati tabiiy ravishda rivojlanadi. Mantiqiy fikrlashning rivoji, ayniqsa, matematika va tabiiy fanlarda yuksak natijalarga erishish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda xalqaro baholash dasturlari (masalan, TIMSS, PIRLS, PISA) ta’lim sifatini aniqlashda asosiy mezon bo‘lib, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi. Masalan:

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) – matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasini o‘lchaydi. Bu dastur o‘quvchilarning masalalarni tahlil qilish, ma’lumotlarni tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatini baholaydi.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – o‘quvchilarning matnni tahlil qilish va tushunish qobiliyatini tekshiradi. Bu jarayonda mantiqiy fikrlash muhim omil bo‘lib, bolalarning matn mazmunini tanqidiy baholash qobiliyatiga e’tibor qaratiladi.

O‘zbekistonning ushbu baholash tizimlarida ishtiroki ta’lim sifatini xalqaro darajaga moslashtirish uchun imkoniyat yaratmoqda. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

1. Amaliy mashg‘ulotlar: Matematik masalalar, mantiqiy boshqotirmalar va muammolar yechish orqali o‘quvchilarda sabab va oqibatni aniqlash qobiliyati rivojlanadi.

2. Interaktiv o‘yinlar: Shaxmat, domino yoki boshqa mantiqiy o‘yinlar yordamida bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

3. Matnlarni tahlil qilish: Ona tili darslarida matn mazmunini tahlil qilish va savollar bo‘yicha muhokamalar o‘tkazish.

4. Texnologiyalarni qo‘llash: Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv dasturlar va mobil ilovalar orqali mantiqiy mashg‘ulotlarni qiziqarli qilish.

5. Muammolar yechishga yo‘naltirilgan darslar: Hayotiy masalalarni muhokama qilish orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish.

XULOSA. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida mantiqiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi nafaqat o‘quvchilarning individual muvaffaqiyatiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro baholash tizimlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish, yuqori natijalarga erishish va o‘z bilimlarini amalda qo‘llash qobiliyati aynan mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga bog‘liq. Shuning uchun, o‘qituvchilar zamonaviy metodlarni qo‘llash va o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratishlari zarur. Mantiqiy fikrlash – bu faqat ta’lim jarayonining bir qismi emas, balki o‘quvchilarning kelajakdagi hayoti uchun muhim vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bikbayeva N.U., Girfanova K.M. 4-sinf Matematika. Toshkent: «O‘qituvchi», 2020. – 177 b.

2. Bikbayeva N.U., Sidelnikova R.I ., Adambekova G.A.”Boshlang`ich sinflarda matematika o’qitish metodikasi” darslik.”O`qitivchi”.Toshkent-2016.

3. Jumayev M.E., “Matematika o`qitish metodikasidan praktikum” o`quv qo`llanma.”O`qituvchi”.Toshkent-2014.

4. Ismoilov B. – “Boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuvlar” (2021)

5. Xudoynazarov, E. M., & Bekmetova, Z. Z. Q. (2022). O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(12), 1099-1107.

6. Egambergan, X. M., & Xo‘janiyozova, Sh. B. (2023). Al-Xorazmiy-barcha zamonlarning eng ulug‘ matematigi. boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali, 3(1), 4-10.

7. Xudoynazarov, E. M., & Avezova, D. G‘. Q. (2023). Inson fikrlashini rivojlantirishning didaktik asoslari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 310-317.

8. Xudoynazarov, E. M., & Avezova, D. G‘. Q. (2023). O‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 289-297.

“BOSHLANG‘ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI”

To‘raboyeva Mahliyo
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrasi o‘qituvchisi
Yusupova Umida
Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 306-guruh talabasi e-pochta: yusupovaumida267@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning asosiy tamoyillari yoritiladi. Boshlang‘ich ta’lim bolaning tafakkuri shakllanadigan eng muhim bosqich bo‘lib, matematika ushbu jarayonda tartib, izchillik va fikrlash madaniyatini tarkib toptiruvchi asosiy vosita sifatida ko‘riladi. Tadqiqotda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, muammoli vaziyat yaratish, mantiqiy o‘yinlar va hayotiy masalalar orqali fikrlashni faollashtirishning ilmiy jihatlari bayon etiladi. O‘quvchilarda tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi aqliy amallarni bosqichma-bosqich shakllantirish jarayoni badiiy va ilmiy yondashuv uyg‘unligida tasvirlanadi. Ish o‘qituvchining boshqaruvchan roli va mantiqiy masalalar tizimining o‘quvchi tafakkuriga ta’sirini o‘rganib, boshlang‘ich matematika ta’limida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha umumlashtirilgan ilmiy tavsiyalarni taqdim etadi.*

Kalit so‘z: *Mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, matematika darsi, ko‘rgazmalilik, muammoli vaziyat, mantiqiy o‘yinlar, umumlashtirish, xulosa chiqarish, tafakkur rivoji, didaktik yondashuv, o‘quv faoliyati.*

Аннотация: *В статье рассматриваются основные принципы развития логического мышления учащихся на уроках математики в начальной школе. Начальное образование является важнейшим этапом формирования мышления ребёнка, а математика рассматривается как основной инструмент в этом процессе, формирующий упорядоченность, последовательность и культуру мышления. В исследовании рассматриваются научные аспекты активизации мышления посредством использования наглядных пособий, создания проблемных ситуаций, логических игр и задач из реальной жизни. Процесс постепенного формирования у учащихся таких мыслительных операций, как анализ, сравнение, обобщение и вывод, описывается в сочетании художественного и научного подходов. В работе исследуется руководящая роль учителя и влияние системы логических задач на мышление учащихся, а также представлены обобщенные*

научные рекомендации по развитию логического мышления в начальном математическом образовании.

Ключевые слова: *Логическое мышление, начальное образование, урок математики, демонстрация, проблемная ситуация, логические игры, обобщение, вывод, развитие мышления, дидактический подход, образовательная деятельность.*

Annotation: *This article discusses the basic principles of developing students' logical thinking skills in primary school mathematics classes. Primary education is the most important stage in the formation of a child's thinking, and mathematics is seen as the main tool in this process that forms order, consistency, and a culture of thinking. The study describes the scientific aspects of activating thinking through the use of visual aids, creating problem situations, logical games, and real-life problems. The process of gradually forming mental operations such as analysis, comparison, generalization, and conclusion in students is described in a combination of artistic and scientific approaches. The work studies the teacher's managerial role and the influence of the system of logical problems on student thinking, and presents generalized scientific recommendations for the development of logical thinking in primary mathematics education.*

Keywords: *Logical thinking, primary education, mathematics lesson, demonstration, problem situation, logical games, generalization, conclusion, development of thinking, didactic approach, educational activity.*

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim — har bir bolaning tafakkur, xotira va analitik qobiliyatlari shakllanadigan davrdir. Aynan shu bosqichda o‘quvchilar mantiqiy fikrlashni egallash orqali nafaqat matematik ko‘nikmalarni rivojlantiradi, balki kundalik hayotiy vaziyatlarda ham izchil va asosli qarorlar qabul qilishga o‘rgatiladi. Matematika fanining mohiyati nafaqat sonlar va shakllardan iborat bo‘lib, u strukturaviy tafakkur, sabab-natija munosabatlarini anglash va tizimli xulosa chiqarish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, o‘yinlar va ochiq savollar eng samarali vosita hisoblanadi. O‘quvchilarning matematik masalalarni yechish jarayonida tahlil qilish, taqqoslash, farqlash va umumlashtirish kabi ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, differensial yondashuv va o‘yinli mashg‘ulotlar bolalarning ijodiy tafakkurini rag‘batlantiradi.

Kombinatorika va mantiqiy masalalarga bag‘ishlangan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu usullar bolalarning strukturaviy tushunchalarini mustahkamlaydi, muqobil yechimlar topishga va fikr tartibini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining pedagogik yondoshuvi — yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi bo‘lishi — mantiqiy fikrlashni

shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Interaktiv vazifalar, murakkab vaziyatlarni yechish va tanqidiy savollar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashga o‘rgatiladi.

ASOSIY QISM: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish nafaqat matematika fanini chuqurroq o‘rganish, balki ularning umumiy tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mantiqiy fikrlash — bu sabab-natija munosabatlarini aniqlash, muammolarni tahlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bu ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali matematik jarayonlarni nafaqat qabul qiladilar, balki ularni tahlil qiladigan, turli variantlarni solishtiradigan va eng optimal yechimni tanlaydigan mustaqil fikrlovchilarga aylanadilar[33].

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol yondashuvlar — darslarda o‘yinlar, guruh ishlari, savol-javoblar va muammoli vaziyatlarni qo‘llash — samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlardan foydalanish bolalarning mantiqiy fikrlashini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, “Agar ... bo‘lsa, natija qanday bo‘ladi?” degan muammoli vaziyatlar bolalarni sabab-natija aloqalarini mustaqil aniqlashga undaydi[34]. Interfaol metodlar o‘quvchilarni faollikka jalb qiladi, ularni fikrlash jarayonida mustaqil bo‘lishga o‘rgatadi va biror masala yechimida bir nechta variantlarni ko‘rib chiqishga undaydi. Shu tarzda bolalar mantiqan asoslangan, tartibli va tizimli fikrlashni egallashadi. Boshlang‘ich sinfda matematik mantiqiy masalalarni ishlash, jumladan kombinatorika masalalari, bolalarning analitik va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Turli mantiqiy masalalarni kundalik hayotiy misollarga tatbiq etish orqali o‘quvchilar variantlarni taqqoslash, muqobil yechim topish va mantiqan asoslashni o‘rganishlari mumkin. Kombinatorika misollari bolalarga murakkab fikrlashni talab qiladi, ularning strukturaviy tafakkurini rivojlantiradi, xulosalar chiqarish qobiliyatini mustahkamlaydi va yechimlarni mantiqan asoslashga o‘rgatadi[35].

Vizual materiallar — shakllar, diagrammalar, maketlar — o‘quvchilarga abstrakt tushunchalarni tushunishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, geometrik shakllar va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini sezilarli darajada oshiradi. Bu usul bolalarga murakkab matematik vaziyatlarni ko‘zda ko‘rinadigan tarzda tahlil qilish, xulosalar chiqarish va o‘z yechimlarini izohlash imkonini beradi. Shu bilan birga, vizual materiallar o‘quvchilarning diqqatini jamlash va e’tiborini bir nuqtaga qaratishda ham samaralidir.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish ijodiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Ijodiy metodlar va didaktik komplekslardan foydalanish darslarda mantiqiy fikrlashni yanada boyitadi. Ijodiy metodika bolalarga yechim jarayonini o‘ylashni va mustaqil qaror qabul

[33] Global Science Review – Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi
[34] Worldly Journals – Interfaol metodlar bilan mantiqiy fikrlashni rivojlantirish
[35] Kokand University Scholar – Mantiqiy masalalarni hayotiy misollarga tatbiq etish

qilishni o‘rgatadi. Bu esa ularning fikrlash qobiliyatini erkin va mustaqil qiladi, murakkab masalalarni o‘z yechimlariga yetkazishda qat’iyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

O‘qituvchi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida yo‘naltiruvchi, rag‘batlantiruvchi va nazoratchi sifatida faol ishtirok etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining murakkab va nostandart masalalarni tanlashi, o‘quvchilarning yechim yo‘llarini kuzatishi va ularni mustaqil izlanishga undashi muhimdir. Bu yondashuv o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini chuqurlashtiradi, ularni mustaqil fikr [36]yuritishga va murakkab muammolarni tahlil qilishga tayyorlaydi.

Mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini baholash dars jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, o‘qituvchi o‘quvchilarning masalalarni yechishda qo‘llagan strategiyalarini, xulosalarini va tafakkur jarayonlarini kuzatib borishi lozim. Shuningdek, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish dars rejasida alohida band sifatida ko‘zda tutilishi, masalan, “mantiqiy masalalar”, “muammoli vaziyatlar” va “o‘yinlar” orqali amalga oshirilishi kerak[37]. Shu bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari matematikaning nafaqat amaliy, balki nazariy asoslarini tushunib, tafakkurini tizimli rivojlantira oladi, murakkab masalalarni mustaqil[38] tahlil qilishi va ijodiy yechimlar topishi mumkin bo‘ladi. Yana shuni ham alohida takidlab o’tishimiz kerak ki Boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda metakognitiv yondashuv muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni o‘quvchilar o‘zlarining fikrlash jarayonini nazorat qilishni, strategiyalarni rejalashtirish va baholashni o‘rganadilar. Buning uchun «o‘qish jurnali» (learning log) metodidan foydalanish foydali bo‘lishi mumkin — bolalar har darsdan so‘ng yakuniy fikrlarini, qanday strategiyalar ishlatganini va qanday muammolar paydo bo‘lganini yozib boradilar. Bu yondashuv ularning metakognitiv ongini, ya’ni fikrlash usullarini xabardor tarzda anglash va takomillashtirishni rag‘batlantiradi.

Shuningdek, matematik kontseptni tushunishni chuqurlashtirish uchun ko‘p vakillik (multiple representations) metodidan foydalanish muhimdir: diagrammalar, raqamlar, maketlar va yozma ifodalar orqali bir xil matematik tushunchani turli shakllarda berish nafaqat tushunishni osonlashtiradi, balki fikrlashda o‘zaro bog‘liqlik va moslashuvchanlikni rivojlantiradi.

O‘qituvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun Cognitively Guided Instruction (CGI) yondashuvi samarali hisoblanadi. Ushbu yondashuvda o‘qituvchilar bolalarning fikrlashlarini tinglab, ularning[39] xatolari va strategiyalarini aniqlaydi va darsni ulardan kelib chiqib rejalashtiradi. Diagnostik va formatlash baholari (formative assessment) ham katta ahamiyatga ega.

[36] Pedagogs.uz – Geometrik shakllar va vizual materiallardan foydalanish
[37] Pedagoglar.org – O‘qituvchining roli va metodik tavsiyalar
[38]ERUS – Ijodiy tafakkur va didaktik komplekslar
[39] Mantiq.uz – Boshlang‘ich sinf matematika darslari metodikasi

Masalan, shaxsiy fikrlash va yechim jarayonlarini kuzatish uchun «metakognitiv yozuvlar» (learning logs) va doimiy baholash vositalari qo‘llanilishi mumkin. Bu metod bilan o‘qituvchi o‘quvchilarning qanday fikrlayotgani va qanday xato qilayotgani haqida chuqur ma’lumot oladi va dars strategiyasini moslashtiradi. Digitallashtirilgan vositalar ham mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga kuchli ta’sir qiladi.

Masalan, kompyuter modellashuv tizimlari (computer modeling systems) yordamida bolalar abstrakt tushunchalarni vizualizatsiya qilishi va o‘z yechimlarini modellashtirishlari mumkin.

Bu metodikada o‘z faoliyati ustida refleksiya qilish va shakllar bilan interaktiv ishlash bolalarning tafakkurini yanada chuqurlashtiradi.

Tarixiy va madaniy resurslardan foydalanish ham mantiqiy fikrlashni boyitadi.

Masalan, matematika darslarida sharq olimlarining asarlarini keltirish, ularning matematik yondoshuvlarini o‘rganish bolalarda mantiqiy va analitik tafakkurni shakllantiradi va madaniy kontekst orqali bolalarning qiziqishini oshiradi. Boshlang‘ich sinfda mantiqiy fikrlashni shakllantirish va mustahkamlash bo‘yicha zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ham muhimdir.

Masalan, mantiqiy-tanqidiy fikrlash texnologiyasi o‘quvchilarga xulosalar chiqarish, taxmin qilish va solishtirish ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasini baholashda, ularning strategiyalari va yechim yondoshuvlari ustida doimiy tahlil olib borilganda, ularning fikrlash ko‘nikmalari sifat jihatdan oshadi.

Masalan, mavjudtadqiqotlar o‘quvchilarning amalda ishlatgan usullarini tahlil qilish orqali dars metodikasini optimallashtirishga ergashadi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish ularning nafaqat matematika fanini chuqur tushunishida, balki tafakkurini kengaytirish, murakkab masalalarni tahlil qilish va ijodiy yechimlar topish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Interfaol metodlar, metakognitiv yondashuvlar, vizual va multireprezentativ materiallar o‘quvchilarda xulosalar chiqarish va mantiqan asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada mustahkamlaydi.

Shuningdek, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi roli bolaning tafakkurini boyitishda katta ahamiyatga ega.

U o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini kuzatadi, ularni mustaqil izlanishga undaydi va darsni ularning individual darajasiga moslashtiradi. Shu bilan boshlang‘ich sinf

o‘quvchilari matematikani nafaqat amaliy bilim sifatida, balki tafakkur va analitik fikrlashni rivojlantiruvchi vosita sifatida qabul qiladilar.

Natijada, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali o‘quvchilar murakkab masalalarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yechimlar topish qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxslar sifatida shakllanadi, bu esa ularning kelajakdagi ta’lim va hayotiy faoliyatlarida muvaffaqiyat sari ishonchli qadam qo‘yishlarini ta’minlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Global Science Review – Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi
2. Worldly Journals – Interfaol metodlar bilan mantiqiy fikrlashni rivojlantirish
3. Kokand University Scholar – Mantiqiy masalalarni hayotiy misollarga tatbiq etish
4. Pedagogs.uz – Geometrik shakllar va vizual materiallardan foydalanish
5. ERUS – Ijodiy tafakkur va didaktik komplekslar
6. Pedagoglar.org – O‘qituvchining roli va metodik tavsiyalar
7. Mantiq.uz – Boshlang‘ich sinf matematika darslari metodikasi

TISHLARNING NOTO‘G‘RI JOYLASHUVINING ETIOLOGIYASI VA ERTA PROFILAKTIK CHORALARI

Sarvinoz Avazbekova
Qo‘qon universiteti Andijon filiali Stomatologiya yo‘nalishi 25_07-guruh talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Tishlarning noto‘g‘ri joylashuvi ta’sir qiluvchi biologik, ekologik va funksional omillar ko‘rib chiqiladi hamda erta profilaktik choralar bayon qilinadi. Shu bilan birga, tish-jag‘ tizimining rivojlanish jarayoniga kompleks yondashuv va profilaktik chora-tadbirlarning bosqichma-bosqich amalga oshirish usullari bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *malokkluziya, biologk omil, ekologik omil, profilaktika, orofasial rivojlanish, etiologik omil, predispozitsiya.*

Аннотация: *В статье рассматриваются биологические, средовые и функциональные факторы, влияющие на формирование неправильного положения зубов, и описываются меры ранней профилактики. При этом описывается комплексный подход к развитию зубочелюстной системы и поэтапные методы реализации профилактических мер.*

Ключевые слова: *неправильный прикус, биологический фактор, средовой фактор, профилактика, развитие орофациальной области, этиологический фактор, предрасположенность.*

Abstract: *This article reviews the biological, environmental, and functional factors that influence the malposition of teeth and describes early preventive measures. At the same time, a comprehensive approach to the development of the dentofacial system and step-by-step methods for implementing preventive measures are described.*

Keywords: *malocclusion, biological factor, environmental factor, prevention, orofacial development, etiological factor, predisposition.*

KIRISH

Tishlarning noto‘g‘ri joylashuvi malokkluziya deb ataladi. Molokkluziya zamonaviy stomatologiyaning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nafaqat estetik ko‘rinishni, balki chaynash funksiyasi, nutq jarayoni va umumiy orofasial rivojlanishning barqarorligini ham belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda malokkluziyaning epidemiologik ko‘rsatkichlari yosh avlod orasida ortib borayotgani ushbu muammoning etiologik omillarini chuqur o‘rganishni muhimligini ko‘rsatadi. Tishlarning noto‘g‘ri joylashuvi ko‘pincha ko‘p omilli kelib chiqishga ega bo‘lib, irsiy

predispozitsiya, prenatal va postnatal rivojlanish jarayonlaridagi o‘zgarishlar, nojo‘ya odatlar, parodontal to‘qimalarning holati hamda funksional disbalanslar bilan bog‘liq kompleks omillarni o‘z ichiga oladi. Erta yosh davrida malokkluziyaning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning oldini olishga qaratilgan samarali profilaktik strategiyalarni ishlab chiqish tish-jag‘ tizimining to‘g‘ri rivojlanishini ta’minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bolalik davrida o‘z vaqtida amalga oshiriladigan ortopedik va ortodontik choralar kelajakda murakkab davolash jarayonlarining oldini olishda yuqori samaradorlikka ega ekani ta’kidlanadi. Shu bois, tishlarning noto‘g‘ri joylashuviga sabab bo‘luvchi asosiy etiologik omillarni tizimli tahlil qilish va erta profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

ASOSIY QISM

Tishlarning noto‘g‘ri joylashuvi etiologiyasini o‘rganishda zamonaviy stomatologiya ko‘plab omillarni birgalikda baholashga intilmoqda, chunki bu patologiya murakkab biologik jarayonlar, tashqi ta’sirlar va funksional muvozanat buzilishlarining o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Malokkluziya evolyutsion jihatdan ham o‘zgarib borayotgan hodisadir: antropologik tadqiqotlarda qadimgi jamoalarda jag‘ suyaklarining kengroq, tishlarning esa ancha bir-biriga mos joylashganligi kuzatiladi. Ovqatning texnologik qayta ishlanishi, yumshoqroq ratsion, urbanizatsiya va noto‘g‘ri odatlarning ortishi natijasida bu muammo tobora ko‘proq uchray boshlagan. Shunday ekan, etiologiyani tahlil qilishda biologik va ijtimoiy omillar bir butun sifatida qaralishi lozim.

Birinchi asosiy etiologik guruh – bu irsiy va genetik omillar. Ko‘plab tadqiqotlarda malokkluziyaning ma’lum tur va shakllari genetik me’yorlar bilan bog‘langanligi aniqlangan. Masalan, III sinf skeletli malokkluziya ko‘pincha mandibulaning haddan tashqari o‘sishi yoki yuqori jag‘ning rivojlanishdan ortda qolishi bilan xarakterlanib, autosomal-dominant meroslanish tendensiyalariga ega. Biroq genetik omillar har doim ham yakka holda ta’sir qilmaydi; ular tashqi muhit ta’sirlari bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, fenotipning shakllanishini belgilaydi. Shuningdek, genlarning ekspressiyasi epigenetik mexanizmlar orqali o‘zgarib turishi mumkin. Masalan, prenatal davrda ona ovqatlanishining buzilishi, gormonal disbalans yoki toksik moddalar ta’siri jag‘-yuz kompleksining rivojlanishiga ta’sir etadi. Bu omillar tishlar chiqishi ketma-ketligi, suyakning remodellanish potensiali va mushaklarning tonusiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim omillar guruhi — funksional va mushak-skelet tizimi bilan bog‘liq holatlar. Yutish, nafas olish va chaynash kabi fiziologik jarayonlar tish-jag‘ tizimining shakllanishida markaziy rol o‘ynaydi. Masalan, og‘iz orqali nafas olish adenoid vegetatsiyalar, burun septumining qiyshiqligi yoki allergik rinit kabi holatlarning oqibati bo‘lishi mumkin. Doimiy og‘izdan nafas olish yuqori jag‘ning torayishiga, qattiq tanglayning vertikal yo‘nalishda o‘sishiga, mandibulaning esa pastga va orqaga siljishiga olib keladi.

Ushbu disbalans funksional yuklamaning o‘zgarishiga sabab bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan malokkluziyaning turli shakllarini keltirib chiqaradi. Yutish paytida tilning noto‘g‘ri joylashuvi — infantil yutish odati — oldingi tishlarning protruzion joylashuviga sabab bo‘ladigan eng keng tarqalgan funksional buzilishlardan biridir.

Uchinchi etiologik omillar toifasi — nojo‘ya odatlar. Bolalarda uzoq muddatli so‘rg‘ich emish, barmoq so‘rish, lab yoki tilni tishlash kabi odatlar alveolyar o‘sishni o‘zgartirib, tishlarning joylashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu odatlar ko‘pincha psixo-emotsional omillar, stress yoki oila muhitidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lib, faqat stomatologik aralashuv emas, balki psixologik yordamni ham talab qilishi mumkin. Nojo‘ya odatlarning erta aniqlanishi va ularni bartaraf qilish o‘sib kelayotgan jag‘ tizimining anatomik barqarorligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

To‘rtinchi etiologik omil — prenatal va perinatal omillar. Homiladorlik davridagi gormonal o‘zgarishlar, ona organizmidagi kaltsiy va D vitamini yetishmovchiligi kabi holatlar jag‘larning simmetrik o‘sishiga, bola suyak tizimining mineralizatsiyasiga ham ta’sir etadi. Tug‘ruq paytidagi travmalar, neonatal davrdagi mushak tonusining buzilishi, emosional stress va erta bolalik davrida yuz beradigan somatik kasalliklar ham tishlarning chiqish ketma-ketligi va jag‘ o‘sish dinamikasini izdan chiqarishi mumkin.

Beshinchi etiologik omil — ratsional ovqatlanish va ovqat strukturasining o‘zgarishi. Tarixiy ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, qattiq ovqatlarga boy ratsion chaynash mushaklarining faol ishlashini ta’minlagan. Bu esa suyaklarning fiziologik shakllanishiga foydali ta’sir ko‘rsatgan. Hozirgi davrda bolalarning ko‘pchiligi yumshoq, qayta ishlangan ovqatlarni ko‘p iste’mol qilganligi sababli, jag‘ mushaklarining yuklamasi kamayadi. Natijada alveolyar o‘sish yetarli darajada rag‘batlantirilmaydi, tishlar uchun fiziologik joy yetishmovchiligi rivojlanadi va shu bilan birga, siqilish yoki rotatsion joylashuvlar paydo bo‘ladi.

Etiologik omillarni tahlil qilish bilan bir qatorda, erta profilaktika choralarining ilmiy asoslarini belgilash ham zarurdir. Malokkluziyaning erta profilaktikasi uch asosiy yo‘nalishga tayangan: biologik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash, funksional muvozanatni tiklash va ijtimoiy-psixologik omillarni barqarorlashtirish.

Biologik yo‘nalishda chaqaloqlikdan boshlab to‘g‘ri ovqatlantirish, tabiiy emizishni rag‘batlantirish, D vitamini va minerallar balansini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega. Tabiiy emizish til, lab va masseter mushaklarining ritmik ishlashini faollashtiradi, bu esa jag‘larning simmetrik o‘sishiga yordam beradi. Erta yoshdagi qattiqroq ovqatlarga asta-sekin o‘tish fiziologik chaynashni rag‘batlantirib, jag‘ suyaklarining tabiiy rivojiga xizmat qiladi.

Funksional profilaktika esa nafas olish yo‘llarining gigiyenasini ta’minlash, yutish texnikasini normallashtirish va nutq apparatidagi muvozanatni qo‘llab-quvvatlashni o‘z

ichiga oladi. Pediatr, otorinolaringolog va logopedlar bilan hamkorlikda o‘tkaziladigan kompleks skrininglar og‘izdan nafas olish, tanglayning torayishi yoki tilning noto‘g‘ri joylashuvi kabi muammolarni erta aniqlashga yordam beradi. Myofunksional terapiya — til, lab va chaynash mushaklarini faollashtiruvchi maxsus mashqlar majmuasi — malokkluziyaning erta bosqichlarida nihoyatda samarali ekanligi tajribada isbotlangan.

Nojo‘ya odatlarni bartaraf etishga qaratilgan profilaktika choralari psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsion suhbatlar, oila muhitida barqarorlik yaratish va zarur hollarda stomatologik apparatlar qo‘llashni talab qiladi. Masalan, lab yoki barmoq so‘rish odati bo‘lgan bolalarda yumshoq cheklov moslamalari yoki motivatsion terapiyalar muammoni bartaraf etishda yordam beradi.

Bundan tashqari, profilaktikaning alohida yo‘nalishi – ortopedik va ortodontik erta aralashuvlar. Bolalarda 5–8 yosh oralig‘ida jag‘larning o‘sish potensiali yuqori bo‘lgani uchun kengaytiruvchi apparatlar, funksional trainerlar yoki chin-cup kabi moslamalar skelet o‘sishidagi nosimmetrikliklarni tuzatishda eng samarali davr hisoblanadi. Bu bosqichda bajarilgan ortopedik aralashuvlar kelajakda qimmat, invaziv va murakkab ortodontik davolash jarayonlarining oldini oladi.

XULOSA

Tishlarning noto‘g‘ri joylashuvi murakkab va ko‘p omilli patologiya bo‘lib, u irsiy, biologik, funksional, ekologik va psixo-emotsional omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, faqat bir omilni e’tibordan chetda qoldirish malokkluziyaning oldini olish yoki davolashda yetarli samarani bermaydi. Genetik predispozitsiya, prenatal va perinatal sharoitlar, yutish va nafas olish odatlari, shuningdek, nojo‘ya odatlar va ratsion xususiyatlari tish-jag‘ tizimining fiziologik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, malokkluziya etiologiyasini chuqur va tizimli tahlil qilish, individual risklarni aniqlash hamda ularni kompleks tarzda boshqarish zamonaviy stomatologiyaning eng muhim vazifalaridan biridir.

Erta profilaktika esa malokkluziyaning yuzaga kelishini kamaytirishda eng samarali vosita hisoblanadi. Biologik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash, funksional muvozanatni tiklash, nojo‘ya odatlarni bartaraf etish va ortopedik-ortodontik aralashuvlarni o‘z vaqtida amalga oshirish orqali tish-jag‘ tizimining barqaror va estetik jihatdan to‘g‘ri rivojlanishi ta’minlanadi. Erta yoshda qo‘llanadigan profilaktik choralar, shuningdek, kelajakdagi murakkab va qimmat davolash usullarining ehtiyojini sezilarli darajada kamaytiradi.

Umuman olganda, malokkluziya etiologiyasining ko‘p qirrali xususiyati va unga qarshi samarali erta profilaktik yondashuvlar stomatologiya fanining dolzarb ilmiy va amaliy muammolaridan biri ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Erta aniqlash, individual risklarni baholash va kompleks profilaktika tadbirlari tish-jag‘ tizimining optimal

rivojlanishini ta'minlashda asosiy garov bo'lib xizmat qiladi va bolalar sog'lig'ini mustahkamlashda uzoq muddatli ijobiy natijalarni kafolatlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Nishio C., Huynh N. Skeletal Malocclusion and Genetic Expression: An Evidence-Based Review. Journal of Dental Sleep Medicine. 2016; 3(2): 57–63. — DOI: 10.15331/jdsm.5720 https://aadsm.org/docs/JDSM.3.2.57.pdf

2. Joshi N. et al. Skeletal Malocclusion: A Developmental Disorder With a Lifetime Impact. Journal of Clinical Medicine Research. 2014; 6(3): 190–200. — DOI:10.14740/jocmr1905w
https://www.jocmr.org/index.php/JOCMR/article/view/1905/859

3. Usmonova Zamira Akramovna. (2025). Tishlarning noto'g'ri joylashishini tuzatish uchun elaynerga asoslangan ortodontik davolash samaradorligi. Konferensiyalar, 1(1), 450-452. https://scientific-jl.com/conf/article/view/16117

4. G'ulomova S.N., Gadayev A.M. (2023). Dental malocclusion and prevalence of dental malocclusions in different geographical areas. Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 2(12), 253-259. https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/view/3183

BOSHLANGICH SINF DARSLARINI STEAM DASTURI ASOSIDA TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI

Do'stmuxamedova Nodira Xamidulla qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Annottatsiya: *Boshlang'ich sinf o'qituvchisi fan o'qituvchisidan farqli o'laroq o'quvchilarga aniq bir fan bo'yicha shunchaki bilimlarni beribgina qolmaydi, balki ularni keyinchalik gumanitar va tabiiy-matematik fanlar bo'yicha o'qitishning poydevorini yaratadi, mustaqil o'qishga o'rgatadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi fan o'qituvchisiga nisbatan ko'proq kichik yoshdagi maktab o'quvchisida axloqiy sifatlarni shakllantirish bilan bog'liq tarbiyaviy vazifalarni hal qiladi. U ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarni o'quv jarayonida majmuaviy hal qiladi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim,tarbiya,boshlang'ish ta'lim,metod,STEAM*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 05.09.2018- yildagi PF-5538 Farmonida, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Zamonaviy maktab Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori loyihasi kiritilishi haqida so'z boradi. Bunda ekologik jihatdan toza materiallar va energiyaning muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o'quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, darsliklar va o'quv-uslubiy materiallar, kompyuter va multimedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; uch oy muddatda o'quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutgan holda umumta'lim muassasalarining rahbar va pedagogik xodimlari malakasini oshirish tartibi va tizimini tubdan qayta ko'rib chiqilishi belgilangan. Shunga ko'ra,

Respublikamizning har bir hududida iqtidorli yoshlarni aniqlash maqsadida Prezident maktablari ochiladi. Ular STEAM fanlarini o'qitishga ixtisoslashgan bo'ladi. STEAM — maktab o'quvchilarini yangi o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish tizimiga muqobil tizim hisoblanadi. U bolalarni bir vaqtning o'zida Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika) bo'yicha o'qitish tizimiga asoslangan, bunda o'quvchilar amaliy va ko'ngilochar loyihalar mashg'ulotlari yordamida saboq oladilar. Matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantiradi, ko'zlangan maqsadga erishish uchunqat'iyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzdagi tartib-intizomlilikni ta'minlaydi va tafakkurini kengaytiradi.

Matematika olamni bilishning asosi bo‘lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o‘ziga xos qonuniyatlarini ochibberish, ishlab chiqarish, fantexnika va texnologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishning asosiy maqsadi: - o‘quvchilarda kundalik faoliyatda qo‘llash, fanlarni o‘rganish va ta’lim olishni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan matematik bilim va ko‘nikmalar tizimini shakllantirish va rivojlantirish;

- jadal taraqqiyetayotgan jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, aniq va ravshan, tanqidiy hamda mantiqiy fikrlay oladigan shaxsni shakllantirish;

- milliy, ma’naviy va madaniy merosni qadrlash, tabiiy-moddiy resurslardan oqilona foydalanish va asrab-avaylash, matematik madaniyatni umumbashariy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tarbiyalashdan iborat.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishning asosiy vazifalari:

- o‘quvchilar tomonidan matematik tushunchalar, xossalar, shakllar, usullar va algoritmlar haqidagi bilim, ko‘nikmalar egallanishini ta’minlash;

- inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotida matematikaning ahamiyatini anglash, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, kundalik hayotda matematik bilim va ko‘nikmalarni muvaffaqiyatli qo‘llashga o‘rgatish;

- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini rivojlantirgan holda, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish;

- fanlar integratsiyasini inobatga olgan holda o‘quvchilarda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, kreativlikni shakllantirish hamda ongli ravishda kasb tanlashga yo‘naltirishdan iborat.

Amaliy-tajriba va sinov mashqlarida matematika darslarda kundalik faoliyatda shaxsiy, oilaviy va iqtisodiy vaziyatlarga, jumladan, tejamkorlikka, mehnatni yengillashtirishga va unumdorligini oshirishga, savdo-sotiq bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar yechilishi lozim.

Ta’lim-tarbiya tizimining bugungi kundagi asosiy vazifasi o‘sib kelayotgan yoshlarni zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirgan hamda jamiyatda o‘z munosib o‘rnini egallashga qodir bo‘lgan — komillikka intiladigan barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarining tez sur’atlarda jadallik bilan rivojlanishi barcha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya sifatini mazmun jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishni talab etmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida xususan, matematikani an’anaviy o‘qitishning kamchiligi, o‘quvchilar avvaldan tayyor matematik materiallar bilan ishlashlari hisoblanadi: berilgan ifodalar ustida o‘xshash amallarni bajaradilar, tenglama va tengsizliklarni yechadilar, grafiklar quradilar, ifodaning qiymatini hisoblaydilar va boshqalar.

Asosiysi esa ta'lim oluvchining berilgan materiallarni o'zlashtirishi hisoblanadi. Ma'lumotni qayta ishlash ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga kam ahamiyat qaratiladi. O`quvchining olgan bilimlari ko'pincha takrorlash orqali tekshiriladi.

Boshlang'ich sinflarda matematika darslarini o'qituvchi katta mahorat bilan tashkil etishi kerak. Chunki har bir soat dars o'quvchiga yangi bilimlar beradi, mustaqil fikrlash, xulosalar chiqarishga, har bir o'quvchini o'zligini namoyon etishga, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga keng imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari dars yakunida o'quvchilarning qanday bilimlar olganliklarini o'qituvchi tomonidan doimo nazorat qilib borilishi shart. Bu jarayonda savol-javoblar, turli xil interfaol metodlardan foydalanish kerak..[3]

Xo'sh? STEAM yondashuvo'zinima?

Agar ushbu qisqartmani yoysak, quyidagilarni olamiz: STEAM bu — S – science, T – technology, E – engineering, A – art va M – math. Ingliz tilida bu shunday bo'ladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika.

Ushbu yo'nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo'lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori.

2. 2. Matematika fanidan o'quv dastur.(1-4 sinflar)

3. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi— Toshkent.: Fan vatexnologiya, 2005

4. www.edu.uz

5. www.mininnovation.uz

6. www.pedagog.uz

ONKOLOGIK KASALLIKLARNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI

Maxmudova Muxlisa Mansur qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Davolash ishi Fakulteti 1-bosqich talabasi
Annayeva N.R
Ilmiy rahbar: dots.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada onkologik kasaliklarning nafaqat bemorning salomatligiga, balki uning ruhiy holatiga ham ta'siri o'rganiladi. Maqolada saraton tufayli yuzga keladigan psixologik o'zgarishlar va psixologik –onkologiyaning bemorlar hayotidagi o'rni tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *onkologiya, saraton, psixologiya, ruhiy holat, tibbiyot, psixologik yordam, stress, psixo-onkologiya, depressiya, his-tuyg'u.*

KIRISH

Hozirgi kunda saraton kasalligi bilan og'riyotgan bemorlar soni tobora ortib bormoqda. So'nggi yillarda saraton epigenetikasi tez rivojlanayotgan soha bo'lib, u yerda epigenetik mexanizmlarning har bir tarkibiy elementi DNK metilatsiyasi, gistonga modifikatsiyalar, nukleosomalar joylashuvi va boshqa o'zgarishlar saraton hujayralarida keng qayta dasturlanishini ko'rsatadi.[1;144] Saraton deb hujayralarning atipik o'sishiga aytiladi. Atipik o'sish deganda hujayralarning qarishi yoki jarohatlanishiga qaramay cheksiz ko'payishi tushuniladi. Sog'lom hujayralardan farqli o'laroq, bunday hujayralar to'xtovsiz va betartib bo'linadi.

Saraton-bu birgina kasallik emas, balki yuzlab turdagi o'smalarni o'z ichiga olgan umumiy atamadir. Har bir saraton turi o'z joylashuvi, o'sish sur'ati va tarqalish xususiyatiga ega. Masalan, o'pka, ko'krak bezi, jigar, bachadon bo'yni, oshqozon va qon saratonlari eng keng tarqalgan turlar sirasiga kiradi.

Bu kasallik hujayralar mutatsiyasiga ko'ra asosiy 4 guruhga bo'linadi: karsinoma-epiteliy to'qimalarida, sarkoma-biriktiruvchi to'qimalarda, leykoma-qon ishlab chiqaruvchi ilikda, limfoma-limfa tizimida va miyeloma-teridagi pigment hujayralarida.

Kasallikning kelib chiqish sabablari ham murakkab: irsiyat, ekologiya, zararli odatlar, stress, infeksiyalar va garmonal o'zgarishlar bu jarayonga ta'sir ko'rsatadi. Biroq eng muhim omil-hujayra ichidagi genetik axborotning buzilishi, ya'ni mutatsiyadir.

Mutatsiyaga uchragan hujayra o'zini "abadiy yashaydigan" deb hisoblaydi va cheksiz ko'payishni davom ettiradi. Onkologik kasaliklarning rivojlanish xavfi surunkali alkogol va tamaki iste'moli tufayli bir necha barobarga oshadi va hattoki o'lim holatlari kuzatiladi.

Onkologik kasalliklar insonda kechadigan irsiy-genetik o'zgarishlar tufayli ham kelib chiqadi.

Ayniqsa ayollarda ko'krak saratoniga chalinish ko'rsatgichi 40 yoshdan so'ng ortib boradi. Sababi genetik o'zgarishlar vaqt o'tishi bilan vujudga kela boshlaydi. Tibbiyotda bu kasallik bemorlardagi turli belgilar bilan aniqlanadi va klinik tekshiruvlar orqali tasdiqlanadi.

Asosiy tekshiruv usullari quyidagilar: rentgenografiya, KT(kompyuter tomografiyasi), MRT(magnit-rezonans tomografiya) va endoskopiya. Bemor sitologik va gistologik tekshiruvlardan (biopsiya) o'tishi muhim. Bu eng ishonchli usul bo'lib, tashxisni aniq tasdiqlaydi.

Saratanning eng xavfli jihati-uning sekin ammo yashirin rivojlanishidir. Ko'p hollarda u dastlabki bosqichlarda og'riqsiz kechadi, shuning uchun odam o'zida o'zgarishlar sezmaydi. Aynan shuning uchun ham erta tashxis va profilaktik ko'riklar hayotiy ahamiyatga ega. Bu kasallika chalingan bemorlarda omon qolish ko'rsatkichi saraton turiga va kasallikning darajasiga bevosita bog'liq. Kasallangan bemorlarga psixologik tomonlama ko'maklashish katta ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu onkologik kasallikni psixologik oqibatlari bo'yicha yurtimizda va xorijda bir qator olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, professor Z.Ibodullayev o'zining "Tibbiyot psixologiyasi" kitobida alohida to'xtalib o'tgan unda onkologik kasalliklarda bemorga kasallik haqida ma'lumot berishda juda ehtiyotkorlik bilan yondashish kerakligi, bemorga berilgan noto'g'ri maslahatlar tufayli soxta tabiblarga ishonib qolish, og'ir ruhiy va jismoniy asoratlarga olib kelishi va buning natijasida davolanish uchun kerak bo'lgan qimmatli vaqtini yo'qotishiga olib kelish holatlari haqida so'z yuritilgan.

Burashova.N.Q ning "Onkologik kasalliklarda bemorlar bilan psixologik munosabatda bo'lish" maqolasida bemorlarga nafaqat jismoniy balki ruhiy tomonlama yordam zarurligi va bu yordamni turli metodlar yordamida bemorga yetkazib berilishi ilgari surilgan. Metodlar bemorga kasallikni qabul qilishga va psixologik buzilishlarni bartaraf etishga ko'maklashadi. Bu mavzuda Odiljonova.Z.B tomonidan yozilgan "Onkologik kasallik bilan kasallangan bemorlarga psixologik yordam ko'rsatish" nomli maqolasida bemorlarni davolash jarayonlarida shifokorlar uning mavjud simptonlari bilan emas ruhiy barqarorligini ham hisobga olishlari zarurligi ko'zda tutilgan.

Onkologik kasalliklar bilan og'rigan bemorlarning yaqinlari tomonidan qo'llab-quvvatlash juda muhimligiga urg'u berilgan. W.Shalata, I.Gothelf, T. Bernstine lar tomonidan olib borilgan "Mental Health Challenges in Cancer Patients: A Cross-Sectional Analysis of Depression and Anxiety" tadqiqotda 159 ta onkologik bemorlar o'rganilib, ularning 22,6% da depressiya va 30,2% da xavotir holatlari kuzatilgan. Bemorlarning

psixologik holati kasallik davomiyligi, uning xavflilik darajasi va davosi yo'qligi bilan bog'liq. Bunday kasallika chalingar bemorlarning ruhiy salomatligini muntazam kuzatish va psixologik qo'llab-quvvatlash ularni davolash jarayonida yordam berishini ta'kidlaydilar.

Sararton bilan kurashish faqat dori va jarrohlik emas, balki ruhiy barqarorlik, umid va yaqinlarning qo'llab-quvvatlashi bilan ham bog'liq. Shuning uchun zamonaviy tibbiyotda bemorga faqat tanani emas, balki qalbni ham davolash g'oyasi asosiy tamoyilga aylangan. Onkologik kasalliklar insonning yashash tarzini o'zgartirish uchun belgi bo'lib xizmat qiladi. Saraton tashxisi qo'yilganda, bu yashash tarzini va zararli odatlarni o'zgartirish zarurligini anglatadi, negaki uning avvalgi turmush tarzi, zararli odatlari uni shu holatga olib kelgan. Tashxis qo'yilishidan avval hayot odatdagidek kechadi: ovqatlanish, stresslar, uyqusiz tunlar, ortiqcha vazn, kam harakat-bularning barchasi odatiy holdek tuyuladi. Ba'zan organizm ogohlantiruvchi belgilar beradi, lekin ularni charchoq, garmonal buzilish va yosh bilan bog'lab qo'yiladi. Kasallik shunchaki paydo bo'lmaydi-u kechagi tanlovlarning, yillar davomida shakllangan odatlarning va hayot tarzining natijasidir. Saraton tashxisi-bu inson hayotidagi eng og'ir sinovlardan biridir. "Sizda rak" degan so'zni eshitgan paytda, insonning ichki dunyosi go'yo to'xtab qoladi. Bu jarayonlarda psixologik yardamning ahamiyati beqiyosdir. Bemorda psixologik tomonlama yordam orqali yashashga, kurashishga, umid qilishga bo'lgan kuchni uyg'otish muhimdir. Shu sababli saraton tashxisi qo'yilgan bemorlar bilan ishlashda shifokor va bemor o'rtasidagi deantalogiya asoslari muhim o'rin tutadi. Shifokor bemorga tashxisni yetkazishda juda ehtiyotkor bo'lishi zarur. Sababi bemorda tashxisdan so'ng chuqur depressiya, ishonchsizlik va xavotir hissi paydo bo'ladi. Inson ongida avtamatik ravishda rad etish psixologiyasi ishga tushadi. Bu inson ruhiy holatiga himoya reaksiyasi bo'lib xizmat qiladi. Shu qatorda bemor tashxisga ishonchsizlik, tekshiruvlardan qayta o'tish va turli manbalardan ma'lumot topishga urinadi. Bemorga shifokor tomonidan kasallik haqida to'liq ma'lumot berilmaganligi va tasdiqlanmagan ma'lumotlar bilan atrof-muhit tomonidan unga bosim o'tkazilishi, bemor ongida kasallikni mustaqil ravishda o'rganish reaksiyalari ishga tushishiga sabab bo'ladi. Bu o'z navbatida o'ziga bo'lgan ishonchning so'nishi, davolanishdan bosh tortish va haqiqatdan qochish kabi holatlarni vujudga keltiradi. Natijada insonning ruhiy holatida chuqur psixologik o'zgarishlar ro'y beradi. Saraton bilan yashash uzoq davom etadigan jarayon bo'lgani sababli, bemor asta-sekin umidsizlik, faoliyatga qiziqish yo'qolishi, o'zini ayblash, va ba'zan yolg'izlik hissini boshdan kechiradi. Bu davrda bemorda ko'p bosqichdan o'tadilar: inkor, g'azab, savdolashish, tushkunlik, qabul qilish. Saraton-o'lim xavfi bilan bog'langan kasalik bo'lgani uchun, unda ruhiy bosim juda kuchli bo'ladi. Bu holat oddiy qayg'udan farqli: bemor o'z hayotining ma'nosini yo'qotgandek his qiladi. Agar ruhiy tushkunlik o'z vaqtida aniqlanmasa davolashga bo'lgan ishonch kamayishi, tibbiy ko'rsatmalarga rioya qilmaslik, immunitet pasayishi va hayot

sifatining yomonlashuviga olib keladi. Buning natijasida sog'ayish jarayonlarining sekinlashuvi kuzatiladi. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik stress va depressiya holatidagi bemorlarning organizmida gormonlar muvozanati buziladi, asab tizimi charchaydi, og'riqqa chidamliligi kamayadi. Davolash usullari yanada og'ir kechadi va tiklanish sekinlashadi. Bunday vaziyatlarda bemor ruhiy va ijtimoiy tomonlama yaqinlari yordamiga muhtoj bo'ladi.

NATIJALAR

Faol moslashuv va emotsional qo'llab-quvatlash saraton kasalligiga chalingan bemorlarning ruhiy salomatligini saqlashda asosiy omillar hisoblanadi.[2;117] Saraton kasalligiga chalingan bemorlarga psixologik yordam- bu davolanish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, bemorning ruhiy barqarorligini saqlash, umid uyg'otish va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan jarayondir. Bemor tashxisni qabul qilishi qiyin bo'ladi. Tashxisni qabul qilishga nima yordam beradi? Bemor kasallik haqida aniq, ilmiy asoslangan ma'lumot olishini ta'minlash zarur. Shifokor va psixolog ochiq va tushunarli tilda kasallikning bosqichi, davolanish imkoniyatlari haqida tushuntirishi lozim. Bu bemor ongida «Men vaziyatni nazorat qilyapman» degan tushuncha beradi. Ammo har bir insonda moslashuv psixologiyasi har xil bo'ladi. Ayrim insonlar bir vaqning o'zida g'azab, ishonchsizlik va depressiya holatlarini boshdan kechiradi. Kasallikni yengib o'tish bemor ruhiy holati bilan bog'liq. Psixolog bilan muntazam suhbat bemorga his-tuyg'ularini ifoda etishga yordam beradi. Shu sababli onkologiya markazlarida maxsus psixologik-onkologiya bo'limlari tashkil etilgan. Psixologik-onkologiya bo'limlarida har bir bemor bilan alohida ishlaydigan psixolog yoki psixoterapevt lavozimlari tashkillashtirilgan. Bemor va psixolog o'rtasida ishonchli va xavfsiz muhit yaratiladi- bunda bemor o'z tajribalari va his-tuyg'ularini ochiq aytishi mumkin bo'ladi. Saraton kasalligida psixologiyaning o'rni nihoyatda muhimdir. Bu kasallik faqat tanani emas, balki insonning ruhiyatini, his-tuyg'ularini, hayotga bo'lgan munosabatini ham chuqur o'zgartiradi. Psixologik yondashuv bemorga og'ir davrdan o'tishga va yangi hayot sharoitiga moslashishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, ruhiy barqarorlik immun tizimini yaxshilaydi, bu esa davolanish jarayonini tezlashtiradi. Psixologik yordam onkologik kasalliklarni davolashda muhim ruhiy «dori»dir. Psixologik moslashuv saratonni boshqarishning ajralmas qismi bo'lib, bemorning jismoniy holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rstadi.[3;15]

XULOSA

Xulosa qilish mumkinki, onkologik kasallikga chalingan bemorlar ham jismonan ham ruhan buzilishlarga uchraydi. Bemorlarning ruhiy salomatligi jiddiy zarar ko'radi, buning natijasida depressiya, stress va xavotir bemorning ongini egallab oladi. Shu bois bemorlarni muntazam ravishda psixologik tomonlama kuzatish, psixo-onkologik qo'llab quvvatlash va

oilaviy yordam ko'rsatish ularning hayot sifatini yaxshilashga, davolanish samaradorligini oshirishga va kasallikni yengib o'tishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Feinberg.A.P,Tyco.B "The history of cancer epigenetics. Nature reviews cancer".NPG. (2004). 4(2),143-145.
2. Folkman.S, Greer.S. "Promating psychological well being in the face of serious illness:when theory, research and practice inform each other" Cancer journal. (2000). 91(6) 117-124.
3. Jimmie.C.Hollond. "Psycho-oncology". Oxford university press, New York. (2010). 368.
4. Olimjonova.Z.B. "Onkologik kasallik bilan kasallangan bemorlarga psixologik yordam ko'rsatish". Iqro jurnali. (2022). 85-88.
5. Ibodullayev.Z.R. "Tibbiyot psixologiyasi" Toshkent. "Zamin nashr" (2019). 495.
6. Burashova.N.Q. "Onkologik kasalliklarda bemorlar bilan psixologik munosabatda bo'lish" "Образование, науки и инновационые идеи в мире" jurnali 2-soni. (2025) 431-439
7. W.Shalata, I.Gothelf, T. Bernstine "Mental Health Challenges in Cancer Patients: A Cross-Sectional Analysis of Depression and Anxiety" "Cancers" jurnali 16-soni. (2024) maqola raqami 2827.

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONLI BOLALAR LUG`AT BOYLIGINI O`YIN FAOLIYATI ORQALI RIVOJLANTIRISH.

Barno Xodjiakbarovna Xusniddinova
Nizomiy nomidagi O`MPU Logopediya kafedrasi o`qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maqolada bolalar nutqining grammatik tuzilishi, morfologik va sintaktik tizimni o‘zlashtirish jarayoni, so‘z yasash mexanizmlari ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Maqolada alalik bolalarda lug‘at boyligini rivojlantirish, muloqotning bosqichlari, kommunikativ va umumlashtiruvchi nutq funksiyalari, oliy psixik jarayonlar shakllanishidagi nutqning o‘rni ilmiy asosda izohlanadi. Maktabgacha yoshdagi alalik bolalar lug‘atining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash, ularning nutqiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan korreksion mashg‘ulotlar tizimini takomillashtirish hamda logopedik-psixologik amaliyotda qo‘llash imkonini beradi.*

Kalit so`zlar: *nutq rivoji, lug‘at boyligi, alaliya, muloqot bosqichlari, logopedik o‘yinlar, bog‘langan nutq, grammatik tuzilma, so‘z yasash tizimi, maktabgacha yosh, pedagogik korreksiya, nutq buzilishlari.*

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, barcha davrlarda tarbiya masalasi, pedagogik faoliyatga shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida e’tibor qaratib kelingan.

Shu bois ham tarixda o‘zining boy ma’naviy meroslari bilan munosib o‘rin olgan mutaffakkirlarimiz insonning ma’naviy barkamolligi har qanday jamiyatning rivojini, takomillashuvini belgilab beradigan omil, deb hisoblaganlar va bu boradagi ishlarga alohida e’tibor qaratganlar.

Zero, milliy pedagogikamiz asoschilaridan A.Avloniy ta’kidlaganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir"[40].

Ma’lumki, nutq inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Avlodlar ajdodlari tomonidan qoldirilgan boy ma’naviy merosni nutq orqali egallab, o‘zlari uchun munosib tarzda hayot kechirish, takomillashtirib, kelgusi avlodlariga yetkazib borish imkoniga ega bo‘ladilar. Shu sababli ham har qanday jamiyat, har qanday davlatda ta’lim-tarbiya oluvchilarning nutqiy tarbiyasiga alohida ahamiyat berib kelinadi.

Ayniqsa, Sharq mamlakatlari, xususan Vatanimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, boy ma’naviy manbalarda bola tarbiyasi, unda nutqning o‘rni, bu borada bola tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchilar tomonidan amalga oshiriluvchi hamda e’tibor berilishi lozim bo‘lgan masalalarga o‘rinli ahamiyat berib kelingan.

[40] . Абдулла Авлоний “Туркий Гулистон ёхуд аҳлоқ”. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 40 б.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi alloma va olimlarimizning ma'naviy meroslari bunga yorqin misol bo‘la oladi.

V.I.Loginova, Y.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, YE.M.Strunina va boshqalarning tadqiqotlari bolalarning ona tili leksikasini o‘zlashtirib olishlarining o‘ziga xos jihatlarini o‘rganish masalasiga bag‘ishlangan. Bolalarning lug‘atni o‘zlashtirib olishlarining ikki jihati aniqlangan: lug‘atni atrof-olamni bilish bilan birgalikda rivojlantirish va til birligi sifatida so‘zlarni o‘zlashtirish; predmetli aloqalar mantig‘i bo‘yicha ham va ayni paytda til mantig‘i bo‘yicha ham so‘z ustida ishlash zarurligi isbotlangan.

Bolalar nutqining grammatik tuzilishi sohasidagi tadqiqotlar bolalarda nutqning morfologik va sintaktik jihatlarini shakllantirish (F.A. Soxin, A.V. Zaxarova, O.I. Solovyeva, V.I. Yashenko va boshq.), shuningdek ona tilining so‘z yasash tizimini o‘zlashtirishning o‘ziga xos jihatlarini (A.G. Tambovseva, D.A. Kostandyan) aniqlab berdi.

Muloqot vositalari orasida ekspertiv mimika, predmet faoliyati va nutqiy muloqotlarga ajratiladi. Bola hayotining birinchi yillarida qachonki, u kattalar bilan faoliyatli vositalar yordamida muloqotga kirsa buni biz doveralgacha deb ataymiz. Aynan mana shu darvda bola inson tovushini, fizikaviy obyektlar tovushlari bilan taqqoslaydi, kuchlari bir-biriga tegishli, uzoqligi, balandligi va tarkibini ajratadilar.

Nutq buzilishi, nutqiy muammolarning cheklanmaganligi bola shaxsining shaklanishiga salbiy ta'sir ko‘ratishi, uning xarakteriga salbiy fazilatlarini rivojlanishi uchun yo‘l ochib berishi mumkin.Nutqning mexanizmi ishning faoliyatiga bog‘liq. Miya faoliyatining har bir bo‘limi o‘ziga xos nutq faoliyatining xarakter boyligiga ega. Klinik tajriba shuni ko‘rsatadiki, bosh miya po‘stlog‘ining salgina shikastlanish ham nutq faoliyaning nuqsoniga sababchi bo‘ladi. Nutqning u yoki bu darajada nuqsoniga miyaning turli joylardagi jarohatlari ham ta'sir qiladi.

Nutq egallashda uchta asosiy muloqot vositasidan foydalaniladi. Birinchi bosqichida bola atrofdagi kattalar nutqini tushunmaydi. Ikkinchi bosqichda nutqning kelib chiqishi davrida bola kattalarni tushunadi va o‘zini birinchi so‘zlarini aytishga boshlaydi.

Nutqning ikkinchi funksiyasi xususiyati tafakkur vositalari bo‘lib, bunday ba'zi hollarda nutqning ruhiy faoliyati faqatgina muloqot vositasi emas, balki umumlashtirishga ham xizmat qiladi. Predmetni umumlashtirish abstrakt qurollarni tashkil qiladi.

Nutqning kommunikativ va umumlashtiruvchi funksiyalari tor ma'nodagi birlikni tashkil qiladi. Nutq yordamida bola nafaqat yangi axborot oladi, balki uni o‘zlashtiradi. Shu bilan birga nutq oliy psixik funksiyalarni, vositalarni muntazam tartibga solib turadi.

Normada tartibga solingan davrning oxirida vujudga keladi va bolaning maktabga borishida katta ahamiyat kasb etadi. Bola o‘z nutqini kattalar nutqiga taqlid qilish asosida olib boradi.

“Bozorda” o‘yini

Maqsad: bolalarning lug‘at boyligi, bog‘langan nutqi va muomala madaniyatini rivojlantirish.

Jixoz: mulyaj, rangli rasmlar, plastilindan yasalgan meva va sabzavotlar.

O‘yinning borishi: logoped – bolalar bugun sizlar bilan bozorga borib sabzavot va mevalar xarid qilamiz. Biringiz sotuvchi qolganlar esa xaridorlar bo‘ladi. Xaridor o‘ziga kerakli meva yoki sabzavotnt so‘raydi, sotuvchi esa uni maqtab rangi, mazasi, qayerda o‘sishi xaqida izox berishi kerak. Sotuvchining nutqi aniq sotayotgan narsasigto‘la izox berishi kerak. Logoped esa uning nutqini kuzatib to‘g‘irlab borishi lozim. Xar bir bola sotuvchi va xaridor rolini bajaradilar. O‘yin davomida bolalar sabzavot va mevalarni ushlab, paypaslab ko‘radilar, bu esa ularning mayda qo‘l motorikalarini rivojlantirishga yordam beradi.

“Sayrda” o‘yini

Maqsad: lug‘at boyligini rivojlantirish, jumlalarni to‘g‘ri gapirish, motorikani rivojlantirish.

Jixoz: predmetli va syujetli rasmlar, tabiat aks ettirilgan mulyajlar.

O‘yinning borishi: logoped – bolalar bugun siz bilan dalaga sayrga chiqamiz. Dalada nimalar pishgan bo‘lsa terib kelamiz. Bolalar qo‘llariga savatchalarni oladilar. Qaranglar dalada nimalar pishibdi? Kim nima uzadi. Bolalar savatlariga pomidor, bodring, sabzi, baklajon, karom soladilar. Logoped bolaning olgan narsasiga qarab unga savol beradi. Bu sabzavot nimaga ishlatiladi?, uning rangi, mazasi, shakli qanday. Bu sabzavotlarning odam organizmi uchun qanday foydasi botligi bolalarga tushuntirilib, savol-javob o‘tkaziladi.

Maktabgacha yoshdagi alalik bolalar lug`atining o‘ziga xosligini o‘rganish, o‘rganish natijalarini taxlil etish esa korreksion pedagogik ishlar asosini ishlab chiqish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi alalik bolalar bilan olib boriladigan logopedik, pedagogik korreksion ish tizimi, bolalar lug`at boyligini rivojlantirishga oid berilgan logopedik o‘yinlarni ko`p tarmoqli maktabgacha ta`lim tashkilotlarining ish jarayonida qo‘llash mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri». T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1993.

2. Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud ahloq”. – T.: O‘qituvchi, 1992.
3. Ayupova M.Y. Korreksion ishlar metodikasi ma’ruza matni. T.: 2001
4. Ayupova M.Y. Logopediya. - T.: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
5. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o‘yin. T.: 2013.

DATA MINING QOLLASH SOXASI. PROGNOZLASH VA VIZUALIZATSIYA

Mirzakarimov Baxtiyor Abdusalomovich
"University of economics and pedagogy"NOTM, "Iqtisodiyot" kafedrasi v/b professor
+998905442766 baxtiyormirzakarimov19@gmail.com.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari rivojlanishida data mining texnologiyalarining o'rni, imkoniyatlari hamda qo'llash sohalari keng yoritilgan. Shuningdek, data mining orqali prognozlash jarayonining nazariy asoslari, qo'llaniladigan algoritmlar va ularning amaliy samaradorligi tahlil qilingan. Maqolada ma'lumotlarni vizualizatsiya qilishning ilmiy ahamiyati, turli grafik modellar va vizual analitika vositalarining qaror qabul qilishdagi roli o'rganilgan. Tadqiqot davomida data miningning tibbiyot, iqtisodiyot, ta'lim va sanoat sohalaridagi qo'llanilishi misollar orqali yoritilib, ushbu texnologiyaning afzalliklari, muammolari hamda istiqbollari umumlashtirilgan.*

Kalit so'zlar: *Data mining, ma'lumotlarni tahlil qilish, prognozlash, vizualizatsiya, sun'iy intellekt, mashinali o'qitish, katta ma'lumotlar, modellashtirish, analitika, klasterlash, klassifikatsiya, regressiya, qaror qabul qilish.*

KIRISH

Raqamli transformatsiya jarayonlari avj olgan XXI asrda ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan yangi bilimlar olish jarayoni har qachongidan muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda tashkilotlar, davlat idoralari, biznes korxonalar, ta'lim va tibbiyot muassasalari ulkan hajmdagi ma'lumotlarni to'plamoqda. Ushbu ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali yashirin qonuniyatlarni aniqlash, prognozlar ishlab chiqish va strategik qarorlar qabul qilish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bunday murakkab jarayonlarni samarali bajarish uchun data mining texnologiyalari eng muhim vositalardan biri sanaladi.

Data mining — bu katta hajmdagi ma'lumotlar ichidan foydali, ahamiyatli va yashirin bilimlarni avtomatlashtirilgan usullar yordamida ajratib olish jarayonidir. U mashinali o'qitish, statistika, sun'iy intellekt, vizualizatsiya va ma'lumotlar bazasi texnologiyalarini o'zida uyg'unlashtiradi. Data miningning asosiy maqsadi nafaqat mavjud ma'lumotlarni o'rganish, balki kelajakdagi tendensiyalarni oldindan aytish, xavflarni baholash va yangi imkoniyatlarni aniqlashdan iborat.

Maqolaning asosiy e'tibori data miningning qo'llash sohalari, prognozlash jarayonlarida tutgan o'rni va ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish metodlarining ahamiyatiga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar hayotning turli sohalarida qanday natijalar berayotgani izohlanadi.

Aosiy qism

Data miningning mazmuni va nazariy asoslari

Data mining jarayoni umumiy ma’noda ma’lumotlarni yig‘ish, tozalash, transformatsiya qilish, tahlil qilish va natijalarni vizual ko‘rinishda taqdim etish bosqichlaridan iborat. Bu jarayon ko‘pincha KDD (Knowledge Discovery in Databases) — “ma’lumotlar bazasida bilimlar kashf etish” konsepsiyasiga asoslanadi. Data miningning asosiy metodlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– klassifikatsiya

– klasterlash

– assotsiativ qoidalar aniqlash

– regressiya

– anomaliyalarni aniqlash

– vaqt qatorlarini tahlil qilish

Har bir usul ma’lumotlar tuzilishi, tahlil maqsadi va amaliy talablar asosida qo‘llanadi. Masalan, klassifikatsiya ma’lumotlarni oldindan belgilangan toifalarga ajratish uchun qo‘llansa, klasterlash esa ma’lumotlarni tabiiy guruhlarga birlashtiradi.

Data miningning qo‘llash sohalari

Data mining bugungi kunda turli sohalarda keng qo‘llanilmoqda. Jumladan:

Tibbiyot. Bemorlarning klinik ma’lumotlari asosida kasalliklarni erta aniqlash, davolash natijasini prognoz qilish, individual terapevtik reja ishlab chiqish. Masalan, yurak kasalliklarini aniqlovchi algoritmlar xatolik ehtimolini sezilarli kamaytiradi.

Iqtisodiyot va biznes analitika. Bozor tendensiyalarini tahlil qilish, mijozlar xulq-atvorini prognozlash, narx modellarini shakllantirish va risklarni boshqarish jarayonlarida data mining hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ta’lim. O‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, bilim darajasini baholash, individual o‘quv strategiyalarini ishlab chiqish.

Sanoat va ishlab chiqarish. Texnologik jarayonlarni optimallashtirish, ishlab chiqarishdagi nosozliklarni oldindan aniqlash, energiya sarfini kamaytirish.

Transport va logistika. Yo‘l harakatini monitoring qilish, yuk tashish yo‘nalishlarini optimallashtirish, transport oqimini prognozlash.

Data miningda prognozlashning o‘rni

Prognozlash data miningning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Prognozlash orqali kelajakda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan jarayonlar oldindan aniqlanadi. Bu biznes qarorlarini qabul qilishda, xavflarni baholashda va strategik rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Prognozlashda quyidagi algoritmlar keng qo‘llanadi:

– chiziqli regressiya

– logistik regressiya
– neyron tarmoqlar
– qaror daraxtlari
– gradient boosting
– vaqt qatorlari modellar

Prognozlash jarayonida modelni to‘g‘ri tanlash, ma’lumotlarni tozalash va normalizatsiya qilish katta rol o‘ynaydi. Masalan, moliya sohasida aksiyalar narxini oldindan aytish uchun vaqt qatorlari modellari qo‘llanadi, tibbiyotda esa kasallik xavfini baholash uchun logistik regressiya samarali hisoblanadi.

Ma’lumotlarni vizualizatsiya qilishning ahamiyati

Vizualizatsiya — murakkab ma’lumotlarni inson uchun tushunarli grafik shaklga keltirish jarayoni. Vizualizatsiya data mining natijalarini tahlil qilish, taqqoslash va qaror qabul qilishni ancha yengillashtiradi.

Vizualizatsiya quyidagi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin:
– diagrammalar
– grafiklar
– issiqlik xaritalari
– geografik xaritalar
– 3D modellari
– interaktiv dashboardlar

Qaror qabul qiluvchilar uchun vizualizatsiya juda muhim, chunki sonlar jamlanmasining o‘zi ko‘pincha to‘liq tasavvur bermaydi. Misol uchun, korxonada xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha qaror qabul qilishda vizual grafiklar orqali resurslarning sarfi va samaradorligi aniq ko‘rinadi.

Data mining, prognozlash va vizualizatsiyaning integratsiyalashuvi

Hozirgi kunda analitika jarayonlari faqat bitta bosqich bilan emas, balki data mining, prognozlash va vizualizatsiya jarayonlarining uyg‘unlashuvi bilan samarali natija beradi. Bu jarayonlar o‘zaro quyidagicha bog‘langan:

– data mining orqali ma’lumotlar orasidagi yashirin bog‘lanishlar aniqlanadi
– prognozlash usullari yordamida kelajakdagi tendensiyalar hisoblanadi
– vizualizatsiya esa natijalarni aniq va tushunarli ko‘rinishda taqdim etadi

Bu integratsiya kompaniyalarga strategik qarorlarni tez va ishonchli qabul qilish imkonini yaratadi.

Data miningni qo‘llashdagi muammolar va ularning yechimlari

Data mining bir qator afzalliklariga qaramay, muayyan muammolar ham mavjud:
– ma’lumotlarning sifatsizligi
– notog‘ri modellashtirish

– kompyuter resurslarining yetishmasligi

– maxfiylik va xavfsizlik muammolari

– ortiqcha moslashish (overfitting)

Muammolarning yechimlari sifatida ma’lumotlarni tozalash, normalizatsiya qilish, mos algoritmlarni tanlash, xatoliklarni baholash va xavfsizlik protokollarini kuchaytirish kabi usullar qo‘llaniladi.

Xulosa

Data mining, prognozlash va vizualizatsiya texnologiyalari bugungi raqamli davrda barcha sohalarda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular yordamida katta hajmdagi ma’lumotlardan yangi bilimlar olinadi, samarali qarorlar qabul qilinadi va kelajakdagi tendensiyalar oldindan aniqlanadi.

Ayniqsa biznes, tibbiyot, ta’lim va sanoat sohalarida ushbu texnologiyalarning qo‘llanilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, data mining asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish zamonaviy axborot tizimlarining ajralmas qismiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Han J., Kamber M., Pei J. Data Mining: Concepts and Techniques. Morgan Kaufmann Publishers.

2. Larose D. T. Discovering Knowledge in Data: An Introduction to Data Mining.

3.Witten I. H., Frank E., Hall M. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques.

4. Fayyad U., Piatetsky-Shapiro G., Smyth P. The KDD Process for Extracting Useful Knowledge.

5.Provost F., Fawcett T. Data Science for Business.

6. Shmueli G., Lichtendahl K. Practical Time Series Forecasting.

7.Ware C. Information Visualization: Perception for Design.

NON-VERBAL SIGNS LINKED TO THE CONCEPT OF SHAME IN UZBEK LANGUAGE

Makhmudova Munira
PhD Candidate, Uzbek Language specialization, Andijan State University
munira122699@gmail.com

Annotation: *Shame is understood as the inner sting arising from one's own improper or poorly judged actions–an emotional bruise tied to honor and moral codes. From a cultural angle, shame grows inside the moral universe of a community; it is a psycho-paralinguistic emotion that appears when a person aligns themselves with ethical expectations. At the core of the shame concept lies a cognitive process that awakens differently in each individual, shaped by the customs and values of their people. The text explores how the idea of shame–counted among modality-related categories–takes shape through non-verbal expression.*

Key words: *Concept, shame, non-verbal signals, Uzbek, gaze, distance, movement, paralinguistics, communication, language.*

Nonverbal means are tightly interwoven with our speech and can even, in some cases, take the place of communication carried out through language. Professor V. Wundt noted that, at the beginning, two forms of language existed: the language of sound (physical movements of the tongue and lips) and the language of gestures (movements of the hands, head, body, facial muscles). Albert Mehrabian stated that information is conveyed 7 percent through words, 37 percent through vocal quality, and 55 percent through gesture; meanwhile, research conducted by Professor Birdwhistell during his study of communication showed that at least 35 percent of information in interaction is verbal, while more than 65 percent is transmitted through nonverbal means. Paralinguistic tools are defined not only by their capacity to convey information but also by their ability to communicate emotion. Physiologists have found that more than 250 characteristic combinations that never repeat even among twins can be noted in the iris of the eye.

In a broad sense, phonation encompasses articulation as well as volume, timbre, pitch, and other features; it examines intonation as something tied to a person's nature and individual traits and as something arising from their psychological condition. The physical properties of voice are viewed as key units through which the hearer receives information about the speaker. For example: He raised the whip handle above his head. He spoke in a ringing voice. (T. Malik) Those unruly men shouted to one another, though they themselves could not be seen. (T. Murad)

The main phonational means for expressing various subjective–modal meanings is intonation. Intonation serves as a universal device for reflecting the wide range of such meanings. With intonation, the content of a sentence gains expressive, evaluative, emphatic, and similar shades. Intonation is the sum of the features of spoken sound – pitch pattern, tempo and rhythm, loudness, timbre, pauses, and logical stresses. Speech melody is created through rises and falls of pitch. Speech tempo shifts through speeding up or slowing down, allowing information distribution within the text. Rhythm is rooted in breathing patterns and maintains order in speech, helping express deviations used to convey added meaning. Loudness reflects the nature of the situation. Timbre, the individual coloring of the voice, delivers emotional and expressive nuances. Pauses, together with other intonational elements, contribute to semantic selection and to dividing speech into meaningful segments. Logical stress is marked by rises, falls, and pauses, allowing the key word of a sentence to be semantically highlighted. Thus, intonation expresses various semantic properties of an utterance in both logical and emotional–expressive ways.

Intonation reflects how a speaker treats others and shows their attitude toward the listener. Through intonation, speech gains emotional and expressive force. In spoken language it emerges through changes in pitch, while in written language it is marked by punctuation and italics.

In works of literature, different kinds of intonation appear: interrogative, exclamatory, declarative, ironic, flattering, angry, emphatic, resentful, fearful, shame-filled, surprised, and others. Among intonational devices – tempo, timbre, and stress – each helps convey the speaker's general condition, excitement, and mood.

Depending on its purpose, speech tempo varies: slow (dictation, oaths), medium (lessons, lectures, speech of radio and television hosts), fast (agitation, urgent messages). In oral communication, subtle shades of meaning are expressed through intonation combined with facial expression and gesture. Stress appears when a syllable or a word is singled out by increasing volume or heightening the sound, thus making it prominent. Stress carries a semantic–stylistic role: the speaker emphasizes the word they consider important and draws the listener's attention to it.

Nonverbal means serve to supplement speech during communication, sometimes replacing it entirely, and to reflect the emotional state of the participants. Nonverbal signs not only add to the content of verbal information but also reveal details such as the speaker's age, character, and other traits.

A person's nonverbal communicative system is a secondary system subordinate to language; despite their different origins, nonverbal means function as tools adjacent to language. Among kinetic nonverbal forms, hand movement is widely used and performs

various meanings. T. M. Nikolayeva states that although the expressive capacity of the human face and eyes is broad, it is functionally more limited than hand movement.

The concept of shame belongs to the evaluative and emotional section of subjective modality and is expressed through various verbal and nonverbal means. It includes the conceptual core, emotional elements, culture-specific evaluative forms, associations, and images. The shame concept unites diverse components around itself. Some of these are discussed below.

The hand may appear in different moments of thought expression: it can support an idea, add further meaning, heighten impact, convey emotion, explain, or depict.

Paralinguistic means expressing the concept of shame do not always form a single paradigm with it. In nonverbal form, the emergence of shame is connected to the person's actions during the speech moment – their behavior, posture, and manner. These appear in situations such as distance, lowering the head, avoiding eye contact, changes in movement speed, raising or lowering the voice, covering the face, and more.

Paralinguistic means take shape from childhood among all nations and become part of everyday behavior. Since the concepts of shame and flattery are tied directly to human personality, their nonverbal expression among Uzbeks shows distinctive, individual features.

Emotion appears in humans from infancy; its nonverbal expression is gradually learned through life experience. In conclusion, emotions – especially concepts such as shame – are expressed not only through verbal signs but also through nonverbal means.

Frames that help express this concept – blushing, embarrassment, awkwardness, discomfort, modesty, disgrace – bring forward several underlying meanings:

1. The central emotional pulse;
2. The trigger (admitting one's misstep or improper behavior);
3. The force of the feeling (deep embarrassment);
4. Its opposite quality;
5. The emotion's physical trace in the body.

Shame, as it appears across many cultures, carries several broad features:

1. A moral marker for the individual;
2. A psychological weight that can wound more sharply than material loss;
3. A factor capable of disturbing a person's everyday life.

Alongside verbal expressions, Uzbek communication relies on non-verbal signals to convey shame. In interaction, these signals hold considerable power – they enrich spoken words, sometimes replace them, and reflect the speaker's emotional state. Since non-verbal cues routinely expose inner feeling, discussing shame through these cues is entirely fitting.

Paralinguistic signs tied to shame do not always align neatly with verbal expressions. Shame often appears in the lived moment–in a person's posture, movement, or behavior. Distance, bowed head, averted gaze, speed of motion, lowered voice, hiding one's face–each of these may surface when shame is present.

For example: "Oyisha begim, shy and uneasy, sat down at the farthest edge of the table from Bobur" (P. Qodirov). Here, physical distance becomes a carrier of the shame concept.

At the peak of shame, a person tends to hide swiftly–turning the body away, shielding the face. "The girl suddenly came to herself, slipped behind the wall in a blink, and disappeared from sight" (P. Qodirov). This quick retreat signals her modesty–an expected trait of Uzbek girls, as the writer suggests. Lowering the head between the shoulders or covering the face with one's hands likewise expresses shame: "The child drew his head into his shoulders. He hid his face behind his muddy palms" (T. Murod).

The angle of the head communicates much. A bowed head often reveals embarrassment: "Not wishing to show her discomfort, she lowered her head and fixed her gaze on her knees" (P. Qodirov).

The eyes, too, betray shame. Someone who feels at fault or ill at ease often avoids the other's gaze, keeping their eyes lowered:

"Bobur, ashamed to have ignored his mother's words, tried not to meet Qutlug' Nigor's eyes" (P. Qodirov). "Polvon did not grow angry; instead, humiliation washed over him... he couldn't bring himself to look her in the face; he felt ashamed and unworthy" (M. Muhammad Do'st). "Qosimbek had been avoiding the sight of Bobur's bare feet the entire time" (P. Qodirov).

A softened, lowered voice is another clear marker. Among Uzbek women especially, speaking quietly often signals modesty or embarrassment:

"'My lord, this is why they brought us from Kabul to Qunduz,' Mohim begim said, lowering her voice, 'they wish to return home soon.'" (P. Qodirov)

Actions also give shame away–pulling away from others, retreating quickly, moving with sudden speed:

Did he see me last night? Did I turn away quickly out of embarrassment?" (T. Murod) "Matluba said this, shut the door, and hurried down the stairs" (T. Malik).

"He steadied himself and covered his bare feet with the hem of his coat" (P. Qodirov). "Not wanting them to see him barefoot, Bobur stepped aside into the shade of a tall juniper tree" (P. Qodirov).

The verb to step back carries a hint of discomfort as well:

"'My prince, I did not recognize you!' said Yor Husaynbek, stepping one pace back, sword in hand" (P. Qodirov).

Paralinguistic habits form from childhood and settle into daily behavior. Since shame is closely tied to personal identity, its non-verbal manifestations among Uzbeks also bear a distinctive, culturally shaped character. In short, the emotion of shame emerges not only through speech but also through a wide range of non-verbal signs.

REFERENCES:

1. Lawrence D.H. Sons and Lovers / D. H. Lawrence. – London: Penguin Books, 1995.
2. Leech G. Principles of Pragmatics. – New York: Longman, 1983.
3. Антология концептов. Том 3. Дженкова Е.А. Стыд и вина. – Волгоград: Парадигма, 2006.
4. Вундт В. Психология народов. – М.: Эксмо, 2002.
5. Дарвин Ч. О выражении эмоций. – Санкт-Петербург: Питер, 2001.
6. Крейдлин Е. Невербальная семиотика. – М.: Новое литературное обозрение, 2002.
7. Пиз Аллан. Язык телодвижений. – М.: Эксмо, 2006.
8. Степанов Ю.С. Концепты. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997.

BOLALAR O'YIN MAYDONCHASINIG PIEZOELEKTRIK TEXNOLOGIYALARINING ERGANOMIK VA EKOLOGIK OPTIMALLASHTIRILISHI.

Abdullayev E B

O'zbekiston Respublikasi, Toshkent, Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti "Sanoat dizayni" kafedrasi katta o'qituvchisi, San'atshunoslik fanlar nomzodi (PHD),

Ergasheva Muxlisa Rustam qizi

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti O'zbekiston Respublikasi, Toshkent Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti "Sanoat dizayni" kafedrasi Magistiri

Ushbu tezisda bolalar o'yin maydonchalarida piezoelektirik texnologiyalarning ergonomik va ekologik optimallashtirilishiga bag'ishlangan. Tadqiqot bolalarning harakat energiyasini elektr energiyasiga aylantirish orqali interaktiv tizimlarni avtonom quvvatlantirish imkoniyatlari o'rganilgan. Ergonomik jihatdan bolalar antropometriyasi va xavfsiz standarstlariga moslashtirilgan piezo qoplamalar taklif etilgan bo'lib, ekologik samaradorlik va energiya tejamkorligi hisob-kitoblari keltirilgan. Natijada o'yin maydonchalarini maydonchalarini barqaror va aqilli qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Данный тезис посвящен эргономической и экологической оптимизации пьезоэлектрических технологи на детских игровых площадках. В исследовании изучаются возможности автономного питания интерактивных система за счет преобразования кинетической энергию. Предложены пьезопокрытия, которые эргономический адаптированы к детской антропометрии и стандартам безопасности, а также приведены расчеты экологической эффективности и энергосбережения. В результате разработаны практические рекомендации по созданию устойчивых и умных игровых площадок.

This thesis is dedicated to the ergonomic and ecological optimization of piezoelectric technologies in children's playgrounds. The research explores the possibilities of autonomously powering interactive systems by converting the kinetic energy of children's movements into electrical energy. Piezoelectric coatings, which are ergonomically adapted to children's anthropometryand safety standards, are proposed, and calculation for ecological efficiency and energy savings are presented. As a result, practical recommendations for creating sustainable and smart playgrounds have been developed.

Kalit so'zlar: *bolalar o'yin maydonchalari, piezoelektrik elementlar, energiya yig'ish erganomika, ekologik optimallashtirish, interaktiv tizimlar, harakat energiyasi, barqaror rivojlanishi.*

Ключевые слова: *детские игровые комплексы, пьезоэлектрические элементы, сбор энергии, эргономика, экологическая оптимизация, интерактивные системы, кинетическая энергия, устойчивое развитие.*

Key words: *children's playgraunds, piezoelectric elements, energy harvesting, ergonomics, ecological optimization, interactive systems, kinetic energy, sustainable development.*

Zamonaviy shahar muhitida bolalar o'yin maydonchalarini nafaqat jismoniy rivojlanish uchun, qolaversa ekologik barqarorlik va energiya tejamkorligi uchun ham muhim.

Piezoelektrik texnologiyalar bolalarning harakat energiyasini elektr energiyasiga aylantirib, interaktiv tizimlarni quvvatlanish imkonini beradi, bu esa uglerod izini kamaytiradi va bolalar salomatligini qo'llab quvvatlaydi. Bolalar o'yin maydonchalarida piezoelektrik elementlarni erganomik (bolalarning yoshi, bo'yi va harakatiga moslik) va ekalogik (energiya oshishi va atrof muhitga ta'siri) jihatdan optimallashtirish orqali avtonom interaktiv tizimlarni loyihalashtirish.

Piezoelektrik qoplamalarni bolalar antropometriyasi va xavfsizlik standartlariga moslashtirilga holda optimallashtirish modellari taklif etilgan bo'lib, bu energiya yig'ish smaradorligini 20-30% oshirishi mumkin.

Antopometrik o'lchovlar 3-7 bolalar uchun piezoelektrik materiallar (PVDF, PZT) modellashtirish (COMSOL yoki ANSYS dasturlari), labaratoriya va amaliy sinovlar energiya chiqimi hisobi, xavsizlik bahosi. Piezo pollar va elementlar bolalarning tabiiy harakatlariga moslashtirilgan yumshoq qoplamalar jarohatlarini oldini oladi, interaktiv effektlar o'yin qiziqishini oshiradi. Bolalar harakatidan yig'ilgan energiya o'yin maydonchasining yoritish va sensorli tizimlarni quvvatlantiradi, bu tarmoq energiyasiga bog'liqlikni kamaytirib, yiliga 50-70% energiya tejaydi shunda CO_2 emissiyasini qisqartiradi.

Taklif etilgan modellar asosida loyihalashtirilgan o'yin majmuasi prototipi energiya samaradorligini oshirib, bolalar faolligini 15-20% rag'batlantirishi va ekologik foyda berishi isbotlandi. Piezoelektrik texnologiyalarning ergonomik va ekologik optimallashtirilishi bolalar o'yin maydonchalarini barqaror va xavfsiz qiladi, shahar infratuzilmasida yangi avlod "aqlli" maydonchalar yaratishga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sezer, N. (2021). Comprehensive review of piezoelectric energy harvesting. Nano Energy, 80, 105567.

2. Brusa, E., Giglio, M., & Golinelli, P. (2023). A review of piezoelectric energy harvesting: Materials, design and readout circuits. Actuators, 12(12), 457.

3. Covaci, C., & Gontean, A. (2020). Piezoelectric energy harvesting solutions: A review. Sensors, 20(12), 3519.

4. Selim, K. K., Hassan, M., & Borowiec, M. (2024). Energy harvesting floor tile using piezoelectric patches for low-power applications. Journal of Vibration Engineering & Technologies.

5. BOLALAR UCHUN XAVFSIZ VA QULAY MUHITNING ERGONOMIKASI AU Baxodirovna - ... NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ' ..., 2025 https://phoenixpublication.net/index.php/TANQ/article/view/4261

6. Piezoelectric Energy Harvesting: A Systematic Review of Reviews

Piezoelectric Energy Harvesting: A Systematic Review of Reviews (MDPI)

— Piezoelektrik materiallar va ularning energiya yig‘ishdagi tahlili. MDPI

7. A Systematic Review of Piezoelectric Materials and Energy Harvesters for Industrial Applications

Piezoelectric Materials and Energy Harvesters: Review (MDPI)

— Piezoelektrik materiallar va ularning energiya yig‘ishda qo‘llanishi haqida keng sharh. MDPI

BOLALAR UCHUN EKOLOGIK TOZA MATERIALLARDAN RIVOJLANTIRUVCHI O‘YIN MEBEL DIZAYNI VA ERGONOMIK TAHLILI

Mustafoyeva X.F

1-Kurs magistri Sanoat dizayni kafedrasi I.Karimov. nomi. TDTU. Email: ximoyatmustafoyeva.freelancer.25@gmail.com

Axmedjanova U.B

Ilmiy rahbar: Dotsent Sanoat dizayni kafedrasi dotsenti I.Karimov. nomi. TDTU. Email: madina-bonuw@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu tezisda bolalar uchun ekologik toza materiallardan foydalangan holda tizimlashtirilgan bolalar aqliy va jismoniy holatini yaxshilash va rivojlantiruvchi Montessori usulida ilmiy loyiha dizayni va ergonomik talablari va sensor-motor rivojlanishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritib beriladi. Loyiha bolalarda kuzatilyotgan muammolar jamlanmasi asosida tizimlashtirilgan Montessori uslubida rivojlantiruvchi o‘yin mebeli.*

Kalit so‘zlar: *Montessori usuli, ekologik toza materiallar, rivojlantiruvchi o‘yin mebeli, ergonomika, sensor rivojlanish, bolalar motorikasi, interaktiv mebel, tabiiy mahsulotlar.*

Аннотация: *В данной работе рассматриваются научные основы, дизайнерские решения и эргономические требования развивающей игровой мебели в стиле Монтессори, созданной из экологически чистых материалов и направленной на улучшение умственного и физического состояния детей. Проект основан на комплексном анализе наблюдаемых у детей проблем, связанных с игровой деятельностью, вниманием, координацией и мелкой моторикой. В результате предлагается систематизированная модель развивающей мебели, соответствующая методике Монтессори.*

Ключевые слова: *метод Монтессори, экологически чистые материалы, развивающая игровая мебель, эргономика, сенсорное развитие, детская моторика, интерактивная мебель, натуральные продукты.*

Abstract: *This thesis discusses the design and ergonomic requirements of a scientific project to improve and develop the mental and physical condition of children using environmentally friendly materials for children and its role in sensory-motor development. The project is based on a set of problems observed in children and is based on the Montessori method of developing play furniture.*

Keywords: *Montessori method, environmentally friendly materials, development of play furniture, ergonomics, sensory development, children's motor skills, interactive furniture, natural products.*

KIRISH

So‘nggi yillarda bolalar uchun xona dizaynini yaratish va pedagogik yondashuvlar kesishgan nuqtada, tabiiy materiallardan tayyorlangan, minimalistik, sensor va motor rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiluvchi Montessori o‘yinchoqlaridan foydalanish tendensiyasi shakllana boshladi.

Shuningdek hozirda zamonaviy raqamli muhitda bolalarda telefon, planshet va televizorga ortiq qiziqish kuchayib bormoqda. Bu holat yosh bolalar diqqatning pasayishi, gipodinamiya, motorika rivojlanishining sustlashuvi va eng havotirlisi rivojlanishning kamaytirishi yohud yaxshi rivojlanmasligi kabi salbiy oqibatlarni yuzaga keltirmoqda.

Shu sababli ushbu loyiha ekologik toza materiallar asosida sensor-motor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi rivojlantiruvchi mebel yaratish uchun dolzarb masaladir. Bu loyiha aynan shu muammolarga yechim va ularni sezilarli kamaytirishga qaratilgan.

Bu loyiha faqatgina bolar uchun emas, balki ota onalar ayniqsa onalar muammolariga yechim sifatida bola tarbiyasi uchun vaqt va kundalik hayotida yengillik bera oladigan aqilli innovatsion loyihadir.

Tadqiqot maqsadi.

Bolalarning tabiiy motorik shuningdek faoliyatini sezilarli rag‘batlantiruvchi, montessori tamoyillariga mos keladigan, ekologik xavfsiz va ergonomik qulay va tizimli aqliy salohiyatni oshiruvchi, boshqacha aytganda, yanada yaxshilashga yordam beradigan muntazam foydanalaniladigan uzoq mutdatli bolalar uchun o‘yin mebeli dizaynini ishlab chiqish.

Bu shunchaki o‘yin mebili emas bu bolalarga zaruriy zamon talabi talab asosida muammolarga yechim, bolalarga yana bir boshqa yondashuvdan g‘amxo‘rlik loyihasi, nafaqat bola balki onalar uchun ham vaqt jihatidan g‘amxo‘rlik bola tarbiyasini qisman yengilashtirishga qaratilgan. Shunda savol tug‘ilishi mumkin qanday vaqt jihatidan yordam bera oladi?

Loyihada har bir detal va tizimlashtirilgan bu bir necha qator funksiyali montessori va boshqa mashg‘ulotlar, shuningdek nazoratchi aqlli bola bilan muloqotga kiruvchi raqamli texnologiyali mebel. Bolani mustaqil bezarar shug‘ullanishiga imkon yaratiladi. Bu vaqtda ona yoki ota boshqa ishlarini xotirjam tugallab olishi, dam olishi, biroz kitob o‘qishi, onlayn ishlashiga imkon yaratadi.

Materiallar va metodlar.

Loyihaga eng yaxshi sara materiallar bambuk, tabiiy yog‘och va past allergenli qoplamalar tanlandi. Loyihaning ergonomik parametrlarda 1–5 yosh oralig‘i uchun balandlik, og‘irlik, xavfsizlik radiuslari xalqaro standartlar asosida hisoblandi. Sensor-motor rivojlanish nazariyasi, Montessori metodikasi, antropometrik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Asosiy natijalar.

— Mebelga integratsiya qilingan bambuk tayoqchalaridan sensor yo‘lakchalari bolaning oyoq retseptorlarini faollashtirishi, sezgirlikni oshirishi, muvozanatni rivojlantirishi aniqlangan.

— Transformasiya qilinuvchi modullar bolaning yoshiga qarab moslashtirilishi mumkin.

— Aqlli audio-modul bolaga bosqichma-bosqich o‘yin vazifalari berib, mustaqil faoliyatni rag‘batlantiradi hamda masofadan onaga bola haqida habar berib turishi mumkun.

— Ekologik materiallar bolaning nafas olish tizimiga, teri sezgirligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmaydi, alergiya qo‘zg‘atmaydi va psixologik tinchlikni oshiradi.

Xulosa.

Ekologik toza materiallardan ishlab chiqilgan Montessori asosidagi rivojlantiruvchi mebel sensor-motor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlab, bolalarning to‘g‘ri yurishi, muvozanati va mustaqil o‘yin ko‘nikmalarining shakllanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Taklif etilayotgan dizayn kelajakda bolalar bog‘chalari va uy sharoitida keng qo‘llash uchun samarali innovatsion yechim bo‘la oladi. Zamon talabiga mos aqlli, ekologik toza va bolaning aqliy faoliyatini oshiruvchi innovatsion loyiha.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Marshall, C. (2017). Montessori education: a review of the evidence base. npj Science of Learning, 2(1), 11. DOI: 10.1038/s41539-017-0012-7. (Montessori metodikasining sensor-motor rivojlanishga ta'siri haqida – kirish va natijalar qismida; sahifalar: 1-9).

2. Lillard, A. S., & Else-Quest, N. (2006). Evaluating Montessori education. Science, 313(5795), 1893-1894. DOI: 10.1126/science.1132362. (Montessori materiallarining kognitiv va motor rivojlanishga ta’siri – maqsad va natijalar; sahifalar: 1893-1894).

3. Aurisano, N., Huang, L., Milà i Canals, L., Jolliet, O., & Fantke, P. (2021). Chemicals of concern in plastic toys. Environment International, 146, 106194. DOI: 10.1016/j.envint.2020.106194. (Plastik o‘yinchoqlardagi zararli moddalar va salomatlikka ta'siri – annotatsiya va kirish; sahifalar: 1-11).

4. Panjeti-Madan, V. N., & Ranganathan, P. (2023). Impact of Screen Time on Children’s Development: Cognitive, Language, Physical, and Social and Emotional Domains. Multimodal Technologies and Interaction, 7(5), 52. DOI: 10.3390/mti7050052. (Ekran vaqti motorika va diqqatga salbiy ta'siri – kirish; sahifalar: 1-13).

5. Gouvali, M. K., & Boudolos, K. (2006). Match between school furniture dimensions and children's anthropometry. Applied Ergonomics, 37(6), 765-773. DOI:

10.1016/j.apergo.2005.08.002. (Bolalar mebelining ergonomik standartlari – metodlar va natijalar; sahifalar: 765-773).

6. Santo, S. (2015). 5 reasons why Montessori education is (also) eco-friendly. LifeGate. Retrieved from https://www.lifegate.com/montessori-education-eco-friendly. (Tabiiy materiallarning afzalliklari – materiallar qismi; veb-sahifa, sahifalar yo'q).

7. Ergonomik mebel qonuniyatlarining dizaynda qo‘llanilishi. AU Baxodirovna - CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY, 2025 https://tijst.org/index.php/USA/article/view/262

8. Ахмеджанова Умида Баходировна Особенности профессии дизайнера // Наука, образование и культура. 2019. №6 (40). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-professii-dizaynera.

ПРИМЕНЕНИЕ ВИТРАЖЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕБЕЛИ

Рахимова Севара Равшан кизи
Магистр кафедры Промышленный дизайн Ташкентский государственный технический университет Республика Узбекистан, г Ташкент
Шацкая Татьяна Валентиновна
Доцент кафедры «Промышленный дизайн» Ташкентский государственный технический университет имени И. Каримова. Республика Узбекистан, г. Ташкент

Аннотация: *Работа посвящена использованию витражей в современной мебели. Рассматриваются основные технологии витражного декора и их влияние на внешний вид и функциональность мебельных изделий. Подчеркивается, что витражи делают мебель визуально выразительной, лёгкой и стильной, позволяя создавать акцентные элементы и поддерживать современную концепцию интерьера.*

Ключевые слова: *витраж; современная мебель; декоративные элементы; художественное стекло; фьюзинг; пескоструйная обработка; плёночные витражи; фотопечать по стеклу; мебельный дизайн; фасады мебели; интерьер; светопропускание; декоративно-прикладное искусство; индивидуализация интерьера; дизайнерские технологии.*

Annotatsiya: *Ish zamonaviy mebellarda vitrajlardan foydalanishga bag‘ishlangan. Vitraj dekorining asosiy texnologiyalari va ularning mebel mahsulotlarining tashqi ko‘rinishi va funksionalligiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Vitrajlar mebelni vizual jihatdan ifodali, yengil va zamonaviy qiladi, diqqatni jalb qiluvchi elementlar yaratishga va interyerning umumiy konsepsiyasini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.*

Kalit so’zlar: *vitraj; zamonaviy mebel; dekorativ elementlar; badiiy shisha; fusing texnologiyasi; qum bilan ishlov berish; plyonkali vitray; shishaga fotobosma; mebel dizayni; mebel fasadlari; interyer; yorug‘lik o‘tkazuvchanligi; amaliy-bezak san’ati; interyer individualligi; dizayn texnologiyalari.*

Annotation: *The work is devoted to the use of stained glass in modern furniture. It examines the main technologies of stained glass decoration and their impact on the appearance and functionality of furniture. Stained glass makes furniture visually expressive, light, and stylish, helping to create accent elements and support the overall interior concept.*

Keywords: *stained glass; modern furniture; decorative elements; art glass; fusing; sandblasting; film stained glass; glass photo printing; furniture design; furniture fronts; interior; light transmission; decorative and applied arts; interior personalization; design technologies.*

Использование витражей в современной мебели представляет собой значимое направление развития декоративно-художественных и конструктивных решений в предметно-пространственной среде. Витражное стекло, прошедшее путь от традиционных архитектурных вставок до высокотехнологичных дизайнерских элементов, органично интегрируется в мебельные конструкции благодаря широкому спектру художественных, технологических и эксплуатационных возможностей. Современные витражные технологии —классические наборные системы, техника Тиффани, фьюзинг, пескоструйная обработка, фотопечать и полимерные плёночные материалы — позволяют создавть разнообразные визуальные эффекты, от строгой геометрии до сложных художественных композиций, обеспечивая гибкость для дизайнеров и производителей мебели.

Применение витражей в мебельных изделиях выполняет двойную функцию: эстетическую и функциональную. Эстетическая функция проявляется в формировании уникального визуального образа предмета, усилении его декоративной выразительности и индивидуализации интерьера. Витражи становятся акцентными элементами, которые способны задавать стиль композиции, гармонизировать пространство и усиливать атмосферное восприятие интерьера за счёт игры света, цвета и фактуры стекла. Функциональная роль витражей заключается в повышении светопроницаемости мебельных фасадов, облегчении визуальной массы крупных объёмов, а также в обеспечении частичной приватности содержимого мебели при сохранении лёгкости восприятия конструкции. Современная мебель с витражными элементами находит применение в кухонных гарнитурах, шкафах-купе, межкомнатных перегородках, буфетах, корпусной мебели и декоративных интерьерных конструкциях. Особое распространение получили витражи в кухонных фасадах, где они способствуют созданию визуально лёгких и эстетически привлекательных композиций. В шкафах-купе витражи позволяют формировать крупноформатные художественные панели, работающие как самостоятельные визуальные объекты. В межкомнатных перегородках витражи выполняют роль светопропускающих декоративных экранов, обеспечивая одновременно зонирование и эстетизацию пространства.

Актуальные тенденции в использовании витражей ориентированы на минималистичные решения, монохромные матовые поверхности, геометрические орнаменты, трёхмерные структуры фьюзинга, интеграцию

металла и древесины, а также внедрение LED-подсветки, которая усиливает глубинный и динамический эффект стекла. Доступность современных технологий, снижение себестоимости отдельных методов обработки и растущая потребность в индивидуализированных интерьерах делают витражи востребованным инструментом в мебельном дизайне. Таким образом, витражи в современной мебели выступают не просто декоративным дополнением, а важным компонентом, формирующим художественную идентичность предмета и повышающим его функционально-эстетическую ценность. С развитием технологий освещения значительным направлением стало использование встроенной LED-подсветки. Освещённые витражи формируют многослойный визуальный эффект, меняя характер восприятия мебели в зависимости от интенсивности и температуры света. Это расширяет дизайнерские возможности и позволяет мебели выполнять роль художественной инсталляции.

Экономические и технологические факторы также способствуют востребованности витражей. Благодаря автоматизации производства, цифровым технологиям печати и снижению затрат на декоративные материалы витражи стали доступнее широкому кругу потребителей.

В то же время они остаются элементом премиальной эстетики, позволяя мебели выделяться на фоне стандартных решений массового рынка.

Таким образом, витражи играют важную роль в современной мебели, совмещая художественный потенциал, функциональные преимущества и технологические инновации.

Они позволяют адаптировать мебель к различным стилистическим направлениям, повышают её композиционную выразительность и расширяют возможности пространственного проектирования.

Витражный декор становится не только украшением, но и полноценным средством формирования визуальной идентичности мебели, что делает его актуальным элементом современного предметного дизайна

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1) Арт Дизайн. Современные технологии в оформлении интерьера. — М.: РИПОЛ Классик, 2020. — 256 с.

2) Браун Л. Стекло и витраж в дизайне мебели. — Лондон: Design Press, 2018. — 192 с.

3) Гаврилова Т.А. Искусство витража: традиции и современность. — СПб.: Азбука Классика, 2019. — 224 с.

4) Витражи. Технологии — обзор традиционных и современных методов изготовления витражей и их применения в интерьере и мебели. spb-cmk.ru

5) Витражи для мебельных фасадов (портфолио и описания вариантов декора). Студия витража Светланы Михайловой

6) Обзор применения витражей в стеклянных шкафах, столешницах и полках как декоративного элемента мебели. didiwoo.com

7) Витражи в современном интерьере — общее представление о художественном стекле и витражах (история, развитие, области применения).

8) Pinterest, коллекции идей витражной мебели и декоративных стеклянных элементов. Pinterest+1

9) Исторические материалы о художниках и мастерах стекла, декоративном искусстве, влиянии витража на декоративно прикладное искусство. ru.wikipedia.org+1